3. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

August 15-17, 2025

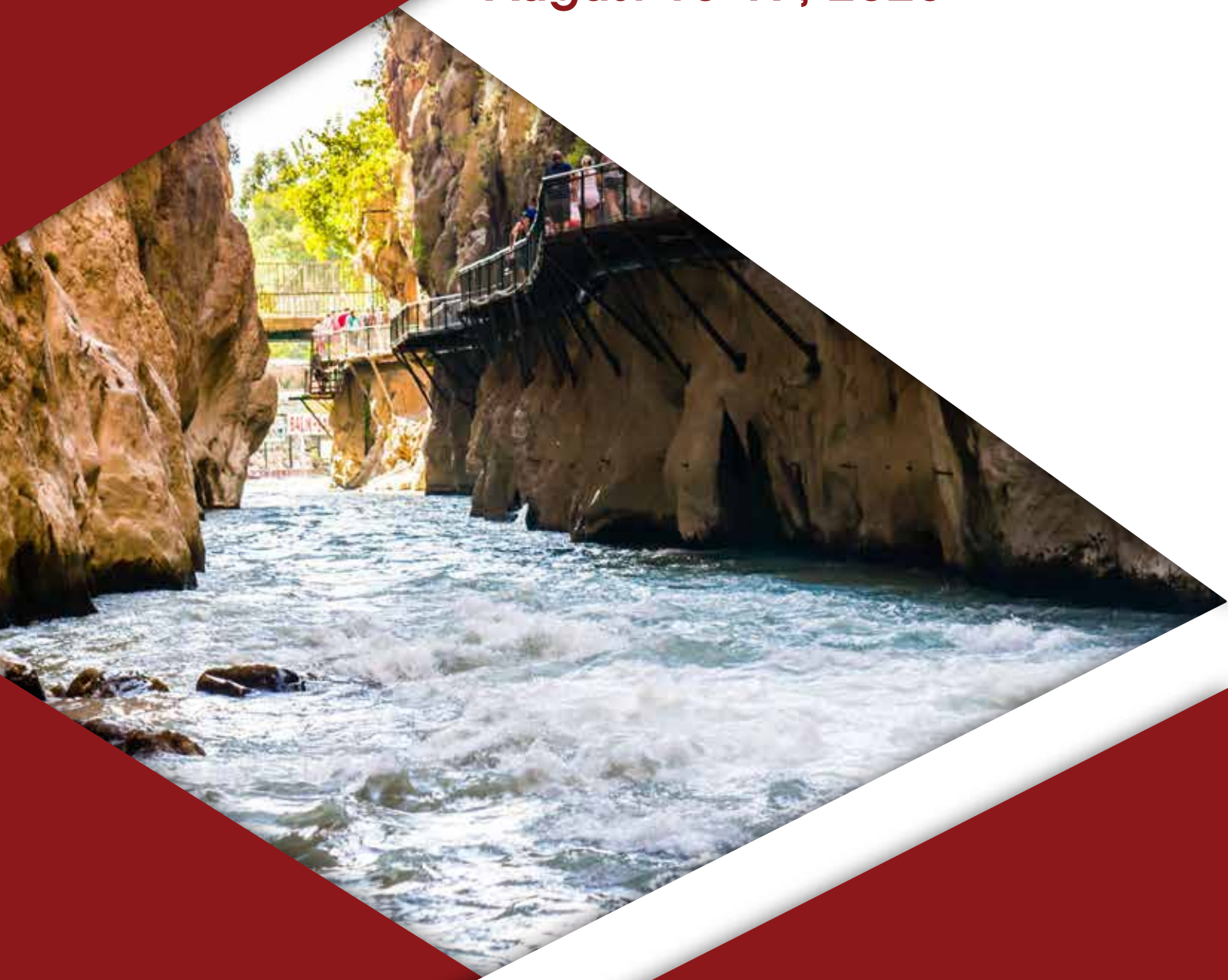

CONGRESS BOOK

EDITOR: Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

ISBN: 978-625-96774-6-0

III. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

AUGUST 15-17, 2025,

MUGLA, TURKIYE

EDITOR

AHMET KURTOĞLU

COPYRIGHT © 2025

BY ARCENG CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ARCENG PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

07.09.2025

ISBN: 978-625-96774-6-0

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

III. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

AUGUST 15-17, 2025,

MUGLA, TURKIYE

ORGANIZATION

ARCENG

(ACADEMIC EVENTS – CONFERENCE – CONGRESS),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
Niğde Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü

2025 AİLE YILI

Sayı : E-37345894-900-690222 07/08/2025
Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen Temsilciliği Seçimi (Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇETİN)

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : 06/08/2025 tarihli ve E-98490585-900-689603 sayılı yazınız.

Bölümünüz öğretim elemanı Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇETİN'in, Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli ve 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararında yer alan ***"Doçentlik başvuru şartlarında, adayın yer aldığı bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur."*** hükmü gereğince, ARCENG (Academic Events - Conference – Congress) tarafından düzenlenecek kongrelerde akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmesi Müdürlüğümüzce uygun görülmüştür.

Gereğini rica ederim.

Doç. Dr. Cem BALTACIOĞLU
Meslek Yüksekokulu Müdürü

Dağıtım:
İnşaat Bölüm Başkanlığına
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇETİN

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: BSV8UTZTR6

Adres:Derbent Yerleşkesi Aşağı Kayabaşı Mahallesi Atatürk Bulvarı 51200 Niğde
Telefon:3882112912 Faks:3882112949
e-Posta:ntbmyo@ohu.edu.tr Web:http://www.ohu.edu.tr/teknikbilimlermyo
Kep Adresi:nohu@hs01.kep.tr

Bilgi için: Hayriye BOĞA
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 0 388 225 2909

ORGANIZING COMMITTEE CHAIR

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

ORGANIZING COMMITTEE

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin CETIN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AHMET USLU

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Fatma BIRGILI

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HÜSEYIN BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKEY)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

ASLI ZENCIRLI

Prof. Dr. AHMET NIYAZI ÖZKER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

ALLAMA IQBAL OPEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Prof. Dr. ALI RIZA MOTORCU

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. BENRETEM ABDELOUAHAB

BADJI MOKHTAR UNIVERSITY (ALGERIA)

Prof. Dr. Bırsen CEKEN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. DENIZ YENGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. EMINE NESE YENICERI

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HULYA DEMIROREN

ÇANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. KHALIL KASSMI

MOHAMED PREMIER UNIVERSITY OF OUJDA (MOROCCO)

Prof. Dr. MEHMET ALI SALAHLI

ÇANAKKALE ONEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

PROF. DR. M. MEZIYET ARI

ISTANBUL GELİŞİM UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. SADETTIN SARI

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. TARIK CAKAR

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. ZELIHA GOKBAYRAK

CANAKKALE ONSEKSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER

ISTANBUL GELIŞIM UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. AYLIN ALAN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO

SEKOLAH TINGGI ILMU ECONOMY INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. DERYA ATLAY ISIK

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. EBRU ONEM

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Elıf CELEBI KARAKOK

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. Esma OZ KIRIS

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE ŞENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. FUNDA ÇOBAN

IZMIR DEMOCRACY UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HAMIT ARBAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVIK

USKUDAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. KEZBAN SONMEZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA

SUMQAIT STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MENEKSE SEDEN TAPAN-BROUTIN

BURSA ULUDAG UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. MUSTAFA KEMAL BILICI

MARMARA UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. OZAN KAYA

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. TUNCAY CANBULAT

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. ULHAK CİMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. KEZBAN SONMEZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. YILMAZ YURTSEVEN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKEY)

Assoc. Prof. Zeynep OZDEM KOSE

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. Duygu KAYALIK SAHIN

BARTIN UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. FULYA SAVAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. OZGEN KILIC ERKEK

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKEY)

Assist. Prof. TOHID MALEKZADEH

ISLAMIC AZAD UNIVERSITY (IRAN)

Dr. ESMERAY KARATAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKEY)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	24	42,10
AZERBAIJAN	19	33,33
Algeria	1	1,75
Irania	1	1,75
Pakistan	2	3,51
Romania	2	3,51
Thailand	2	3,51
Cameroon	1	1,75
TOTAL	57	100%

III. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONFERENCE STATISTICS

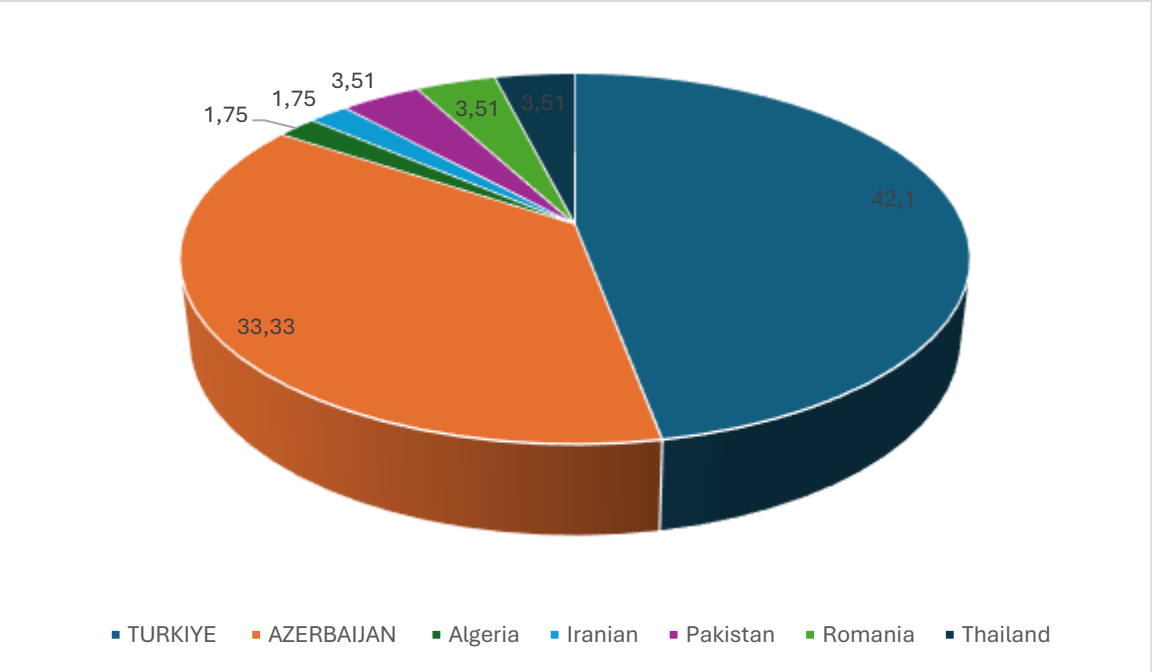

III. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

AUGUST 15-17, 2025, MUGLA, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Yahya ŞAHİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Berat TÜZGEN Prof. Dr. Tahsin GÜLER	Balıkesir University	FROM FOUNDATION TO COLLAPSE: THE TRANSFORMATION OF AUTHORITY IN THE OTTOMAN EMPIRE
Assist. Prof. Yahya ŞAHİN	Fırat üniversitesi	THE EFFECT OF A PSYCHOEDUCATION PROGRAM BASED ON COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY ON UNIVERSITY STUDENTS; COMMUNICATION SKILLS AND SOCIAL ANXIETY LEVELS
Dilara YILDIZ Prof. Dr. Tahsin GÜLER	Balıkesir University	DIGITALIZATION OF BUREAUCRACY: EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC PUBLIC SERVICES IN TURKEY
ÖZLEM EROĞLU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Kadın Çalışanlarda Duygusal Tükenmişlik ve Görünmeyen Emek: Aile-İş Dengesi Üzerine Disiplinlerarası Bir Bakış
Assoc.Prof.Serhat SÜRAL	Pamukkale University	STUDENT OPINIONS ON THE APPLICABILITY OF ACTIVE LEARNING METHODS AT THE UNDERGRADUATE LEVEL
Salih DOĞRU	Gümüşhane University	DIGITAL VOLUNTEERING IN DISASTERS AND EMERGENCIES
Salih DOĞRU	Gümüşhane University	DISASTER MANAGEMENT AND CHILDREN: RECOMMENDATIONS FOR RESILIENCE
Assist. Prof. Dr. Davut ÖZYURT	Polis Akademisi	PUBLIC CONSULTATION AS A COMPONENT OF PUBLIC PARTICIPATIN IN CONSTITUTION-MAKING
Assist. Prof. Dr. Hande SUNGUROĞLU	Polis Akademisi	FROM BUREAUCRACY TO ENTREPRENEURSHIP: ANALYZING THE PRESTORAYKA OF THE UNITED STATES

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assoc. Prof. Sibel Serap CEYLAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Hasene DEMİRCİ Prof.Dr. Tahsin GÜLER	Balıkesir University	A CRITICAL LOOK AT VICE GOODS FROM THE PERSPECTIVE OF PATERNALISTIC UNDERSTANDING
Dr. Merve ŞENSÖZ TURGUT	Ankara Üniversitesi	KANSER TEDAVİSİNDE MONOKLONAL ANTİKORLARIN KULLANIMI
Assoc. Prof. Sibel Serap CEYLAN	Pamukkale University	INVESTIGATION OF POSTGRADUATE DISSERTATION ON PEDIATRIC PATIENT SAFETY IN THE FIELD OF NURSING IN TURKEY
Assoc. Prof. Sibel Serap CEYLAN	Pamukkale University	PATIENT SAFETY IN NEONATAL INTENSIVE CARE UNITS: ASSESSMENT OF STRESS IN NEWBORN
Elif Afra BEŞPARMAK Zehra VAROL Medine DOĞAN SARIKAYA Muhammed Sabit KIYICI Assist. Prof. Dr. Seçil YILMAZ	Erciyes University	INVESTIGATION OF INVASION IN LUNG CANCER USING CANCER STEM CELLS AND ORGAN-ON-A-CHIP TECHNOLOGY
Ress. Assist. Seyda Emir ŞİMŞİR Ress. Assist. Muhammed Ömer İBİŞ Assoc.Prof. Sedat İRİÇ Prof.Dr. Akın Oğuz KAPTI	Sakarya Üniversitesi	AUTONOMIZATION OF A MANUALLY CONTROLLED PNEUMATIC ARTIFICIAL MUSCLE-BASED FLEXIBLE ROBOTIC GRIPPER WITH IMAGE PROCESSING MECHANISM
Dr. Hacer ŞENSÖZ Assoc. Prof. Ramazan DONAT	Pamukkale University	ADSORPTİON OF MERCURY(II) İONS FROM AQUEOUS SOLUTİONS USİNG HAZELNUT SHELL-BASED ACTİVATED CARBON

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3/ MODERATOR
Doç.Dr. Şehmus ASLAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Merve ŞENSÖZ TURGUT	Ankara University	A MECHANİSTİC PERSPECTİVE ON THE ANTİCANCER PROPERTİES OF CAPSAİCİN
Lect. Dr. Arife AZAK	Pamukkale University	ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES CONDUCTED USING THE NEUMAN SYSTEMS MODEL IN NURSING IN TURKEY
Lect. Dr. Arife AZAK	Pamukkale University	BENEFITS OF HOME HEMODIALYSIS AND A REVIEW OF PATIENT OUTCOMES
Doç.Dr. Şehmus ASLAN	Pamukkale University	EMS-CROSSFİT ANTRENMANININ VÜCUT KOMPOZİSYONU ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Major Gheorghe GIURGIU Prof.Dr. Med Manole COJOCARU	Titu Maiorescu University	Natural modulation of the gut microbiota in patients with food allergies. Impact of Alergiplant

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Assoc. Prof. Dr. Naseem Akhter

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Nishani Ranaweera	University of Sri Jayewardenepura	THEORIES OF FEAR OF CRIME: A REVIEW OF FIVE ESTABLISHED PERSPECTIVES
Nishani Ranaweera	University of Sri Jayewardenepura	APPLIED CRIMINOLOGY AS A TOOL FOR CRIME PREVENTION: INSIGHTS FROM RECENT GLOBAL LITERATURE (2020–2024)
Dr. Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati	Kerman University	AI vs. Radiologist: Who Reads the Future?
Moufida Boumous	Souk Ahras University	From Page to Play: Navigating the Technical, Narrative, and Cultural Challenges of Adapting Literature into Video Games
Assoc. Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Hazrat Umar (RA) and Religious Tolerance: Policies toward Non-Muslims
Assoc. Prof. Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	Military Strategies and Expansion of the Islamic State under Hazrat Umar (RA)
MBENGUE ZE Patrick	The University of Ngaoundere (Cameroon)	CAMEROON'S TRADE BALANCE RECOVERY AT THE EXPENSE OF FRANCE, 2022-2023. COINCIDENCE OR ACHIEVEMENT ?

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR
Assist. Prof.Ülker Bahşiyeva

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Mancanova Firəngiz	ADPU (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ELEKTRON YADDAŞ DAŞIYICILARI
Assoc. Prof.Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Azerbaijan State Pedagogical University	Mirza Alakbar Sabir's riddle-like questions and answers
Assist. Prof.Ülker Bahşiyeva	Azerbaijan State Educational University	NIZAMI GANJAVI'S WORKS IN LITERARY CRITICISM
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ARTISTIC DESCRIPTIONS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY
Arzu Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LANGUAGE POLICY IN AZERBAIJAN AND ITS IMPACT ON NATIONAL IDENTITY
Narmin Mehdiyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	My native land Zengezur
Dr. Ağakişiyeva Səadət Arif qızı	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	BAN'S (UMMULBANU) REVIEW OF HISTORY AND CULTURE OF AZERBAIJAN IN THE NOVEL "CAUCASIAN DAYS"
Assist. Prof. Ayna Babazadə	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	THE ANALYSIS OF THE IMAGE OF SHAH ISMAIL IN THE HISTORICAL AND LITERARY CONTEXT OF AZERBAIJANI AND TURKISH LITERATURE
Gulxar Firqət qızı Yusibova	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	MODALITY OF THE TEXT AND ITS MATERIALIZATION
Gunay Sabirgizi Ibrahimova	Mingachevir Tourism College	USING PROVERBS AND SAYINGS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR
Assoc.Prof. PƏRİ PAŞAYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Gunel Mammadova	Mingəçevir Devlet Üniversitesi	BAKHTİYAR VAHABZADEH'S IDEAS OF NATİONAL IDENTİTY AND TURKİSM
Ahmadov Kamal Nizami oglu	Mingachevir Tourism College	THE ROLE OF THE MARKETING SYSTEM IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION
Khayala Mahir gizi Hashimova	Mingachevir Tourism College	LINGUISTIC DIVERSITY – A FACTOR OF VARIABILITY IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD
Nigar Mustafa gizi Maharramova	Mingachevir State University	VOCATIONAL EDUCATION THROUGH THE PRISM OF GREEN VALUES
Svetlana BALAKİŞİYEVA	Mingachevir State University	POSITIVE AND NEGATIVE EFFECTS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE LESSONS
Assoc.Prof. PƏRİ PAŞAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF CONTINUITY
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	DEVELOPMENT OF STUDENTS PRESENTATION SKILLS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS
Sona Tanriverdiyeva	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	GEOPOLITICAL COMPETITION AND REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE IN THE SOUTH CAUCASUS
Nurane Esedullayeva	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON TRADITIONAL BUSINESS MODELS

15.08.2025
FRİDAY / 10:00-12:30
POSTER PRESENTATION

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof.Dr. Tamer Edirne Assoc.Prof.Nilüfer Emre	Pamukkale University	AİLE HEKİMLİĞİNDE HASTA MERKEZLİ KLİNİK YAKLAŞIM EĞİTİMİNİN STANDARDİZASYONU (Proje No: 2020HZDP004: PAÜ BAPK)

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Berat TÜZGEN Tahsin GÜLER	FROM FOUNDATION TO COLLAPSE: THE TRANSFORMATION OF AUTHORITY IN THE OTTOMAN EMPIRE	1
Yahya ŞAHİN	THE EFFECT OF A PSYCHOEDUCATION PROGRAM BASED ON COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY ON UNIVERSITY STUDENTS; COMMUNICATION SKILLS AND SOCIAL ANXIETY LEVELS	14
Dilara YILDIZ Tahsin GÜLER	DIGITALIZATION OF BUREAUCRACY: EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC PUBLIC SERVICES IN TURKEY	16
ÖZLEM EROĞLU	Kadın Çalışanlarda Duygusal Tükenmişlik ve Görünmeyen Emek: Aile-İş Dengesi Üzerine Disiplinlerarası Bir Bakış	27
Serhat SÜRAL	STUDENT OPINIONS ON THE APPLICABILITY OF ACTIVE LEARNING METHODS AT THE UNDERGRADUATE LEVEL	29
Salih DOĞRU	DIGITAL VOLUNTEERING IN DISASTERS AND EMERGENCIES	42
Salih DOĞRU	DISASTER MANAGEMENT AND CHILDREN: RECOMMENDATIONS FOR RESILIENCE	50
Davut ÖZYURT	PUBLIC CONSULTATION AS A COMPONENT OF PUBLIC PARTICIPATIN IN CONSTITUTIONMAKING	58
Hande SUNGUROĞLU	FROM BUREAUCRACY TO ENTREPRENEURSHIP: ANALYZING THE PRESTORAYKA OF THE UNITED STATES	73
Hasene DEMİRCİ Tahsin GÜLER	A CRITICAL LOOK AT VICE GOODS FROM THE PERSPECTIVE OF PATERNALISTIC UNDERSTANDING	75
Merve ŞENSÖZ TURGUT	KANSER TEDAVİSİNDE MONOKLONAL ANTİKORLARIN KULLANIMI	87
Sibel Serap CEYLAN	INVESTIGATION OF POSTGRADUATE DISSERTATION ON PEDIATRIC PATIENT SAFETY IN THE FIELD OF NURSING IN TURKEY	90
Sibel Serap CEYLAN	PATIENT SAFETY IN NEONATAL INTENSIVE CARE UNITS: ASSESSMENT OF STRESS IN NEWBORN	96
Elif Afra BEŞPARMAK Zehra VAROL Medine DOĞAN SARIKAYA Muhammed Sabit KIYICI Seçil YILMAZ	INVESTIGATION OF INVASION IN LUNG CANCER USING CANCER STEM CELLS AND ORGAN-ON-A-CHIP TECHNOLOGY	102
Seyda Emir ŞİMŞİR Muhammed Ömer İBİŞ Sedat İRİÇ Akın Oğuz KAPTI	AUTONOMIZATION OF A MANUALLY CONTROLLED PNEUMATIC ARTIFICIAL MUSCLE-BASED FLEXIBLE ROBOTIC GRIPPER WITH IMAGE PROCESSING MECHANISM	104

Hacer ŞENSÖZ Ramazan DONAT	ADSORPTİON OF MERCURY(II) İONS FROM AQUEOUS SOLUTİONS USİNG HAZELNUT SHELL-BASED ACTİVATED CARBON	121
Merve ŞENSÖZ TURGUT	A MECHANİSTİC PERSPECTİVE ON THE ANTİCANCER PROPERTİES OF CAPSAİCİN	123
Arife AZAK	ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES CONDUCTED USING THE NEUMAN SYSTEMS MODEL IN NURSING IN TURKEY	126
Arife AZAK	BENEFITS OF HOME HEMODIALYSIS AND A REVIEW OF PATIENT OUTCOMES	131
Şehmus ASLAN	EMS-CROSSFİT ANTRENMANININ VÜCUT KOMPOZİSYONU ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	137
Major Gheorghe GIURGIU Med Manole COJOCARU	Natural modulation of the gut microbiota in patients with food allergies. Impact of Alergiplant	138
Nishani Ranaweera	APPLIED CRIMINOLOGY AS A TOOL FOR CRIME PREVENTION: INSIGHTS FROM RECENT GLOBAL LITERATURE (2020–2024)	139
Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati	AI vs. Radiologist: Who Reads the Future?	140
Moufida Boumous	From Page to Play: Navigating the Technical, Narrative, and Cultural Challenges of Adapting Literature into Video Games	142
Naseem Akhter	Hazrat Umar (RA) and Religious Tolerance: Policies toward Non-Muslims	143
Naseem Akhter	Military Strategies and Expansion of the Islamic State under Hazrat Umar (RA)	144
MBENGUE ZE Patrick	CAMEROON'S TRADE BALANCE RECOVERY AT THE EXPENSE OF FRANCE, 2022-2023. COINCIDENCE OR ACHIEVEMENT ?	145
Mancanova Firəngiz	ELEKTRON YADDAŞ DAŞIYICILARI	146
Ulduz Fərhad Qəhrəmanova	Mirza Alakbar Sabir’s riddle-like questions and answers	148
Ülker Bahşiyeva	NIZAMI GANJAVI’S WORKS IN LITERARY CRITICISM	151
Aygun Ahmadova Shukur kızı	ARTISTIC DESCRIPTIONS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY	154
Arzu Kərimova	LANGUAGE POLICY IN AZERBAIJAN AND ITS IMPACT ON NATIONAL IDENTITY	160
Narmin Mehdiyeva	My native land Zengezur	164
Ağakişiyeva Səadət Arif qızı	BAN'S (UMMULBANU) REVIEW OF HISTORY AND CULTURE OF AZERBAIJAN IN THE NOVEL	167

	"CAUCASIAN DAYS"	
Ayna Babazadə	THE ANALYSIS OF THE IMAGE OF SHAH ISMAIL IN THE HISTORICAL AND LITERARY CONTEXT OF AZERBAIJANI AND TURKISH LITERATURE	171
Gulxar Firqət qızı Yusibova	MODALITY OF THE TEXT AND ITS MATERIALIZATION	178
Gunay Sabirgizi Ibrahimova	USING PROVERBS AND SAYINGS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	183
Gunel Mammadova	BAKHTİYAR VAHABZADEH'S IDEAS OF NATİONAL IDENTİTY AND TURKİSM	188
Ahmadov Kamal Nizami oglu	THE ROLE OF THE MARKETING SYSTEM IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION	193
Khayala Mahir gizi Hashimova	LINGUISTIC DIVERSITY – A FACTOR OF VARIABILITY IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD	198
Nigar Mustafa gizi Maharramova	VOCATIONAL EDUCATION THROUGH THE PRISM OF GREEN VALUES	203
Svetlana BALAKİŞİYEVA	POSITIVE AND NEGATIVE EFFECTS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE LESSONS	209
PƏRİ PAŞAYEVA	THE SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF CONTINUITY	213
Emil Raul oğlu Ağayev	DEVELOPMENT OF STUDENTS PRESENTATION SKILLS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS	221
Sona Tanriverdiyeva	GEOPOLITICAL COMPETITION AND REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE IN THE SOUTH CAUCASUS	223
Nurane Esedullayeva	THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON TRADITIONAL BUSINESS MODELS	233
Tamer Edirne Nilüfer Emre	AİLE HEKİMLİĞİNDE HASTA MERKEZLİ KLİNİK YAKLAŞIM EĞİTİMİNİN STANDARDİZASYONU (Proje No: 2020HZDP004: PAÜ BAPK)	243

FROM FOUNDATION TO COLLAPSE: THE TRANSFORMATION OF AUTHORITY IN THE OTTOMAN EMPIRE

KURULUŞTAN YIKILIŞA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKTİDARIN DÖNÜŞÜMÜ

[1]Berat TÜZGEN [2]Prof. Dr. Tahsin GÜLER

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0006-4308-9481

[2] Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Sosyal-Beşeri ve İdari Bilimler, , ORCID:0000-0002-7729-5172

Özet

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın 14. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan yaklaşık altı yüzyıllık süreçte nasıl şekillendiğini ve el değiştirdiğini incelemektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren güçlü bir padişah otoritesine dayansa da zamanla bu otorite farklı aktörlerle paylaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmed ile merkeziyetçi yapı güçlenirken, sadrazamlık makamı da özellikle Pargalı İbrahim Paşa gibi figürlerle önemli bir iktidar odağı haline gelmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan dönemde valide sultanlar ve hasekiler, padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi olmuş; bu nüfuz, devlet yönetimine doğrudan yansımıştır. Köprülüler Dönemi'nde sadrazamların yetkisi padişahın yerini dolduracak kadar genişlemiş; Lale Devri ise Osmanlı'nın Batı'yı yakından tanımaya başladığı ve bürokratik sınıfın önem kazandığı bir dönemi temsil etmiştir. III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketiyle başlayan reformlar, II. Mahmud döneminde hızlanmış; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, modern ordu ve idari yapılanmalarla merkezi otoritenin yeniden tahkimi amaçlanmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları, imparatorluğu Batı hukuk normlarına yaklaştırarak bireysel hakları genişletmiş, bürokratik elitlerin devlet yönetiminde belirleyici hale gelmesini sağlamıştır. II. Abdülhamid devrinde mutlakiyetçi yönetim yeniden güç kazansa da Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki'nin yükselişiyle iktidar padişahın elinden çıkarak meclis, parti ve ordu eksenine kaymıştır. Özet olarak bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın sadece padişah figürü etrafında toplanmadığını; sadrazamlar, saray kadınları, bürokratik ve askerî elitler ile modernleşme yanlısı grupların farklı dönemlerde yönetimde etkin roller üstlendiğini göstermektedir. Böylece Osmanlı iktidarının çok katmanlı ve dinamik bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İktidar, Güç Paylaşımı

Abstract

This study examines how authority was shaped and transferred within the Ottoman Empire over an approximately six-century period spanning from the 14th to the 20th century. Although the Ottoman State was based on strong sultanic authority from its foundation, over time this authority was shared with various actors. With Mehmed the Conqueror, the centralized structure was reinforced, while the office of the grand vizier, especially through figures such as Pargalı Ibrahim Pasha, became a significant center of influence. During the 16th and 17th centuries, known as the "Sultanate of Women," valide sultans and hasekis gained substantial influence

over the sultan, which directly affected governance. In the Köprülü Era, the authority of grand viziers expanded to the extent of effectively replacing the sultan's executive role, while the Tulip Era marked a period when the Ottoman Empire became more closely acquainted with the West and the bureaucratic class gained importance. The reforms initiated with Selim III's Nizam-ı Cedid movement accelerated under Mahmud II; the abolition of the Janissary Corps and the establishment of a modern army and administrative structures aimed to reinforce centralized authority. The Tanzimat and Islahat Edicts brought the empire closer to Western legal norms, expanded individual rights, and enabled the bureaucratic elite to become decisive actors in administration. Although autocratic rule regained strength during the reign of Abdulhamid II, with the proclamation of the Constitution and the rise of the Committee of Union and Progress, authority shifted from the sultan to parliament, political parties, and the military. After World War I, the Ottoman Empire collapsed, and the national resistance movement in Anatolia resulted in a new form of rule based on popular sovereignty. In summary, this study shows that authority in the Ottoman Empire was not solely concentrated around the figure of the sultan but was shared at different times with grand viziers, palace women, bureaucratic and military elites, and pro-modernization groups. Thus, it underlines that Ottoman political authority had a multi-layered and dynamic structure.

Keywords: Ottoman Empire, Authority, Sharing of Authority

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, altı asrı aşan varlığı boyunca yalnızca geniş topraklar fetheden bir güç değil, aynı zamanda farklı dönemlerde farklı aktörlerin etkisiyle iktidar yapısı sürekli dönüşüm geçiren bir siyasi yapıdır. Bu değişim, yalnızca padişahların iradesiyle değil; zamanla etkisini artıran saray kadınları, güçlü sadrazamlar, yükselen bürokratik kadrolar ve modernleşme yanlısı elitlerin müdahaleleriyle şekillenmiştir. Bu çalışmada, imparatorluğun kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süreçte iktidarın kimler tarafından, hangi yollarla ve hangi koşullarda yönetildiği, dönemsel ayrımlar gözetilerek incelenmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1.İktidar Tanımı

Tarihin her döneminde tartışma konusu olan iktidar, farklı biçimlerde tanımlanmış ve siyaset teorisinin temel kavramlarından biri olmuştur. Kapani, iktidarı "başkalarını etkileyebilme ve kontrol edebilme olanağı" olarak tanımlar (Kapani, 2016). Bu tanım, iktidarın doğrudan etki gücünü öne çıkarır.

Sosyoloji ve siyaset biliminin önemli isimlerinden Weber ise iktidarı, "bir sosyal ilişki içerisinde bir aktörün, kendisine karşı gelinmesi hâlinde bile istediğini yapabilmesi şeklinde tanımlar (Weber, 2011: 40). Weber'in bu yaklaşımı, iktidarın zorlayıcı ve buyurgan boyutuna vurgu yapar. Osmanlı'daki padişah otoritesinin zaman zaman mutlakiyetçi bir nitelik kazanması ve merkezi iradenin direniş karşısında dahi uygulanabilmesi, Weber'in tanımıyla örtüşür.

Öte yandan Foucault, iktidarı yalnızca baskıcı bir güç olarak değil, toplumsal ilişkilerde sürekli dolaşan ve bireylerin davranışlarını şekillendiren bir unsur olarak değerlendirir. Foucault'ya göre iktidar, yaşamın her alanında mevcuttur ve özellikle modern dönemde bireylerin bedenleri ile zihinleri üzerinde kurulan denetim mekanizmaları aracılığıyla işler. Bu yeni iktidar biçimini "biyoiktidar" olarak adlandırır (Saraçoğlu, 2022: 1528-1531). Foucault'nun bu yaklaşımı, Osmanlı'nın klasik döneminden modernleşme sürecine geçişte artan nüfus denetimi, eğitim reformları ve kamu sağlığı düzenlemeleri gibi araçlarla iktidarın yapısal dönüşümünü anlamak açısından işlevseldir.

Chul Han ise iktidar kavramının dikkat çekici farklı bir yönüne değinir. Ona göre, Weber'in iktidarı baskı ve zorlama temelinde tanımlaması eksiktir. İktidar aynı zamanda bir iletişim biçimi olarak "olanaksız seçim kombinasyonlarını gerçekleştirme olasılığını artıran bir fırsat" olarak işlev görmektedir (Han, 2021; çev. Özdemir: 579-580). Han'ın bu yaklaşımı, iktidarı yalnızca zorlayıcı bir yapı olarak değil, aynı zamanda özneyi şekillendiren ve ona seçenekler sunan bir unsur olarak ele almayı mümkün kılar. Bu bakış açısı, özellikle Osmanlı'nın son dönemindeki anayasal hareketler ve siyasal katılım arayışları bağlamında dikkate değer bir perspektif sunar.

Son olarak iktidar, kuramsal olarak genellikle "kurucu" ve "tali kurucu" olmak üzere ikiye ayrılır. Kurucu iktidar, yeni bir düzen kurma ve mevcut yapıları dönüştürme yetkisine sahiptir. Tali kurucu iktidar ise, var olan anayasal çerçeve içinde hareket eden ve sistemi sürdüren iktidar biçimini ifade eder (Gözler, 2016: 10, 119). Bu ayrım, özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki siyasal kırılmaları kavramada açıklayıcıdır; zira bu dönemde yeni bir kurucu irade ortaya çıkmış ve eski düzenin yerini yeni bir siyasal sistem almıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup doküman analizi ve kronolojik inceleme yöntemlerine dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın dönüşümünü tarihsel bir perspektifle ele almak amacıyla ulusal ve uluslararası kitaplar ve kitap bölümleri, akademik makaleler, bildiriler ve hakemli dergilerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Literatürdeki kuramsal yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak incelenmiş, birincil ve ikincil kaynaklar taranarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın dönemsel başlıkları, tarihsel sürece ve kronolojik sıraya uygun olarak araştırmacı tarafından yapılandırılmış ve bu çerçevede analiz edilmiştir.

3.BULGULAR

3.1.Kuruluş Dönemi (1299-1453)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi (1299–1453), iktidarın şekillenmesi açısından önemli dinamikler taşır. Ertuğrul Gazi'nin 1281'de vefatının ardından Kayı boyu liderliği, Türk boylarının ittifakıyla Osman Bey'e geçmiştir. Yazıcızâde'ye göre, uç bölgesindeki Oğuz beyleri büyük bir kurultay düzenleyerek dağınık Türkmenler ve Selçukluların yetersizliğini vurgulamış, Osman Bey'in padişah olmasını istemiştir (Demir, 2017: 57). Bu durum, Osman Bey'in iktidarının dönemin koşulları içerisinde toplumsal rıza ve ihtiyaç üzerinden kurulduğunu gösterir.

Osman Gazi, Bizans'a karşı sınırda savaşan bir Türkmen lider olarak Karacahisar Kalesi'nin fethinden sonra Selçuklu sultanı tarafından bey olarak tanınmıştır. 1302'de Bapheus Zaferi sonrası bağımsızlığını ilan ederek siyasi iktidarını resmileştirmiştir (İnalcık, 2003: 61). İktidar stratejisi, Türkmen beylikleriyle çatışmaktan kaçınarak Bizans topraklarında genişlemeye yönelmiş ve dini meşruiyet için Şeyh Edebali'nin kızıyla evlenmiştir (Kurtaran, 2012: 252). Böylece Osmanlı Devleti hem siyasi hem de dini otoriteyi birleştirerek bölgedeki etkisini artırmıştır.

Kuruluş sürecinde tasavvufî yapılar ve gaza ideolojisi Osmanlı iktidarının meşruiyetini desteklemiş; Vefaiyye tarikatına bağlı alperenler cihada katılıp fethedilen bölgelerde düzenin kurulmasına katkı sağlamıştır (Demir, 2017: 56-57). Bu unsurlar, Osmanlı'nın hem askeri hem de dini temellere dayanan güçlü devlet yapısının oluşmasında en önemli dayanaklardan biri olmuştur.

İlk dönem Osmanlı iktidarı merkeziyetçi olup, padişah hem siyasi hem askeri otoritenin kaynağıydı. Orhan Gazi döneminde kurumsallaşan Divan-ı Hümayun, devlet işlerini

düzenlemiş, ancak son karar yetkisi padişaha aitti (Atay, 2022: 13). Buna karşın, veraset sistemindeki belirsizlik taht kavgalarına yol açmış ve bu durum iktidar istikrarını tehdit etmiştir.

Fetret Devri'nde (1402-1413), Yıldırım Bayezid'in oğulları Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet kurmak için mücadele etmiş; hiçbir şehzade yalnızca kendi bölgesiyle yetinmemiştir. Fatih Sultan Mehmed, kardeş katlini "Fatih Kanunnamesi" ile yasal hale getirerek bu uygulamayı devlet politikasına dönüştürmüş ve sonraki padişahlar tarafından da sürdürülmesini sağlamıştır. Böylece Osmanlı iktidarının devamlılığı, sert yöntemlerle de olsa güvence altına alınmıştır (Altun, 2005). Osmanlı Devleti'nin ilk dönem iktidarı merkeziyetçi bir yapıya sahip olup, son söz her zaman padişahın yetkisindeydi. Taht kavgaları zaman zaman şehzadeler arasında yaşanmış ve kimi durumlarda kardeşler birbirlerini ortadan kaldırarak iktidarın ve devletin sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Devlet bekası adına gerçekleştirilen bu uygulamalar, Fatih Sultan Mehmed döneminde "Fatih Kanunnamesi" ile yasal bir zemine oturtulmuş ve kardeş katli devlet politikası haline getirilmiştir.

3.2. İmparatorluğa Geçiş ve Yükseliş Dönemi (1453-1606)

Osmanlı Klasik döneminde siyasal iktidarı etkileyen güçler II. Murad'a kadar "Türkmen Aristokrasisi", "Ahi Örgütü" ve "Osmanlı Hanedanı" iken II. Murad zamanından itibaren devlet idaresinde Türk vezir ve beylerin hükmü ve nüfuzu gitmiş, devşirmeden yetişen devlet adamları etkili olmaya başlamışlardır (Uzunçarşılı, 2003: 498). Nitekim bunun en son ve etkileyici örneği Fatih'in fetihten hemen sonra dönemin kudretli vezirlerinden Candarlı Halil Paşa'yı tasfiye etmesidir. Bu dönemde devlet yönetiminde devşirmeler öncelik kazanırken, Türk ve Müslüman asıllı kimseler yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu politika, hanedanın mutlak siyasi otoritesini güvence altına almayı amaçlayan merkeziyetçi bir stratejidir (Demir, 2017: s.20-21). Böylece Osmanlı, hanedan merkezli bir imparatorluk yapısına dönüşmüştür.

Fatih döneminde Osmanlı hükümdarına yüklenen kutsiyet, devlet yapısından imparatorluk statüsüne geçişin simgesi olmuştur. Padişah, sarayda yalnızca sınırlı kişilerle doğrudan temas kurmakta ve Divan'a bizzat başkanlık etmek yerine bu yetkiyi yüksek devlet adamlarına devretmektedir. Bu uygulama, hükümdarın sadece ilahî değil, aynı zamanda hukuki temellere dayanan bir meşruiyete sahip olduğunu göstermektedir. Fatih'in kanunnamesiyle bu kutsallık hukuki bir çerçeveye oturtulmuş ve devlet erkanının bile padişahın yanına erişimi sınırlandırılmıştır (Eroğlu, 2003: s.24-25). Kardeş katli uygulaması ise taht mücadelelerini ve isyanları engelleyerek devletin istikrarını korumaya yönelik rasyonel ve meşru bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama, yeni padişahın kardeşlerinin olası isyanlarını önleyerek iç huzurun sağlanmasını amaçlamıştır (Eroğlu, 2003: s.35). Fatih Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti hukuki bir nitelik kazanmış ve "Nizam-ı Âlem için kardeş katli vaciptir" ilkesi resmiyet kazanarak iktidarın sürekliliği Osmanlı Hanedanı mensupları arasında hukuki zeminde güvence altına alınmıştır. Fatih, sadece fetihleriyle değil, aynı zamanda getirdiği hukuki düzenlemelerle de devleti imparatorluk statüsüne yükseltmiş ve devletin temel ilkelerini kanunlaştırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun dönemin en güçlü devletlerinden birisi olduğu diğer ülkelerle olan diplomatik ilişkilerde de kendini göstermektedir. Nitekim 1525'te Fransa Kralı I. François'nın, Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'a karşı yenilerek esir düşmesi sonucu annesinin, oğlunun kurtarılması için dönemin en güçlü siyasi otoritesi olan Osmanlı'ya (Kanuni Sultan Süleyman Dönemi) başvurmuştur. Bu durum, Osmanlı'nın Avrupa'da bir kurtarıcı güç ve imparatorluk otoritesi olarak görüldüğünü göstermektedir. Kanuni, bu fırsatı değerlendirerek Fransa'ya destek vermiş ve Orta Avrupa'da Habsburglarla rekabeti derinleştirmiştir. Fransa elçisine, Kral'a yardım edileceği ve Macaristan Seferi düzenleneceği bildirilmiştir. 1526 tarihli mektubunda Kanuni, Osmanlı kudretini şu sözlerle vurgulamıştır: "Ben ki sultanların sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi… Sen ki Fransa vilayetinin kralı Fransuvasın..." Bu mektup,

Osmanlı'nın diplomatik gücünü de ortaya koymaktadır (Çiftçi, Yediyıldız ve Djekeba, 2018: s.13).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kralları tayin edecek bir kudrete ulaştığı görülür. Aynı zamanda bu yükselişten herkesin payını aldığı özellikle dönemin kudretli sadrazamı İbrahim Paşa'nın (Pargalı), sahip olduğu makamı en etkin biçimde kullanan ve bunu siyasi itibara dönüştürme konusunda en becerikli kişi olduğu görülmektedir. Nitekim 1526'da kazanılan ve Macar krallığına son verilmesinde Osmanlı için büyük bir zafer kabul edilen Mohaç Meydan Muharebesi, İbrahim Paşa'nın askerî ve siyasi becerisinin en somut göstergesi olarak onu Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş bir kudrete erişen sadrazam konumuna taşımıştır (Tektaş, 2020: s.112-113). Belirtildiği gibi, padişah sarayda yalnızca sınırlı kişilerle doğrudan temas kurmakta, Divan'a bizzat başkanlık etmek yerine bu yetkiyi yüksek devlet adamlarına devretmektedir. Bu uygulama, hükümdarın sadece ilahî değil, aynı zamanda hukuki temellere dayanan bir meşruiyete sahip olduğunu göstermektedir. Fatih döneminden itibaren bu kutsallık hukuki bir çerçeveye oturtulmuş ve devlet erkanının bile padişahın yanına erişimi sınırlandırılmıştır. Bu dönemde, Avrupalı krallar dahi padişaha doğrudan ulaşamamakta; elçileri aracılığıyla ancak sadrazamla görüşebilmektedirler.

Bu dönemin en önemli figürlerinden olan İbrahim Paşa, Ferdinand'ın elçileri ile yaptığı bir görüşmede "Bu büyük devleti idare eden benim, her ne yaparsam yapılmış olarak kalır; zira bütün kudret benim elimdedir, memuriyetleri ben veririm; eyaletleri ben tevzi ederim, verdiğim verilmiş ve reddettiğim reddedilmiştir. Büyük padişah bir şey ihsan etmek istediği veya ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararını tasdik etmeyecek olursam gayr-i vaki gibi kalır" (Uzunçarşılı, 2003: 356- 357) sözleriyle gücünün padişahın bile gücünün üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak artan gurur ve muhalefet İbrahim Paşa'nın idamıyla sonuçlanmıştır. Bu olaydan sonra sadrazamlar güçlerini daha temkinli kullanmış, Kanuni'den sonra padişahlar seferlere katılmayıp görevleri sadrazamlarına bırakmış; bu da padişahların mutlak iktidarını zayıflatmıştır.

I. Ahmed döneminde ise "Ekber ve Erşad" sistemiyle iktidardaki veraset belirsizliği giderilmiştir. Bu sistemde, hanedan üyeleri arasında en yaşlı ve akıl sağlığı yerinde olan kişi tahta çıkmakta; şehzadeler ise kafes sistemiyle sancağa çıkmadan gözetim altında tutulmaktadır. Veliahtlık kesinleşmiş olsa da şehzadelerin tecrübe kazanamaması, yönetimde meşruiyet ve otoritenin zayıflamasına yol açmıştır (Başkutlu, 2020: s.164). Ayrıca, Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya karşı konumu da değişmiş, Kanuni döneminde Osmanlı sadrazamıyla eşit sayılan yabancı devletler, 1606'daki Zitvatorok Antlaşması'yla Osmanlı'yla eşitlik sağlamıştır. Bu durum Osmanlı'nın askeri başarısızlıklarının ardından diplomasiyi öncelikli strateji olarak benimsediğini göstermektedir (Kodaman & Akçay, 2010: s.82).

3.3.Osmanlı İktidarında Kadınların Etkisi (1550-1683)

Osmanlı tarihinde 16. ve 17. yüzyılları kapsayan ve "Kadınlar Saltanatı" olarak adlandırılan dönem, saray kadınlarının iktidarda giderek artan etkisini yansıtan sıra dışı bir süreçtir. Bu dönemde valide sultanlar ve hasekiler, rüşvet, adam kayırma ve makam dağıtımı gibi yöntemlerle devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Özellikle Hürrem Sultan, Safiye Sultan ve Kösem Sultan gibi güçlü figürler, sancakbeyi, kadı ve vali atamalarını yönlendirerek doğrudan devlet işlerine müdahale etmişlerdir. Saray kadınları arasındaki iktidar mücadeleleri, devlet politikalarını derinden etkilemiş; makamların para karşılığı el değiştirmesi ve yakınlarının önemli görevlere getirilmesi merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır (İslamoğlu, 2023: 1001).

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan, padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak pek çok siyasi hedefine ulaşmıştır. Şehzade Mustafa'nın (Mahidevran Sultan'ın oğlu) taht yolundaki rakibi olarak gördüğü Hürrem hem Mustafa'nın hem de onu destekleyen Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'nın idamlarında etkili olmuştur. Damadı Rüstem Paşa'nın sadrazamlığa yükselmesini sağlarken, yandaşlarını da önemli mevkilere getirmiştir (Arkan, 2006: 56-60). Temel amacı oğullarından birini tahta çıkarmak olan Hürrem, valide sultan olamadan hayatını kaybetmiştir.

III. Murad'ın eşi Safiye Sultan, padişahın devlet işlerine ilgisizliği ve Valide Nurbanu Sultan'ın ölümünden sonra sarayda büyük güç kazanmıştır. Vezir atamaları ve tımar dağıtımına müdahale edebilecek konuma gelmiş, bu süreçte siyasi istikrarsızlık artmıştır. Sadrazamlık makamı, saray kadınlarının desteğine bağlı hale gelmiş ve sık sık el değiştirmiştir. III. Murad'ın ardından tahta geçen oğlu III. Mehmed döneminde Safiye Sultan'ın etkisi artmış, devlet yönetiminde önemli rol oynamış ve Avrupa krallarıyla diplomatik ilişkiler kurmuştur. Gücü, beş padişah dönemine kadar sürmüş; ancak taht belirsizlikleri ve şehzadelerin gençliği nedeniyle Kösem Sultan'a karşı etkisini yitirmiştir (İslamoğlu, 2023: 1012-1015). Hürrem Sultan ile başlayan saray kadınlarının etkisi, Safiye Sultan döneminde daha da güçlenmiş; Safiye Sultan, sadece iç siyasete değil, Avrupa devletleriyle kurduğu diplomatik ilişkiler aracılığıyla dış politikaya da yön verecek düzeyde etkili olmuştur.

Kadınlar Saltanatının en etkili figürlerinden Kösem Sultan, I. Ahmet'in cariyesi olarak saraya girmiş ve Müslüman olduktan sonra Mahpeyker adını almıştır. Safiye Sultan'dan etkilenmiş, Hürrem Sultan'ı ise hiç görmemesine rağmen onun hikâyelerini hayranlıkla dinlemiştir (Arkan, 2006: 63-65). Oğlu IV. Murad küçük yaşta tahta geçince, devlet yönetimini fiilen üstlenmiş ve Osmanlı tarihinde "Padişah Naibesi" olarak ilk kez resmi iktidar makamında yer almıştır. IV. Murad büyüdükçe annesinin etkisini azaltmış, aralarında güç mücadelesi yaşanmıştır. IV. Murad'ın erken ölümü sonrası, yönetimi daha kolay kontrol edeceğine inandığı diğer oğlu I. İbrahim'in tahta geçmesinden memnuniyet duymuştur (Arkan, 2006: 217-220). Kösem Sultan, diğer valide sultanlardan farklı olarak kendisini sadece bir anne değil, devletin yöneticisi olarak görmüş ve fiilen tahtın sahibi olmuştur.

Sultan İbrahim'in eşi Turhan Sultan ise, henüz 6 yaşında olan oğlu IV. Mehmed'i korumak için harekete geçmiştir. "Havuz vakası" olarak bilinen olayda I. İbrahim, sinir krizi sırasında oğlunu havuza fırlatmıştır. Bunun ardından Turhan Sultan, nüfuzunu kullanarak I. İbrahim'i tahttan indirtti ve oğlunu padişah ilan ettirdi. Ancak Valide Kösem'in saraydaki gücü nedeniyle etkin konuma ulaşamamış ve aralarında ciddi bir nüfuz mücadelesi başlamıştır. Kösem Sultan, IV. Mehmed'i ortadan kaldırıp yerine Şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmayı planlamıştır (Kıvrım, 2013: 245-247). Sonunda Turhan Sultan'ın taraftarları erken davranarak Kösem Sultan'ı boğdurarak öldürmüşlerdir. Dört padişah döneminde etkili olan Kösem, Genç Osman'ın ölümünde rol oynamış ve oğlunu ile torununu tahta çıkarmıştır. Osmanlı tarihinin en güçlü kadınlarından biri olarak "İmparatoriçe" unvanını hak etmektedir (Arkan, 2006: 272). Turhan Sultan, Harem-i Hümayun'da kadınların devlet işlerine müdahalesini engelleyen bir gelenek başlatmış ve bu anlayış sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür (İslamoğlu, 2023: 1016). Kadınlar Saltanatı ile başlayan bu dönem, yine bir kadının, Turhan Sultan'ın müdahalesiyle son bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahları bile gölgede bırakacak kadar nüfuz sahibi olan bu kadınlar, sadece saray içindeki güç dengelerini değil, devletin yönetim şeklini de derinden etkilemişlerdir. Harem duvarları ardında şekillenen bu iktidar, kimi zaman bir padişahın kaderini belirlemiş, kimi zaman da devletin geleceğini tayin etmiştir.

3.4.Osmanlı' da Merkezi Otoritenin Zayıflaması: Köprülülerden III. Selim' e (1656-1792)

IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkması ve annesi Turhan Sultan'ın yönetimden çekilme isteği üzerine, merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla Köprülü Mehmed Paşa 1656'da sadrazamlığa getirilmiştir. Böylece Osmanlı tarihinde "Köprülüler Dönemi" başlamış ve 1683'e kadar bu aile sadrazamlık makamını neredeyse miras gibi kullanarak devleti fiilen yönetmiştir (Ayçiçek, s.1).

Köprülü Mehmed Paşa, göreve alışılmadık koşullarla başlamış; önerilerinin aynen uygulanması, atamalara müdahale edilmemesi, yetkilerinin sınırlandırılmaması ve aleyhine olan sözlere itibar edilmemesi şartlarını öne sürmüştür (Yüksel & Daş, 2023: 2453–2455). Siyasi istikrarsızlığın yaygın olduğu bir dönemde bu koşullar, onun merkezi otoriteyi yeniden tesis etmesini sağlamıştır. Yaklaşık 27 yıl süren bu "sadrazam saltanatı" döneminde, kötü gidişat geçici olarak durdurulmuş, merkezi yönetim güçlendirilmiştir. Ancak bu kazanımlar kalıcı olamamıştır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, dış baskılar ve iç karışıklıkların etkisiyle reform ihtiyacını daha belirgin biçimde hissetmiştir. III. Ahmed'in saltanatı (1718–1730) ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretiyle başlayan Lale Devri, reform arayışlarının ilk somut örneklerini temsil eder. Avrupa'ya elçiler gönderilmesi ve Batı'nın teknik-kültürel gelişmelerinin incelenmesi bu dönemde başlamıştır (Eravcı & Kiremit, 2009: 80-81). Ancak reformlar geleneksel yapılarla çatışmış ve özellikle askerî-idarî sınıflardan tepki görmüştür.

1730'daki Patrona Halil İsyanı, Lale Devri reformlarına ve dönemin sosyal-ekonomik sorunlarına karşı duyulan hoşnutsuzluğun dışa vurumudur. Ekonomik sıkıntılar, ağır vergiler ve saraydaki lüks yaşam isyanın temel nedenleri arasında yer almıştır. Yeniçerilerin desteğiyle III. Ahmed tahttan indirilmiştir (Eravcı & Kiremit, 2009: 82–92). Her ne kadar Lale Devri başarısızlıkla sonuçlansa da bu dönem Osmanlı'nın uzun süredir devam eden iktidar boşluğu, toprak kayıpları, Yeniçeri isyanları ve Anadolu'daki ayaklanmalar gibi temel sorunlarının artık görmezden gelinemeyecek düzeye geldiğini göstermiştir. Ayrıca, Avrupa'ya gönderilen elçiler vasıtasıyla Osmanlı bürokratları kısmen de olsa Batı'daki seküler ve merkezi bürokratik yapıları tanıma fırsatı bulmuş; bu durum, Osmanlı'da merkezi ve seküler bir bürokrasi düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde, taşrada ayanların (bölgenin ileri gelenleri, zengin ve köklü aileleri) yükselişi belirginleşmiştir. Toprak düzenindeki bozulma ve merkezi yönetimin denetim gücünü kaybetmesi, yerel güç odaklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayanlar, merkezin karşısında önemli aktörler haline gelmiş, Osmanlı'da merkezî yönetim yanında yerelleşme eğilimi güç kazanmıştır (Çelen, 2019: 16–17).

I. Abdülhamid döneminde Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) sonucunda Rusya Eflak ve Boğdan'ı işgali, Küçük Kaynarca ve Yaş Anlaşmaları ile Kırım dahil önemli toprak ve hak kayıplarına uğranılması, Osmanlı'nın askerî ve diplomatik zayıflığını ortaya koymuş, III. Selim'in reform girişimlerinin zeminini hazırlamıştır (Koçak, 2017: 467–485). Lale Devri sonrası ayanların taşrada güç kazanması, dış yenilgilerle hızlanmış ve merkezî iktidar zayıflamıştır. Osmanlı'da hem padişah hem de Babıâli merkezli yüksek bürokrasi etkisini yitirmiştir. Bu tablo karşısında III. Selim, merkezi iktidarı güçlendirmek için kapsamlı reformlara yönelmiştir.

3.5. Tanzimat'a ve Cumhuriyet'e Giden Süreçte Osmanlı İktidarı (1792-1922)

1789'da tahta çıkan III. Selim, Osmanlı'nın sorunlarını çözmek amacıyla askerî, idarî, sosyal, ekonomik ve diplomatik alanlarda kapsamlı reformlara başladı. Bu kapsamlı reformlar "Nizam-ı Cedid" (Yeni Düzen) olarak adlandırıldı. III. Selim, devletin her alanında köklü değişiklikler

yapmayı hedeflemiş ancak 1807'de Kabakçı Mustafa İsyanı ile reformlar sona ermiş, yine de bu dönem sonraki reform hareketlerine ilham kaynağı olmuştur (Ünal, 2003: s.273).

Bu dönemde iki yıl gibi kısa bir sürede meydana gelen iki isyan ve bu süreçte iki padişahın katledilmesi (III. Selim'in tahttan indirilerek öldürülmesi, yerine IV Mustafa'nın tahta çıkarılması, IV Mustafa'nın ise III. Selim'in destekçisi Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahtan indirilerek yerine Şehzade Mahmud'u getirilmesi) Osmanlı'daki iktidar değişiminin ne denli hızlı ve istikrarsız bir hale geldiğini, padişahın kanının artık kutsal sayılmadığını ve padişahların sembolik figürlere dönüştüğünü göstermektedir.

Kendisi de bir ayan olan yeni sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, "Sened-i İttifak" olarak bilinen, padişah ile ayanlar arasında imzalanan resmî bir anlaşmayla ayanların varlığını tüm gücüyle ortaya koymuştur. Bu protokolde padişahın kişiliği ve otoritesinin devletin temeli olduğu vurgulanırken, aynı zamanda ayanların bu otoritenin garantörü olduğu belirtilmiştir. Sened-i İttifak, padişahın egemenliğine getirilen ilk sınırlamaları içeren bir kamu hukuku metni olarak kabul edilir (Aybars, 2004: 61, 74). Devletin mutlak sahibi Osmanoğulları olmasına rağmen, bu dönemde padişahlar sadece sembolik gözlemci konumuna düşmüş, iktidar büyük ölçüde sadrazamlar ve yeniçeriler tarafından çıkarları doğrultusunda yürütülmüştür. Bu durum zaman zaman kırılmaya çalışılsa da başarısız kalmıştır.

Bu dönemde iktidarı etkileyen bir diğer güç ise Yeniçerilerdir. Kuruluşu 14. yüzyıla kadar giden, padişaha bağlı daimi bir ordu hüviyetindeki bu güç özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda vezirleri, sadrazamları hatta padişahları karşılarına alıp isyan edebilmiş, onları görevden alabilmiş veya tahttan indirebilmiştir. Nitekim son olarak Sadrazam Mustafa Paşa ile yaşadıkları çatışma sonucunda onu katletmişler, kontrolden çıkan Yeniçeriler, halkı tehdit eder, tüccar ve esnaftan haksız kazanç sağlar ve şiddet olaylarına karışır hale gelmişlerdir (Sezer, 1997: s.217–218). 15 Haziran 1826'da yeniden isyan etmeleri ve yağmaya başlamaları neticesinde 17 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı resmen kapatılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni, modern ordu kuruldu. Bu olay, Yeniçerilerin gücünün sona erdiği ve Osmanlı reformlarının hızlandığı dönemin başlangıcı olarak kabul edilir (Sezer, 1997: s.218-220). Böylece II. Mahmud, merkezi iktidarı güçlendirme yolunda önemli bir engeli kaldırmış Tanzimat Dönemi'nin altyapısını oluşturan son derece önemli reformlara yönelmiştir.

II. Mahmud döneminde Avrupa'daki gelişmeleri yakından izleyerek döndüklerinde nitelikli bürokratlar olarak görev alacak öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi, nüfus ve mülklerin sistematik kaydı, posta teşkilatı kurulması, pasaport uygulaması ve salgınlara karşı karantina kurallarının getirilmesi merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve modernleşmeye yönelik gelişmelerdendir (Gençoğlu, 2020: s.7-9). Bu dönemin en önemli reformlarından birisi günümüzdeki bakanlıklara karşılık gelen nezaretlerin kurulması, sadrazamlık makamının ise nezaretlerin koordinasyonunu sağlayan ve hükümet politikasını oluşturan bir konuma taşınarak merkezi hükümet bürokrasisinin güçlendirilmesidir. Bu dönemde kurulan Vakıflar Nezareti ve Şeyhülislamlık Dairesi ile ulemanın devlet dairesi haline gelmesi ve vakıf gelirleriyle elde ettiği ekonomik bağımsızlığının önemli ölçüde merkezi yönetimin etkisi altına alınması sağlanmıştır (Güler, 2014: 325).

Sultan II. Mahmud, pek çok Osmanlı padişahının gerçekleştirmekte zorlandığı reformları hayata geçirmiş; dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklarına rağmen merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla önemli adımlar atmış, devletin içinde bulunduğu kötü gidişatı belirli ölçüde durdurmayı başarmıştır.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ise, bireysel haklara ve yeni bir yönetim anlayışına vurgu yaparak can ve mal güvenliği, adil vergi sistemi, askerlik düzeni ve hukukun

üstünlüğünü taahhüt etmiştir. Hiçbir fark gözetmeden herkese eşitlik vadeden bu düzenlemeler, Batı'nın baskısıyla şekillenmiş; özellikle gayrimüslimlere verilen haklar yoluyla dış müdahalelerin önü kesilmeye çalışılmıştır. Bunda amaç, Osmanlı'nın dağılmasını engellemek ve merkezî otoritenin meşruiyetini pekiştirmek olmuştur (Sarıkaya, 2023: s.64,72).

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ise bir nevi azınlıkların haklarını geliştirmeye dönük bir Ferman olarak din özgürlüğünü güvence altına almış, mabetleri devlet korumasına alarak gayrimüslimlere yönelik ayrımcı ifadeleri yasaklamıştır. Bu fermanla gayrimüslimlere memuriyet, okul açma ve ticaret yapma hakkı tanınmış; toplumsal eşitlik artırılırken padişahın tüm tebaa üzerindeki otoritesi güçlendirilmeye çalışılmıştır (Özhazinedar, 2024: s.766). Birlikte değerlendirildiğinde Tanzimat ve Islahat Fermanlarının, Osmanlı'nın iç işlerine Avrupalı devletlerin müdahalesini engellemek ve gayrimüslim tebaaya dair sorunları merkezi yönetim eliyle çözerek devletin bütünlüğünü korumak amacını güttüğü söylenebilir. Denilebilir ki Tanzimat Döneminin ilk ve en yoğun çabalara sahne olduğu alanın kanunlaştırma faaliyetleri padişahın keyfi yönetimini sınırlandırmada en etkili yol olan evrensel hukuk kurallarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2009: 16). Dolayısıyla bu durum egemenlik ilişkilerinde iktidarın meşruluğunda dini ve örfi normlardan evrensel hukuk normlarına doğru bir yönelimi başlatmıştır.

Tanzimat sürecinde sadrazamlığa getirilen Mustafa Reşid Paşa ve onu izleyen ikinci nesil Tanzimatçılar Ali ve Fuat Paşalar, Osmanlı bürokrasisinin devlet yönetimindeki ağırlığını belirgin biçimde artırmıştır. Bu dönemde padişahlar kadar üst düzey bürokratlar da iktidar süreçlerine yön vermeye başlamıştır. Sadrazamlar aracılığıyla Batı'daki gelişmeler yakından izlenmiş; modernleşme ve hukuki reformlar bürokratik elitin öncülüğünde yürütülmüştür. Böylece Tanzimat, Osmanlı'da merkezî otoritenin sadece saray değil, sivil bürokrasi eliyle de yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur (Acar, 2020: s.1-3). III. Selim'in ıslahatları ve II. Mahmud'un merkezi güçlendirmeye yönelik reformlarıyla temelleri atılan bu bürokratik sınıf, Tanzimat ile hukuken de iktidarın bir ortağı hâline gelmiştir. Sadrazamlık makamı üzerinden güç kazanan bu elit bürokrasi, yalnızca reformların uygulayıcısı değil, aynı zamanda yönlendiricisi olmuştur. Zamanla padişah üzerinde bile etkili olan bu elit bürokrasi, modernleşme ve batılılaşma hareketlerinde kilit rol oynamıştır.

Batılılaşma sürecinde özgürlük, hukuk ve meşrutiyet talepleriyle öne çıkan aydınlar da artmış; Namık Kemal gibi güçlü kalemler ile Ziya Paşa ve Mithat Paşa gibi hem edebiyat hem siyaset sahnesinde etkili isimler, padişahtan Avrupa'daki örnekler doğrultusunda bir parlamento kurulmasını istemiştir (Kızıltan, 2006: s.251). Bu çabaların sonucunda, 23 Aralık 1876'da Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Anayasa, padişahın yetkilerini sınırlandırmış, halkın haklarını güvence altına almış ve din ile etnik köken farkı gözetmeden herkesi Osmanlı vatandaşı saymıştır. Meclis, padişahın ömür boyu atadığı Ayan Meclisi ve halkın seçtiği Mebusan Meclisi'nden oluşmuştur. Ancak padişah, meclisi açma, kapama ve kararları onaylama yetkisini elinde tutmuştur. 1877'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe gösteren II. Abdülhamid, meclisi süresiz kapatarak mutlak monarşiye geri dönmüştür (Özhazinedar, 2024: s.771).

1908'de Enver Bey ve Resneli Niyazi'nin öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Makedonya'da başlattığı isyanla II. Abdülhamid'i Meşrutiyeti yeniden ilan etmeye zorlamış ve Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Böylece mutlak monarşiden parlamenter rejime geçilmiş, meclisin kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin meclisi feshetmesi zorlaştırılmıştır. Kabine artık padişaha değil, meclise karşı sorumlu hâle gelmiş; padişahın yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Birecikli, 2008: s.216- 218). Ancak askeri bir isyan olarak başlayıp dini bir hüviyete dönüşen 31 Mart Olayı (1909) olarak bilinen ayaklanma/isyan

Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu tarafından bastırılmış; II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşad geçirilmiştir. 31 Mart Olayı, Osmanlı'da siyasetin yalnızca saray ve bürokrasiyle değil, halkın farklı kesimlerinin talepleriyle de şekillendiğini göstermiştir. Bir padişahın tahttan indirilmesi bile bu etkinin bir sonucudur.

Bu olayla gücünü artıran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki ağır yenilgilerin ardından 1913'te Bab-ı Ali Baskınını gerçekleştirerek fiilen bir darbe yapmış ve iktidarı tamamen ele geçirmiştir (Çeviker, 2022: s.167-169). 1909'da tahta çıkan Sultan V. Mehmed Reşad, bu süreçten sonra İttihat ve Terakki'nin gölgesinde etkisiz bir figüre dönüşmüştür (Doğan & Tığlı, 2005: s.1). Bir zamanlar saray içinde bile ulaşılması güç olan, hatta Avrupalı kralların bile kolayca huzuruna çıkamadığı Osmanlı padişahları, yüzyılın başında artık karar verici değil, verilen kararları onaylayan bir sembol haline gelmiştir. Padişahın yerini bürokrasi ve askerî kadrolar fiilen devralmış, Osmanlı tahtı bir güç simgesi olmaktan çıkıp yalnızca geçmişin bir hatırlatıcısı olmuştur.

1914-1918 yılları arasında süren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni çöküşün eşiğine getirmiş ve ülke galip devletler tarafından işgal edilmiştir. Padişah ve saray çevresi bu süreçte etkisiz kalırken, Anadolu'da başlangıçta dağınık olarak başlayan direniş hareketleri Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde ulusal bir kurtuluş savaşına evrilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ve 1921 Anayasasıyla egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilan edilmiş, 1 Kasım 1922'de saltanatın resmen kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti hukuken sona ermiştir.

4.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Osmanlıda iktidar yapısı sabit ve tekil bir merkezden ibaret olmayıp, tarihsel süreç içerisinde siyasal, toplumsal ve bürokratik aktörlerin etkisiyle dönüşen çok katmanlı bir yapı arz etmiştir. Erken dönemlerde padişah mutlak otoritenin tek sahibi gibi görünse de zamanla bu otorite farklı güç odakları arasında paylaşılmıştır. Özellikle Kanuni döneminde Pargalı İbrahim Paşa gibi güçlü sadrazamlar, klasik dönemin merkeziyetçi sistemini hem uygulayan hem de şekillendiren figürler olarak öne çıkmıştır. 17. yüzyılda ise Kadınlar Saltanatı ile saray kadınlarının devlet yönetimindeki etkisi artmış; valide sultanlar ve hasekiler, iktidar mücadelesinde belirleyici roller üstlenmiştir. Devamında Köprülüler Dönemi, sadrazamlık makamının gücünün zirveye ulaştığı bir dönemi temsil ederken; Lale Devri, Osmanlı'nın Avrupa'daki yaşam tarzı ve kurumlarıyla birlikte bürokrasi sınıfını da yakından tanımaya başladığı bir dönem olarak dikkat çekmiştir.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketiyle başlayan ve II. Mahmud'un merkezî otoriteyi yeniden inşa etmeye yönelik reformlarıyla derinleşen dönüşüm süreci, Tanzimat ile bürokratik elitin siyasal karar alma süreçlerinde doğrudan belirleyici olduğu yeni bir evreye taşınmıştır. Bu süreçte devletin geleneksel yapısı modernleşme ve batılılaşma hedefleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş; sadrazamlar, nazırlar ve yüksek rütbeli memurlar artık yalnızca uygulayıcı değil, siyasi iradenin taşıyıcısı haline gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde bu yapı, istibdat rejimiyle kısa süreli bir kırılma yaşasa da Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla birlikte padişah figürü sembolik bir konuma çekilmiş, gerçek iktidar İttihat ve Terakki gibi siyasi organizasyonlara ve asker-sivil bürokrasiye geçmiştir.

Nitekim Osmanlı iktidarı büyük ölçüde merkezinde padişahın olduğu bir yapı olmakla birlikte tarihsel süreçte dönemin koşullarına bağlı olarak iktidarın vezir aileleri, kadınlar, sadrazamlar, bürokratlar, askerî elitler ve siyasi cemiyetlerin etkileriyle önemli ölçüde şekillendiği görülmektedir.

5. KAYNAKLAR

Acar, H. (2020). Tanzimat Dönemi siyasi Liderlerinden Biri Olarak Keçecizade Mehmet Fuad Paşa. Analytical Politics, 1(1), 18-34.

Altun, Abdullah. (2005). Osmanlı Veraset Sistemi. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. https://www.academia.edu/36944033

Arkan, S. (2006). Tarihî romanlarımızda üç haseki sultan (Hürrem Sultan, Safiye Sultan, Kösem Sultan) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Arşivi. https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/434a6a7a-12ed-487a-8602-e79619037d6e/content

Atay, E. E. (2022). Osmanlıda Devlet Anlayışı. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6(1).

Ayçiçek, R. (t.y.). Köprülüler Devri. https://www.academia.edu/42101772/Köprülüler_Devri

Başkutlu, S. (2020). Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu. Tarih Kritik Dergisi, 6(2), 162-172.

Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme, Akademik Bakış, 2 (3), 211- 226

Byung-Chul Han, Çev. Mustafa Özdemir. (2021). İktidar Nedir? Mukaddime, 12(2), 579-584.

Çelen, Nergiz. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlar ve Bir Âyân Ailesi Olarak Kâtipzâde Ailesi. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/3800/1/561236.pdf

Çeviker, H. C. (2022). Iı. Meşrutiyet Döneminde Meydana Gelen Bir Hükümet Darbesi: 23 Ocak 1913 Babıâli Baskını. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 8(1), 159-170.

Çiftçi, C., Yediyıldız, A., & Djekaba, N. (Eds.). (2018). Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Kitabı. Bursa. https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/6cfra0r43q4ggkg.pdf

Demir, A. (2017). Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi. Uluslararası sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 19-27

Demir, Y. (2017). Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Bizans-Avrupa ekseninde cereyan eden münasebetler. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 3(2), 54-91.

Doğan, E., & Tığlı, F. (2005). Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale gazeli ve bu gazele yazılan tahmisler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 33, 41–96. https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/dogan_tigli_tahmisler.pdf

Eravcı, H. M., & Kiremit, İ. (2009). Lale dönemi ve Patrona Halil isyanı üzerine yeni değerlendirmeler. Tarih Okulu Dergisi, 2010(VIII).

Eroğlu, H. (2003). Osmanlılarda iktidarın değişim süreci ve meşruiyet sorunu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43(2), 19-39.

Gençoğlu, M. (2020). Osmanlı Devleti'nde Yurtdışı Eğitimin Öncüleri (1830-1839). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, 3(2), 6-22. https://doi.org/10.47437/esogutd.823957

Gözler, Kemal. Kurucu İktidar. Bursa: Ekin, 2. Baskı, 2016. https://www.anayasa.gen.tr/ki-secki.pdf

Güler, T. (2014). Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2014, C.19, S.4, s.311-336

İnalcık, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600) (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

İslamoğlu, Abdullah. (2023). Osmanlı Devleti'nde Kadınların Devlet Yönetimine Etkileri. Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 1001-1020. https://doi.org/10.56701/shd.1384030

Kalaycıoğlu, E. ve A. Y. Sarıbay (2009). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, Bursa, Dora Yayınları, s. 9- 36

Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis i Mebusan ı. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(1), 251-272.

Kodaman, T., & Akçay, E. Y. (2010). Kuruluştan yıkılışa kadar Osmanlı diplomasi tarihi ve Türkiye'ye bıraktığı miras. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 75-92.

Koçak, Z. (2017). 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında değişen dengeler ve Yaş Antlaşması. Tarih İncelemeleri Dergisi, 32(2), 459-490. https://doi.org/10.18513/egetid.376803

Kıvrım, İ. (2013). 17. yüzyılda bir Valide Sultanın günlük hayatı: Vâlide Hadîce Turhan Sultan. History Studies, 5(2), 243–262.

Kurtaran, U. (2012). Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(5).

Münci Kapani. (2016). Politika Bilimine Giriş. BB101 Yayınları, Ankara.

Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 12(36), 759-786.

Pamir, Aybars. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(2). https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000475

Saraçoğlu, A.D. (2022). Michel Foucault'nun İktidar Kavramı. International Social Sciences Studies Journal.

Sarıkaya, M. Z. (2023). Osmanlı Devleti'nde yeni bir yapılanma: Tanzimat Fermanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 60-91. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.4

Sezer, H. (1997). Yeniçeri Ocağının kaldırışındaki siyasal nedenler. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 41, 45-56.

Tektaş, N. (2020). Pargalı İbrahim: Muhteşem Süleyman'ın Muhteşem Veziri [PDF dosyası]. https://kurtalancumhuriyetortaokulu.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/56/07/713075/dosyalar/2020_04/04204104_PargalY_Ybrahim_-_NazYm_TektaY__PDFDrive.com_.pdf

Uzunçarşılı, İ. H. (2003). Osmanlı Tarihi, Ankara: Cilt: I- IV, XIII. Dizi- Sa. 16, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Ünal, U. (2003). İDARİ VE SOSYAL ALANLARDA NİZM-I CEDÎD ÇABALARI. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 14(14), 273-289. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000501Weber, M. (2011). *Bürokrasi ve Otorite*. H.B. Akın (çev.). 3. Baskı. Ankara: Adres Yayınları

Yüksel, A., & Daş Darıcı, M. G. (2023). Osmanlı İstihbarat Ağında Hareketlilik: Köprülüler Devri. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8(Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2450-2496. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1335535

Yüksel, S. (2019). Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşmasına Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi. Belleten, 83(297), 605-632. https://doi.org/10.37879/belleten.2019.605 4

THE EFFECT OF A PSYCHOEDUCATION PROGRAM BASED ON COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY ON UNIVERSITY STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS AND SOCIAL ANXIETY LEVELS

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİYE DAYALI PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ VE SOSYAL KAYGI DÜZEYLERİNE ETKİSİ

Yahya ŞAHİN[1]

[1]Dr. Öğr. Üye., Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
https://orcid.org/0000-0003-0647-4605

Özet

Bu araştırmanın amacı, bilişsel davranışçı terapi temelli olarak hazırlanan bir psiko eğitim programının üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve sosyal kaygı düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırmanın hipotezi psiko eğitim programının öğrencilerin iletişim becerilerini güçlendireceği ve sosyal kaygılarını azaltacağı yönünde kurulmuştur. Araştırma, bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören, yaşları 18–22 arasında değişen 25 üniversite öğrencisiyle yürütülmüştür. Katılımcılar rastgele olarak biri deney (n=13), diğeri kontrol (n=12) olmak üzere iki gruba atanmıştır. Araştırma sürecinde ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Deney grubuna bilişsel davranışçı terapi ilkelerine dayalı olarak geliştirilen 8 oturumluk bir psiko eğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak kişisel bilgi formu, İletişim Becerileri Ölçeği ve Liebowitz Sosyal Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçek de uygulama öncesi ve sonrası olmak üzere hem deney grubuna hem de kontrol grubuna iki kez uygulanmıştır. Deney ve Kontrol Grubunun son test puanlarının ön test puanlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analizler sonucunda, deney grubunun sosyal kaygı düzeylerinde anlamlı bir azalmanın olduğu görülmüştür. Diğer yandan deney grubunun iletişim becerilerinde ise anlamlı bir artışın olduğu görülmüştür. Yapılan psiko eğitim çalışması sonucunda deney grubu öğrencilerinin iletişim becerileri artarken sosyal kaygı düzeyleri azalmıştır. Ayrıca deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasında da deney grubu lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bulgular, bilişsel davranışçı temelli grup uygulamalarının üniversite öğrencilerinin psiko sosyal gelişimlerini desteklemede etkili ve işlevsel bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal kaygı, İletişim becerileri, psiko eğitim

Abstract

The objective of the present study is to examine the impact of a psychoeducational programme grounded in cognitive behavioural therapy (CBT) on the communication skills and social anxiety levels of university students. The hypothesis of the study is that participation in a psychoeducational programme will enhance students' communication skills and reduce their social anxiety. The present study was conducted with a sample of 25 university students aged between 18 and 22 who were enrolled in the education faculty of a state university. Participants were randomly assigned to two groups, one experimental (n=13) and one control (n=12). The experimental design employed in this research process was that of a pretest-posttest control

group. An 8-session psychoeducational programme grounded in the principles of cognitive behavioural therapy was administered to the experimental group. The control group was not subject to any intervention. The study utilised personal information forms, the Communication Skills Scale, and the Liebowitz Social Anxiety Scale as data collection instruments. Both scales were administered twice to both the experimental and control groups, prior to and following the intervention. The results of the analyses conducted to determine whether the post-test scores of the experimental and control groups differed significantly from their pre-test scores revealed a significant decrease in the social anxiety levels of the experimental group. Conversely, a substantial enhancement was evident in the communication skills of the experimental group. Following the implementation of the psychoeducational intervention, the experimental group demonstrated enhanced communication skills and a reduction in social anxiety levels. Furthermore, a substantial disparity was identified between the final test scores of the experimental and control groups, with the experimental group demonstrating superior performance. The findings indicate that cognitive-behavioural group interventions are an effective and functional method for supporting the psychosocial development of university students.

Keywords: Social anxiety, Communication skills, psychoeducation

DIGITALIZATION OF BUREAUCRACY: EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC PUBLIC SERVICES IN TURKEY

BÜROKRASİNİN DİJİTALLEŞMESİ: TÜRKİYE'DEKİ ELEKTRONİK KAMU HİZMETLERİNİN ETKİNLİĞİ

Dilara YILDIZ[1], Tahsin GÜLER[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID:0009-0008-0579-4133

[2] Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID:0000-0002-7729-5172

Özet

Gelişen dijital teknolojiler, kamu yönetiminde köklü dönüşümlere yol açmakta; geleneksel bürokratik yapılar hızla dijitalleşen süreçlerle yeniden şekillenmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de kamu hizmetlerinin dijitalleşme sürecini, elektronik devlet (e-Devlet) uygulamaları bağlamında inceleyerek, dijital dönüşümün bürokratik işleyiş üzerindeki etkilerini kapsamlı şekilde değerlendirmektedir. Yapay zeka, büyük veri yönetimi, mobil uygulamalar ve e-Devlet altyapıları üzerinden yürütülen hizmetlerin etkinliği analiz edilmekte, dijital kültürün kamu kurumlarında benimsenmesinde karşılaşılan kurumsal ve idari engellere dikkat çekilmektedir. Ayrıca, Dijital Dönüşüm Ofisi gibi kurumsal yapılanmaların işlevleri ve son dönemde yaşanan yapısal değişiklikler bağlamında, dijital kamu yönetiminin mevcut durumu ve gelecekteki yönelimleri tartışılmaktadır.

Çalışmada, e-Nabız, UYAP ve CİMER gibi dijital platformların kamu yönetimindeki rollerine özel bir vurgu yapılmakta, bu uygulamaların vatandaş-devlet etkileşimini nasıl dönüştürdüğü ele alınmaktadır. Dijitalleşmenin kamu hizmetlerinin hız, erişilebilirlik ve maliyet etkinliği açısından sağladığı iyileşmeler ortaya konurken; teknik altyapı sorunları, kamu personelinin değişime direnç göstermesi, dijital okur-yazarlık eksikliği ve dijital eşitsizlik gibi zorluklar da detaylı şekilde incelenmiştir. Özellikle yapay zeka temelli karar destek sistemlerinin kamusal süreçlere entegrasyonu, yönetişim anlayışında önemli bir değişime yol açmakta ve bu dönüşümün etik boyutları da tartışılmaktadır.

Sonuç olarak, çalışma dijital kamu yönetiminin yalnızca teknolojik bir yenilik olmadığını; aynı zamanda kültürel, yönetsel ve etik açılardan da çok katmanlı ve sürekli gelişen bir dönüşüm süreci olduğunu vurgulamaktadır. Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinin sürdürülebilir ve kapsayıcı olması için kurumların adaptasyon sürecini hızlandırması, çalışanların yetkinliklerini artırması ve vatandaş odaklı, şeffaf yönetim anlayışının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Dijital Kamu Yönetimi, e-Devlet, Yapay Zeka

Abstract

Developing digital technologies are leading to profound transformations in public administration; traditional bureaucratic structures are rapidly being reshaped by digitalizing processes. This study comprehensively evaluates the effects of digital transformation on bureaucratic functioning by examining the digitalization process of public services in Turkey

within the context of electronic government (e-Government) applications. The effectiveness of services conducted through artificial intelligence, big data management, mobile applications, and e-Government infrastructures is analyzed, and the institutional and administrative barriers encountered in the adoption of digital culture in public institutions are highlighted. Additionally, the functions of institutional structures such as the Digital Transformation Office and the current state and future orientations of digital public administration are discussed in the context of recent structural changes.

The study places special emphasis on the roles of digital platforms such as e-Nabız, UYAP, and CİMER in public administration, examining how these applications transform citizen-state interaction. While improvements provided by digitalization in terms of speed, accessibility, and cost-effectiveness of public services are presented, challenges such as technical infrastructure issues, resistance to change among public personnel, lack of digital literacy, and digital inequality are also examined in detail. In particular, the integration of artificial intelligence-based decision support systems into public processes is leading to significant changes in governance understanding, and the ethical dimensions of this transformation are also discussed.

As a result, the study emphasizes that digital public administration is not merely a technological innovation; it is also a multi-layered and continuously evolving transformation process from cultural, managerial, and ethical perspectives. For the digitalization of public services to be sustainable and inclusive, it is crucial for institutions to accelerate the adaptation process, enhance the competencies of employees, and strengthen a citizen-focused, transparent management approach.

Keywords: Digital Public Administration, e-Government, Artificial Intelligence.

1. GİRİŞ

Teknolojinin dünya üzerinde inanılmaz bir yaygınlık kazanması ve ilerleyen süreçlerde de yine teknoloji sayesinde dünyanın mevcut durumundan çok daha ileri düzeye taşınacak olması kaçınılmaz bir gerçektir. Devletler de bu teknolojiye ve dijitalleşmeye bir şekilde uyum sağlamak mecburiyetinde kalmışlardır. Devletin teknolojik araçları etkin kullanımı, artık o devleti bir dijital devlete dönüştürür. Dijital devlet, bünyesindeki reformlarla, artık geleneksel devlete bir rakip değildir. Aksine, geleneksel olanın açıklarını kapatıp eksik taraflarını güncelleyerek bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle rakip tanımaz bir devlet modeli haline gelmiştir. Her ne kadar rakip olmasalar da gelenekselle dijitalin iç içe geçtiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Fakat her zaman teknolojiyi asıl araç olarak gören devlet modeli, kendisini dijital devlete doğrudan adapte edebilmektedir.

Bu dönüşüm sürecinde dijital devletin temel dayanak noktası, kamu hizmetlerinin hızlı, şeffaf ve erişilebilir bir yapıya kavuşturulmasıdır. Geleneksel bürokrasinin ağır işleyişi, dijital sistemlerle yeniden şekillenmiş; vatandaş-devlet ilişkisi daha katılımcı ve etkileşimli bir hal almıştır. Dijital devlet, yalnızca teknolojiyi kullanan bir yapıdan öte, veri temelli karar alma süreçleriyle daha analitik, daha öngörülü bir yönetişim anlayışını beraberinde getirmiştir. Ancak bu yeni modelin başarılı şekilde uygulanabilmesi, sadece teknik altyapıya değil, aynı zamanda bu dönüşümü yönetecek vizyoner kamu yöneticilerine ve esnek yasal düzenlemelere de bağlıdır. Bu noktada dijitalleşme süreci, devletin yalnızca araçsal değil, yapısal ve zihinsel bir dönüşüm geçirmesini de zorunlu kılmaktadır.

Devleti sistemsel açıdan ileriye götürecek olan teknolojinin titizlikle işlenmesi şarttır. Teknoloji, örneğin, kamu yönetimi alanında vatandaş ve idare araşındaki iletişimi kolaylaştırabileceği gibi aynı zamanda kötü niyetli insanların saldırısına da maruz kalabilir. Kaydedilen verilerin çalınması, kötüye kullanılması, siber saldırılar gibi daha pek çok risk söz

konusudur. Yadsınamaz bir gerçeklik vardır ki, muazzam efor ve çalışmaya sahip her yeni gelişme, karşısında muhakkak bir probleme rastlayacaktır. Sürecin iyi yönetilmesi ve altyapının sağlamlığı, bürokrasinin dijitalleşmesi hususunda ayrıca önem taşımaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Dijital Bürokrasiye Geçişin Kuramsal Modelleri

Günlük yaşantımızın hemen her alanında bürokrasiyle karşılaşmamız mümkündür. Bu karşılaşmanın nihayetinde herkesin zihninde bürokrasinin tanımına dair muhakkak bir fikir oluşmuştur. Toplumun bürokrasi açısından yaşadığı çeşitli deneyimler bürokrasiyi; işlerin yavaş ilerlemesi, güç sağlama çabası ve bir bakımdan da sorumluluktan kaçılması şeklinde tanınmasını sağlamıştır. Fakat bilinenden ziyade bürokrasi, aslında bir örgüt ve yönetim biçimidir. Sahip olduğu çeşitli yönetim şekilleriyle personelin hangi şartlarda, kimlerle ve hangi ortamda işlerini faaliyete geçirecekleri hususunu belirler. Bürokrasi var olduğundan beri işlev ve etkinliğini sürdürmüş bir yönetim biçimi olmasıyla birlikte, kökeni ilk çağlara kadar dayanmaktadır. Kadim kökenlere sahip bu yönetim biçiminin, ülke ve toplum yönetimi üzerinde zaruri bir ihtiyaç olduğunu söylemek pek tabii mümkündür. Zira insanların doğası gereği toplu şekilde yaşamaları, süreç içerisinde büyükçe bir toplumsal örgütlenmeyi yaratmıştır. (Çevikbaş, 2014) Giderek büyüyen sosyal toplulukları kontrol edecek organizasyonlara ise daima ve mecburen ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayıdır ki bürokrasi yaşamımızın her alanında ihtiyaç duyacağımız ve karşılaşacağımız bir örgüt şeklidir.

Günümüzde dijitalleşme, siyaset ve bürokrasi gibi toplumsal kurumları derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Dijitalleşme, genel anlamda bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeşitli alanlarda kullanılması olarak tanımlanabilir. Bu süreçte yapay zeka, blok zincir ve nesnelerin interneti gibi kavramlar, dijital dönüşümün yapı taşlarını oluşturarak birbirini tamamlayan unsurlar haline gelmiştir. Kamu hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulabilmesi amacıyla bürokratik sistemler de dijitalleşme sürecinden yararlanmaya başlamıştır. Dijital araçların bürokratik yapılara entegre edilmesi, kamu hizmetlerinin hem maliyet hem de zaman açısından daha verimli bir şekilde yürütülmesini mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda dijital bürokrasi, yönetişim süreçlerinde etkinliği artıran, hizmet sunumunda kolaylık sağlayan bir model olarak ön plana çıkmaktadır. (Sarıtürk, 2022)

Dijital bürokrasi; devlet hizmetlerinin, toplantıların ve bürokratik işlemlerin çevrim içi ortamda yürütülmesini ifade etmektedir. Aynı zamanda, dijital dönüşüm süreciyle birlikte kamu kurumlarında bilgiye hızlı erişimi sağlamak amacıyla kapsamlı dijital altyapıların oluşturulması da bu kavramın temel bileşenlerindendir. Bu yaklaşım, sadece günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz; aynı zamanda gelecekteki kuşakların haklarını da gözeterek kaynakların sürdürülebilir biçimde kullanımını hedefler. (Yıldırım ve Erdoğan, 2025) Bu bağlamda dijital bürokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin kamu sektörüne yansıması olarak değerlendirilebilir. Kamu kurumlarının dijital ortamda hizmet sunmaları, hem verimliliği artırmakta hem de vatandaş odaklı bir yönetişim anlayışının gelişmesine katkı sağlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, kapsamı bakımından **nitel araştırma** özelliği taşımaktadır. Çalışmada, ilgili konuya dair bilimsel **yayınlar, raporlar, mevzuat belgeleri ve güncel literatür** taranarak **doküman analizi** yöntemi kullanılmıştır.

Konuyla ilgili kaynaklardan elde edilen veriler **sentezlenmiş,** elde edilen bulgular **betimsel analiz** tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, derleme ve analiz temelli **sentez bir nitel araştırma** niteliği taşımaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Türkiye'de Dijitalleşme Projeleri

Kişisel bilgisayarların ve akıllı cihazların yaygınlaşması, esas olarak son çeyrek yüzyılda yaşanan önemli gelişmelerden biridir ve bu gelişim, internet altyapısının seri bir şekilde güncellenerek hem bilginin hem de çeşitli hizmetlerin sınır tanımayacak şekilde hızla yayılmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu önemli gelişme, gerek sosyal ilişkiler açısından gerekse eğitim, ticaret ve kamu hizmetlerinin faaliyetlerine kadar pek çok çeşitli alanlarda köklü değişikliler yaşanmasına bir altyapı hazırlamıştır. Son derece etkileyici olan bu dönüşümün, kamu hizmetlerinin eskiye nazaran çok daha az maliyetle daha etkili, hızlı, şeffaf ve verimli şekilde sunulması yönündeki gayretini gerçekleştirmesi için, web tabanlı araçları ve bilişim sistemlerini kullanmaya başladığını söylememiz mümkündür. Tüm bu gelişim çabalarının yanında, devletin yalnızca hizmet sunumu için iyileştirme yapma gereksinimleri yoktur. Aynı zamanda küresel arenada mevcut olan rekabet gücünü yükseltmeye yönelik bir çabanın da olduğunu söylemek yerinde olacaktır. (Karasoy ve Babaoğlu, 2020) Dünyayla entegre olmak zorunda olduğumuz gerçeği de, dijitalleşmenin artık tercihten ziyade bir zorunluluk olduğunu bizlere açıkça ifade etmektedir.

e-Devlet

Günümüzde artık idarenin hizmet sunumu açısından pek çok yeni yöntem ortaya çıkmıştır. Bahsettiğimiz yeni yöntemler, bünyesinde e-Devleti de barındırmaktadır. E-Devlet uygulamalarının yaygınlaşması, yönetimde yeniden yapılanma sürecini hızlandırmıştır. Bununla birlikte geleneksel kamu hizmeti sunumu açısından da değişimler yaşanmıştır. E-Devlet yalnızca 'kamusal hizmetlerin elektronik ortamdan sunulması' şeklindeki dar anlamıyla algılanmamalıdır. E-Devlette bilgi-iletişim teknolojileri bir çeşit araç görevi görmekte olup, bu araçlar vasıtasıyla işlem kapasitesini arttırarak acil karar alabilen, çoğu ihtiyaca hızlıca cevap verebilen bir devlet yapısı hedeflenmektedir. Bilindiği üzere iletişim teknolojileri hız kesmeden büyük gelişmelerle büyümektedir ve bu durum günümüz bilgi toplumu açısından, e-Devlet gibi bir uygulamanın da kamu yönetimindeki yerini alması durumunu kaçınılmaz kılmıştır. (Boyalı, 2023)

Sonuç olarak e-Devlet; yönetim, toplum ve teknoloji alanlarında meydana gelen değşimlerin nihayetinde, bilgi toplumunun taze bir yönetim modeli şeklinde tezahür etmiştir. Tabii, bu modelin ortaya çıkma sebebinin bir zorunluluğa bağlı olduğunu da söylemek yerinde olacaktır. Zira artan çeşitli kamusal ihtiyaçlara seri bir dönüt verebilmek ve geleneksel bürokrasiyle birlikte gelen hantal devlet şeklinden arınabilmek adına, yönetimde tekrardan yapılanma için e-Devlete geçmek, zaruri hale gelmiştir.

Dijitalleşmenin kamu yönetimine yansıyan en somut örneklerinden biri olan e-Devlet sistemi, klasik bürokratik süreçlerin dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu sistem, vatandaşların kamu hizmetlerine doğrudan erişimini mümkün kılarak aracıya olan bağımlılığı ortadan kaldırmış, bilgiye ulaşımı daha hızlı ve kullanıcı dostu hale getirmiştir. Geleneksel bürokratik işleyişte bilgiye yalnızca kamu görevlileri vasıtasıyla erişilebilirken, e-Devlet sayesinde bireyler gerekli bilgilere doğrudan sistem üzerinden ulaşabilmektedir. Bu durum, zaman tasarrufu sağladığı gibi şeffaflık ilkesinin güçlenmesine de katkı sunmuştur. Ancak erişim imkanının belirli sınırlar

çerçevesinde sunulduğu, yani sistemin izin verdiği ölçüde bilgiye ulaşılabildiği de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, e-Devletin getirdiği dijital altyapı sayesinde kamu hizmetlerinde görev ve yetki dağılımı daha net tanımlanmakta; bu da yönetim süreçlerinde sorumluluktan kaçınma, işleri geciktirme ya da otoriteyi tek elde toplama gibi geleneksel bürokratik sorunların önüne geçmektedir. (Metin, 2021) Dolayısıyla e-Devlet, yalnızca hizmet sunumunu kolaylaştıran bir sistem değil; aynı zamanda çağdaş kamu yönetiminin temel ilkeleri olan açıklık, hesap verebilirlik ve etkinliği destekleyen yenilikçi bir yapıdır.

Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP)

UYAP Bilişim Sistemi, Adalet Bakanlığı tarafından ilk olarak proje şeklinde ortaya konan ve sonrasında ise bilişim sistemi olarak adlandırılan bir e-adalet sistemidir. Adli işlemlerin maliyet açısından az, zaman bakımından ise kısa ve denetlenebilirlik açısından kolay bir şekilde yerine getirilmesi için geliştirilen bu sistem, bir e-kurum uygulaması olmakla birlikte adaletin ekonomik ve hızlı bir şekilde yerine getirilerek vatandaşın mağduriyetini engellemek amacıyla oluşturulmuştur. UYAP sistemi I ve II şeklinde iki aşama olarak planlanmıştır. UYAP I, bakanlık merkez birimlerini kapsarken UYAP II, taşra birimlerini kapsamaktadır. Havelsan A.Ş. ve Adalet Bakanlığı arasında imzalanan protokoller ile ilk olarak 2001 yılında UYAP I ve ikinci olarak ise 2002 yılında UYAP II çalışmalarına başlanmıştır. (Güzel ve Deligöz, 2014)

Adalet Bakanlığı'nın uygulamaya sunduğu UYAP, çağın gereklerine uygun biçimde hazırlanan politikalardan ve teknolojik imkanlardan yararlanılarak oluşturulmuş, dünyanın en büyük bilişim sistemlerinden biridir. Bu sistem sayesinde Türk vatandaşları, evlerinde-çalışma ortamlarında internet üzerinden; dava açma, çevrimiçi dilekçe, denetleme, devlet katında hakkını arama, yargı ve icra uygulamalarıyla alakalı süreçlerdeki aşamaları takip etme imkanına sahip olmuştur. (Ünal ve Kiraz, 2016)

Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP), yargı süreçlerinin dijital ortama aktarılması sayesinde Türkiye'deki adalet mekanizmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu sistemin en belirgin etkilerinden biri, adli işlemlerin hızlanarak daha kısa sürede sonuçlandırılabilmesidir. Fiziksel evrak kullanımının büyük ölçüde azalmasıyla birlikte, hem zaman hem de maliyet açısından ciddi tasarruflar sağlanmıştır. Belgelerin ve bilgilerin dijital ortamda arşivlenmesi, ilgililerin herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan doğrudan erişim sağlamasına imkan tanımakta; böylece adalet hizmetlerinin şeffaflığı artmaktadır. Özellikle icra işlemlerinde harç ve masraf hesaplamalarının sistem üzerinden otomatik olarak yapılabilmesi ve ödemelerin çevrimiçi gerçekleştirilmesi, olası usulsüz kazançların önüne geçilmesini kolaylaştırmaktadır. Tüm belgelerin dijital sisteme kaydedilmesi, evrak kaybı ya da değiştirilmesi gibi durumlarda belgeye yeniden ulaşılmasını mümkün kılmakta; bu da delil güvenliğini artırmaktadır. Ayrıca sistemde onaylanan belgelerde sonradan değişiklik yapılmasına izin verilmemesi, sahtecilik riskini ortadan kaldırmaktadır. UYAP içerisinde yer alan etkileşimli platformlar, hukuki konular üzerine görüş alışverişi yapılabilecek sanal alanlar sunarken; Karar Destek Sistemi yargılamalarda usuli hataların azaltılmasına yardımcı olmaktadır. (Karakimseli, 2018) Bunun yanı sıra, sistemde yer alan Bilgi Bankası uygulaması sayesinde kullanıcılar mevzuat ve yargı içtihatlarına zaman ve mekân kısıtlaması olmadan erişebilme imkanına kavuşmaktadır.

e-Nabız

Yönetim bilişim sistemlerine yapılan yatırımlar ve bu sistemlerin kullanılabilirliği, tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de kritik bir önem taşımaktadır.

Türkiye'de sağlık sektöründeki dijital dönüşüm, birey merkezli hizmet anlayışını güçlendiren önemli adımlarla şekillenmiştir. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri olan **e-Nabız**, kişisel sağlık bilgilerinin dijital ortamda güvenli biçimde saklanmasına ve yönetilmesine

olanak tanıyan kapsamlı bir sistem olarak öne çıkmaktadır. e-Nabız sayesinde bireyler, geçmiş muayenelerine, tetkik sonuçlarına ve tedavi süreçlerine internet ya da mobil cihazlar üzerinden kolaylıkla ulaşabilmekte; böylece sağlık hizmetlerinin izlenebilirliği ve etkinliği artmaktadır. Farklı sağlık kurumlarında gerçekleştirilen işlemlerin tek bir dijital platformda toplanması, hem hasta hem de sağlık personeli açısından hizmetin bütüncül ve hızlı sunulmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu sistem, hasta ile hekim arasında daha güçlü bir iletişim kurulmasına olanak tanımakta ve bireylerin kendi sağlık süreçlerine daha bilinçli şekilde katılmalarını teşvik etmektedir. e-Nabız, yalnızca bir bilgi paylaşım aracı değil; aynı zamanda sağlık hizmetlerinde şeffaflığı ve erişilebilirliği artıran yenilikçi bir uygulama olarak dijital sağlık altyapısının temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. (Uslu ve İpek, 2022) Bu yönüyle, teknolojinin sağlık yönetiminde verimlilik, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkeleriyle bütünleşmesine güçlü bir örnek sunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)

Türkiye'de, hak arama ve vatandaşla devletin iletişimini geliştiren bir halkla ilişkiler uygulaması olan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), reformların arttığı bir dönemin ürünüdür. İlk olarak parlamenter sistemin yürürlükte olduğu zamanlarda Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) olarak faaliyete geçirilmiştir. 2018 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle, CİMER adını almıştır.

Uygulama, vatandaşın bilgi edinme ve dilekçe hakkının kullanılması kapsamında her türlü ihbar, istek, şikayet, öneri ve görüşlerini yapabilmelerini esas alarak her türlü iletişim kanallarını kullanabilecekleri alan sunmuştur. Başvuruların yapılmasının ardından, başvuru ilgili birimdeki görevli koordinatörlerce incelenir ve gereken çalışmalar başlatılır. Başvuru sonucu, ilgili kuruluşlara iletilir ve müracaat sahibine ulaştırılır. (Güler, 2020)

Kamu yönetiminde temel kabul edilen vatandaş odaklı katılımcılık, etkinlik, hızlı hizmet sunumu ve şeffaflık gibi ilkeler, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) çalışmalarının da temelini oluşturmaktadır. CİMER'in başlıca amaçlarından biri, vatandaşların kamu politikaları, hükümet faaliyetleri ve idari işlemler hakkında görüş ve önerilerini toplayarak, bu geri bildirimleri yeni politika süreçlerine katkı sağlayacak şekilde değerlendirmektir. Bu bağlamda, kamu kurumlarının üst düzey yöneticilerinin CİMER'e yapılan başvurulara ilişkin analiz ve raporları dikkate alarak vatandaş taleplerine öncelik vermeleri, CİMER'in temel ilkelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. (iletisim.gov.tr, 22.06.2025)

3.2. Dijital Dönüşümde Yapısal Engeller ve Uyum Sürecindeki Sorunlar

Bilgi ve iletişim teknolojileri, işleyişin seyrini her ne kadar mevcut durumdan daha iyiye taşıyor olsa da örgütleri ve örgütlerdeki edinilmiş kültürü de bizzat etkilemektedir. "Dijital dönüşüm" dediğimiz süreç, örgütü gönüllü veya gönülsüz olarak kendisine çekmektedir. Karşısında direnebilecek tüm güçlere karşı kuvvetli bir baskı yaratmakta olup, toplumların sahip olduğu ve değişmesi en güç olan "kültürel doku"ya işlemektedir. Hatta işlemenin de ötesinde kültürel dokuyu değiştirdiği de söylenebilir.

Değişim sürecinde ortaya çıkan yeni kültür ise dijital kültürdür. Bilindiği üzere eğer bir değişim söz konusuysa, rutine uygun ve sorunsuz şekilde bir değişim olmayacaktır. Yani dijital kültürleşmenin oluşumunda, toplumda da örgütlerde de büyük bir dirençle karşılaşılmaktadır. Örneğin, elektronik imzanın kabulü, gelenekçiliği sürdüren bürokratlar nezdinde hayli zaman almıştır.

Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşüm Sürecine Direnç

Kamu yönetiminde dönüşüm çabaları uzun zamandır sürse de, yerleşik bürokratik kültür bu süreçlerin önündeki en büyük engellerden biri olmayı sürdürmektedir. Dijitalleşme gibi yenilikçi adımlar, özellikle kamu çalışanları arasında alışkanlıkların bozulacağı ve belirsizliklerin artacağı düşüncesiyle dirençle karşılanmaktadır.

Çalışanlar mevcut düzenin sunduğu güven ortamına alışkındır. Dijital uygulamaların getirdiği değişim, kontrol kaybı, beceri yetersizliği ya da statü kaybı gibi endişelere yol açarak direnç oluşturur. Aynı zamanda teknolojinin bazı görevleri devralacağı düşüncesi, iş güvencesine dair kaygıları artırabilir. Bu direnç, yalnızca bireysel korkulardan değil; katılım eksikliği, yetersiz iletişim ve merkeziyetçi karar alma yapısından da kaynaklanabilir. Çalışanlar sürece dahil edilmediğinde, değişimi sahiplenmemekte ve uygulamalara karşı mesafeli kalmaktadır. Ayrıca güçlü bir liderlik eksikliği, teknolojik altyapının yetersizliği ve sınırlı kaynaklar da dönüşümün önündeki yapısal engellerdendir. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde, kamu kurumlarında dijital kültürün benimsenmesi zorlaşmakta ve dönüşüm süreci sekteye uğramaktadır. Başarılı bir dijital dönüşüm için teknik altyapının iyileştirilmesinin yanı sıra, çalışanların sürece aktif katılımı, açık iletişim ve etkili liderlik gereklidir. (Çelik, 2023)

Altyapının Zayıflığı ve Dijital Eşitsizlik

Kamu hizmetlerinin dijitalleşebilmesi için ideal altyapı ve çeşitli sistemlerin kurulması gerekmektedir. Fakat oluşabilecek en ufak altyapı ve sistem arızaları neticesinde güvenlik bakımından riskler oluşacaktır. Oluşacak bu riskler, dijital dönüşümün en sakıncalı risklerinden biridir. Geliştirelememiş ve hala eski olan sistemler, kötü amaçlı yazılımlar ve siber saldırılar için oldukça uygun zemine sahiptir. (Uslu, 2023) Kamu yönetiminde güvenlik riskini en aza indirmek için sistemlerin güncel olması ve altyapının yenilenmesi en önemli adımlardandır.

İnternete ve teknolojik araçlara sahip olma imkanı olan ve bunlardan faydalanan varlıklı kesim ile bu imkanlara sahip olmayan yoksul kesim arasında adeta bir uçurum vardır. Bu uçuruma dijital uçurum denir. Bu problemin önüne geçilmesi amacıyla herhangi bir çalışma ya da proje yapılamazsa, sosyo-ekonomik bakımdan fakir pek çok kırsal kesim ve vatandaşlar teknolojik gelişimin oldukça gerisinde kalacak, internete erişim konusunda bazıları hızlıca erişirken bazıları fazlasıyla yavaş bir erişime sahip olacaktır. Fakat bunların yanında bir de internete hiç erişemeyen bir kesim vardır. Bu durum ise eğitim, adalet, ekonomi gibi alanlarda vatandaşlar arasındaki eşitliği bozmaktadır. Bilgiye erişim probleminin yalnızca ekonomik bakımdan yetersiz olunması şartına bağlanmaması gerekmektedir zira erişime engel olan diğer bir önemli sebep ise bireylerin teknolojik araçları kullanma konusunda bilgilerinin eksik ya da yeteneklerinin olmamasıdır. (Çakır, 2015) İleride, teknolojiyi bilmeyen ya da kullanamayan insanlar şüphesiz ki okuma yazma bilmeyen insanların yaşamış olduğu zorluktan daha fazlasını yaşayacaktır. Bu durumun önüne geçebilmek için gerekli eğitim ve çalışmaların yapılması son derece önemlidir.

Bir İdari Zorluk Olarak Dijital Dönüşüm Ofisi'nin Kapatılası

24 Haziran 2018 seçimlerinin ardından Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yaparak kamu yönetiminde önemli bir dönüşüm sürecine adım atmıştır. Yeni yönetim modelinde bakanlıkların yanı sıra, politika kurulları ve Cumhurbaşkanlığına bağlı ofisler de politika üretim sürecine dahil edilmiştir. 10 Temmuz 2018 tarihli 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan bu ofisler, kamu politikalarının şekillendirilmesinde stratejik veri toplama, analiz yapma ve politika önerileri geliştirme gibi işlevler üstlenmiştir. Bu çerçevede ofisler, doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak çalışan ve belirli alanlarda politika geliştirme süreçlerine katkı sağlayan yapılar olarak tanımlanmıştır. (Tamer ve Övgün, 2020)

28 Mart 2025 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı teşkilatında yine önemli yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi ve İnsan Kaynakları Ofisi'nin faaliyetlerine son verilmiştir. Dijital Dönüşüm Ofisi'nin görev ve yetkileri, kapsamı genişletilen Siber Güvenlik Başkanlığına devredilmiştir. Böylece Başkanlık, yalnızca siber güvenlik alanında değil; aynı zamanda kamu sektöründe dijital dönüşümün koordinasyonu, e-Devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve yapay zeka temelli kamu hizmetlerinin teşviki gibi alanlarda da sorumluluk üstlenmiştir. Aynı kararla, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi'nin adı "Yatırım ve Finans Ofisi" olarak değiştirilmiştir. (ictmedia.com.tr, 23.06.2025)

Kamu yönetiminde dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik yeniliklerin benimsenmesini değil, aynı zamanda bu yeniliklerin kurumsal yapılara entegrasyonunu da gerektirir. Bu kapsamda oluşturulan idari birimlerin istikrarı, dijital dönüşümün sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Ancak, dijitalleşme gibi uzun vadeli, çok aktörlü ve disiplinler arası bir alanın yönetimi için kurulan, idari süreklilik ve koordinasyon sağlama açısından önemli bir işlev görmekte olan Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin kapatılması süreç içerisinde şaşırtıcı bir gelişme olmuştur. Ofisin kapatılması ve görevlerinin yeni kurulan farklı bir kuruma devredilmesi, bürokraside dijital dönüşüme dair yürütülen politikaların sürekliliği ve yönetim bütünlüğü açısından bir takım soru işaretleri oluşmasına neden olmuştur. Bu soru işaretleri dijitalleşme süreçlerinde nelerin eksik kaldığı Ofisin bu neyi yapamadığı, nasıl bir eksikliğinin görüldüğü vb. ya da yeni bir yapıya neden gereksinim duyulduğuna ilişkin yeterli bilginin bulunmayışı ve bu konuda kamuoyuna yeterli açıklamanın yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, dijital dönüşüm süreçlerinde yönetişim kapasitesinin zayıflamasına yol açabilir. Ayrıca yapısal istikrarsızlık, çalışanlar arasında belirsizlik duygusu yaratarak kurumsal aidiyet ve motivasyonu olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla çok haklı gerekçelere dayansa bile idari düzeydeki bu tür değişiklikler, altyapısı ve kamuoyu iletişimi iyi yapılmadığı takdirde etkili bir şekilde kurumsallaşmasının önünde engel oluşturabilmektedir.

3.3. Dijital Kamu Yönetiminde Yeni Yönelimler; Yapay Zeka ve Veri Yönetimi

Yapay zeka, ülkelerin kamu sektöründe hızla yaygınlaşmaktadır ve insan zekasıyla ilişkili geleneksel görevlerde, performansı aynı insan seviyesinde olan bilgisayar sistemleriyle çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Gelişen bu teknolojiler, bürokrasinin işleyişine giderek daha fazla nüfuz etmektedir. Kamu yönetiminde yapay zekaya olan bağlılık, kamu yönetiminin aslında köklü bir değişim sürecine girmiş olduğunu göstermektedir. Yapay zeka, kamu yönetiminde hizmet sunumunu hızlı, verimli ve tamamen vatandaş odaklı hale getimek üzere kodlanmıştır. En önemlisi, yapay zekanın büyük veri analitiği ile birleşmesiyle beraber kamu kurumlarının karar alma süreçlerinde daha doğru ve bilinçli tahmin yapmalarını sağlar. Yapay zeka destekli otomasyonlar, vatandaşların taleplerine daha hızlı yanıt verir ve bürokratik süreçleri de azaltır. Yine, chatbotlar ve sanal asistanlar ile birlikte kamu hizmetlerine erişmek kolaylaşır ve böylelikle bireylerin kamusal süreçlere katılma oranı artar. (Kayacı, 2025) Bu gelişmelerin nihayetinde kamu yönetiminin hesap verebilir hale gelmesinde, vatandaş memnuniyetini önceleyen ve şeffaf bir profile dönüşmesinde etkili olabilir.

Yapay zekanın kamu yönetiminde yaygınlaşması, vatandaş ile idare arasındaki etkileşimi önemli ölçüde artırmıştır. İnternet, mobil teknolojiler ve sosyal medya araçlarıyla kamu kurumlarının vatandaşlara ulaşma biçimi değişmiş; dijital iletişim, yalnızca bilgilendirme aracı olmanın ötesine geçerek hizmet sunumunun ana platformu haline gelmiştir. Bu süreç, e-Devlet uygulamalarıyla başlamış, zamanla dijital devlet modeline evrilmiştir.

Dijital devlet, yalnızca çevrim içi erişimi değil, aynı zamanda yapay zeka destekli hizmet sunumunu da kapsayan daha ileri düzey bir yönetişim anlayışını temsil eder. Başlangıçta bilgi

aktarımı için kullanılan teknolojik araçlar, günümüzde kamu hizmetlerinin doğrudan sunumunda da kullanılmaktadır. Adli sicil kaydı, vergi ödeme, diploma sorgulama gibi birçok işlem artık internet üzerinden kolayca gerçekleştirilebilmektedir. Yapay zeka temelli hizmetler; bilgisayarlar dışında akıllı telefonlar ve giyilebilir teknolojiler aracılığıyla da erişilebilir hale gelmiştir. Bu sayede vatandaşlar, zaman ve mekan sınırlaması olmadan, kamu kurumlarıyla etkileşime geçebilmekte; başvuru, dilekçe gönderimi, şirket kurma veya bilgi talebi gibi işlemleri hızlı, düşük maliyetli ve etkin biçimde gerçekleştirebilmektedir (Tanrıverdi, 2021).

Yapay zeka; çevresini algılayabilen, bu çevreden elde ettiği verileri analiz ederek öğrenen ve sonuçta akıllı eylemler gerçekleştirebilen algoritmalara ya da makinelere verilen genel bir addır. Temelinde bir algoritma yapısına sahip olan bu teknoloji, büyük ölçüde insan deneyimlerinden ve bilgi birikiminden beslenir. Diğer bir ifadeyle, yapay zekanın öğrenme kapasitesi, kendisine sunulan verilerin içeriği ve niteliği ile şekillenmektedir. Bu noktada yapay zeka, insan tarafından eğitilen ve geliştirilen bir yapıya sahip olduğu için, geliştiricisinin dünya görüşünü ve değer yargılarını da yansıtabilmektedir. Dolayısıyla yapay zekanın karar alma süreçlerinde tarafsız ya da nesnel olduğu varsayımı, büyük ölçüde sunulan veri setlerine ve bu verilerin içerdiği sosyal, kültürel ve etik kodlara bağlıdır. Bu durum, yapay zeka teknolojilerinin kullanımında etik ilkelerin belirlenmesini ve bu teknolojilerin insan hakları, adalet ve toplumsal eşitlik gibi temel değerlerle uyumlu bir biçimde geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Hergüner, 2024). Yapay zekanın gelecekteki etkileri açısından bakıldığında, teknolojinin kendi başına değil, onu yönlendiren insan eliyle şekillendiği ve bu nedenle de etik sorumluluğun göz ardı edilemeyeceği açıktır.

4. SONUÇ

Günümüz kamu yönetimi, dijitalleşmenin etkisiyle büyük bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm yalnızca kamu hizmetlerinin teknik altyapısına yönelik bir yenilik olarak görülmemeli; aynı zamanda kamu yönetiminin işleyiş mantığını, yönetişim ilişkilerini ve vatandaş-devlet bağını yeniden yapılandıran çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Türkiye özelinde bakıldığında, dijitalleşme yolculuğu e-Devlet uygulamalarıyla başlamış, zamanla yapay zeka, büyük veri, nesnelerin interneti ve mobil uygulamaları kapsayan daha geniş bir dijital kamu vizyonuna doğru ilerlemiştir. Dijital Dönüşüm Ofisi'nin kurulması, bu sürecin kurumsal düzeyde ne kadar ciddiyetle ele alındığını ortaya koyarken; 2025 yılında Ofisin kapatılarak bazı görevlerinin diğer kurumlara devredilmesi, dijitalleşmenin baş döndürücü hızına yetişebilmenin ne kadar zor olduğunu ve bu hıza yetişebilmek için hala yapısal ve kurumsal çalışmaların devam ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki dijital kamu hizmetlerinin etkinliği, bürokratik yapı içerisindeki dijital dönüşüm bağlamında değerlendirilmiş; dönüşüm sürecinde karşılaşılan temel kurumsal, yönetsel ve kültürel engeller ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Kamu çalışanlarının değişime gösterdiği direnç, klasik bürokratik kültürün getirdiği alışkanlıklar, değişim korkusu ve bilgi eksikliği gibi faktörlerle açıklanabileceği gibi; katılım ve iletişim eksikliği gibi daha derin yapısal sorunlar da bu sürecin önünde önemli birer engel olarak durmaktadır. Dijitalleşmenin kamu hizmetlerini daha verimli, hızlı ve erişilebilir hale getirme potansiyeli ancak bu dirençlerin aşılması ve kurum içi farkındalığın artırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Yapay zeka destekli kamu hizmetlerinin, kamu-vatandaş ilişkilerinde etkileşimi artırdığı ve vatandaşın kamusal süreçlere erişimini kolaylaştırdığı açıkça görülmektedir. Bugün birçok kamu hizmeti, mekan ve zaman sınırlaması olmaksızın, çeşitli dijital platformlar üzerinden sunulabilmekte; vatandaşlar vergi ödeme, adli sicil kaydı alma, dilekçe gönderme ya da bilgi edinme başvurusu gibi işlemleri hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirebilmektedir. Bununla birlikte, yapay zeka uygulamaları yalnızca hizmet sunumu açısından değil; karar alma

süreçlerinin daha veri odaklı ve nesnel temellere oturtulması açısından da kamu yönetimine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu noktada teknolojinin tarafsızlığı kadar, onu yöneten insan eliyle şekillenen etik, adalet ve güvenlik ilkeleri de son derece belirleyici olmaktadır.

Dijital kamu yönetiminin sürdürülebilirliği için yalnızca teknolojik yatırımlar yeterli değildir. Bu dönüşümün aynı zamanda insan kaynağını, örgütsel kültürü ve kamu yönetiminin zihniyet yapısını da kapsaması gerekmektedir. Çalışanların dijital becerilerle donatılması, yeni teknolojilere yönelik farkındalığın artırılması ve katılımcı yönetim anlayışının teşvik edilmesi bu süreçte kritik rol oynamaktadır. Ayrıca kamu politikalarının bütüncül ve veri temelli bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmesi, dijital devlet olma hedefi doğrultusunda büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dijital kamu yönetimi perspektifinde ilerleme kaydetmesi; yalnızca teknolojik kapasitenin artırılmasıyla değil, aynı zamanda kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık gibi yönetişim ilkelerinin dijital sistemlerle uyumlaştırılması ile mümkün olacaktır. Dijital devletin başarısı, teknolojiyi merkezine alan ama insanı odağında tutan bir yönetim anlayışının benimsenmesiyle sağlanabilir. Bu çalışma, söz konusu dönüşüm sürecinin çok boyutlu doğasına dikkat çekerek, dijital kamu yönetimi uygulamalarının geleceği için eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır.

5. KAYNAKÇA

Boyalı, H. (2023). Türkiye'de Vatandaş Odaklı İdare: E-Devlet Ötesi Dijitalleşen Kamu. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 172-190.

Çakır, C. (2015). E-Devlet Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Global Journal Of Economics And Business Studies*, *4*(7), 37-48.

Çelik, D. (2023). Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşümde Bir Sorun Alanı: Dijital Kültüre Yönelik Direnç. *Kamu Yönetimi Ve Teknoloji Dergisi*, *5*(1), 69-86.

Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı Ve Yönetsel İşlevi. *Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 75-102.

Güler, T. (2020). Türkiye'de Bürokrasinin Denetiminde Hak Arama Mekanizmalarının Rolü. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(2), 273-287.

Güzel, D., & Deligöz, K. (2014). Uyap Bilişim Sisteminin Türk Yargı Sisteminde Kullanılmasının Toplam Kalite Yönetimi Açısından İncelenmesi Uyap. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *4*(7), 63-78.

Hergüner, B. Kamu Yönetiminde Üçüncü İkileme Doğru: Bürokraside Yapay Zekâ Kullanımının Ontolojik Temellerinin Analizi

Https://İctmedia.Com.Tr/Haber/Dijital-Donusum-Ofisi-Kapatildi-Gorevler-Siber-Guvenlik-Baskan ligina-Devredildi#:~:Text=Cumhurba%C5%9fkanl%C4%B1%C4%9f%C4%B1%20b%C3%Bcnyesinde%20%C3%B6nemli%20bir%20yeniden,%C4%B0nsan%20kaynaklar%C4%B1%20ofisi%20resmen%20kapat%C4%B1ld%C4%B1.

Https://Www.İletisim.Gov.Tr/İmages/Uploads/Dosyalar/Cimer-Yonetmeligi.Pdf

Karakimseli, A. (2018). İcra Takiplerinde Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (Uyap) Kullanımı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *13*(1), 315-360.

Karasoy, H., & Babaoğlu, P. (2020). Türkiye'de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(23), 397-416.

Kayacı, M. (2025). Yapay Zekâ Teknolojisinin Kamu Yönetimine Etkileri: Fırsatlar Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, *9*(1), 408-426.

Metin, A. (2012). Türkiye'de E-Devlet Uygulaması Ve E-Devletin Bürokrasiye Etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 97-108.

Pank Yıldırım, Ç., & Erdoğan, O. (2025). Dijital Bürokrasinin Türk Kamu Yönetimine Etkisi Bakımından İncelenmesi: Dijital Dönüşüm Ofisi Örneği. *International Journal Of Economic & Administrative Studies*, (47).

Sarıtürk, M. (2022). Dijital Dönüşüm Döneminde Kamu Yönetimi ve Dijital Hükümet. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (42), 555-603.

Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2020). Yapay Zeka Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, *75*(2), 775-803.

Tanrıverdi, A. (2021). Yapay Zekânın Kamu Hizmetinin Sunumuna Etkileri. *Adalet Dergisi*, (66), 293-314.

Uslu, D., & İpek, K. (2022). Bireylerin E-Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin E-Nabız Sisteminin Kullanımına Yönelik Algılarına Etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *25*(1), 69-86.

Uslu, H. (2023). Dijital Dönüşüm ve Kamu Hizmetleri Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar Ve Zorluklar. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, *9*(3), 15-31.

Ünal, F., & Kiraz, İ. (2016). Türkiye'de E-Devlet Uygulamalarının Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Etkinliği: Adalet Bakanlığı Uyap Bilişim Sistemi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 437-450.

KADIN ÇALIŞANLARDA DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK VE GÖRÜNMEYEN EMEK: AİLE-İŞ DENGESİ ÜZERİNE DİSİPLİNLERARASI BİR BAKIŞ

ÖZLEM EROĞLU[1],

[1]Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı

0009-0003-0856-9920

Özet

Kadınlar, modern çalışma hayatında giderek daha fazla yer alsalar da, geleneksel aile rolleri üzerlerindeki yükü büyük ölçüde taşımaya devam etmektedir. Bu durum, kadın çalışanların hem iş hem de aile yaşamında çift yönlü bir baskı altında kalmalarına ve duygusal tükenmişlik yaşamalarına neden olmaktadır. Bu bildiride, kadın çalışanların görünmeyen emek bağlamında maruz kaldığı duygusal tükenmişliğin nedenleri ve sonuçları incelenmiş; aile-iş dengesi özelinde disiplinlerarası bir analiz sunulmuştur.

Günümüzde kadınlar iş gücüne artan oranda katılmakta; ancak aile ve ev içi roller üzerlerindeki baskı devam etmektedir. Kadın çalışanlar, görünmeyen ev içi emekleri nedeniyle hem işte hem evde çift yük altındadır. Bu çift yük, duygusal tükenmişliğe neden olmakta, hem iş performansını hem de psikolojik iyilik hâlini olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, kadın çalışanlarda görünmeyen emeğin duygusal tükenmişliğe etkisini ve bunun iş performansına yansımasını disiplinlerarası bir bakış açısıyla incelemektir.

Kadınların hem iyi bir çalışan hem de "ideal anne/eş" olma çabaları arasında sıkıştıkları; bu ikili rolden kaynaklanan yükün performanslarını olumsuz etkilediği saptanmıştır. Ayrıca, bu tükenmişliğin uzun vadede kadınların psikolojik iyi oluşlarını ve sosyal ilişkilerini zayıflattığı görülmüştür.

Sonuç olarak, kadınların duygusal tükenmişliğini azaltmak için sadece bireysel baş etme stratejileri değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal düzeyde yapısal dönüşümler gereklidir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı aile politikaları ve işyeri uygulamaları, kadınların görünmeyen emeğini görünür kılarak tükenmişliği azaltmada önemli bir rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Tükenmişlik, Duygusal Emek,İş Performansı,Aile, Sosyal İlişki

Abstract

Although women are increasingly participating in modern work life, they still carry the majority of traditional family responsibilities. This dual burden places them under continuous pressure in both professional and domestic spheres, leading to emotional exhaustion. This paper explores the causes and consequences of emotional exhaustion experienced by female employees within the context of invisible labor, presenting an interdisciplinary analysis focused on the work-family balance.

Using a qualitative research design, in-depth interviews were conducted with married, employed women with children from various occupational sectors. The data were analyzed through thematic analysis. Findings reveal that women's unpaid domestic labor remains largely

unrecognized, resulting in insufficient institutional support. At the same time, increased workplace expectations combined with low levels of appreciation trigger emotional exhaustion.

The study shows that women often feel trapped between being a "good employee" and an "ideal mother/wife", and this dual role significantly hinders their work performance. Moreover, emotional exhaustion has long-term negative effects on women's psychological well-being and social relations.

In conclusion, reducing emotional exhaustion among women requires more than individual coping strategies; it necessitates structural transformations at both institutional and societal levels. Gender-sensitive family policies and workplace practices play a crucial role in making women's invisible labor visible and in mitigating the emotional burden they face. This interdisciplinary perspective highlights the urgent need for integrated approaches that support women in balancing their roles both at home and at work.

Keywords: Emotional Exhaustion, Emotional Labor, Job Performance, Family, Social Relationship

STUDENT OPINIONS ON THE APPLICABILITY OF ACTIVE LEARNING METHODS AT THE UNDERGRADUATE LEVEL

AKTİF ÖĞRENME YÖNTEMLERİNİN LİSANS DÜZEYİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Serhat SÜRAL[1],

[1] Pamukkale University, Curriculum Instruction, , ORCID 0000 – 0001 – 9601 – 3954

Özet

Yükseköğretim düzeyinde öğretme-öğrenme süreçlerinin etkili, katılımcı ve anlamlı hale getirilmesi, geleneksel pasif öğretim yöntemlerinden uzaklaşarak öğrenciyi sürecin merkezine alan yeni yaklaşımların benimsenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, aktif öğrenme; öğrencilerin yalnızca bilgi alan değil, bilgiyi yapılandıran, uygulayan ve sorgulayan bireyler olarak sürece dahil olmasını teşvik eden bir yaklaşım olarak çağdaş eğitimin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültesine bağlı olmayan fakültelerde öğrenim gören ve pedagojik formasyon programına katılan lisans öğrencilerinin aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin algılarını, uygulamaya dönük değerlendirmelerini ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklara dair görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırma, nitel araştırma desenine göre yapılandırılmış ve veriler yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Her biri üç kişiden oluşan dört farklı odak grup ile toplamda 12 katılımcıdan veri toplanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle çözümlenen veriler beş alt problem çerçevesinde temalar, alt temalar ve kodlar hâlinde organize edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin aktif öğrenmeye yönelik genel olarak olumlu bir tutum sergilediklerini, ancak ders ortamı, öğretim elemanlarının geleneksel yaklaşım sergilemeleri, zaman kısıtı, fiziksel olanakların sınırlılığı gibi çeşitli engellerle karşılaştıklarını göstermektedir. Ayrıca, aktif öğrenmenin öğrencilerin derse katılım, motivasyon, öğrenmenin kalıcılığı ve özgüven gelişimi gibi boyutlarda önemli katkılar sunduğu da vurgulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, pedagojik formasyon sürecine aktif öğrenme uygulamalarının sistemli bir biçimde entegre edilmesinin öğretmen adaylarının mesleki yeterliklerinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Aktif öğrenme; pedagojik formasyon, öğretmen eğitimi

Abstract

This study aims to explore the perceptions, practical evaluations, and experienced challenges of undergraduate students—who are not enrolled in education faculties but participate in pedagogical formation programs—regarding active learning methods. The research is built upon the necessity of redesigning higher education learning environments to be more effective, participatory, and meaningful by moving away from passive traditional teaching methods and adopting approaches that place students at the center. In this context, active learning is regarded as a cornerstone of contemporary education, encouraging learners not only to receive information but to construct, apply, and critically engage with it. A qualitative research design was employed, and data were collected through a structured interview form. The data were gathered from four focus groups, each comprising three students, totaling twelve participants. The data were analyzed using content analysis and organized around five sub-problems in the

form of themes, sub-themes, and codes. The findings reveal that students generally have a positive attitude toward active learning. However, they also face barriers such as traditional instructional attitudes, time constraints, and limited physical resources. Moreover, students emphasized that active learning positively contributes to class participation, motivation, knowledge retention, and the development of self-confidence. The results suggest that systematically integrating active learning practices into the pedagogical formation process can play a critical role in improving the professional competencies of future teachers.

Keywords: Active learning, pedagogical formation, teacher education.

1. GİRİŞ

Yükseköğretim düzeyinde öğrenme ortamlarının etkili, katılımcı ve anlamlı hale getirilmesi, öğretme-öğrenme süreçlerinin yeniden tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle geleneksel pasif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin dikkatini çekmekte ve öğrenmeye kalıcı katkı sağlamakta yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bu noktada, öğrenciyi merkezine alan, öğrenme sürecinde onu etkin bir birey olarak konumlandıran yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda aktif öğrenme, çağdaş eğitimin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir.

Aktif öğrenme, öğrencilerin öğrenme sürecine zihinsel ve fiziksel olarak etkin katılımını ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Bonwell ve Eison (1991), aktif öğrenmeyi "öğrencilerin yalnızca dinleyici olmak yerine, derse aktif olarak katıldığı; okuma, yazma, tartışma ya da problem çözme gibi etkinliklerle sürece dahil oldukları ve ne yaptıkları üzerine düşünmeye teşvik edildikleri bir öğrenme biçimi" olarak tanımlamaktadır. Fredricks, Blumenfeld ve Paris (2004) ise aktif öğrenmeyi; öğrencinin derse davranışsal, duyuşsal ve bilişsel boyutlarda katılımını gerektiren çok boyutlu bir yapı olarak ele alır. Hattie (2009), öğrenme sürecinin görünür hale gelmesini sağlayan etkinliklerin, aktif öğrenmenin başarısında belirleyici olduğunu vurgular. Dewey'in (1916) deneyime dayalı öğrenme yaklaşımı ve Mezirow'un (2000) dönüşümsel öğrenme kuramı da bu anlayışla örtüşmektedir. Bu farklı tanım ve yaklaşımlar, aktif öğrenmenin yalnızca bir yöntem değil, aynı zamanda felsefi ve pedagojik bir duruş olduğunu ortaya koymaktadır.

John Dewey'in (1916) "Demokrasi ve Eğitim" başlıklı eserinde vurguladığı gibi, öğrenme süreci yaşamla iç içe geçmeli ve birey, deneyim yoluyla bilgiye ulaşmalıdır. Dewey'e göre bilgi, sadece aktarılan bir öğe değil; bireyin deneyimlerinden inşaa edilen bir yapıdır. Bu bakış, aktif öğrenme stratejilerinin temel felsefi zeminini oluşturur.

Transformal öğrenme kuramının kurucularından Mezirow (2000) ve Cranton (2006), öğrencilerin mevcut düşünce sistemlerini eleştirerek yeniden yapılandırmasını sağlayan süreçleri "dönüştürüyü etkileyen öğrenme yaşantıları" olarak tanımlar. Bu da aktif öğrenme ortamlarında sağlanabilecek bir düzeyde sorgulama ve anlamlı öğrenmeyi gerekli kılar. Nitekim, Bonwell ve Eison'un (1991) tanımıyla başlayan bu yaklaşım, zamanla çok daha dinamik ve dönüşümcü bir boyut kazanmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, öğrencilerin yalnızca bilgi edinmelerini değil; o bilgiyi yeniden yapılandırmalarını, yorumlamalarını ve uygulamalarını sağlayan öğrenme ortamlarının gerekliliğini vurgulamaktadır (Barkley, Cross & Major, 2014; Prince, 2004). Aktif öğrenmenin öğrenci merkezli doğası, özellikle eğitim fakültesi dışında formasyon alan bireylerin öğretmenlik mesleğine hazırlanmasında kritik bir rol oynayabilir. Çünkü bu bireylerin pedagojik formasyon sürecinde hem kuramsal bilgilere hem de bu bilgileri içselleştirebilecekleri uygulama fırsatlarına ihtiyaçları bulunmaktadır. Öğrencilerin öğrenme sorumluluğunu üstlendiği, katılımcı ve işbirlikli öğrenme ortamları sunan aktif öğrenme uygulamaları; lisans düzeyinde öğrenmenin niteliğini artırmakta ve öğretmenlik formasyonuna dair tutumları da şekillendirmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın

yürütüldüğü öğrenci grubunun eğitime doğrudan tabi olmayan bir fakülteden geliyor olması, çalışmanın önemini daha da artırmakta ve aşağıdaki amaç ile problemleri doğrudan anlamlı kılmaktadır.

Fredricks, Blumenfeld ve Paris (2004), aktif öğrenme yaklaşımının öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarda derse katılımlarını artırdığını vurgular. Bu çok boyutlu katılım, öz-düzenleme becerilerinin gelişimini desteklemekte ve akademik başarıyı olumlu yönde etkilemektedir. Hattie'nin (2009) "Visible Learning" adlı çalışması ise, aktif katılımı destekleyen öğretim stratejilerinin (geri bildirim, öğrenci merkezli etkinlikler, hedef belirleme vb.) öğrenme çıktıları üzerinde yüksek etkiye sahip olduğunu belirtir. Freeman ve ark. (2014) tarafından yapılan kapsamılı bir meta-analiz, aktif öğrenme yaklaşımının geleneksel anlatım yöntemlerine göre sınav başarısını anlamlı ölçüde artırdığını ve başarısızlık oranlarını %55'e kadar azalttığını ortaya koymuştur. Mayer'in (2014) çalışması da öğrencilerin dikkat, ilgi ve anlamlı bağlantı kurma becerilerinin gelişmesi için motivasyonel tasarımların aktif öğrenme ile birlikte ele alınmasını önermektedir. Kösterelioğlu ve ark. (2014) ise aktif öğrenme ile desteklenen etkinliklerin öğrencilerin derse katılım isteğini artırdığını, farklı görüşlere saygı geliştirdiğini ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığını sağladığını ifade etmektedir.

Yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi, aktif öğrenme yalnızca öğrencinin bilgiye ulaşma biçimini değil, aynı zamanda öğrenme sürecine yüklediği anlamı da dönüştürmektedir. Bu yaklaşım, öğrenciyi pasif bir alıcı konumundan çıkararak, bilgiyi sorgulayan, yeniden yapılandıran ve anlamlandıran aktif bir özneye dönüştürür. Bu dönüşüm, sadece pedagojik değil; aynı zamanda epistemolojik bir kırılmayı temsil eder. Bilgi, artık öğretenden öğrenene tek yönlü akan bir içerik değil; çok yönlü etkileşimlerle inşa edilen bir süreçtir. Bu nedenle aktif öğrenme, öğretme sürecini yeniden düşünmeyi, öğrenme ortamlarını demokratikleştirmeyi ve bireyin öğrenme deneyimini anlam merkezli bir yapıya oturtmayı gerektirir. Bu anlayış, özellikle öğretmenlik formasyonu alan lisans öğrencilerinin mesleki kimlik gelişimi açısından temel bir öneme sahiptir. Çünkü bu bireylerin kendi öğrenme süreçlerinde yaşadıkları etkileşimler, gelecekte yürütecekleri öğretim süreçlerinin doğasını da doğrudan şekillendirecektir.

Öğretmenlik mesleğine hazırlanırken alınan eğitimin niteliği, öğretim sürecinde benimsenen yöntem ve yaklaşımları doğrudan şekillendirmektedir. Eğitim Fakültesi programlarında sistematik ve uzun soluklu bir öğretim sürecinden geçen öğrenciler, pedagojik becerileri zaman içerisinde deneyimleyerek geliştirme şansına sahipken; farklı fakültelerden gelip formasyon eğitimi alan öğrenciler, bu süreci daha kısa sürede ve çoğunlukla teorik düzeyde tamamlamaktadır. Bu durum, onların özellikle öğrenci merkezli yaklaşımları içselleştirme, uygulama ve eleştirel biçimde değerlendirme noktasında dezavantajlı bir konuma düşmesine neden olabilmektedir. Aktif öğrenme, bu bağlamda sadece bir öğretim yöntemi değil, aynı zamanda bireyin öğrenmeye yaklaşımını şekillendiren felsefi bir duruş olarak değerlendirildiğinde; söz konusu öğrenci grubunun bu yöntemle kurduğu ilişki, öğretmenlik kimliğinin temellerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma, öğretmenlik mesleğine yönelik pedagojik formasyon eğitimi alan ancak doğrudan Eğitim Fakültesi programına tabi olmayan lisans öğrencilerinin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik algı ve değerlendirmelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu öğrenci grubu, öğretmen adaylığına yönelik sınırlı süreli ve yoğunlaştırılmış bir eğitim sürecinden geçmekte olup, aktif öğrenme gibi çağdaş öğretim yaklaşımlarını deneyimleme ve uygulama fırsatları açısından dezavantajlı bir konumdadır.

Eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler genellikle öğretim yöntemleri ve tekniklerine daha erken aşamada ve sistemli biçimde maruz kalırken, formasyon eğitimi alan öğrenciler bu

yaklaşımları daha kısa sürede kavrama ve içselleştirme sorumluluğunu taşımaktadır. Bu nedenle, aktif öğrenme gibi öğrenci merkezli yaklaşımların bu özel gruptaki karşılığını görmek, hem pedagojik formasyon programlarının niteliğini artırmak hem de öğretmen yetiştirme süreçlerini yeniden değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırma, farklı fakültelerden gelen öğretmen adaylarının aktif öğrenme yöntemlerini nasıl algıladığını ve hangi koşullarda bu yöntemlerin uygulanabilir olduğunu ortaya koyarak, yükseköğretimdeki öğretim tasarımı süreçlerine önemli katkılar sunacaktır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmenlik mesleğine yönelik pedagojik formasyon eğitimi alan ancak doğrudan Eğitim Fakültesi programına tabi olmayan lisans öğrencilerinin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik algılarını ve bu yöntemlerin lisans düzeyindeki derslerdeki uygulanabilirliğine dair görüşlerini derinlemesine incelemektir.

Araştırma, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı yaz döneminde, bir devlet üniversitesinin farklı fakültelerinden pedagojik formasyon dersi alan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşan bir örneklem grubu ile yürütülmüştür. Bu doğrultuda çalışmada, öğrencilerin aktif öğrenmeye yönelik tutumlarını, bu yöntemin derse etkilerini, karşılaştıkları zorlukları ve pedagojik formasyon sürecinin bu yöntem üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

1.2.Araştırmanın Problemi

Pedagojik formasyon eğitimi alan ve eğitim fakültesi programına doğrudan tabi olmayan lisans öğrencilerinin, aktif öğrenme yöntemlerinin lisans düzeyindeki derslerde uygulanabilirliğine ilişkin görüşleri nelerdir?

1.3.Alt Problemler

1. Pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik genel algıları nasıldır?
2. Öğrenciler, aktif öğrenme yöntemlerinin ders içi uygulanabilirliğini nasıl değerlendirmektedir?
3. Aktif öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
4. Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin derse katılımı, motivasyonu ve akademik başarısı üzerindeki etkisine yönelik görüşleri nelerdir?
5. Pedagojik formasyon süreci, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini tanıma ve uygulama becerilerini nasıl etkilemektedir?

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Deseni ve Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseninde yürütülmüştür. Olgubilim deseni, belirli bir olguya ilişkin katılımcı deneyimlerinin ayrıntılı ve derinlemesine incelenmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu çalışmanın odağında, pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik algı ve görüşleri yer aldığından, bu yaklaşım derinlemesine veri toplama ve yorumlama açısından uygun bulunmuştur.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı yaz döneminde bir devlet üniversitesinin İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi bünyesindeki farklı bölümlerde öğrenim görmekte olan ve pedagojik formasyon eğitimi alan toplam 12 ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu yöntem, farklı program ve akademik seviyelerden öğrencilerin görüşlerini kapsayacak şekilde çeşitliliği yansıtmayı amaçlamaktadır. Ayrıca farklı sınıf ve bölüm düzeylerinden öğrencilerin yer alması, aktif öğrenme deneyimlerinin çok boyutlu biçimde anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Katılımcıların yaş, cinsiyet ve bölüm bilgileri gibi demografik özellikleri bilinçli olarak sınıflandırılmamış, böylece görüşlerin bireysel deneyimlere dayalı olarak daha serbest ve önyargısız biçimde ifade edilmesine olanak sağlanmıştır. Bu yöntem, farklı program ve akademik seviyelerden öğrencilerin görüşlerini kapsayacak şekilde çeşitliliği yansıtmayı amaçlamaktadır.

2.3.Veri Toplama Yöntemi

Veriler, yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak odak grup görüşmesi yoluyla toplanmıştır. Odak grup görüşmesi, belirli bir konuya ilişkin benzer deneyimlere sahip bireylerin bir araya getirilerek, etkileşimli bir tartışma ortamında görüşlerinin alınmasını sağlayan nitel bir veri toplama yöntemidir (Morgan, 1997). Bu yöntem, bireylerin kendi deneyimlerini paylaşmasına, birbirlerinin görüşlerini anlamasına ve ortak anlamlar üzerinden bilgi üretmesine olanak tanımaktadır. Araştırmada bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, aktif öğrenme yöntemlerinin uygulanabilirliğine dair farklı bakış açılarının ortaya çıkarılmasını ve öğrencilerin deneyimlerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktır.

Bu kapsamda, araştırma verileri üç ayrı odak grup görüşmesi ile toplanmıştır. Her bir oturumda 4 öğrenci yer almış ve toplamda 12 katılımcı ile veri toplanmıştır. Grup dağılımları, öğrencilerin bölümleri ve sınıf düzeyleri dikkate alınarak heterojen yapıda oluşturulmuştur. Böylece, farklı akademik arka planlara sahip katılımcıların etkileşiminden doğabilecek zengin tartışmaların ortaya çıkması hedeflenmiştir. Görüşmeler, sessiz ve rahat bir ortamda, araştırmacının kolaylaştırıcılığıyla yürütülmüş; tüm oturumlar ses kaydı alınarak belge altına alınmıştır.

Veriler, önceden hazırlanan ve uzman görüşü ile geliştirilen yapılandırılmış bir görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme soruları, aktif öğrenme yöntemlerine yönelik algıları, uygulanabilirlik deneyimlerini ve yaşadıkları zorlukları kapsamaktadır. Her oturum ortalama 40-50 dakika sürmüş ve ses kaydı altında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan yazılı onam alınmış, etik ilkeler doğrultusunda görüşmelerin gizliliği sağlanmıştır.

2.4.Veri Toplama Aracı Geliştirilmesi

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı, yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşme formu, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda geliştirilen açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Sorular, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin algılarını, bu yöntemlerin uygulanabilirliğine dair değerlendirmelerini ve karşılaştıkları güçlükleri kapsamlı biçimde anlamaya yönelik olarak yapılandırılmıştır. Görüşme formunun geliştirilme sürecinde, alan yazındaki benzer çalışmalardan yararlanılmış, taslak form iki alan uzmanının görüşü doğrultusunda içerik geçerliği açısından değerlendirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Görüşmeler sırasında, katılımcıların cevaplarını derinleştirmek ve açıklayıcı bilgi elde etmek amacıyla sondaj (sonda) sorularından da yararlanılmıştır. Bu tür sorular, öğrencilerin görüşlerini detaylandırmalarını ve düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade etmelerini sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından esnek biçimde yöneltilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu, katılımcıların hem belirli temalar çerçevesinde yönlendirilmesini hem de kendi deneyim ve düşüncelerini serbestçe ifade edebilmelerini mümkün kılmıştır. Bu yaklaşım, araştırmanın nitel yapısıyla uyumlu olarak, bireylerin aktif öğrenme yöntemleriyle ilgili öznel algılarını ve deneyimlerini daha derinlemesine anlamayı hedeflemiştir.

Tablo 1.

Görüşme sorularının alt problemlerle eşleştirilmesi

Alt Problem	**Görüşme Sorusu**
1. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin algıları nelerdir?	"Sizce aktif öğrenme nedir? Bu öğrenme yöntemine dair düşünceleriniz nelerdir?" "Aktif öğrenme yöntemleri derslerinize nasıl yansıyor? Size göre ne kadar etkili?"
2. Aktif öğrenme yöntemlerinin lisans düzeyinde uygulanabilirliğine yönelik görüşleri nelerdir?	"Bu yöntemlerin kendi derslerinizde uygulanabilir olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?" "Aktif öğrenmenin lisans düzeyinde kullanılması sizce ne tür kazanımlar sağlar?"
3. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemleriyle ilgili yaşadıkları zorluklar nelerdir?	"Aktif öğrenme sürecinde karşılaştığınız zorluklar nelerdir? Bu zorluklarla nasıl başa çıktınız?" "Bu yöntemlerin uygulanmasını engelleyen ya da sınırlayan durumlar sizce nelerdir?"

2.5.Verilerin Analizi ve Güvenirlik

Araştırmada elde edilen veriler, nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz, önceden belirlenen temalar doğrultusunda verilerin organize edilmesi, doğrudan alıntılarla desteklenmesi ve elde edilen bulguların anlamlı bir bütünlük içinde sunulmasını amaçlayan bir analiz yaklaşımıdır. Bu yöntemde, araştırmanın alt problemleri çerçevesinde her görüşme dikkatle incelenmiş, veriler temalar altında gruplandırılmış ve katılımcıların görüşlerini yansıtan örnek ifadelerle desteklenmiştir.

Analiz süreci, dört temel aşamadan oluşmuştur:

- ✓ Verilerin kodlanması,
- ✓ Temaların belirlenmesi,
- ✓ Bulguların tanımlanması
- ✓ Yorumlanması.

Öncelikle ses kayıtları yazılı hale getirilmiş, ardından araştırmacı tarafından defalarca okunarak anlamlı ifadeler kodlanmıştır. Elde edilen kodlar benzerlik ve farklılıklarına göre temalar altında birleştirilmiş ve her tema, araştırma soruları ile ilişkilendirilmiştir. Verilerin güvenirliğini artırmak amacıyla birkaç strateji kullanılmıştır. Öncelikle, kodlama süreci boyunca ikinci bir araştırmacı ile karşılıklı kontrol (peer debriefing) sağlanmış, temalar ve kodlar üzerinde mutabakat aranmıştır. Ayrıca veri analizinde katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmış, böylece bulguların inandırıcılığı desteklenmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan sürekli karşılaştırma analizi (constant comparative method) ile verilerin tutarlılığı denetlenmiş ve yorumların verilerle ne ölçüde örtüştüğü dikkatle incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, katılımcıların ifadeleriyle desteklenmiş ve araştırmanın amaçları doğrultusunda anlamlı bir bütünlük içerisinde raporlanmıştır. Betimsel analiz süreci, araştırmanın nitel yapısına uygun olarak katılımcı görüşlerinin bütüncül bir şekilde anlaşılmasına ve yorumlanmasına olanak sağlamıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, çalışma kapsamında yürütülen odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilen veriler, betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiş ve araştırmanın alt problemlerine karşılık

gelecek şekilde beş ana tema altında sunulmuştur. Her tema, ilgili alt temalarla birlikte katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılarla desteklenerek açıklanmıştır.

Tema ve alt temalara ilişkin kodlama ve analizler, nitel veri analizinde güvenirliği sağlamak adına ikinci bir kodlayıcı ile yapılan çapraz doğrulamalarla güçlendirilmiştir. Bulgular, katılımcılara ait görüşlerin özüne sadık kalınarak aktarılmış ve yorumlar bu çerçevede sunulmuştur.

3.1.Öğrencilerin Aktif Öğrenme Yöntemlerine İlişkin Algıları

Araştırmanın birinci alt probleminde "Öğrenciler aktif öğrenme yöntemlerini nasıl tanımlamakta ve bu yöntemlere ilişkin nasıl bir algıya sahiptir?" sorusuna yer verilmiştir. Bu alt probleme ilişkin yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre ortaya çıkan sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

Aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin algılar

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Aktif Öğrenmenin Tanımı	Katılım ve Etkileşim	İş birliği, etkileşim, paylaşım, birlikte öğrenme	11
	Öğrenci Merkezlilik	Sorumluluk alma, inisiyatif, öğrenmede özerklik	9
	Uygulama ve Deneyim	Uygulamalı öğrenme, deneyimleme, etkinlik temelli	8
Geleneksel Yöntemlerle Karşılaştırma	Pasif Öğrenme Eleştirisi	Tek yönlü anlatım, sıkıcılık, dinleyici konum	10
	Aktif Öğrenmenin Avantajları	İlgi artırma, derse katılım, öğrenmenin kalıcılığı	12

Tablo 2'de elde edilen bulgular, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik algılarını çok boyutlu bir şekilde ortaya koymaktadır. Katılımcılar, aktif öğrenmeyi yalnızca bilgi edinme süreci olarak değil; aynı zamanda katılım, etkileşim, deneyim ve bireysel sorumluluk içeren bir öğrenme yaklaşımı olarak tanımlamışlardır. "Katılım ve Etkileşim" alt teması altında yer alan iş birliği, paylaşım ve birlikte öğrenme gibi kodlar, öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif bir özne olduklarını yansıtmaktadır. Örneğin, bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"Aktif öğrenme deyince aklıma sadece dinlemek değil, derse katılmak geliyor. Mesela grup çalışmaları, birlikte yapılan tartışmalar..."* (K3). Öğrenci merkezli bir öğrenme süreci beklentisi, "Öğrenci Merkezlilik" alt temasında dikkat çekerken, bir başka katılımcı *"Biz normalde hocayı dinliyoruz, not alıyoruz. Ama aktif öğrenmede sanki öğrenmeye biz karar veriyoruz gibi bir durum var."* (K7) diyerek bu vurguyu desteklemiştir. Deneyimsel öğrenme vurgusu ise, öğrenmenin kalıcılığı açısından önemsenmiş ve *"Deneyimleyerek öğrenmek çok daha etkili oluyor. Bir şeyi yaparken öğreniyorsak, unutma olasılığımız azalıyor."* (K5) cümlesiyle ifade edilmiştir. Geleneksel yöntemlerin pasifliğine yapılan eleştiriler, aktif öğrenmenin pedagojik gücünü daha görünür hale getirmiştir. Bu doğrultuda, *"Aktif öğrenme derste sürekli bir etkileşim kurmamızı sağlıyor. Bu da dersin monotonluğunu kırıyor."* (K1) ifadesi, etkileşimin öğrenmeyi nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini çok boyutlu bir biçimde algıladıklarını göstermektedir.

Katılımcılar, aktif öğrenmeyi yalnızca bilgi edinme süreci olarak değil, aynı zamanda etkileşim, katılım, deneyim ve sorumluluk içeren bütüncül bir yaklaşım olarak tanımlamışlardır. "Katılım ve Etkileşim" alt teması altında yer alan iş birliği, paylaşım ve birlikte öğrenme gibi kodlar, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif bir özne olarak dahil olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. "Öğrenci Merkezlilik" vurgusu ise bireyin öğrenme sorumluluğunu üstlenmesi

ve sürece inisiyatifle yaklaşmasının önemli bir göstergesi olarak öne çıkmıştır. Katılımcılar, deneyimsel öğrenme unsurlarını vurgulayarak, kalıcı öğrenmenin uygulamayla bütünleştiğini ifade etmişlerdir. Geleneksel yöntemlerin eleştirildiği bulgular da dikkate alındığında, aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerde daha derin ve anlamlı bir öğrenme süreci yarattığı söylenebilir. Özellikle öğrencilerin "aktif öğrenmenin avantajları" teması altındaki ilgi, katılım ve kalıcılık vurguları, bu yöntemlerin pedagojik değerini güçlü biçimde desteklemektedir.

3.2.Öğrencilerin Aktif Öğrenme Yöntemlerinin Uygulanabilirliğine Yönelik Görüşleri

Araştırmanın ikinci alt probleminde "Öğrenciler, aktif öğrenme yöntemlerinin lisans düzeyindeki derslerde uygulanabilirliğine ilişkin ne düşünmektedirler?" sorusuna yer verilmiştir. Bu alt probleme ilişkin yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre ortaya çıkan sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.

Aktif öğrenme yöntemlerinin uygulanabilirliğine yönelik görüşler

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Uygulama Koşulları	Fiziksel İmkânlar	Sınıf mevcudu, materyal eksikliği, mekân yetersizliği	10
	Süre Sınırlamaları	Ders saati, uygulama süresi	8
Öğretim Elemanı Etkisi	Yöntem Tercihi	Geleneksel anlayış, alışkanlıklar	9
	Rehberlik Rolü	Öğrenci yönlendirme, süreci kolaylaştırma	7
Öğrenci Hazır bulunuşluğu	Katılım İstekliliği	Motivasyon, gönüllülük	6
	Ön Bilgi Durumu	Ön öğrenmeler, temel beceri eksikliği	5

Tablo 3'teki bulgulara göre öğrenciler, aktif öğrenme yöntemlerinin lisans düzeyinde uygulanabilirliğini çeşitli faktörlerle ilişkilendirmiştir. Özellikle uygulama koşullarına yönelik sınıf mevcudu, materyal yetersizliği ve süre sınırlamaları sıkça dile getirilmiştir. Örneğin, bir katılımcı *"Aktif öğrenme güzel ama sınıf çok kalabalık olunca grup çalışmaları yapmak zorlaşıyor."* (K4) diyerek fiziki koşulların sınırlayıcı rolünü vurgulamıştır. Benzer şekilde bir başka katılımcı, *"Ders saati yetmiyor, bir konuyu tartışarak işlemeye kalkarsak diğerlerine vakit kalmıyor."* (K9) şeklinde görüş bildirmiştir. Öğretim elemanlarının yöntem tercihi ve rehberlik düzeyi de uygulanabilirlik açısından belirleyici bulunmuştur. Bu bağlamda, *"Bazı hocalar klasik yöntemden vazgeçmiyor. Etkileşim istemiyorlar."* (K6) ve *"Hocamız bize yol gösterdiğinde grup çalışmaları daha etkili oluyor."* (K10) gibi ifadeler dikkat çekicidir. Öğrenci hazır bulunuşluğu ise motivasyon ve ön bilgi durumu açısından değerlendirilmiş, *"Bazı arkadaşlarımız hiç istekli olmuyor. Grup çalışması deyince bile surat asıyorlar."* (K8) ve *"Önceden konuyu bilmeyince aktif katılamıyoruz."* (K11) şeklinde dile getirilmiştir. Bulgular genel olarak, aktif öğrenmenin uygulanabilirliğinin çok katmanlı bir yapı arz ettiğini ve hem fiziksel hem pedagojik unsurların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

3.3.Öğrencilerin Aktif Öğrenme Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklara İlişkin Görüşleri

Araştırmanın üçüncü alt probleminde "Aktif öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar nelerdir?" sorusuna yer verilmiştir. Bu alt probleme ilişkin yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Aktif öğrenme süreçlerinde karşılaşılan zorluklar

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Bireysel Zorluklar	Katılımda Çekingenlik	Topluluk önünde konuşma kaygısı, özgüven eksikliği	7
	Sorumluluk Almada Zorluk	Görev paylaşımında isteksizlik, hazırlıksızlık	6
Ortam ve Koşullar	Fiziksel Koşullar	Mekân yetersizliği, materyal eksikliği	5
	Zaman Yönetimi	Etkinliklerin süresinin yetersizliği, ders yoğunluğu	4

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre, öğrenciler aktif öğrenme süreçlerinde hem bireysel hem de çevresel düzeyde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımda çekingenlik yaşayan öğrenciler, özellikle kalabalık ortamlarda kendilerini ifade etmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Örneğin, bir katılımcı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Kalabalıkta konuşmakta zorlanıyorum. Yanlış bir şey söylerim diye çekiniyorum."* (K3). Bu durum, özgüven eksikliği ile birleştiğinde öğrencinin sürece aktif katılımını sınırlamaktadır. Sorumluluk almada yaşanan zorluklar da dikkate değerdir. *"Bazı arkadaşlarımız görevden kaçıyor, grup içinde yük birkaç kişiye kalıyor."* (K7) ifadesi, görev paylaşımında yaşanan adaletsizlikleri ve hazırlıksızlığı vurgulamaktadır. Ortam ve koşullara dair zorluklarda ise özellikle fiziksel yetersizlikler dikkat çekmektedir. *"Sınıf çok kalabalık olunca etkinlik yapacak yer bulamıyoruz."* (K9) ifadesi, bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. Zaman yönetimiyle ilgili olarak da *"Ders süresi yetmediği için bazen etkinlik yarıda kalıyor."* (K1) diyen bir katılımcı, etkinliklerin verimliliğinin süreyle sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, aktif öğrenmenin etkinliğini artırmak için yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda psikolojik ve çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

3.4. Aktif Öğrenme Yöntemlerinin Öğrencilerin Derse Katılımı, Motivasyonu ve Akademik Başarısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Görüşleri

Araştırmanın dördüncü alt probleminde "Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin derse katılımı, motivasyonu ve akademik başarısı üzerindeki etkisine yönelik görüşleri nelerdir?" sorusuna yer verilmiştir. Bu alt probleme ilişkin yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

Aktif öğrenmenin derse katılım, motivasyon ve akademik başarıya etkisi

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Derse Katılım	Etkileşimli Katılım	Gönüllülük, katkı sağlama, soru sorma	10
	Süreçte Kalıcılık	Derse devam, dikkat süresinde artış	8
Motivasyon	İlgi ve Merak Uyandırma	Konuya odaklanma, öğretmene dikkat verme	9
	İçsel Güdülenme	Kendi isteğiyle öğrenme, aktif olma arzusu	7
Akademik Başarı	Anlamlı Öğrenme	Kalıcı bilgi, konunun anlaşılması	8
	Performans Artışı	Sınav başarısı, uygulamalarda başarı	6

Tablo 5'te yer alan bulgular, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerinin kendilerini derse daha çok dahil ettiğini ve bu süreçte daha istekli ve odaklı hale geldiklerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadeleri, aktif öğrenme sayesinde hem derse katılım düzeylerinin hem de öğrenmeye yönelik motivasyonlarının arttığını göstermektedir. Örneğin, bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"Normalde derslerde sadece dinliyordum ama aktif öğrenme olunca ister istemez katılmak zorunda kalıyorum ve bu beni daha dikkatli yapıyor."* (K6).

Etkileşimli katılım ve dikkat süresinde yaşanan artış, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif bir biçimde dahil olduklarını göstermektedir.

Motivasyon açısından katılımcılar, ilgi çekici etkinliklerin derse yönelik ilgilerini artırdığını ve öğrenmeye olan meraklarını tetiklediğini belirtmişlerdir. *"Aktif öğrenme etkinlikleri olduğunda derste zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum. Hem eğleniyorum hem öğreniyorum."* (K2) ifadesi bu durumu yansıtmaktadır. Ayrıca, içsel güdülenmeye vurgu yapan öğrenciler, aktif katılımın bir zorunluluk değil bir istek haline dönüştüğünü ifade etmişlerdir. *"Bu yöntemlerle çalışırken kendimi daha çok işin içinde hissediyorum. Bir şey öğrenmek için çaba harcıyorum çünkü keyif alıyorum."* (K5) şeklindeki ifade bu yaklaşımı desteklemektedir.

Akademik başarıya yönelik görüşlerde ise öğrenciler, aktif öğrenme sürecinin konuları daha iyi anlamalarına ve öğrendiklerini daha uzun süre hatırlamalarına katkı sağladığını belirtmişlerdir. *"Sadece dinleyerek değil, yaparak öğrendiğim şeyleri daha sonra daha kolay hatırlıyorum."* (K9) diyen bir katılımcı, anlamlı öğrenmenin önemini vurgulamıştır. Performans artışıyla ilgili olarak ise, öğrencilerin sınavlarda ya da uygulamalı değerlendirmelerde daha başarılı oldukları yönünde ifadeler yer almıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların görüşleri, aktif öğrenme yöntemlerinin yalnızca öğrenme sürecine katılımı değil, aynı zamanda öğrencilerin içsel motivasyonlarını ve akademik başarılarını da olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

3.5. Pedagojik Formasyon Süreci, Öğrencilerin Aktif Öğrenme Yöntemlerini Tanıma ve Uygulama Becerilerine Yönelik Görüşleri

Araştırmanın beşinci alt probleminde "Pedagojik formasyon süreci, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini tanıma ve uygulama becerilerini nasıl etkilemektedir?" sorusuna yer verilmiştir. Bu alt probleme ilişkin yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Pedagojik formasyonun aktif öğrenmeyi tanıma ve uygulama becerilerine etkisi

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Bilinç Gelişimi	Farkındalık Kazanma	Yöntem ismini öğrenme, sürece dair bilgi edinme	9
	Kavramsal Netlik	Teorik bilgiler, örnek uygulamalarla pekiştirme	8
Uygulama Becerisi	Planlama Yetisi	Uygulama tasarlama, süreç kurgulama	7
	Uygulamada Zorluklar	İlk deneyim karmaşası, yönlendirme ihtiyacı	6
Tutum ve Değerlendirme	Olumlu Tutum Geliştirme	Uygulama isteği, aktif yöntemlere eğilim	8
	Eleştirel Bakış	Güçlü ve sınırlı yönlerini fark etme	5

Tablo 6'da yer alan bulgulara göre, öğrenciler pedagojik formasyon eğitimi sürecinde aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin farkındalık geliştirmiş, teorik bilgileri uygulamalı etkinliklerle desteklemişlerdir. Katılımcılar, bu süreçte aktif öğrenmenin temel prensiplerini öğrenmiş ve ders planlamalarına nasıl entegre edilebileceği konusunda bilgi edinmişlerdir. *"Formasyon derslerinde ilk defa bu yöntemlerin isimlerini duydum. Önceden bildiğim şeylerin adı olduğunu fark ettim."* (K1) ifadesi bu farkındalık gelişimini göstermektedir.

Ayrıca uygulama becerisi kazanan öğrenciler, ders planlamalarında aktif öğrenmeyi kullanmaya yönelik isteklilik geliştirmiştir. *"İlk denememde zorlandım ama uygulama yaptıkça daha çok alıştım. Ne zaman ne yapılmalı onu öğreniyorsun."* (K4) diyen bir katılımcı, sürecin öğretici etkisine vurgu yapmıştır. Olumlu tutum gelişimiyle birlikte bazı öğrenciler, yöntemleri eleştirel bir şekilde değerlendirme yetisi de kazanmışlardır. *"Bazı etkinlikler sınıfa göre uygun olmuyor ama çoğu dersi daha anlamlı hale getiriyor."* (K7) gibi ifadeler, bu yöntemlerin sadece

uygulanabilirliği değil, uygun bağlamlarda etkisinin de düşünüldüğünü göstermektedir. Bu bulgular, pedagojik formasyon sürecinin sadece bilgi kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda uygulama deneyimi ve değerlendirme becerisi kazandırarak aktif öğrenmeye yönelik profesyonel farkındalığı artırdığını ortaya koymaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Eğitim Fakültesi dışındaki fakültelerde öğrenim gören ve pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine yönelik görüşlerini nitel araştırma desenine uygun şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen veriler, odak grup görüşmeleri yoluyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular beş alt problem çerçevesinde temalar ve alt temalarla sınıflandırılmış, katılımcıların doğrudan ifadeleriyle desteklenmiştir.

Araştırma sonucunda, öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerine karşı genel olarak olumlu bir algıya sahip oldukları görülmüştür. Öğrenciler bu yöntemleri, etkileşimli, öğrenci merkezli ve uygulamalı yaklaşımlar olarak tanımlamışlardır. Bu bulgu, yapılandırmacı öğrenme kuramı ile örtüşmektedir. Yapılandırmacı kuram, öğrencinin öğrenme sürecinde aktif bir rol üstlenmesini ve bilgiyi kendi deneyimleriyle yapılandırmasını esas alır (Fosnot, 2013). Bu bağlamda elde edilen bulgular, aktif öğrenme yöntemlerinin yapılandırmacı temellere dayalı öğretim yaklaşımlarıyla uyumlu olduğunu göstermektedir. Nitekim Karakaya'nın (2020) araştırması da öğretmen adaylarının aktif öğrenme etkinliklerini etkili bulduklarını ve sınıf ortamında öğrenmeye katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Katılımcıların aktif öğrenmeye dair olumlu tanımları (katılım, etkileşim, uygulamalı öğrenme) Sönmez ve Kardaş'ın (2018) çalışmasında da benzer şekilde öğrencilerin aktif öğrenmeyi bireysel farkındalık ve özgüven gelişimi açısından faydalı buldukları yönündeki ifadelerle desteklenmektedir. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini ders içi uygulamalar açısından değerlendirmelerinde ise zaman yönetimi, sınıf mevcudu, öğretim elemanının tutumu ve öğrenci katılımı gibi unsurlar belirleyici olmuştur. Bu bulgular, aktif öğrenmenin sadece yöntem bilgisiyle değil, aynı zamanda bağlamsal koşullarla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Bonwell & Eison, 1991). Öğretim sürecine öğrenci merkezli yöntemlerin entegre edilebilmesi için hem fiziksel hem de pedagojik altyapının desteklenmesi gerektiği vurgulanabilir.

Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin motivasyon ve başarıları üzerindeki etkisine ilişkin veriler, dikkat çekici bir düzeydedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, aktif öğrenme sayesinde derse ilgilerinin arttığını, derse katılımlarının daha gönüllü hale geldiğini ve öğrendikleri bilgilerin kalıcılaştığını belirtmiştir. Bu bulgu, Ryan ve Deci'nin (2000) öz belirleme kuramı ile uyum göstermektedir. Öz belirleme kuramına göre bireyin öğrenme sürecinde içsel güdülenmeye sahip olması, öğrenmeyi daha anlamlı ve sürdürülebilir hale getirir. Öğrencilerin kendi ifadeleriyle bu yöntemleri benimsemiş olmaları, aktif öğrenmenin içsel motivasyonu desteklediğini göstermektedir. Bu sonuçlar, Demirtaş ve Yaman'ın (2019) aktif öğrenme yöntemlerinin öğrenci başarısını ve tutumunu olumlu yönde etkilediğine dair bulgularıyla da örtüşmektedir.

Öte yandan, öğrencilerin aktif öğrenme süreçlerinde çeşitli zorluklarla karşılaştıkları da görülmüştür. Özellikle ilk deneyimlerde yaşanan belirsizlik, süreç kurgulamada zorlanma ve bazı sınıflarda yöntemlerin uygulanabilirliğine dair tereddütler dikkat çekmektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının yöntemsel bilgiye sahip olmalarının yanı sıra uygulama deneyimi kazanmalarının da gerekli olduğunu ortaya koymaktadır (Prince, 2004). Nitekim öğrencilerin uygulama yaptıkça sürece alıştıklarını ifade etmeleri, deneyimsel öğrenmenin gücünü yansıtmaktadır (Kolb, 1984). Bu bağlamda Öztürk ve Yalçın'ın (2021) çalışmasında da

öğretmen adaylarının sınıfta aktif öğrenme yöntemlerini uygularken yaşadığı güçlükler ve sınıf içi dirençler öne çıkmaktadır.

Araştırmanın son alt problemine ilişkin bulgular, pedagojik formasyon sürecinin aktif öğrenme yöntemlerinin tanınması ve uygulanması açısından olumlu katkılar sunduğunu göstermektedir. Öğrenciler formasyon sürecinde bu yöntemlerle ilk kez tanıştıklarını, önceki bilgilerinin isimlendiğini fark ettiklerini ve bu süreçte uygulama yapma fırsatlarının olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, teorik bilgilerin uygulamalı etkinliklerle desteklenmesinin öğrenme üzerindeki etkisini vurgulayan Schön'ün (1987) yansıtıcı uygulayıcı yaklaşımı ile uyumludur. Yani öğretmen adayları, teoriyi yalnızca öğrenmekle kalmayıp, bu bilgileri eyleme dönüştürerek öğrenmeyi içselleştirmektedir. Aydoğdu ve Şahin'in (2022) araştırmasında da benzer şekilde öğretmen adaylarının formasyon sürecinde aktif öğrenme yöntemlerine dair farkındalık kazandıkları ve uygulama becerilerinin geliştiği belirtilmiştir.

Ayrıca, çalışmamızda bazı öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerinin sınıf yapısına her zaman uygun olmadığını belirtmeleri, Yılmaz ve Turan'ın (2017) çalışmasındaki bulgularla paralellik göstermektedir. Bu araştırmada aktif öğrenme yöntemlerinin sınıf yönetimi sorunlarına ve zaman yönetimi problemlerine neden olabileceği ifade edilmiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, öğretim elemanlarına ve üniversitelerin eğitim programlarına yönelik bazı önerilerde bulunulabilir:

- Fakülte programları, özellikle formasyon eğitimi gibi kısa süreli programlar, aktif öğrenme yöntemlerinin uygulamalı olarak deneyimlenmesini sağlayacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.
- Öğretim elemanlarının aktif öğrenme yöntemlerine yönelik hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi, sürecin niteliğini artıracaktır.
- Öğrenci merkezli yaklaşımı benimseyen ders tasarımları, öğrenme motivasyonunu ve derse katılımı artıracaktır.

Sonuç olarak, pedagojik formasyon sürecine katılan öğrencilerin aktif öğrenmeye yönelik tutumları olumlu düzeyde olup, bu sürecin öğretim becerilerinin gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. Ancak uygulama fırsatlarının artırılması, rehberlik desteğinin sağlanması ve yöntemsel çeşitliliğin artırılması, bu olumlu etkilerin daha kalıcı hale gelmesini sağlayacaktır. Unutulmamalıdır ki, etkin bir öğretim süreci yalnızca bilgi aktaran değil, öğrenmeyi yaşatan bir deneyim sunmalıdır.

5. KAYNAKÇA

Aydoğdu, M. ve Şahin, Ç. (2022). Pedagojik formasyon eğitimi sürecinin öğretmen adaylarının öğretim yeterliklerine etkisi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 18(1), 43-62.

Barkley, E. F., Cross, K. P., & Major, C. H. (2014). *Collaborative learning techniques: A handbook for college faculty* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom.* ASHE-ERIC Higher Education Report No.1. Washington, DC: George Washington University.

Cranton, P. (2006). *Understanding and promoting transformative learning: A guide for educators of adults* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Demirtaş, H. ve Yaman, M. (2019). Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 101-115.

Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.

Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research, 74*(1), 59–109. https://doi.org/10.3102/00346543074001059

Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M. Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 111*(23), 8410–8415. https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111

Fosnot, C. T. (2013). *Constructivism: Theory, perspectives, and practice.* Teachers College Press.

Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.

Karakaya, F. (2020). Öğretmen adaylarının aktif öğrenmeye yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Eğitimde Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 55-72.

Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Köstereliоğlu, İ., Bayar, A. ve Bayar, Y. (2014). Aktif öğrenmenin öğrenci başarısına etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 10*(1), 38–52.

Mayer, R. E. (2014). Incorporating motivation into multimedia learning. *Learning and Instruction, 29*, 171–173. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2013.04.003

Mezirow, J. (2000). *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. Jossey-Bass.

Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research* (2nd ed.). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781412984287

Öztürk, E. ve Yalçın, B. (2021). Öğretmen adaylarının aktif öğrenme yöntemlerine ilişkin görüşleri: Nitel bir araştırma. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 128-145.

Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.

Schön, D. A. (1987). *Educating the reflective practitioner: Toward a new design for teaching and learning in the professions.* Jossey-Bass.

Sönmez, E. ve Kardaş, K. (2018). Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin öz güven ve başarı algısına etkisi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 23-38.

Yılmaz, R. ve Turan, A. H. (2017). Aktif öğrenme stratejilerinin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(3), 321-342.

DIGITAL VOLUNTEERING IN DISASTERS AND EMERGENCIES
AFET VE ACİL DURUMLARDA DİJİTAL GÖNÜLLÜLÜK

Salih DOĞRU

Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, Afet Yönetimi, 0000-0002-8426-7620

Özet

Teknolojinin gelişimiyle birlikte dijital gönüllülük, afet ve acil durum yönetiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Dijital gönüllüler, sahada fiziksel olarak bulunmadan çevrimiçi platformlar aracılığıyla veri toplama, bilgi yayma, koordinasyon sağlama ve teknik destek sunma gibi görevlerde aktif rol alırlar. Bu yeni gönüllülük modeli, geleneksel yöntemlerin erişemediği bölgelere ulaşma imkânı sunarken, aynı zamanda zamanla yarışılan kriz anlarında hızlı müdahaleyi mümkün kılar. Dijital gönüllülük hizmetleri genellikle dört temel kategoride değerlendirilir: köprü kuran, destekleyici, tamamlayıcı ve iş birliğine dayalı hizmetlerdir. Gönüllüler, bu hizmet türlerine göre haber toplama, kriz bölgesi ve tehlike haritalama, sosyal medyada bilgi doğrulama, kayıp kişileri tespit etme veya yardım çağrılarını koordine etme gibi görevler üstlenebilir. Bazı gönüllüler ise "afet bilgi işçileri" olarak adlandırılır ve kapalı sosyal medya grupları üzerinden kurtarma operasyonlarını organize eder ya da bilgi yönetimi sağlar. Bu gönüllülük türünün en büyük avantajları arasında geniş kitlelere ulaşma, hızlı bilgi akışı ve görev çeşitliliği sayılabilir. Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli yönlendirme sistemleri sayesinde dijital gönüllüler, kimi zaman profesyonel ekiplerden önce olay yerine bilgi sağlayabilir veya kriz bölgesi ve tehlike haritaları oluşturarak durumsal farkındalığı artırabilir. Yakın zamanda 6 Şubat depremlerinde de dijital gönüllüler, hem Türkiye'den hem de yurt dışından, önemli katkılar sunmuşlardır. Örnek olarak sosyal medya platformlarından paylaşılan yardım çağrıları, konum bilgileri, enkaz altındaki kişilerin bilgileri dijital gönüllüler tarafından tarandı ve ilgili kurumlara ulaştırılmıştır. "Deprem.io", "Afet Harita", "Yardım Haritası", "OpenStreetMap" vb. gibi platformlar aracılığıyla ihtiyaç bölgeleri ve yardım noktaları gösterilmiştir. Enkaz bilgileri, ihtiyaçlar, eksik koordinatlar hızla gönüllülerce toparlanmış ve profesyonel ekiplere iletilmiştir. Ancak sistemin sürdürülebilir ve etkili işlemesi için bazı zorlukların aşılması gerekmektedir. Dijital gönüllülerin organize olmasında afetin ilk günlerinde kaos ve bilgi kirliliği yaşanmış olup resmi kurumlarla entegrasyon sınırlı düzeyde kalmıştır. Yetkili kurumlar, güven, eğitim ve denetim eksikliği nedeniyle bu gönüllülere temkinli yaklaşmışlardır. Bu sebeple, gönüllülerle resmi kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması için ortak dil, güçlü bilgi sistemleri ve erişilebilir dijital altyapılar gerekmektedir. Sonuç olarak, dijital gönüllülük afet yönetiminde hız, erişim ve bilgi yönetimi açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilmesi için gönüllülerin resmi sistemlerle entegrasyonu, eğitimi ve kapsayıcılığı artırıcı önlemlerin alınması önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Afet, Acil Durum, Gönüllülük, Dijital Gönüllülük

Abstract

With the advancement of technology, digital volunteering has become an integral part of disaster and emergency management. Digital volunteers actively engage in tasks such as data collection, information dissemination, coordination, and technical support through online

platforms without being physically present on site. This new volunteering model enables access to areas unreachable by traditional methods while allowing rapid intervention during time-critical crises. Digital volunteering services are generally classified into four main categories: bridging, supportive, complementary, and collaborative services. Depending on these service types, volunteers may undertake tasks such as news gathering, crisis and hazard mapping, verifying information on social media, locating missing persons, or coordinating aid requests. Some volunteers are referred to as "disaster knowledge workers," who organize rescue operations or manage information via private social media groups. Major advantages of this volunteering type include broad outreach, fast information flow, and task diversity. Supported by information and communication technology-based dispatch systems, digital volunteers can sometimes provide information from the incident site before professional teams arrive or enhance situational awareness by creating crisis and hazard maps. Recently, digital volunteers from both Turkey and abroad have made significant contributions during the February 6 earthquakes. For example, aid calls, location data, and information about people trapped under debris shared on social media platforms were scanned by digital volunteers and transmitted to relevant authorities. Platforms such as "Deprem.io," "Afet Harita," "Yardım Haritası," and "OpenStreetMap" were used to indicate affected areas and aid points. Debris data, needs, and missing coordinates were quickly compiled by volunteers and delivered to professional teams. However, for the system to operate sustainably and effectively, some challenges must be overcome. During the initial days of the disaster, chaos and information overload complicated the organization of digital volunteers, and integration with official institutions remained limited. Authorized bodies approached these volunteers cautiously due to concerns about trust, training, and supervision. Therefore, effective coordination between volunteers and official institutions requires a common language, robust information systems, and accessible digital infrastructures. In conclusion, digital volunteering offers significant opportunities in disaster management in terms of speed, reach, and information management. To fully realize this potential, it is essential to enhance volunteers' integration with official systems, training, and inclusivity.

Keywords: Disaster, Emergency, Volunteering, Digital Volunteering

1. GİRİŞ

Afetler, toplumun ekonomik, sosyal ve psikolojik dokusunda derin ve karmaşık etkiler bırakır. Kırılgan gruplar daha fazla risk altındadır; dayanışma ve sosyal destek ise iyileşme sürecini güçlendirir. Afet yönetiminde eşitsizlikleri azaltıcı ve psikososyal destekleyici politikalar kritik önemdedir. Gönüllüler, afetlerin ilk anında sahada bulunarak arama-kurtarma, ilk yardım, bilgi toplama ve psikososyal destek gibi çok çeşitli görevlerde yer alırlar. Gönüllülük, sadece acil müdahalede değil, aynı zamanda toplumsal afetlere karşı refahını artırmada, ekonomik toparlanmayı hızlandırmada ve toplumsal güçlenmeyi teşvik etmede de etkilidirler (Ganoe, Roslida, & Sihotang, 2023; Jaime, Martínez, Contreras, Bonacic, & Marín, 2022; Whittaker, McLennan, & Handmer, 2015). 1950'lerden bu yana gönüllülük, resmi ve gayri resmi (kendiliğinden) biçimlerde gelişmiştir.

Yerel ve anlık yardımlarla sınırlara sahip gönüllülük, kurumsal yapılar ve teknolojik gelişmelerle çeşitlendirilmiştir. Dijitalleşme ve sosyal medya, gönüllülerin afet yönetimini kolaylaştırmasını kolaylaştırmış, bakanlık bilgi paylaşımı ve kitlesel veri toplama (kitle kaynak kullanımı) gibi yeni uygulamalar ortaya çıktı. Son yıllarda, gönüllülerin yönetimi ve birleşimi için daha esnek ve kapsayıcı modeller geliştirilmekte, kendiliğinden gönüllülerin resmi işlemlerinin dahil edilmesi teşvik edilmektedir (Kankanamge, Yigitcanlar, Goonetilleke, & Kamruzzaman, 2019; Tavra, Lisec, Divić, & Cetl, 2024; Tzavella, Skopeliti, & Fekete, 2024). Teknolojinin hızlı gelişimi, insani müdahalenin görünümünü değiştirmiş ve ilk müdahaleci

olmayan aktörlerin krizlere sanal/dijital olarak müdahale etmede aktif rol almalarını sağlamıştır (Ferris, 2011). Müdahale operasyonlarındaki değişimle ilgili hızla gelişen olgulardan biri de insani yardım gönüllülüğünde dijital gönüllülerin varlığıdır. Bunlar gönüllü ve teknik topluluklar, sivil toplum kuruluşlarını, uzman gruplarını, üniversiteleri, araştırma kurumlarını ve özel sektörü temsil eder. İyi entegre edilmiş acil durum planlama haritaları, acil durum müdahalesinin kurumlar arası ve afet bölgeleri arası koordinasyonunu teşvik etmede önemli bir araçtır (Dymon & Winter, 1991).

Dijitalleşme, esneklik, erişilebilirlik, katılımda çeşitlilik, kapsayıcılık, yönetim ve kontrolde yenilikler gibi birçok konuda afet yönetiminde gönüllülük anlayışına katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, afet ve acil durumlarda dijital gönüllülüğün rolünü ve katkılarını ortaya koymaktır. Kapsam olarak, afet yönetim döngüsünün farklı aşamalarında dijital gönüllülüğün işlevleri incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Çalışmanın önemi ise, dijital gönüllülüğü literatürde yaygınlaşmasına katkı sunarak afet yönetiminde etkin, sürdürülebilir ve yenilikçi çözümler geliştirilmesine katkı sağlamasıdır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına kavramsal çerçevenin ifade edilmesi önem arz etmektedir.

Afet: Afet; toplumun tümünü ya da belirli bir kesimini etkileyerek fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, günlük yaşamı ve insan faaliyetlerini kesintiye uğratan ya da tamamen durduran olayların sonuçlarıdır. Doğa, teknoloji veya insan kaynaklı bu olaylar, etkilenen toplumun kendi imkânlarıyla baş edemeyeceği boyuta ulaştığında afet niteliği kazanır. Afet, olayın kendisinden ziyade, meydana getirdiği sonuçlarla tanımlanır (AFAD, 2014).

Gönüllülük: Bireyin doğrudan veya dolaylı bir karşılık veya maddi kazanç beklemeksizin başka bir kişiye, gruba veya düşünceye yardım etmek için zamanını ve çabasını harcadığı herhangi bir etkinlik olarak ifade edilmektedir (Haski-Leventhal, 2020).

Spontan Gönüllü: Spontan gönüllüler, yerleşik gönüllü kuruluşlarına üye olmadan veya önceden resmi eğitim almadan acil durumlarda veya afetlerde yardım etmek için öne çıkan kişilerdir. Katılımları genellikle plansızdır, acil durumlarda başkalarına yardım etme arzusuyla motive olurlar ve genellikle doğal afetler, mülteci acil durumları veya pandemiler gibi krizler sırasında ortaya çıkan acil ihtiyaçlara yanıt olarak ortaya çıkarlar (Daddoust, Asgary, McBey, Elliott, & Normand, 2021; Simsa, Rameder, Aghamanoukjan, & Totter, 2018).

Dijital Gönüllü: Dijital gönüllüler, internet ve sosyal medya aracılığıyla birbirine bağlı, felaket senaryoları sırasında bilgiyi organize etmeye ve işlemeye çalışan bireylerin kendi kendini organize eden kolektifleridir (Utani, Mizumoto, & Okumura, 2011).

2. GÖNÜLLÜLÜK VE AFET İLİŞKİSİ

Gönüllülük, afet yönetiminde kritik bir rol oynar ve hem afetlere müdahalede hem de toplumun dayanıklılığının artırılmasında olmazsa olmaz bir unsur olarak öne çıkar. Araştırmalar, gönüllülerin hızlı müdahale, psikososyal destek, bilgi paylaşımı ve toplumun toparlanma sürecine katkı sağladığını göstermektedir (Ganoe vd., 2023). Gönüllülüğün afet yönetimine hızlı müdahale ve kurtarma, toplumsal dirençlilik, ekonomik iyileşme, bilgi ve teknoloji kullanımı gibi konularda katkıları vardır.

Hızlı Müdahale ve Kurtarma: Gönüllüler, afet anında ve sonrasında hızlıca sahada yer alarak arama-kurtarma, ilk yardım ve lojistik destek sağlarlar. Bu, özellikle resmi kurumların kapasitesinin yetersiz kaldığı durumlarda hayati önem taşır (Ganoe vd., 2023; Jaime vd., 2022; Whittaker vd., 2015)

Toplum Dayanıklılığı ve Ekonomik İyileşme: Gönüllü faaliyetler, toplumun afet sonrası toparlanmasını hızlandırır, psikolojik iyilik halini artırır ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir (Dewi, Soeparno, Pertiwi, & Fuady, 2025; Ganoe vd., 2023)

Bilgi ve Teknoloji Kullanımı: Dijital gönüllülük ve sosyal medya, afet sırasında bilgi paylaşımını kolaylaştırır ve gönüllülerin daha etkin organize olmasını sağlar (Demiroz & Akbas, 2022; Kankanamge vd., 2019; McLennan, Whittaker, & Handmer, 2016)

Gönüllülük, afet yönetiminde hem müdahale hem de iyileşme süreçlerinde vazgeçilmezdir. Gönüllülerin etkin katılımı, toplumun afetlere karşı daha dirençli ve hazırlıklı olmasını sağlar. Ancak, gönüllülerin desteklenmesi, koordinasyonun güçlendirilmesi ve psikososyal ihtiyaçlarının gözetilmesi gerekmektedir.

3. AFET VE ACİL DURUMLARDA DİJİTAL GÖNÜLLÜLÜK

Afet durumlarında, etkilenen nüfus iletişim ve iş birliği için sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullansa da, mevcut durum hakkında önemli afetle ilgili bilgilerin kamuoyuyla paylaşımı da artmaktadır. 2010 Haiti depremi, afet yönetimi ve insani yardım bağlamında dijital gönüllülüğün başlangıç noktası olarak ifade edilmektedir. İlk dijital gönüllüler, afet müdahalesi için coğrafi bilgileri gönüllü olarak sisteme işleyerek ve bilgi sağlayarak etkilenen nüfusa yardım etmişlerdir (Fathi & Fiedrich, 2024). Haiti depreminden sonraki 12 ayda, krizler sırasında bilgi işlemenin kitle kaynaklı hale getirilmesinin rolü ve potansiyel rolü daha da belirgin hale geldi ve yalnızca araştırmacıların ve STK'ların değil, aynı zamanda resmi müdahale kuruluşlarının da dikkatini çekti (Red Cross, 2010). Topluluk katılımı, yetkililerin bir kriz anında yönetim becerilerini artırabilir, bir afet veya salgın durumunda toplumsal kaynakların kullanımını iyileştirebilir ve toplum genelindeki kayıpları azaltabilir (Schoch-Spana, Franco, Nuzzo, & Usenza, 2007). Araştırma ve yönetişimde katılımcı topluluk yaklaşımları yeni değildir (Craglia, Ostermann, & Spinsanti, 2012; Wilson & Fotheringham, 2008). Ancak, Web 2.0 platformları, mobil internet ve akıllı telefonlar aracılığıyla sosyal ağ erişimi, vatandaşların sosyal sorumluluğunu ve aktif katılımını teşvik ederek önemli bir fark yaratmıştır (Craglia vd., 2012). Bu teknolojiler, halkın benzeri görülmemiş bir ölçekte katkıda bulunmasını ve katılımını sağlamakta ve vatandaşlardan alınan bilgileri kullanan birçok farklı girişimin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Craglia vd., 2012; Wilson & Fotheringham, 2008).

Afet yönetimi, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme gibi farklı evrelerden oluşur ve dijital gönüllülük bu evrelerin her birinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Dijital gönüllüler, sosyal medya, coğrafi bilgi sistemleri ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla afetlere hızlı ve esnek müdahale imkânı sunmaktadır. Dijital gönüllüler kendiliğinden hareket etseler de, mağdurlara yardım etmek için fiziksel olarak afet bölgelerine gönderilmek yerine, yeterli yardımı sağlamak için uzak konumlardan dijital teknolojiyi kullanırlar. Bu, afet bölgesinden kilometrelerce uzakta bulunan bireylerin müdahaleye katılmasını ve gönüllü hizmetlere farklı miktarlarda zaman ayırmasını sağlar (Sha, Wei, Niu, Zhang, & He, 2024).

Tablo 1'e baktığımızda afet yönetiminin evrelerinde dijital gönüllülük faaliyetleri literatür kapsamında gösterilmiştir. Bilgi toplama, koordinasyon, hızlı müdahale ve toplumsal dirençliliğin artırılması gibi önemli katkılar sunmaktadır.

Tablo 1

Dijital gönüllülüğün afet yönetimindeki katkıları

Afet Yönetimi Evresi	**Dijital Gönüllülüğün Katkısı**
Zarar Azaltma	Risk haritalama, toplumsal farkındalık, veri toplama ve analiz (Haworth & Bruce, 2015; Tavra vd., 2024; Whittaker vd., 2015)
Hazırlık	Eğitim, tatbikat organizasyonu, erken uyarı sistemlerinin desteklenmesi (Haworth & Bruce, 2015; Rocha, Widera, Berg, Albuquerque, & Hellingrath, 2016; Tavra vd., 2024)
Müdahale	Anlık bilgi paylaşımı, ihtiyaçların tespiti, koordinasyon, haritalama (Hughes & Tapia, 2015; Park & Johnston, 2017; Sha vd., 2024; Smith, Robertson, Stephens, & Murthy, 2021)
İyileştirme	Hasar tespiti, kaynak dağıtımı, topluluk desteği ve psikososyal yardım (Hughes & Tapia, 2015; Smith vd., 2021; Whittaker vd., 2015)

Dijital gönüllülüğün afet yönetiminde bazı avantajları ve zorlukları da bulunmaktadır:

Avantajlar: Hızlı bilgi akışı, coğrafi bağımsızlık, geniş katılım, düşük maliyet, gerçek zamanlı veri üretimi (Haworth & Bruce, 2015; Sha vd., 2024; Tavra vd., 2024; Whittaker vd., 2015).

Zorluklar: Veri doğruluğu, güven eksikliği, yetkililerle iş birliği sorunları, dijital bölünme ve erişilebilirlik (Hughes & Tapia, 2015; Ruohonen & Backholm, 2023; Tavra vd., 2024; Whittaker vd., 2015).

Literatür incelendiğinde dijital gönüllülüğün farklı tür ve rollerde katkı sağladığı görülmektedir. Bu roller köprüleyici, destekleyici, tamamlayıcı ve işbirlikçi olmak üzere dört başlıkta ele alınmaktadır. Tablo 2'de dijital gönüllülük türleri ve rolleri kısaca açıklanmıştır.

Tablo 2

Dijital gönüllülük türleri ve rolleri

Dijital Gönüllülük Türü	**Rolü**	**Afet Yönetimi Evresi**
Köprüleyici	Bilgi akışı sağlama:	Tüm Evreler
Destekleyici	Lojistik ve psikososyal destek	Müdahale, iyileştirme
Tamamlayıcı	Resmi kurumlara ek destek	Müdahale
İşbirliğine Dayalı	Kurumlarla ortak çalışma	Müdahale, iyileştirme

Dijital gönüllülük türlerini açıklamak gerekirse:

Köprüleyici: Bu dijital gönüllü hizmeti, resmi kurumlar ile afetzedeler arasında bir aracı görevi görerek, toplum ile afetzedeler arasındaki boşluğu doldurur. Bu köprü iki şekilde işlev görür: Birincisi, dijital gönüllü hizmetleri, yardıma ihtiyacı olanlarla yardım edebilecekleri birbirine

bağlar. İkincisi, sivil çabaları afet müdahalesi için devlet kaynaklarıyla birleştirir; afet mağdurları ile kurtarma ekipleri arasında aracılık yaparak yardım çabaları ve acil durum ihtiyaçlarının iki yönlü bir şekilde iletilmesini sağlar (Sha vd., 2024). Köprüleyici dijital gönüllü hizmetleri, resmi kurumlar ile iletişim kurmayı ve afet mağdurlarıyla ilgili bilgileri topladıktan sonra resmi kurtarma ekiplerine aktarmayı gerektirir (Park & Johnston, 2017). Bu nedenle, bu modelin hizmet içeriği resmi kurtarma ekipleri ile örtüşmüyormuş gibi görünse de, olumlu etkileşim gerektiren kritik bir kesitsel boyutu vardır (Abedin & Babar, 2017).

Destekleyici: Bu tür dijital gönüllü hizmeti, doğrudan afet mağdurlarına hizmet etmez; bunun yerine, acil durum kurtarma personelinin endişelerini ele alarak onların daha etkili ve huzurlu bir şekilde çalışabilmesini sağlar (Smith vd., 2021). Bu destek iki şekilde ortaya çıkar:

Kurtarma çalışanlarının görevleri dışında, odaklanmalarını ve verimliliklerini etkileyebilecek kişisel konularını çözmelerine yardımcı olmak (Sha vd., 2024).

Kurtarma personeline insani destek sunmak. Destekleyici dijital gönüllü hizmetleri, resmi kuruluşlar tarafından başlatılabileceği gibi genel halk tarafından da organize edilebilir ve resmi kurtarma ekipleriyle önemli etkileşimler içerir (Whittaker vd., 2015).

Tamamlayıcı: Bu tür dijital gönüllü hizmeti, resmi kurtarma ekiplerinin gözden kaçırabileceği özel ihtiyaçları karşılayan tamamlayıcı hizmetler sunar. Acil durumlarda, otizmli çocuklar, engelliler ve AIDS hastaları gibi savunmasız grupların özel gereksinimleri kolayca ihmal edilebilir. Dijital gönüllüler, esneklikleri, toplumsal bağlılıkları ve çeşitli beceri setlerini kullanarak resmi acil müdahale güçlerinin bıraktığı boşlukları doldurur ve bu gruplara hizmet eder (Sha vd., 2024). Tamamlayıcı dijital gönüllü hizmetleri ile resmi kurtarma organizasyonlarının görevleri arasındaki örtüşme sınırlıdır; bu da düşük seviyede örgütler arası etkileşim anlamına gelir. Temel özelliği, resmi müdahalelerde tek başına hareket eden devletin çeşitlilik ve esneklik konusundaki sınırlamalarını telafi etmektir (Park & Johnston, 2019).

İşbirliğine Dayalı: Bu dijital gönüllü hizmet türü, resmi kurtarma organizasyonlarının yürüttüğü görevlerle yakından uyumludur ve sosyal aktörlerin katılımıyla resmi kurtarma güçlerinin kapasitesini artırır (Sha vd., 2024). İş birliği, hükümet ve sosyal kuruluşlar arasındaki hizmetlerin birleşmesini içerir ve örgütler arası iş birliğini kolaylaştırmak için kurumsal ve organizasyonel destek gerektirir. Bu nedenle, bu model, hükümet ve sosyal aktörler arasında nispeten yüksek seviyede etkileşim içerir ve böyle bir iş birliğini sağlamak için kurumsal güvenceler ile organizasyonel koordinasyon gerektirir (Park & Johnston, 2019).

Bu kapsamda, dijital gönüllülük hem afet yönetiminin tüm evrelerinde kritik katkılar sağlayarak hem de resmi kurumlar ile toplum arasındaki etkileşimi güçlendirerek, daha dirençli ve sürdürülebilir bir afet yönetim ekosisteminin oluşmasına önemli bir zemin hazırlamaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital gönüllülük, afet yönetiminin tüm evrelerinde esneklik, hız ve katılımcılık sağlayarak afetlere karşı toplumsal dayanıklılığı güçlendirir. Dijital gönüllülerin ve analitik becerilerinin yerleşik afet yönetimi yapılarına etkili bir şekilde entegre edilmesinin mümkün olduğu, ancak belirli gerekliliklerin dikkate alınması gerektiği sonucuna varılabilir. Örneğin, veri güvenilirliği ve kurumlarla iş birliği gibi zorlukların aşılması, dijital gönüllülüğün sürdürülebilir ve etkili olabilmesi için kritik önemdedir. Dijitalleşme, gönüllülük anlayışını daha esnek, erişilebilir ve çeşitli hale getirerek katılımı artırmakta ve yönetim süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Ancak, sosyal bağların güçlendirilmesi ve dijital altyapının geliştirilmesi gibi alanlarda hâlâ yenilikçi çözümlere ihtiyaç vardır.

5. KAYNAKLAR

Abedin, B., & Babar, A. (2017). Institutional vs. Non-institutional use of Social Media during Emergency Response: A Case of Twitter in 2014 Australian Bush Fire. *Information Systems Frontiers, 20*, 729-740. doi:10.1007/s10796-017-9789-4

AFAD, A. A. Y. T. S. (2014). TC Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı. In: Ankara.

Craglia, M., Ostermann, F., & Spinsanti, L. (2012). Digital Earth from vision to practice: making sense of citizen-generated content. *International Journal of Digital Earth, 5*(5), 398-416.

Daddoust, L., Asgary, A., McBey, K., Elliott, S., & Normand, A. (2021). Spontaneous volunteer coordination during disasters and emergencies: Opportunities, challenges, and risks. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. doi:10.1016/j.ijdrr.2021.102546

Demiroz, F., & Akbas, E. (2022). The Impact of Social Media on Disaster Volunteerism: Evidence from Hurricane Harvey. *Journal of homeland security and emergency management, 19*, 205-243. doi:10.1515/jhsem-2020-0077

Dewi, Y. A., Soeparno, K., Pertiwi, P., & Fuady, M. B. (2025). Multisystem Resilience in Disaster Volunteers: A Review of the Literature. *Jurnal Psikologi*. doi:10.22146/jpsi.101230

Dymon, U. J., & Winter, N. L. (1991). Emergency mapping in grassroots America: a derailment evacuation case study. *Geoforum, 22*(4), 377-389.

Fathi, R., & Fiedrich, F. (2024). Digital volunteers in disaster management. *Volunteered Geographic Information*, 265.

Ferris, E. (2011). Megatrends and the future of humanitarian action. *International Review of the Red Cross, 93*(884), 915-938.

Ganoe, M., Roslida, J., & Sihotang, T. (2023). The Impact of Volunteerism on Community Resilience in Disaster Management. *Jurnal Ilmu Pendidikan dan Humaniora*. doi:10.35335/jiph.v12i3.11

Haski-Leventhal, D. (2020). Volunteering. *The Veterinary record, 189 1*. doi:10.1037/e307932005-001

Haworth, B., & Bruce, E. (2015). A Review of Volunteered Geographic Information for Disaster Management. *Geography Compass, 9*, 237-250. doi:10.1111/GEC3.12213

Hughes, A. L., & Tapia, A. (2015). Social Media in Crisis: When Professional Responders Meet Digital Volunteers. *Journal of homeland security and emergency management, 12*, 679-706. doi:10.1515/jhsem-2014-0080

Jaime, D., Martínez, P., Contreras, D., Bonacic, C., & Marín, M. (2022). Volunteers' capabilities and their perceived satisfaction and performance in volunteering tasks during socio-natural disasters. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. doi:10.1016/j.ijdrr.2022.103510

Kankanamge, N., Yigitcanlar, T., Goonetilleke, A., & Kamruzzaman, M. (2019). Can volunteer crowdsourcing reduce disaster risk? A systematic review of the literature. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. doi:10.1016/J.IJDRR.2019.101097

McLennan, B., Whittaker, J., & Handmer, J. (2016). The changing landscape of disaster volunteering: opportunities, responses and gaps in Australia. *Natural hazards, 84*, 2031-2048. doi:10.1007/s11069-016-2532-5

Park, C. H., & Johnston, E. (2017). A framework for analyzing digital volunteer contributions in emergent crisis response efforts. *New Media & Society, 19*, 1308-1327. doi:10.1177/1461444817706877

Park, C. H., & Johnston, E. (2019). Determinants of collaboration between digital volunteer networks and formal response organizations in catastrophic disasters. *International Journal of Organization Theory & Behavior*. doi:10.1108/IJOTB-07-2018-0088

Red Cross. (2010). The case for integrating crisis response with social media. *Red Cross White Paper*.

Rocha, R. D. S., Widera, A., Berg, R., Albuquerque, J., & Hellingrath, B. (2016). Improving the Involvement of Digital Volunteers in Disaster Management. 214-224. doi:10.1007/978-3-319-68486-4_17

Ruohonen, H., & Backholm, K. (2023). Matter of trust: How to include digital volunteers in crisis management. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. doi:10.1111/1468-5973.12484

Schoch-Spana, M., Franco, C., Nuzzo, J. B., & Usenza, C. (2007). Community engagement: leadership tool for catastrophic health events. *Biosecurity and Bioterrorism, 5*(1), 8-25.

Sha, Y., Wei, X., Niu, C., Zhang, Y., & He, L. (2024). Digital Volunteer Services in Emergency Situations: Typological Characteristics, Advantages, and Challenges. *Data Science and Management*. doi:10.1016/j.dsm.2024.08.003

Simsa, R., Rameder, P., Aghamanoukjan, A., & Totter, M. (2018). Spontaneous Volunteering in Social Crises: Self-Organization and Coordination. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 48*, 103-122. doi:10.1177/0899764018785472

Smith, W., Robertson, B., Stephens, K., & Murthy, D. (2021). A different type of disaster response digital volunteer: Looking behind the scenes to reveal coordinating actions of disaster knowledge workers. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. doi:10.1111/1468-5973.12352

Tavra, M., Lisec, A., Divić, M. G., & Cetl, V. (2024). Unpacking the role of volunteered geographic information in disaster management: focus on data quality. *Geomatics, Natural Hazards and Risk, 15*. doi:10.1080/19475705.2023.2300825

Tzavella, K., Skopeliti, A., & Fekete, A. (2024). Volunteered geographic information use in crisis, emergency and disaster management: a scoping review and a web atlas. *Geo-spatial Information Science, 27*, 423-454. doi:10.1080/10095020.2022.2139642

Utani, A., Mizumoto, T., & Okumura, T. (2011). *How geeks responded to a catastrophic disaster of a high-tech country: rapid development of counter-disaster systems for the great east Japan earthquake of March 2011.* Paper presented at the Proceedings of the Special Workshop on Internet and Disasters.

Whittaker, J., McLennan, B., & Handmer, J. (2015). A review of informal volunteerism in emergencies and disasters: Definition, opportunities and challenges. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 13*, 358-368. doi:10.1016/J.IJDRR.2015.07.010

Wilson, J. P., & Fotheringham, A. S. (2008). *The handbook of geographic information science*: Wiley Online Library.

DISASTER MANAGEMENT AND CHILDREN: RECOMMENDATIONS FOR RESILIENCE

AFET YÖNETİMİ VE ÇOCUKLAR: DİRENÇLİLİK ÜZERİNE TAVSİYELER

Salih DOĞRU

Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, Afet Yönetimi, 0000-0002-8426-7620

Özet

Çocuklar, gelişimsel özellikleri ve bağımlılık düzeyleri nedeniyle afetlerin fiziksel, ruhsal ve sosyal etkilerine karşı en savunmasız gruplar arasında yer alır. Yetim, engelli ya da ailesinden ayrılmış çocuklar ise daha yüksek risk altındadır. Artan afet sıklığı ve şiddeti, çocukların yaralanma, hastalık, yetersiz beslenme gibi fiziksel sorunların yanı sıra travma sonrası stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete gibi ruhsal sorunlar yaşamasına yol açabilir. Ülkemizde meydana gelen 6 şubat depremlerine maruz kalan çocuklarda da travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunlar sıklıkla gözlemlenmiştir. Psikososyal destek ekipleri ve gönüllü uzmanlar bölgeye yönlendirilmiş olsa da, ruh sağlığı hizmetlerinin afetin tüm aşamalarına entegrasyonu hâlâ güçlendirilmesi gereken bir alandır. Bu bağlamda, bilişsel-davranışçı terapi, EMDR, KIDNET gibi travma odaklı terapiler, okul ve toplum temelli programlar ile kriz ve aile müdahaleleri etkili destek yöntemleri olarak öne çıkmaktadır. Çocukların afetlere karşı dirençliliği; bireysel faktörlerin yanı sıra aile, okul ve toplum desteğiyle şekillenir. Ancak çocukların afet hazırlık ve müdahale süreçlerine katılımı, onların dirençliliği artırabilir. Bu nedenle çocukların afet yönetim süreçlerine aktif olarak katılması desteklenmelidir. Afet dönemlerinde çocuklara yönelik şiddet riski artabilir; bu durum yoksulluk, ebeveyn stresi ve denetim eksikliğiyle ilişkilidir. Bu nedenle, çocuk koruma sistemlerinin güçlendirilmesi ve ailevi kırılganlıkların azaltılması büyük önem taşır. Sonuç olarak, afetlerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için ruh sağlığı desteği afet planlamalarına entegre edilmeli, sosyal kırılganlıklar ele alınmalı ve çocuklar aktif bir şekilde sürece dahil edilmelidir.

Anahtar kelimeler: Afet, Çocuk, Dirençlilik, Afet Yönetimi

Abstract

Children are among the most vulnerable groups to the physical, psychological, and social impacts of disasters due to their developmental characteristics and level of dependency. Orphaned, disabled, or unaccompanied children are at even greater risk. The increasing frequency and severity of disasters can lead to various physical problems such as injuries, illnesses, and malnutrition, as well as psychological issues including post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety. In children affected by the earthquakes that occurred in Türkiye on February 6, similar psychological problems such as PTSD, anxiety, and depression have been frequently observed. Although psychosocial support teams and volunteer professionals were deployed to the affected regions, integrating mental health services into all phases of disaster management remains an area in need of further development. In this context, trauma-focused therapies such as cognitive-behavioral therapy (CBT), EMDR, and KIDNET, as well as school- and community-based programs, crisis interventions, and family-focused therapies stand out as effective support methods. Children's resilience to disasters is shaped not

only by individual factors but also by the support of family, school, and community. Participation in disaster preparedness and response processes can further enhance their resilience. Therefore, children's active involvement in disaster management processes should be encouraged and supported. The risk of violence against children may increase during disaster periods, and this is often linked to poverty, parental stress, and lack of supervision. Thus, strengthening child protection systems and addressing familial vulnerabilities is of critical importance. In conclusion, to reduce the negative effects of disasters on children, mental health support must be integrated into disaster planning, social vulnerabilities must be addressed, and children should be actively included in all stages of the process.

Keywords: Disaster, Children, Resilience, Disaster Management

1. GİRİŞ

Dünyadaki birçok ülke sürekli olarak farklı türlerde afetler yaşamaktadır. Her yıl, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan çocuklar bunlardan ciddi şekilde etkilenmektedir (Martin, 2010; Mudavanhu vd., 2015). Çocukların geleceği, artan doğal, politik ve teknolojik afetler nedeniyle küresel olarak tehdit altındadır (A. S. Masten, 2014). Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Durum Fonu'nun 2007 yılındaki bulgularına göre, dünyada yaklaşık 200 milyon çocuk afetler (veya afetler nedeniyle fiziksel yaralanmalar) nedeniyle fiziksel engellilik yaşamıştır (Lori Peek & Stough, 2010).

Literatür incelendiğinde mevcut çalışmalar, afetlerdeki çocukların savunmasızlığına odaklanmış ancak çocukların bir afet durumundaki kapasiteleri ve dirençlilikleri ile ilgili çok fazla araştırmanın yer almadığı görülmektedir (Eksi & Braun, 2009; Kanter, 2010). Dirençlilik araştırmaları ve dirençliliğe olan genel ilgi, son yıllardaki afetlerin yoğunluğuyla birlikte artmaktadır (A. S. Masten, Narayan, Silverman, & Osofsky, 2015; Paton & Johnston, 2017). Afetler doğası gereği çok sistemlidir ve yeterli bir müdahale oluşturmak için birden fazla uyarlanabilir sistemin seferber edilmesini ve koordinasyonunu gerektirir. Dirençlilik bilimini disiplinler ve düzeyler arasında entegre etmek, afetlerin çok sistemli zorluklarıyla başa çıkmak için kritik öneme sahiptir. Hyogo Eylem Çerçevesi (2005–2015), tüm seviyelerde dirençlilik ve bir güvenlik kültürü oluşturmak için hazırlığı ve eğitimi vurgulamıştır ve Sendai DRR Çerçevesi (2015–2030), gençlerin afet risk azaltmadaki katılımına ve faaliyetlerine odaklanmıştır ve onların geri bildirimleri önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Cumiskey, Hoang, Suzuki, Pettigrew, & Herrgård, 2015; Izadkhah & Hosseini, 2005; Oktari, Shiwaku, Munadi, & Shaw, 2015). Buna göre, afet risk azaltmada çocukların kapasitesini ve dirençliliğini bilmek esastır. Dirençlilik, sağlık ve psikoloji gibi farklı alanlarda çeşitli tanımlar verilen çok faktörlü bir terimdir (Brown, 2015; Cohrs, Christie, White, & Das, 2013; Reinelt, Schipper, & Petermann, 2016). Araştırmacılar, literatürde dirençlilik teriminin kullanımını önceki yıllara göre sekiz kat artmış olduğunu ifade etmiş olup aynı zamanda politika yapımında ve uygulamada da bu kavramın artmıştır (Ager, 2013; Fuller & Quine, 2016). Bu çalışmanın amacı, afet yönetimi süreçlerinde çocukların ihtiyaçlarını ve kırılganlıklarını göz önünde bulundurarak, onların dirençliliğini artırmaya yönelik önerilerde bulunmaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde afet, dirençlilik ve afete dirençlilik kavramları ele alınarak açıklanacak ve çalışmada bu kavramlar üzerinden temellendirmeler ortaya konulacaktır.

Afet: Doğa, teknoloji ya da insan kaynaklı olarak ortaya çıkan; toplumun tümünde veya belirli kesimlerinde fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara yol açan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durduran ya da kesintiye uğratan ve etkilenen toplumun baş etme kapasitesini aşan olaylardır. Afet, olayın kendisi değil, ortaya çıkardığı sonuçtur (AFAD, 2014). Farkı bir tanım

olarak afet, tıbbi bakımın çevresel olarak bozulması, birden fazla hastanın tedavi edilebilmesini engelleyen bir mağdur üreticisi olması ve fizyolojik, fiziksel, sosyal veya davranışsal tehditler içerebilmesidir (Van Stralen, McKay, & Mercer, 2021).

Dirençlilik: Zorluklar, stres veya travma karşısında uyum sağlama, iyileşme veya gelişme kapasitesini ifade eder. Dirençlilik üzerine yapılan araştırmalar genetik, psikoloji, eğitim, sağlık ve toplum sistemlerini kapsamaktadır (Niitsu vd., 2018).

Afete Dirençlilik: Afet dirençliliği, bireylerin, toplulukların ve sistemlerin olumsuz etkileri en aza indirirken afetlere hazırlanma, müdahale etme ve afetlerden kurtulma becerisini ifade etmektedir. Afetler daha sık ve şiddetli hale geldikçe, dirençliliği anlamak ve geliştirmek afet yönetimi, politikası ve araştırmalarının temel odak noktası haline gelmiştir (Mayer, 2019; Parker, 2020).

2. ÇOCUKLAR VE AFET İLİŞKİSİ

Çocuklar, afet durumlarında en savunmasız gruplardan biridir ve afetlerin çocuklar üzerinde ölümler, yaralanmalar, çocuk ticareti, çocuk işçiliği, çocuktan ayrılma ve çocuk istismarı gibi farklı biçimleri içeren farklı etkileri vardır (Kousky, 2016). Afetler, çocukların sağlığının ve refahının farklı boyutlarını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkiler. Çocukların fiziksel sağlıkları, travma, yetersiz beslenme, hastalıklar ve tıbbi bakıma yetersiz erişim nedeniyle afetler sırasında veya sonrasında hemen yaralanabilecekleri veya ölebilecekleri için tehlike altındadır. Afetler ayrıca çocuklarda depresyon, uyku bozuklukları, fobiler, bağlanma bozuklukları ve anksiyete gibi ruh sağlığı sorunlarına da yol açabilir (Kousky, 2016; Seddighi, Sajjadi, & Salmani, 2019). Çocukların yaralanmaya yatkınlığı ve hayat kurtarma, geçim, karar verme ve duygusal destek için başkalarına bağımlılıkları, onların savunmasızlığına yol açmaktadır. Çocukların fiziksel, fizyolojik ve zihinsel özellikleri ve gelişimleri nedeniyle travmatik olaylara maruz kalma olasılıkları da daha yüksektir (Hoffman, 2008; Swenson vd., 1996).

Afetlerin kendisi stresli ve korkutucu olmakla kalmaz, çocuklar evlerinin ve eşyalarının hasar görmesinden; göçten; sevdiklerini kaybetmenin acısından; ebeveynlerinin veya bakıcılarının stres altında olduğunu görmekten; ihmal ve istismardan; ve sosyal ağlarda, mahallelerde ve yerel ekonomilerde yaşanan çöküşlerden dolayı psikolojik zarar görebilirler (Kousky, 2016). Yetişkinlere kıyasla yetersiz beslenme, dehidratasyon ve yorgunluk/halsizlik gibi zorluklara karşı daha savunmasızdırlar. Bu nedenle, afetlerden önce, sırasında ve sonrasında daha fazla korumaya ihtiyaçları vardır. Bu süreçte, yaşları (örneğin bebekler), yaşam koşulları (örneğin kötü altyapı veya aile desteğinin eksikliği), etnik kökenleri, engelleri, kronik hastalıkları veya ön koşulları nedeniyle daha savunmasız olan çocuklar için daha da önemlidir (Swenson vd., 1996).

Farklı koşullardaki çocuklar, belirli bir afet türüne aynı şekilde tepki vermeyecektir. Sosyoekonomik koşullar, yerel kurumlar ve afet müdahalesini ve iyileştirmeyi etkileyen politik gerçekler nedeniyle çocuklar üzerindeki etkiler ülkeler arasında da farklılık gösterebilir. Olumsuz etkiler genellikle yoksullar ve gelişmekte olan ülkeler için daha fazladır. Birçok gelişmekte olan ülkede, gelir kaybı, varlık kaybı ve afet sonrası normale dönebilmek için gereken harcamalar birleştiğinde çocukları işgücüne katılmasına sebep olabilmektedir. Ailelerin tıbbi bakım, yiyecek veya okul malzemelerine harcayacak yeterli ekonomik düzeye sahip olmaması da çocuklar üzerinde olumsuz etkilere sahiptir (Kousky, 2016).

Afet yönetiminde çocukların zarar görebilirliğini azaltmak ve dirençliliğini artırabilmek adına da bazı uygulamalar yapılabilir.

Aktif Katılım: Fırsat verildiğinde, çocuklar afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme çalışmalarına katkıda bulunabilirler. Katılımları kişisel gelişimi, öz yeterliliği ve toplumsal dirençliliği artırır (Manyena, Fordham, & Collins, 2023; Mitchell, Haynes, Hall, Choong, & Oven, 2023; Pfefferbaum, Pfefferbaum, & Van Horn, 2018).

Risk İletişimi: Çocuklar, aileler ve topluluklar içinde bilgilendirici ve iletişimci olarak hareket edebilir, afet riski bilgilerinin ve hazırlık stratejilerinin yayılmasına yardımcı olabilir (Mitchell vd., 2023; Maggie Mort, Rodríguez-Giralt, & Delicado, 2020; M. Mort & Williams, 2019).

Eğitim ve Hazırlık: Afet eğitim programları, çocukların risk algısını, hazırlığını ve koruyucu davranışlarını önemli ölçüde iyileştirerek hem bireysel hem de toplumsal dirençlilik üzerinde olumlu etkilere sahiptir (Ronan, Alisic, Towers, Johnson, & Johnston, 2015; Yildiz, Dickinson, Priego-Hernández, Teeuw, & Shaw, 2024).

Bununla birlikte, çocukların önemli kurtarma davranışları sergiledikleri ve daha iyi bir hazırlıkla daha fazlasını başarabileceklerine dair cesaret verici göstergeler mevcuttur (Dyregrov, Yule, & Olff, 2018).

3. DİRENÇLİLİK ÜZERİNE TAVSİYELER

Çocuklar, afetlerde en savunmasız gruplar arasında yer alır ve benzersiz fiziksel, psikolojik ve sosyal risklerle karşı karşıyadır. Ancak araştırmalar, doğru destekle çocukların önemli bir dirençlilik geliştirebileceğini ve bu sayede zorluklara uyum sağlayıp toparlanabileceklerini göstermektedir. Çocuklar için etkili afet yönetimi, aileleri, okulları, toplulukları ve politikaları entegre eden çok sistemli bir yaklaşım gerektirir. Okullar dirençlilik, risk farkındalığı ve güvenlik davranışları konusunda eğitim vermek için iyi bir konumda olsa da, çocuklar ve gençlerin afetler karşısında hayatta kalma oranlarını en üst düzeye çıkarmak için ailelerin de tam olarak dahil olması gerekir (Dyregrov vd., 2018). Ayrıca, bir afetten sonra çocukları korumak için aileleri hızla yeniden bir araya getirmek, barınak sağlamak ve temiz su kaynaklarını korumak gibi konularda fikir birliği vardır (Kousky, 2016). Farklı bir bakış ile de aileler, bakıcılar veya devletin afetler karşısında çocukları korumak için birincil sorumluluğu olsa da çocukların savunmasızlığını azaltmak ve dirençliliğini artırmak, çocukları afetlerde korumak için önemli bir yolu olarak da ifade edilmektedir (Hoffman, 2008). Afetlerde çocukların ve ailelerinin dirençliliğini ve olumlu uyumunu teşvik etmek için risk odaklı, varlık odaklı ve uyarlanabilir sistem odaklı stratejiler önerilmektedir. Afetlerin çocuklara verdiği zararı azaltmanın ve dirençlilik oluşturmanın yolları bilindiği için birçok etki önlenebilir. Gelir ve kalkınmadaki genel iyileştirmeler, afet dışı güvenlik ağı programlarıyla birlikte, afet zamanlarında çocukları korumanın en iyi yolları arasında olabilir.

Çocukların afet yönetiminde dirençlilik kazanması için çok sistemli ve sosyo-ekolojik yaklaşımlar, eğitim ve okul tabanlı müdahaleler, psiko-sosyal destek ve topluluk politikaları önerilmektedir.

Çok Sistemli ve Sosyo-Ekolojik Yaklaşımlar: Çocuklarda dirençlilik, birbiriyle bağlantılı sistemler tarafından şekillendirilir: birey, aile, okul ve toplum. Temel faktörler arasında sosyal destek, ebeveyn katılımı, akran ilişkileri ve kaynaklara erişim yer alır. Aile desteği, okul tabanlı programlar ve toplum katılımı gibi bu sistemleri güçlendiren müdahaleler, dirençliliği artırmada en etkilidir (A. Masten, 2020; Ronan vd., 2023).

Eğitim ve Okul Tabanlı Müdahaleler: Okullar, afetlere hazırlık ve kurtarma çalışmalarında kritik bir rol oynar. Eğitimciler için afet odaklı eğitim, psikososyal, su, sanitasyon ve hijyen desteğinin entegrasyonu ve çocukları aktif bireyler olarak güçlendiren katılımcı müfredatlar

önerilmektedir. Okul temelli programlar normallik sağlayabilir, başa çıkma becerilerini geliştirebilir ve ruh sağlığını destekleyebilir (Atkinson & Fowler, 2023; Ronan vd., 2015).

Politika ve Topluluk Önerileri: Afet yönetim planları, tıbbi bakım, aile birleşimi ve iletişim stratejileri de dahil olmak üzere çocukların özel ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Politikalar, çocukların katılımını güçlendirmeli, kaynaklara eşit erişimi sağlamalı ve bakım verenlere ve eğitimcilere eğitim ve malzeme desteği sağlamalıdır (A. Masten, 2020; L. Peek, 2023).

Çocukların çok sistemli afetlere karşı hazırlıklı olmaları ve onları anlamaları için dayanıklılık kavramının ölçeklenebilir bir tanımının yapılması büyük önem taşımaktadır. Bu tanımda, olumsuzluklara maruz kalma, gelişimsel zamanlama, bireysel farklılıklar ve sosyo-ekolojik sistemler gibi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır (A. Masten, 2020). Çocuklarda ve toplumlarda dirençliliği artırmaya yönelik müdahalelerin tasarlanmasında bireysel, kişilerarası, grup ve gruplar arası faktörleri göz önünde bulunduran bütünleşik bir modelin önemi büyüktür (Cadamuro vd., 2021). Önleyici müdahaleler ve risk eğitimi programları aracılığıyla çocukların ve ailelerin afetlere karşı dirençliliğinin artırılması, afet etkileriyle başa çıkma becerilerini de artıracağı öngörülmektedir (Ronan vd., 2023). Ayrıca afetlerden etkilenen çocukların dirençliliği için sosyal ve duygusal destek çok önemlidir; hedefli müdahaleler sonuçları iyileştirme potansiyeline sahip olacaktır (Shabahang vd., 2025).

4. SONUÇ

Bu çalışma, afet yönetimi süreçlerinde çocukların dirençliliğini artırmaya yönelik tavsiyeler sunmaktadır. Çocukların afetlerden en fazla etkilenen gruplardan birisi olması ve psikososyal, bilişsel ve fiziksel açıdan kırılganlıkları daha yüksektir. Ancak doğru müdahaleler, çocukların afetlere karşı dayanıklılığını artırabilir. Çocuklar hem afetlere karşı savunmasızdır hem de afet yönetimine anlamlı katkılarda bulunabilirler. Etkili afet yönetim stratejileri ile, onların özel ihtiyaçlarını karşılamalı, katılımlarını teşvik etmeli ve dirençli topluluklar oluşturmak için kapsayıcı ve çocuk merkezli yaklaşımlar sağlamalıdır. Afet eğitiminin okul temelli programlar aracılığıyla çocuklara kazandırılması, risk algısını güçlendirirken aynı zamanda güvenli davranış geliştirmelerini de destekleyecektir. Ayrıca, psikososyal destek mekanizmalarının özellikle afet sonrası süreçte erişilebilir olması, çocukların travmayı daha hızlı atlatmalarına yardımcı olacaktır. Çocukların afet yönetimine aktif katılımı da dirençliliği güçlendiren önemli bir unsurdur. Çocukların karar alma süreçlerinde, hazırlık tatbikatlarında ve toplumsal dayanışma projelerinde yer almaları, hem özgüvenlerini artırmakta hem de toplumsal bağları kuvvetlendireceği öngörülmektedir. Sonuç olarak, ülkedeki afet yönetişim anlayışının çocuk merkezli bir afet yönetimi yaklaşımını da kapsaması sadece onların korunmasına değil, aynı zamanda toplumun genel dirençliliğinin artmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle politika yapıcıların, eğitim kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde çocuk odaklı stratejiler geliştirmesi kritik öneme sahiptir.

5. KAYNAKLAR

AFAD. (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Retrieved from https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu

Ager, A. (2013). Annual Research Review: Resilience and child well-being–public policy implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*(4), 488-500.

Atkinson, L., & Fowler, T. A. (2023). Roles of Schools and Educators in Supporting Resilience in Young Children after Disasters. *Canadian Journal of Emergency Management*. doi:10.25071/3jdffs41

Brown, R. (2015). Building children and young people's resilience: Lessons from psychology. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 14*, 115-124.

Cadamuro, A., Birtel, M., Di Bernardo, G., Crapolicchio, E., Vezzali, L., & Drury, J. (2021). Resilience in children in the aftermath of disasters: A systematic review and a new perspective on individual, interpersonal, group, and intergroup level factors. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. doi:10.1002/CASP.2500

Cohrs, J. C., Christie, D. J., White, M. P., & Das, C. (2013). Contributions of positive psychology to peace: Toward global well-being and resilience. *American Psychologist, 68*(7), 590.

Cumiskey, L., Hoang, T., Suzuki, S., Pettigrew, C., & Herrgård, M. M. (2015). Youth participation at the third UN world conference on disaster risk reduction. *International Journal of Disaster Risk Science, 6*(2), 150-163.

Dyregrov, A., Yule, W., & Olff, M. (2018). Children and natural disasters. In (Vol. 9, pp. 1500823): Taylor & Francis.

Eksi, A., & Braun, K. L. (2009). Over-time changes in PTSD and depression among children surviving the 1999 Istanbul earthquake. *European Child & Adolescent Psychiatry, 18*(6), 384-391.

Fuller, L., & Quine, C. P. (2016). Resilience and tree health: a basis for implementation in sustainable forest management. *Forestry: An International Journal of Forest Research, 89*(1), 7-19.

Hoffman, S. (2008). Preparing for disaster: Protecting the most vulnerable in emergencies. *UC Davis L. Rev., 42*, 1491.

Izadkhah, Y. O., & Hosseini, M. (2005). Towards resilient communities in developing countries through education of children for disaster preparedness. *International Journal of Emergency Management, 2*(3), 138-148.

Kanter, R. K. (2010). Child mortality after hurricane katrina. *Disaster medicine and public health preparedness, 4*(1), 62-65.

Kousky, C. (2016). Impacts of natural disasters on children. *The Future of children*, 73-92.

Manyena, S., Fordham, M., & Collins, A. (2023). Disaster Resilience and Children: Managing Food Security in Zimbabwe's Binga District. *Children, Youth and Environments, 18*, 303-331. doi:10.1353/cye.2008.0037

Martin, M.-L. (2010). Child participation in disaster risk reduction: The case of flood-affected children in Bangladesh. *Third world quarterly, 31*(8), 1357-1375.

Masten, A. (2020). Resilience of children in disasters: A multisystem perspective. *International journal of psychology : Journal international de psychologie*. doi:10.1002/ijop.12737

Masten, A. S. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child development, 85*(1), 6-20.

Masten, A. S., Narayan, A. J., Silverman, W. K., & Osofsky, J. D. (2015). Children in war and disaster. *Handbook of child psychology and developmental science*, 1-42.

Mayer, B. (2019). A Review of the Literature on Community Resilience and Disaster Recovery. *Current Environmental Health Reports, 6*, 167-173. doi:10.1007/s40572-019-00239-3

Mitchell, T., Haynes, K., Hall, N., Choong, W., & Oven, K. (2023). The Roles of Children and Youth in Communicating Disaster Risk. *Children, Youth and Environments, 18*, 254-279. doi:10.1353/cye.2008.0036

Mort, M., Rodríguez-Giralt, I., & Delicado, A. (2020). Children and Young People's Participation in Disaster Risk Reduction. doi:10.47674/9781447354437

Mort, M., & Williams, A. (2019). The role of children in creating culturally sensitive disaster management. Retrieved from https://consensus.app/papers/the-role-of-children-in-creating-culturally-sensitive-williams-mort/a15abad446525f7ba1bd4b034878ba3e/

Mudavanhu, C., Manyena, S. B., Collins, A. E., Bongo, P., Mavhura, E., & Manatsa, D. (2015). Taking children's voices in disaster risk reduction a step forward. *International Journal of Disaster Risk Science, 6*(3), 267-281.

Niitsu, K., Rice, M., Houfek, J., Stoltenberg, S., Kupzyk, K., & Barron, C. (2018). A Systematic Review of Genetic Influence on Psychological Resilience. *Biological Research For Nursing, 21*, 61-71. doi:10.1177/1099800418800396

Oktari, R. S., Shiwaku, K., Munadi, K., & Shaw, R. (2015). A conceptual model of a school–community collaborative network in enhancing coastal community resilience in Banda Aceh, Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 12*, 300-310.

Parker, D. (2020). Disaster resilience – a challenged science. *Environmental Hazards, 19*, 1-9. doi:10.1080/17477891.2019.1694857

Paton, D., & Johnston, D. (2017). *Disaster resilience: an integrated approach*: Charles C Thomas Publisher.

Peek, L. (2023). Children and Disasters: Understanding Vulnerability, Developing Capacities, and Promoting Resilience — An Introduction. *Children, Youth and Environments, 18*, 1-29. doi:10.1353/cye.2008.0052

Peek, L., & Stough, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child development, 81*(4), 1260-1270.

Pfefferbaum, B., Pfefferbaum, R., & Van Horn, R. (2018). Involving children in disaster risk reduction: the importance of participation. *European Journal of Psychotraumatology, 9*. doi:10.1080/20008198.2018.1425577

Reinelt, T., Schipper, M., & Petermann, F. (2016). Different pathways to resilience: On the utility of the resilience concept in clinical child psychology and child psychiatry. *Kindheit und Entwicklung, 25*(3), 189-199.

Ronan, K., Alisic, E., Towers, B., Johnson, V., & Johnston, D. (2015). Disaster Preparedness for Children and Families: a Critical Review. *Current Psychiatry Reports, 17*, 1-9. doi:10.1007/s11920-015-0589-6

Ronan, K., Crellin, K., Johnston, D., Finnis, K., Paton, D., & Becker, J. (2023). Promoting Child and Family Resilience to Disasters: Effects, Interventions, and Prevention Effectiveness. *Children, Youth and Environments, 18*, 332-353. doi:10.1353/cye.2008.0045

Seddighi, H., Sajjadi, H., & Salmani, I. (2019). Child-Friendly humanitarian logistics in natural disasters: a letter to the editor. *Iranian Red Crescent Medical Journal, 21*(8).

Shabahang, R., Arena, A.-S., Navis, I., Kuhls, D., Newton, C., & Burke, R. (2025). Factors Associated with Resilience in Children During a Disaster: A Scoping Review. *Disaster medicine and public health preparedness, 19*. doi:10.1017/dmp.2024.341

Swenson, C. C., Saylor, C. F., Powell, M. P., Stokes, S. J., Foster, K. Y., & Belter, R. W. (1996). Impact of a natural disaster on preschool children: Adjustment 14 months after a hurricane. *American Journal of Orthopsychiatry, 66*(1), 122-130.

Van Stralen, D., McKay, S., & Mercer, T. (2021). Disaster Series: Elements of a Disaster. *Neonatology Today*. doi:10.51362/neonatology.today/2021101610108115

Yildiz, A., Dickinson, J., Priego-Hernández, J., Teeuw, R., & Shaw, R. (2024). Effects of disaster education on children's risk perception and preparedness: A quasi-experimental longitudinal study. *The Geographical Journal, 190*(2), e12556.

AS A COMPONENT OF PUBLIC PARTICIPATION IN CONSTUTION-MAKING PUBLIC CONSULTATION

ANAYASA YAPIMINA HALKIN KATILIMININ BİR UNSURU OLARAK HALKLA İSTİŞARE (HALKA DANIŞMA)

Davut ÖZYURT

Doktor Öğretim Üyesi, Polis Akademisi İç Güvenlik Fakültesi

Hukuk Bilimleri Bölümü, Anayasa Hukuku

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8255-5234

Özet

Anayasa yapım yöntemlerinin geleceğinde, halkla istişare (halka danışma) mekanizmasının önemli bir yer kaplayacağı düşünülmektedir. Zira günümüzde halkın sadece anayasa yapımına değil, anayasal yönetimin karar alma süreçlerine de katılması beklenmektedir. Bu katılım demokrasi ve insan hakları teorilerince desteklenerek, modern anayasal düzenin bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Fakat uygulamada halkın katılımının, umulan faydayı üretememesi nedeniyle halkla istişare mekanizması geliştirilerek, katılımın etkisinin arttırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda istişare; anayasa yapım sürecinin taslak hazırlama, müzakere, kabul ve onay safhalarında kullanılmaktadır. Diğer yandan derinden bölünmüş veya çatışma sonrası toplumlarda uzlaşıyı sağlama ve halkın anayasayı sahiplenmesi bakımından kilit bir rol oynadığı da düşünülmektedir. Böylesi toplumlarda, marjinalize olmuş veya daha önce hiçbir siyasi faaliyete dahil olmamış grupların siyasi hayata dahil olmalarına yardımcı olabilmektedir. Halkla istişarenin konusunun, sadece anayasanın esası ve içeriği olacağı yönünde bir izlenim bulunmaktadır. Fakat anayasa yapım sürecinin tasarımı açısından da bu yönteme başvurulabilmektedir. Halkla istişarenin en yaygın kullanıldığı durum; halka, anaysa taslağını nihai hale getirmek için danışılmasıdır. İstişareye ilişkin bir diğer mesele ise hangi organın bu süreci yürüteceğidir. Bu bağlamda yaygın olarak, anayasa komisyonlarının süreci üstlendiği görülmektedir. Ayrıca anayasa meclislerinin doğrudan kendilerinin de süreci işlettikleri örnekler mevcuttur. Ulusal veya uluslararası sivil toplum kuruluşlarının da bu istişare sürecinde aktif rol aldıkları görülmektedir. Halkla istişare yönetimi ve biçiminin ne olması gerektiğine dair herkesçe kabul edilmiş ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Halka ulaşmayı ve halktan geri bildirim almayı sağlayan hemen her usul, bu kavramın içerisine dahil edilebilir. Panel, sempozyum, toplantı gibi usullerin yanı sıra referandumlardan, anket, sosyal medya uygulamaları ve telefon hattı kurulmasına kadar pek çok yöntem bu anlamda kullanılabilmektedir. Fakat 2014-2017 Libya örneğinde olduğu gibi çatışma bölgeleri ve savaş sonrası toplumlarda, şiddet tehdidinin boyutu bu yöntemi tehlikeli hale getirebilmektedir. Karşılaştırmalı uygulamalara bakıldığında, 1996 Güney Afrika sürecinin literatürde kendine özgü bir yer edinecek kadar başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte anayasal okuryazarlığı artırmak ve halkı sürece dahil etmek için radyo, televizyon, gazeteler ve diğer medya yapıları kullanılmıştır. Bu kapsamda halkın % 65'ine ulaşılabilmiş, marjinalize olan sürece ve gruplar siyasi hayata dahil edilmiştir. Benzer şekilde 2016 Sri Lanka, 2013 Tanzanya, 2010-2013 İzlanda ve 2008 Kosova süreçleri de başarılı birer örnek olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan 2011 Tunus, 2002 Timor-Leste ve 2014-2017 Libya süreçleri ise halkla istişare bakımından menfi örnekler olarak gösterilebilir. Netice olarak halkla istişare mekanizmasının,

halkın anaysa yapım süreçlerine katılımında kullanılmasının, faydalı olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca halk ile anayasa arasında bağ kurmak adına da etkili olduğu görülmektedir. Ancak çatışma sonrası toplumlarda kullanımında güvenlik ve risklerin önceden hesaplanması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Halka Danışma, Halkla İstişare, Halkın Katılımı, Anayasa Yapımı, Güney Afrika, İzlanda

Abstract

Public consultation mechanisms have a capacity to play a significant role in the future of constitution-making along with public participation, since it is anticipated that public will participate not only in the constitution-making but also in the decision-making processes of constitutional governance. However, in practice, public participation has not always yielded the expected benefits. In this context, the concept of public consultation has been utilized in the stages of drafting, negotiating, adopting, and approving a constitution. On the other hand, it is also considered to play a key role in achieving consensus and fostering a sense of ownership in deeply divided or post-conflict societies. In such contexts, it might help marginalized groups to engage in political life. There is a prevailing impression that the consultation applies only to form the substance and content of the constitution; nevertheless, it may also be used in the design of the constitution-making process. The most common use of the consultation is to collect the public's input before finalizing a draft constitution. Constitutional commissions generally conduct the consultation; nonetheless, there are also examples where constituent assemblies themselves directly manage the process. Local or international civil society organizations are also observed to take an active role in the process. Despite the fact that there is no academic consensus on how public consultation should be managed and conducted, a variety of tools may be viable for reaching out to the public and obtaining feedback from them, such as referendums, surveys, social media applications, telephone hotlines, and meetings. In the examples of comparative practices, the 1996 South Africa process is considered genuinely successful. In South Africa, various media tools such as radio, television, newspapers, and other outlets were used to proliferate constitutional literacy and engage the public in the process. Thus, 65 % of the population was reached, and marginalized groups were incorporated into political life. The 2016 Sri Lanka, 2013 Tanzania, 2010-2013 Iceland, and 2008 Kosovo processes are regarded as effective examples, while the 2011 Tunisia, 2002 Timor-Leste, and 2014-2017 Libya processes are cited as negative examples in terms of public consultation. In conclusion, it is evaluated that the use of public consultation mechanisms in enabling public participation in constitution-making processes is contributive. It may also be effective in establishing a link between the public and the constitution. However, pitfalls of public consultation and security issues in post-conflict societies should not be ignored.

Keywords: Public Consultation, Public Participation, Constitution-making, South Afrika, Iceland

GİRİŞ

Anayasa yapım yöntemlerinin geleceğinde, halkla istişare yönteminin önemli bir yer kaplayacağı ifade edilebilir. Zira günümüzde halkın, sadece anayasa yapımına değil; anayasal idarenin karar alma süreçlerine de katılması beklenmektedir. Bu katılım demokrasi ve insan hakları teorilerince desteklenerek, modern anayasal düzenin bir parçası olarak görülmektedir. Bu sebeple halkın katılımı müessesi, kendi içinde genişleme eğilimi göstererek halkla istişare (halka danışma) kavramının doğmasına neden olmuştur.

Esasında teorik olarak desteklenen halkın katılımı müessesinin, uygulamada arzu edilen netice ve başarıyı göstermemesi nedeniyle bu kavramın, halkla istişare ile desteklenmesine çaba gösterildiği ifade edilebilir. Üç ana başlıkta toplanan bu çalışmanın ana hedefi, halkla istişare kavramını farklı yönleri ile ele alarak, tam olarak ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair doğru ve tam bir kanaat uyandırmaktır.

Çalışmanın ilk bölümü, halkla istişare uygulamasının neden var olduğunun izahına hasredilmiştir. Bu sebeple anayasa yapımına halkın katılımı ile birlikte kavramsal çerçevesi ortaya konulacaktır. Sürekli olarak birlikte kullanılan bu kavramların, kavramsal izahı ve birbirleri ile ilişkilerinin ne olduğunun ortaya konulması diğer bölümler açısından bir zemin oluşturacaktır.

Ayrıca halkla istişare yöntemi, halkın anayasa yapımına katılımın özel bir görünümünü oluşturduğundan, her durum ve şart altında kullanılmasına ihtiyaç bulunmayabilir. Veya bu yöntemin tercih edilmemesi için özel bazı gerekçeler de bulunması mümkündür. Zira ihtiyaca binaen kullanılma prensibi, halkın katılımı müessesinin kendisi için evleviyetle gereçlidir. Bu kapsamda ilk bölümde, halkla istişarenin ne gibi durum ve şartlarda kullanılması gerektiği ele alınırken bahse konu şartlara etkisi de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Günümüzde hemen her konunun, halkla istişare edilebilmesi yönünde bir eğilim söz konusudur. Fakat çalışmada anayasa yapımına dair halkla istişare mekanizması ele alınacaktır. Anayasa yapım süreci, sürecin tasarlanması ve anayasa metninin oluşturulması olarak iki ana parçaya bölünebilir. İşte bu ana parçaların her ikisi bakımından da halktan görüş talep edilebilir. Bu kapsamda ikinci bölümde, halka istişare kavramının anayasa yapım süreci ve anayasanın esası bakımından işletilmesi ayrı ayrı ele alınacaktır.

Halkla istişare, kavramsal olarak ve uygulama sahası açısında çok yeni olan bir mekanizma olduğundan teorik hususların izahı ve şekillenmesi için karşılaştırmalı hukuktaki örnekler önem taşımaktadır. Zira bu kavram, halkın katılımı kavramı gibi uygulama sahalarından alınan geri bildirimler ile gelişmektedir. Bu kapsamda halka istişare yöntemlerinin ele alınacağı üçüncü ve son bölümde İzlanda, Güney Afrika, Filipinler, Sri Lanka, Gambiya, Tanzanya ve Senegal anayasa yapım süreçlerinden örnekler ele alınacaktır.

1. HALKLA İSTİŞARE MEKANİZMASI VE KATILIM SÜRECİNE ETKİSİ

1.1. Halkın Katılımı ve Halkla İstişare Kavramları

Halkın katılımı kavramı, anayasa yapım sürecinde kullanıldığında, halkın sürecin sonucunu yani anayasayı doğrudan etkilemesine müsaade eden önemli bir vasıtadır. Çok farklı yöntemler ile sağlanabilen halkın katılımı yöntemi, halkın görüşlerinin alınmasından daha fazlasını ifade etmektedir. Anayasa yapımı ile görevli organda lobi oluşturmak maksatlı halkın girişimi de dahil olmak pek çok resmi gayri resmi yöntemi içermektedir.

Halkın katılımının etkisi, halkın görüşlerinin toplanması ve analiz edilmesi aşamalarına bakılarak ölçülebilir. Bunların hangi organ tarafından nasıl ele alındığını önem taşımaktadır. Bunları inceleyenlerin konu hakkındaki önyargıları veya konuya ilişkin baskılar bunların manipüle edilmesine yol açabilir. Partiler arası bir antlaşma ile kapalı bir ortamda anayasa yapmak çok daha kolaydır. Fakat bu durumda ortaya çıkan metnin sosyal talepler ile uyuşmaması ihtimali karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir durumda anayasa uygulanacağı toplumun sosyal yapısı ile uyumlu olmayabilir (Brandt vd., 2011).

Bazı süreçler, ortaya çıkan sorunları çözmek için sadece referandum ile halkın görüşünü almayı öngörmektedir. Ancak bu yolun son derece sınırlı olarak kullanılabileceği ifade edilmelidir. Genellikle referandumlar, anayasa yapan organ ile bunu kabul edecek organın,

parlamento dışında bir organ olup olmaması veya iki farklı organ olup olmaması konularını kararlaştırmak için yapılmakta; ayrıca nihai taslak üzerinde halkın görüşünü almak maksadı ile yapılmaktadır. Genellikle nihai taslak üzerindeki son karar parlamento veya anayasa meclisine bırakılmaktadır. İşte bu noktada referandum öngörülmüş ise halka sunulan metin ile çok daha yüksek bir meşruiyet sağlanması hedeflenmektedir.

Bu kapsamda anayasa yapım süreçlerinde taslağın meşruiyetini artırmak amacıyla halka danışma mekanizması genişletilmiştir. Ayrıca bu kavram toplumsal uzlaşıyı sağlamayı ve halkın anayasayı sahiplenmesini amaçlayan kritik bir unsur olarak görülmektedir. Halka danışma, halkın, anayasanın esas içeriğini etkileyebileceğine inandığı bir formatta görüşlerini ifade etme yeteneği olarak tanımlanır (Elmi, 2022). Yani halkın anayasa yapım sürecine sadece referandumlarda oy vermek sureti ile değil daha aktif katılımı hedeflenmekte; anayasanın içeriği ve sürecin tasarımın da dahi etkin olması amaçlanmaktadır. Böylelikle katılım mekanizması da daha etkin bir hale gelmektedir.

Halkla istişare genellikle üç şekilde gerçekleşmektedir: toplumun düzenli kesimlerinin davet edilmesi; komisyonların ve parlamento komitelerinin doğrudan katılımı, anayasa meclisinin vatandaşlardan oluşması. Toplumun çeşitli kesimlerinin davet edilmesi kapsamında sivil toplum kuruluşları, kadın, gençlik ve azınlık grupları gibi organize toplulukların halkın görüş ve menfaatlerini temsil etmek adına sürece dahil edilmesi öngörülebilir. İkinci olarak anayasa yapım organının komisyonları ve parlamento komitelerinin halkla resmi veya gayri resmi olarak doğrudan etkileşim kurması planlanabilir (Elmi, 2022). Anayasayı yapacak olan anayasa meclisinin doğrudan vatandaşlardan oluşturulması söz konusu olabilir. Ayrıca, halka danışma; taslak hazırlama, istişare, müzakere, kabul ve onay gibi anayasa yapım sürecinin birçok aşamasında önemli bir rol oynar (Abdelaal, 2018). Diğer bir yöntem olarak halka oturumlar ve halkla panel ve sempozyum gibi vesileler ile bir araya gelinmesi de mümkündür.

Halkla istişare edilerek görüş alması için kullanılacak yöntemler literatürde sayılanlar ilse sınırlı değildir. Gelişen teknoloji ve şartlar sayesinde her geçen daha fazla vasıta ile halkla temas etmek mümkün hale gelmektedir. Dolayısı ile bu vasıtaların tamamı da halktan geri bildirim almak için kullanılabilmektedir. Geçmiş dönemlerde kullanılan radyo ve telefon hattı gibi yöntemlerin kullanımına devam edilirken internet ve sosyal medyaya gibi vasıtaların da mekanizmaya dahil edildiği görülmektedir.

1.2. Uygulama Sahaları ve Halkın Katılımına Etkisi

Bir anayasanın halk tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmesi; onun meşruiyeti, popülaritesi ve kabul edilebilirliği açısından son derece mühimdir. Halkın anayasaya bağlanma, saygı duyma ve uyması bakımından ise sürece dahil olarak ve bağ kurarak anayasada kendilerini tanımlamaları gerekmektedir. Sonuç olarak halkın anayasa yapım sürecine dahli, anayasanın meşruiyeti ve kabul edilebilirliğine doğrudan etki edebilmektedir (Odoki, 2005). Anayasa yapım süreci ise toplumun önemli meseleleri etrafında şekillenmelidir. Sürecin böyle işletilmesi amaçlandığında, anayasa yapıcıların insanlara kulak vermesi ve onlardan gelenleri iyice ölçüp tartarak bir sonuç çıkarması da elzemdir. Dahası alınan kararlar ile ilintili olarak halka geri dönüş verilmesi de yerinde olacaktır. Karar alıcılar tarafından hangi kararlar, hangi görüşlerin tartılması sonucu alınmışsa, karar alıcıların bunu halka bildirmeleri gerekmektedir.

Özellikle çatışma sonrası ve bölünmüş toplumlarda, anayasa bir hukuk normundan ziyade devlet yapısını ve varlığını ortaya koyan siyasi bir belge olma yönü ile öne çıkmaktadır. Anayasa yapım anı (momenti) olarak adlandırılan an; kimlik, değerler, amaç ve diğer farklılık yaratan hususlarda uzlaşma sağlama fırsatı olarak çok önemlidir. Bu bağlamda anayasa yapıcılar tarafından milli birlik yaratılmak istendiğinde ve ortak değerler için bir konsensus

sağlanması gerektiğinde halkla istişare yöntemi kullanılabilmektedir. Öncelikle bu sayede, sürecin açık, şeffaf ve demokratik olması sağlanabilmektedir. Anayasa yapım sürecine ve anayasaya dair halkta sahiplik algısı yaratılabilmektedir. Ayrıca hangi konuların toplumsal bölünmeye sebep olduğu tespit edilebilmektedir. Milli öneme sahip konularda halk ile irtibat ve diyalog kurulmasına yardımcı olma imkanına sahip olan bu yöntem ile anayasa yapım sürecinin ihtiyaç duyduğu güvenilirlik şeffaflık şartları desteklenebilmektedir. (Brandt vd., 2011)

İstişare mekanizmaları ile daha önce toplumdan ve/veya siyasi hayattan uzaklaşarak marjinalize olmuş olan grupların, siyasi hayata entegrasyonu için bir siyasi geçiş süreci hazırlanabilir. Mesela 1996 Güney Afrika sürecinde, siyahi Afrikalıların bu mekanizma ile anayasa yapım sürecine ve ülkenin siyasi tarihinde ilk kez siyasi hayata dahil olması sağlanmıştır. Süreci hazırlayanlar bu entegrasyon maksadına ayrıca bir önem ve değer atfetmiştir (Murray & Simeon, 2008).

Bazı durumlarda baskı ve menfaat grupları protesto gösterileri ve diğer bazı yöntemler ile seslerinin duyulmasını arzu edebilir. Ya da uluslararası örgütlerin sürece mali fon vermek adına böylesi bir şart koşmaları da mümkündür. Mesela Birleşmiş Milletler, Solomon Adaları'nda anayasa yapım sürecine mali fon tahsis etmek için halkla istişare yapılmasını şart koşmuştur. Böylesi durumlarda talepleri karşılamak adına da bu yöntem kullanılabilir (Dziedzic & Saunders 2015).

Bu mekanizma bir nevi halkla ilişkiler kampanyası olarak da yönetilebilir. Sürece ve anayasaya destek arayışı bakımında bir politik manevra olarak da kullanılabilir. Bu durumda sadece halkın görüşlerini dinlemek ile yetinilmeyip, proaktif davranılabilir. Dahası istişari süreç yönlendirilerek, sonuç raporu belli menfaat ve grupları destekleyici mahiyet kazanabilir (Saati, 2008).

Bu mekanizmanın tercih edilmesinde ve edilmemesinnde rasyonel nedenlerin yanı sıra ülkenin siyasi ve anayasal tarihi ile gelenekleri de rol oynamaktadır. Mesela eskiden Fransız sömürgesi olan ülkelerde siyasi geleneğin bir tezahürü olarak halkın sürece dahil edilmesi gereksiz görülmektedir. Anayasa meselesi siyasilerin ve uzmanların konusu olarak algılanmaktadır. Böylelikle anayasal meselelerin halli daha süratli olmaktadır. Zira anayasa yapım sürecine uzun bir süre ayrılması verimsiz olarak görülmektedir (Brandt vd., 2011).

Halkla istişare mekanizmasının anayasa yapım sürecine etkisi ve katkısı bağlamında çok az araştırma bulunmaktadır. Bu mekanizmanın hedeflerini gerçekleştirme oranı henüz tam olarak değerlendirilememiştir. Anayasa yapım sürecinin ve anayasanın meşruiyetine katkısı konusunda da elle tutulur bir veri olduğunu iddia etmek pek de mümkün değildir (Samararatne, 2020a). Ancak anayasal reform gündemini toplum gündemine bağlı olarak genişlettiğine dair örnekler görebilmekteyiz. Mesela 2005 Kenya, 1996 Güney Afrika ve 1995 Uganda örneklerine baktığımızda kadınların sürece dahlinin kadın hakları konusunda anayasal reformları genişlettiği görülebilmektedir (Cottrell, 2018; Saati, 2008).

Halkla istişare mekanizmasının tercihinde veya kullanılmamasında rol oynayan en büyük etken hükümet veya baskı-menfaat gruplarının geleneksel tutumlarıdır. Bazı ülkelerde, halkla istişare derin kökleri olan bir gelenektir. Aksi durumda açıklık ve güvenilirlik konusunda şüphe oluşmaktadır. Böyle toplumlarda, sadece anayasa yapımı açısından değil önemli karar alma süreçleri açısından dahi, halka istişarenin kendisi bir beklenti olarak karşımıza çıkmaktadır (Brandt vd., 2011).

Ülkede siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları veya meslek kuruluşları gibi organların meşru temsil kabiliyetleri olduğuna dair kamuoyunda bir algı mevcut ise halkla istişare

konusundaki baskı daha az olacaktır. Söz konusu kanallar üzerinden halkın görüşünün toplanmasında halkın bir tereddüttü olmayacağı gibi marjinalize olan gruplar dahi seslerinin duyulması bakımından şüphe içinde bulunmayacaktır. Tüm bunlara rağmen Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, anayasa yapıcılar doğrudan halk ile irtibat kurmayı önemseyebilir. Bu örnekte marjinalize olan gruplar ile kurulan doğrudan temas, anayasa yapıcılar için bir nevi güven olarak görülmüştür (Klug, 2018).

Çatışma ve savaş sonrası toplumlarda bu mekanizma farklı fırsatlar da sunabilmektedir. Bu yöntem ile toplum ile savaşan tarafların liderlerinin buluşması mümkün hale gelmekte; daha önce karşıt tarafta yer alan bir grubun lideri ile diyalog kurmak mümkün olabilmektedir. Güney Afrika örneğinde bu açıkça görülmüştür. Toplum ve siyasi elitler, ülkenin geleceği ve geçiş dönemine dair açık mesajları birbirlerine iletme fırsatı bulmuştur. (Samararatne, 2020b.)

İstişare mekanizmasının tercihindeki en önemli sebeplerden bir tanesi halk toplantılarıdır. Zira bu yöntem sayesinde halkla yüz yüze gelerek, daha önce fark edilme imkânı olmayan konuları tespit edebilmek mümkündür. Hatta okuma yazma oranlarının çok düşük olduğu bazı toplumlarda, anayasa yapıcıların sofistike tartışmalara dahi şahit olduğu durumlara rastlanmaktadır. Mesela 2004 Afganistan sürecinde, komisyon üyeleri yerel halkın kültürel ve dini çeşitliliğe olan toleransını gördüklerinde şaşırmışlardır (Brandt vd., 2011).

Küreselleşen dünyada fikirler ve tecrübelerin internet yolu ile son derece hızla ve etkin yayılma imkânı bulduğuna şüphe bulunmamaktadır. Bu durum altında anayasa yapım sürecine katılım hakkında farkındalık ve beklenti giderek artmaktadır. Bu beklenti düzeyi, halkla istişare müessesini da içerecek yönde gelişmektedir. 2002 Timor-Leste örneğinde Asya Vakfı, seminerle Kenya, Papua Yeni Gine, Güney Afrika, Tayland ve Uganda süreçlerindeki halkın katılımı uygulamalarını topluma nakletmiştir. Vakfın tarafından verilen bilgiler toplumda karşılık bulmuş ve halkla istişare beklentisi ortaya çıkmıştır. Halktan gelen bu talep, ilk önce Anayasa Meclisi tarafından reddedilmiş ise de protestolar, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası toplum ile medyanın baskıları ile daha sonra kabul edilmiştir (Brandt vd., 2011).

2. HALKLA İSTİŞARENİN KONUSU

2.1. Anayasa Yapım Sürecinin Tasarımına Dair Halkla İstişare

Anayasa yapım sürecine dair halkla istişare, genellikle sürecin başlamasından önce yapılmaktadır. İnsanları anayasa yapım sürecinin tasarımına ve tartışılmasına dahil etmek özellikle bölünmüş toplumlarda çok büyük önem arz etmektedir. Bu tip toplumlarda, sürecin bir grubun lehine evrilecek şekilde tasarımı, devlet yapısının da belli grupların lehine olacak şekilde oluşmasına neden olacaktır. Bu ise sürecin ve anayasanın güvenilirliğini sarsabilecektir. Sürecin başlamasından önce halkla istişare ise, ihtiyaç duyulan sürecin nasıl olduğu ve sürecin nasıl yürütüleceğini tespit etmek gibi konularda anayasaya koyuculara yardımcı olabilir. Ayrıca sürecin paydaşlarını ve/veya siyasi aktörleri sürece bağlanma konusunda teşvik edebilir. Halkla istişare, muhalif gruplar veya sivil toplum örgütleri tarafından talep ediliyor da olabilir (Brandt vd., 2011).

Halkla istişare, sürecin toplumsal anlamda destek kaybına uğramasının da önüne geçmeye yardımcı olabilir. Menfi bir örnek olarak, 2002 Timor-Leste sürecinde Birleşmiş Milletler Geçiş İdaresi, halkın eğitimi konusunda halkla istişare kurmadığı için sivil toplum kuruluşlarınca boykot edilmiştir. Birleşmiş Milletler bir uzlaşı sağlayana kadar programı ertelemiştir. Çünkü ülkenin sivil toplum örgütleri yeni anayasanın uygulanması bakımından kilit bir role sahiptir. (Brandt vd., 109).

Halka danışılacak konuların en başında, bir anayasa sürecinin gerekliliği gelmektedir. Bu anlamda bir anayasal reform ihtiyacı ve bunun, yeni bir anayasa marifeti ile mi gerçekleştirileceği topluma sorulabilir. Kolombiya, İspanya, Venezüella ve Şili'de olduğu gibi bu husus bir referanduma konu olabilir. Ya da sürecin önemli paydaşları veya genel olarak halk ile bir müzakere şeklinde de olabilir (Özyurt, 2025).

İkinci olarak, sürecin yapılandırılma şekli ve usulü halkla istişare edilebilir. Bu tip bir danışmanın uygulamada, esas olarak kullanıldığını görebiliyoruz. Süreç başlamadan önce sürecin yapılandırılmasına ilişkin halkın görüşleri alınabilmektedir. Mesela ne tip organ tarafından anayasanın yapılması, bu organa atama ile mi seçim ile mi üye gönderileceği, halkın katılımı mekanizmaları, sürecin zaman çizelgesi gibi konular bu kapsamda ele alınabilir (Özyurt, 2025). Bazı durumlarda, silahlı unsurlarla bahse konu hususlardan bazıları veya tamamı ile ilgili anlaşmaya varmak bir zorunluluk olabilir. Bu anlaşma genellikle barış anlaşmasının ve barış sürecinin bir unsurunu oluşturmaktadır.

Üçüncü olarak, zaten oluşturulmuş olan bir sürecin, bir sonraki aşamasının nasıl yönetileceği de halka danışılabilir. Bu kapsamda genellikle sürecin bir aşaması ile ilgili tartışmalar ortaya çıktığında veya süreç durma noktasına geldiğinde, halkla istişare edildiğini görüyoruz. Burada daha önce kabul edilmiş bir aşamanın değiştirilip değiştirilmemesi konusunda halktan fikir alınmakta ya da durma noktasındaki sürecin devamının arzu edilip edilmediği yönünde halka danışılmaktadır. 1995'te Uganda sürecinde, halkla istişare neticesinde Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan taslağın, parlamento tarafından kabul edilmesi yönteminde vazgeçilerek anayasa meclisi ihdas edilmiştir (Gathii, 2008).

Son olarak, halkın süreç bakımından eğitimi ve halkın katılımı müesseselerine dair halka danışılabilir. Güney Afrika'da Toplumla İletişim Departmanı, sivil toplum örgütleri ve toplumun ileri gelenleri ile birlikte halkın eğitimi konusunda istişarelerde bulunmuştur. Halkın görüşleri internet sitesi gibi bazı araçlar ile toplanabilmiştir. Marjinalize olmuş gruplar ile doğrudan temas sağlanmıştır. (Murray & Simeon, 2008).

2. 2. Anayasanın Esası ve İçeriğine Dair Halkla İstişare

Anayasanın esası ve içeriğine dair istişare biçiminde, toplumsal anlamda önemi bulunan anayasal meselelere çözüm aranmaktadır. Bu şekilde yapılan istişare, en yoğun ve zaman alan danışma usulünü oluşturmaktadır. Süreç başlamadan veya sürecin erken aşamasında, anayasal reform gündeminin belirlenmesi veya geliştirilmesine destek sağlamak maksadı ile halkla istişare yapılabilir. Fakat sürecin gereksiz bir biçimde uzamasına yol açacağı izleniminden dolayı genellikle tercih edilmez. Mesela 1995 Uganda örneğinde, sürecin erken aşamasında yapılan bu kapsamdaki halkla istişare, 140 seminer şeklinde olmuş ve 100.000 kişiyi kapsamıştır. Bu ise sürecin arzu edilen daha uzun sürmesine neden olmuştur. Yine de bu süreçten önce veya sürecin erken bir aşamasında yapılan istişare, halkın anayasanın içeriğine dair görüşlerini sunmak bakımından fayda verebilir (Brandt vd., 2011).

Nihai taslak metin hazırlanmadan önce, önemli konulara ilişkin halkın görüşünün alınması tercih edilebilir. Ele alınabilecek tüm seçeneklerin, açıkça görünmesi arzu edildiğinde bu aşamada bir danışma gerçekleşebilir. Aslında halkla istişare denildiğinde akla ilk gelen de budur. Zira anayasa yapıcılar, kendi anayasal reform gündemleri ile halkın ihtiyaçlarının veya arzularının uyuşup uyuşmadığını ölçebilmektedir. Ayrıca anayasa yapıcıların, halkla istişareden esas muratları anayasa yapım gündeminin doğru tespitine yardımcı olmasıdır. Anayasal reform çalışmaları bir sonraki aşama olduğu için karar vericilerin konu hakkında aydınlanacakları yer de burasıdır.

Halkla istişare, ön taslak veya nihai taslağın hazırlanmasından sonra ve fakat bunların kabulü ve yürürlüğe girmesinden önce de yapılabilir. Bu aşamada halka danışılması çok sık rastlanan bir durum değildir. Çünkü bunun için ciddi bir organizasyon ile çaba gerektiği gibi mali anlamda da yük doğurucu bir niteliktedir. Taslağa ilişkin kopyaların hazırlanması, dağıtılması, açıklayıcı diğer belgelerin hazırlanması, tüm bu metinlerin yerel dillere çevrilmesi bu anlamda ifade edilebilir. 1996 Mesela Güney Afrika örneğinde taslak metnin 4.5 Milyon kopyası, 11 dilde dağıtılmıştır (Murray & Simeon, 2008). Bahse konu istişare usulünü kullanıldığı bu örnek ise, maliyet ve güçlüklere rağmen beklenen faydanın elde edilmesi bakımından da öne çıkmaktadır. Zira derinden bölünmüş bir toplum olan ve ülke nüfusunun önemli bir kısmının siyasi hayatın dışında tutulduğu bu ülkede halkla istişare, anayasal düzene sahip çıkılmasına destek olmuştur. Yeni anayasanın toplum tarafından içselleştirilmesi ile milli birlik ve bütünlük tesis edilebilmiştir.

Anayasa yapıcılar, toplumda etkisi hissedilecek tartışmalı gündemlere dair karar almadan önce de halkla istişare yapmayı tercih edebilir. Böylece söz konusu meselelere dair tanımlar ve kararların alınmasında halkın görüşü değerlendirmeye katılabilir. Netice itibarı ile bütün bir anayasal metnin geleceği ve sıhhati bazı tartışmalı hususlara feda edilmemiş olur. Halkın görüşleri ile tartışmalı meselelerin tanımlanması ve çözümü de mümkün hale gelebilir. Mesela Uganda örneğinde sıra dışı bir biçimde bunun kullanıldığını görebiliyoruz. Anayasa Komisyonu, tarafından tartışmaları meselelerin tanımlanması ve çözümü noktasında halktan gelen görüşlerin değerlendirilmesi ana yöntem olmuştur (Brandt vd., 2011).

Yukarıda ifade edilenlerin tamamı veya bir kısmına dair halkla istişare yapılması mümkün olmakla birlikte herhangi bir anayasa yapım sürecinde bunların tamamına dair bir halkla istişare yapıldığına rastlanılamamaktadır.

Teoride, nihai taslak hazırlanmadan önce mi yoksa sonra mı veya her iki zaman diliminde de mi halktan görüşlerin alınması gerektiğine dair bir tartışma bulunmaktadır. Bazı örnekler de ise taslak metnin tamamına değil sadece belli hükümlerine ilişkin halka danışıldığı görülmektedir. Bu yöntemin, özellikle anayasal reformun kapsamının dar olduğu durumlarda, esas konuya odaklanmaya yardımcı olduğu düşünülmektedir. Fakat bu durumda da bazı grup veya gruplar, kendi gündemlerinin halkla istişare edilmediğini düşünerek erken bir evrede süreçten kopabilirler (Brandt vd., 2011).

Nihai anaysa taslağının hazırlanmasından önce halka danışılması anayasal reform gündemini genişletici bir sonuç doğurabilir. Dolayısı ile anayasa yapıcıların, başta düşünmedikleri konularda bu kapsamda gündeme dahil olabilir. Bunun ise muhtemel sonucu, ortaya çıkacak anayasanın daha uzun olması şeklinde tezahür edebilir. Fakat 1999 Venezüella örneğinde olduğu gibi, halka bu şekilde danışılmadığı bir durumda da benzer sonuç ortaya çıkabilir (Wolff, 2012).

1995 Uganda sürecinde Anayasa Komisyonu'nun nihai raporu; halkın görüşlerini, komisyonun kendi görüşlerini, mevcut anayasanın değerlendirilmesini ve karşılaştırmalı hukuktaki örneklerin tahlilini içermektedir. Anayasa bahse konu dört ana kaynağın incelenmesi sonucunda oluşturulmuştur (Brandt vd., 2011).

3. HALKLA İSTİŞAREDE UYGULANAN YÖNTEMLER VE ÜLKE ÖRNEKLERİ

3. 1. İstişareyi Yönetecek Organın Tespiti

Bir anayasa komisyonu kurularak, taslak hazırlama görevi bu komisyona tevdi edilebilir. Bu durumda genellikle komisyon tarafından hazırlanan taslak anayasa, anayasa meclisi veya parlamentoda ele alınmaktadır. Böylesi bir sürçte, halkla istişare mekanizması söz

konusu komisyon tarafından işletilmektedir. Diğer yandan eğer bir anayasa komisyonu öngörülmemiş ve anayasa meclisi sürecin büyük bir kısmına hâkim ise anayasa meclisi tarafından kuracak olan özel bir komisyon tarafından da istişare yapılabilir (Brandt vd., 2011).

Mesela Sri Lanka'da anayasa meclisi tarafından atanan Halk Temsilcileri Komitesi, halktan teklifler almak için ülkenin 25 bölgesini yani neredeyse tatmını ziyaret etmiştir (Samararatne, 2020b). 1996 Güney Afrika sürecinde ise Anayasa Meclisinin İdaresi altında bir Toplumla İletişim Departmanı kurularak istişare süreci bu yapıya tevdi edilmiştir (Klug, 2018). 2015 Nepal sürecinde de Halkla İlişkiler ve Kamuoyu Toplama Komitesi adı altında özel bir yapı kurulmuştur (IDEA, 2015). 1991 Kolombiya sürecinde olduğu gibi sürecin başlamasından önce, hükümet tarafından hem anayasa yapım organının oluşturulması hem de anayasal reformun içeriği hakkında bir rapor oluşturmak için de halka danışılabilir (Rampf & Chavarro, 2014).

Anayasa yapım organının oluşturulmasına dair hazırlıklar yapılırken halkla istişare yapılır ise süreç hızlandırılabilir. Fakat bu durumda, menfi bir sonuç doğması mümkündür: anayasa yapıcıların, halkı ilk ağızdan dinleme imkanları azalmaktadır. Dahası, halkla irtibat ve iletişim kurarak güven kazanma gibi bir imkânın da azalması mümkündür. Diğer bir taraftan, anayasa yapım organı henüz oluşmadan halka danışılması durumunda anayasa yapım organının üyelerinin danışma sürecine katılması mümkün olamayacaktır. Anayasa yapıcıların ise bizzat katılmadığı bir istişare neticesinde hazırlanan rapora, itimadı az olabilecek veya hiç olmayabilecektir. Diğer bir deyişle, anayasa yapım organı oluşmadan yapılan istişarenin neticesinde elde edilen veriler, anayasa yapıcılar tarafından dikkate alınmama riskini taşımaktadır (Brandt vd., 2011).

Sivil toplum kuruluşları, ülke genelinde vatandaşlar ile anayasa meclisi üyeleri arasında diyaloğu teşvik eden halk toplantıları ve bilgilendirme oturumları düzenleyebilir. Ya da farkındalık kampanyaları veya konferanslar gerçekleştirebilir. Bu tür etkinlikler, anayasa ile ilgili temel konular etrafında dinamik bir kamuoyu tartışmasına katkıda bulunabilir (Carter Center, 2014). Hem ulusal hem de uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından da halkla istişare mekanizması işletilebilir. Eğer sivil toplum kuruluşları saygın ve güvenilir ise hazırladıkları rapor, anayasa yapıcılar tarafından dikkate alınabilir. Mesela menfi bir örnek olarak, 2002 Timor-Leste'de Birleşmiş Milletler'in hazırlattığı rapor "ithal" olduğu gerekçesi ile kabul görmemiş iken ulusal bir sivil toplum kuruluşu olan Yayasan Hak'ın raporu anayasa yapıcılar tarafından dikkate alınmıştır (Brandt vd., 2011). Orta Afrika Cumhuriyeti'nde, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Barolar Birliği Hukuk Devleti Girişimi aracılığıyla halk ile istişareleri desteklemiştir (Croce, 2018).

Fakat 2011 Tunus sürecinde olduğu gibi siyasi ortamın kutuplaştığı durumlarda sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği konferansların ve diğer etkinliklerin, genellikle aynı ideolojik bakış açısına sahip katılımcıları bir araya getirme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Tunus örneğinde, bahse konu sivil toplum etkinliklerinin, çoğunlukla başkentte yoğunlaşmasından dolayı sürecin zaman zaman elitist olduğu yönünde toplumda eleştiriler yükselmiştir (Carter Center, 2014). Bu ise halkla istişarenin arzu edilen sonucunun tamamı ile zıddı olup verimsizlik örneği teşkil etmektedir.

3.2. Karşılaştırmalı Örneklerde Uygulanan Yöntemler

Anayasa yapımında halkla istişareye ilişkin genel kabul gören tek bir yöntem bulunmamaktadır. Birden çok yöntemin birlikte kullanılması ile mümkün olduğunca çok sayıda insana ulaşmak yaygın olarak tercih edilen bir metottur. Bağlayıcı olmayan referandumlar, öneri istekleri, anketler ve yüz yüze toplantılar en yaygın uygulamalardan olup uygulamalar bunlar

ile sınırlı değildir. Öneriler her tür medya organı vasıtası ile yapılabileceği gibi geleneksel yöntemler de tercih edilebilir. Yüz yüze yapılacak halk toplantıları genel bir kitle ile veya özel bir grup ile yapılabilir. Kadınlar, iş dünyasının temsilcileri, çiftçiler ve gençler bu özel gruplara birer örnek teşkil eder. İnsan hakları veya yargı gibi belli bir anayasal başlık üzerine de toplantılar gerçekleştirilebilir. Diğer yandan uzmanlar veya odak grupları ile de ayrı toplantılar yapılabilir. Eğer yüz yüze toplantılar ile halkın eğitimi birlikte kullanılırsa marjinalize olan grupların sürece dahil edilmesi yönünde azami verim alınabilir.

İnternet, telefon, kısa mesaj, sosyal medya yolu ile öneriler alınabilir. Mesela 2008 Kosova sürecinde bir internet sitesi kurulmasının ardında burası anayasal konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşmüştür. İnteraktif olarak tasarlanan sitede vatandaşlar anayasa taslağı hazırlandığı sırada bunları görüp, yorum yapma imkanına sahip olmaktadır. Ayrıca taslak Arnavutça, Sırpça, İngilizce, Boşnakça, Türkçe ve Romence'ye de çevrilmektedir. Netice olarak 2.700.000'e yakın ziyaretçisi olan site 1 Milyonluk Kosova nüfusu ile kıyaslandığında oldukça verimli olmuştur (Brandt vd., 2011).

Bölünmüş toplumlarda, anayasa yapım süreci birden çok amaca hizmet edebilir. Eğer farklı grupların birlikte yaşamaları durumu sağlanmak isteniyor ise uzlaşmayı teşvik eden yöntemler hassasiyetle uygulanmalıdır. İhtilafı arttıracak yöntem ve yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Bu tanımlama açık ve kısa olsa da her bir olay için bunun, ayrı ayrı ele alınması zaruridir. Eğer bir toplumda soykırım ve/veya ağır kayıpların verilmesi mevzubahis ise geniş kapsamlı bir istişare için öncelikle toplumsal acıların hafiflemesi beklenmelidir. Aksi halde istişare beklenen neticelerin tam tersine bir sonuç verebilir. Ayrıca beklentiler doğru biçimde yönetilmez ise anayasa bakımından ortaya çıkan umut çok yüksek olacağı için tatmini de mümkün olamayabilir (Mwonzora, 2018).

Çatışma ortamlarının, halkla istişareyi riskli bir hale getirdiği ve kapsamını sınırladığı unutulmamalıdır. 2014-2017 Libya süreci iç savaş ortamında ilerlediği için belirli görüşleri savunmak ve aktivizm yapılması son derece riskli hale gelmiştir. Sivil toplum, önemli oranda susmayı tercih etmiştir. Anayasa meclisi, halkla doğrudan istişare için etkili planlar geliştirmekte zorlanmıştır. Meclis üyeleri ölüm tehdidi aldığı için, toplantılar genellikle sıradan vatandaşlardan ziyade yerel toplumun ileri gelenleriyle yapılmıştır (Hammady, 2018).

2010-2013 İzlanda anayasa yapım sürecinde sosyal medya son derece etkin kullanılmıştır. İzlanda Anayasa Konseyi tarafından bir web sitesi kurularak, diğer sosyal medya platformları ile bağlantılı hale getirilmiştir. Halkın önemli bir kısmının bu yöntem ile sürece eklemlenebileceği öngörülmüştür. Öneri sahiplerinin kimlik bilgilerini doğrulamalarının ardından, öneriler Konseyin kayıtlarına düşmektedir. Eğer vatandaşlar tarafında kimlik bilgileri paylaşılmak istenmiyor ise sadece düzenlemeler hakkında yorum yapılabilmektedir. Her hafta perşembe günü Konseyin yaptığı toplantılar bu site ve diğer sosyal medya platformlarında yayımlanmaktadır. İnternet sitesinde, ihtiyaç duyulan tüm belge ve bilgilerde sunulmaktadır. İzlanda gibi küçük bir ülkede internet ve sosyal medya marifeti ile yapılan çalışmanın verimli olmasını doğal karşılamak gerekmektedir. Fakat daha büyük bir ülkede benzer biçimi ve kapsamı ile bir çalışma olsa idi ne kadar verim alınabileceğini öngörmek zordur (Landemore, 2020; Popescu & Loveland, 2022). Ayrıca İzlanda örneği, her ne kadar halkın katılımı ve halkla istişare mekanizmaları bakımından başarılı bir örnek oluştursa da anayasa yapım sürecinin başarısız olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

1996 Güney Afrika sürecinde, anayasal eğitim programları ve geri bildirim mekanizmalarıyla desteklenen bir istişari katılım modeli benimsemiştir. Anayasa Meclisi'nin 200'den fazla üyesi, 9 eyalette halk toplantıları tertip etmiş; 20.500'ün üzerinde kişi atölye çalışmalarına katılmış ve 700'ün üzerinde kuruluş sürece dahil olmuştur (Ebrahim, 1998).

Bunlar dışında, geçici anayasa gereği Anayasa Meclisi'nin 7 bağımsız anayasa uzmanından oluşan bir panel ataması da zorunlu kılınmıştır. Bu panelin, Meclise danışmanlık yapmanın yanı sıra, meclisin gerekli süre zarfında üçte iki çoğunluğa ulaşamaması halinde kısmi bir tıkanıklık çözme mekanizması olarak da görev yapması planlanmıştır. Meclisin idari ekibi, meclise destek sunmanın yanı sıra, anayasa yapım sürecine halkın katılımını da kolaylaştırmıştır. Anayasal okuryazarlığı artırmak ve halkı sürece dahil etmek için radyo, televizyon, gazeteler ve diğer medya organları kullanılmıştır. Ayrıca Meclis, süreci anlatan "Constitutional Talk" adlı bir bülten yayımlamıştır. Anayasa yapım süreciyle ilgili tartışmaları teşvik etmek ve halkı bilgilendirmek amacıyla radyo ve televizyon da kullanılmıştır. Meclis tarafından yaptırılan ulusal bir ankette, Meclisin medya kampanyasının 15 Ocak ile 19 Nisan 1995 arasında üç aylık süreçte, tüm yetişkin Güney Afrikalıların %65'ine ulaştığı saptanmıştır (Klug, 2018).

1986 Filipinler sürecinde Anayasa Komisyonu, halkın yeni anayasanın hazırlanmasına yeterince katılımını sağlamak için halk oturumları yapılmasını sağlamıştır. Bu oturumlar sadece başkente değil, ülke genelinde yüzden fazla yerde düzenlenmiştir. Ayrıca Komisyonun oturumları halka açık olarak ilan edilmiş ve hatta televizyonda yayınlanmıştır (Tiojanco, 2023).

2016 Sri Lanka sürecinde de halkla istişareler son derece kapsamlı yapılmıştır. Yirmi üyeli Halk Temsilcileri Komitesi, 2016 yılında 5 aylık bir dönemde hemen her ilçe merkezinde geniş kapsamlı istişareler yürütmüştür (Gomez, 2023). İlk kez tüm ilçelerde bu düzeyde halkla istişare yapılmıştır. Bu istişareler belirli ve katı bir çerçeveyle değil, oldukça esnek şekilde yürütülmüştür. Tartışılacak temalara ilişkin listelerin ucu açık bırakılmış; böylece Komite'ye başvuranlar tarafında çok farklı konularda görüşler bildirebilmiştir. Ancak, temaların geniş tutulması ve halkla istişareye dair siyasi desteğin zayıf olması sürecin etkisini bir ölçüde azaltmıştır. İstişareler, daha çok görüş toplama yöntemi olarak işlev görmüştür. Komiteye verilen kısa süre, anayasal reform fikri etrafında toplumun seferber edilmesini güçleştirmiş ve Komitenin raporunu hazırlama sürecini baskı altında bırakmıştır. Sonuç olarak, Komiteye toplamda 4.200'den fazla görüş iletilmiştir (Samararatne, 2020b).

1997 Gambiya sürecinde, Anayasa İnceleme Komisyonu, halkın yeni anayasada görmek istediği konular hakkında görüşlerini toplamak için son derece katılımcı ve istişari bir yaklaşım kullanmıştır. Gambiya'da 106 halkla istişare toplantısı yapılmış, diasporadaki Gambiyalılarla 9 ülkede görüşmeler yapılmış, ana paydaşlarla yüz yüze toplantılar düzenlenmiş ve kadınlar, gençler, engelliler ve yaşlılarla 250'nin üzerinde odak grup tartışması icra edilerek 900'e yakın birebir görüşme yürütülmüştür. Bunun yanında, halkın katılımını teşvik etmek amacıyla çevrim içi bir katılımcı platform da geliştirilmiştir. (Perfect, 2022).

2013 Tanzanya süreci, Anayasa İnceleme Komisyonu tarafından düzenlenen halk toplantıları ve canlı tartışmalarla öne çıkmıştır. Komisyon, vatandaşların görüşlerini toplamak için ülkenin farklı yerlerini eş zamanlı olarak ziyaret eden gruplara ayrılmıştır. Doğu Afrika Anayasal Gelişim Merkezi, tüm seçim bölgelerinde toplam 1.800'e yakın toplantı düzenlendiğini ve bu toplantılara yaklaşık 1.4 milyon kişinin katıldığını belirtmektedir. Bu kişilerden 350.000'den fazlasının ise söz konusu toplantılarda görüşlerini ifade etme fırsatı bulduğu belirtilmektedir (Polepole, 2015). Yaklaşık 60.000 kişi doğrudan katkılar ve sunumlar yoluyla görüş bildirmiştir. (EACCD, 2013). Sözlü olarak sunulan katkıların toplanmasına ek olarak, komisyon kişilerin görüşlerini yazılı şekilde bildirebilmesi için özel formlar hazırlamış; bu formlar belediye düzeyindeki merkezlere teslim edilmiştir. Komisyon ayrıca vatandaşların önerilerini telefon görüşmeleri, bloglar, e-postalar ve sosyal ağ yoluyla da toplamıştır. Ancak, görüşlerin toplanmasında ağırlıklı olarak dijital kaynakların kullanılması, dijital cihazlara erişimi olmayan birçok Tanzanyalı yurttaşın sürece dahil edilememesi nedeniyle eleştirilere konu olmuştur (Michaelis, 2018).

2016 Senegal sürecinde Ulusal Kurumsal Reform Komisyonu, halkla istişareyi üç düzeyde yürütmüştür: siyasi ve sivil toplum paydaş forumları, bölgelerde gerçekleştirilen halk panelleri ve dijital-basılı anketler. Komisyon, yüz yüze istişareler öncesinde, görevini ve yöntemini açıklayan kapsamlı bir medya çalışması yürütmüştür. Komisyon tarafından "Ülkemin kurumları önemli, ben de katılıyorum" sloganıyla hazırlanan mesajlar; televizyon, yerel radyo, sosyal medya ve ulusal-yerel basın aracılığıyla halka duyurulmuştur. Panel katılımcıları cinsiyet, sınıf, coğrafya ve yaş açısından çeşitlilik gösterecek şekilde seçilmiştir. Halk toplantıları standart, etkileşimli bir rehber ile yönetilmiştir. Komisyon, danışma araçlarını Senegal'in altı resmi dili ile Arapçaya çevirmiştir. Haziran 2013'te düzenlenen siyasi parti forumunda, kayıtlı 200'den fazla siyasi partinin yarısına yakını katılmıştır. Komisyon'un sivil toplum forumu ise 30 sivil toplum kuruluşunu bir araya getirmiştir. Ayrıca Komisyon, Senegal'in önde gelen 10 dini otoritesini de ziyaret etmiştir. Eylül 2013'te Komisyon, Senegal'in en büyük sivil toplum kuruluşu forumunun desteğiyle ülke genelinde 45 şehirde halk buluşmaları düzenlemiş, 4.000'in üzerinde katılımcıdan her biri için kâğıt anketlerle geri bildirim toplamıştır. Komisyon'a ait internet alanı üzerinden ise 215 tamamlanmış çevrim içi anket elde edilmiştir. Halk buluşmalarında toplananlara ek olarak, geri dönen 1.000'den fazla kâğıt tabanlı geri bildirim formunun 175'i kullanılabilir bulunmuştur (Croce, 2018).

Ayrıca siyasi partilere ve sivil toplum kuruluşlarına, anayasada değiştirilemez hükümlerin neler olması gerektiği yönünde ayrı bir anket uygulanmıştır. Komisyon, her bir konu başlığında onay oranlarını yayımlamıştır; katılımcıların yüzde 3/4'ü yurttaşların anayasa değişikliği teklifi sunma hakkını desteklemiştir. Ancak bu talep, referanduma sunulan nihai taslak anayasa metinde yer almamıştır. Komisyon'a sadece danışma yetkisi verilmiş olmasına rağmen, Komisyon yaptığı istişarelerin sonuçlarını yansıtan tam bir anayasa metni hazırlamıştır (Croce, 2018).

SONUÇ

Anayasa yapımında halkın katılımın bir parçası olarak halkla istişare, ortaya çıkacak olan anayasanın meşruiyetini bakımından önemli bir yöntemdir. Ayrıca bu kapsamda, anayasa yapım sürecinin taslak hazırlama, müzakere, kabul ve onay safhaları bakımından da faydalı olabilmektedir. Bahse konu istişare uygulaması, genellikle toplumun düzenli kesimlerinin davet edilmesi; komisyonların ve parlamento komitelerinin doğrudan katılımı, anayasa meclisinin vatandaşlardan oluşması şeklinde gerçekleşmektedir.

Diğer yandan derinden bölünmüş veya çatışma sonrası toplumlarda halkla istişare, uzlaşmayı sağlama ve halkın anayasayı sahiplenmesi bakımından kilit bir rol oynamaktadır. Güney Afrika örneğinde olduğu gibi toplumdan uzaklaşarak marjinalize olmuş veya daha önce hiçbir siyasi faaliyete dahil olmamış grupların, siyasi hayata dahil olmaları ve şiddetin geride bırakılmasına da yardımcı olabilir. Genel olarak anayasa yapım süreçleri bağlamında ise anayasa sürecinin tanıtımı ve halkla ilişki kurulması bakımından politik bir avantaj yaratabilir; anayasa sürecinin başarılı olmasına yardımcı olabilir.

Halkla istişarenin konusunun, sadece anayasanın esası ve içeriği olacağı yönünde bir izlenim bulunmaktadır. Fakat anayasa yapım sürecinin tasarımı açısından da bu yönteme başvurulabilmektedir. Bu durumda genellikle süreç başlamadan önce, anayasa yapım sürecinin nasıl şekillenmesi gerektiği halka danışılmaktadır. Ayrıca Latin Amerika örneklerinde olduğu gibi anaysa yapım sürecinin hangi organlar tarafından yönetilmesi gerektiği de halkla istişare edilebilmektedir. Tasarıma ilişkin halkla istişare kurulması hem halkın hem de sürecin paydaşlarının, anayasa yapım sürecine bağlanmasına yardımcı olmak bakımından yarar sağlayabilir. Son olarak tasarlanmış bir sürecin herhangi bir aşamasında iken süreç durma veya

dağılma noktasına geldiğinde de bir sürecin ilgili aşaması ile ilgili halkla istişare edilmesi, süreci kurtarmak adına hayati olabilmektedir.

Halka istişare denilince akla gelen anayasanın esası ve içeriği konusunda yapılan istişaredir denilebilir. Bu konuya ilişkin halka danışılması ihtiyacı, kavramın oluşması ve kendine uygulama sahası bulmasına neden olmuştur. Bu durumda istişare genellikle toplumsal karşılığı bulunan önemli anayasal meselelerin ele alınması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat Uganda örneğinde olduğu gibi bu istişarenin, taslak henüz oluşmadan sürecin erken bir aşamasında tatbik edilmesi durumunda, sürecin gereksiz bir biçimde uzama riski de vardır. Diğer yandan hazırlanan anaysa taslağının nihai hale gelmeden hemen önce halkla istişare edilmesi mümkündür. Bu yöntem kavramın, en yaygın kullanım şeklini oluşturmaktadır. Son olarak nihai taslağın oluşmasının ardından da metin üzerinde revize yapılabilmesi için halkla istişare yapıldığı görülmektedir. Ancak sürece fazladan yük getirme ihtimaline binaen pek tercih edilmemektedir. 1996 Güney Afrika anayasa süreci, nihai taslağın ardından halkla istişarenin sürece faydalı olduğu ender örneklerden birisini oluşturmaktadır.

Eğer anaysa yapım sürecinden bir komisyon sorumlu ise genellikle halkla istişareyi de bu komisyon yürütmektedir. Eğer süreç parlamento veya anayasa meclisi tarafından yürütülüyor ise bu amaca matuf bir komisyon kurulmaktadır. Diğer yandan ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının da halkla istişareyi yürütme görevini üstlenmeleri mümkündür. Fakat 2002 Timor-Leste örneğinde olduğu gibi yabancı sivil toplum kuruluşlarının ülke içinde şüphe ile karşılanması ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan Tunus'ta olduğu gibi dar bir alanda ve sadece belli siyasi grupların dahil olduğu istişare biçimi, istenen neticenin aksi bir sonuç yaratabilecektir.

Halkla istişare yönetimi ve biçiminin ne olması gerektiğine dair herkesçe kabul edilmiş ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Halka ulaşmayı ve halktan geri bildirim almayı sağlayan hemen her usul bu kavramın içerisine dahil edilebilir. Panel, sempozyum, toplantı gibi usullerin yanı sıra referandumlardan, anket, sosyal medya uygulamaları ve telefon hattı kurulmasına kadar pek çok yöntem bu anlamda kullanılabilmektedir. Fakat çatışma bölgeleri ve savaş sonrası toplumlarda, şiddet tehdidi var ise bu yöntem tehlikeler barındırmaktadır.

Anayasa yapımı teorisi gün geçtikçe halkın katılımı müessesini daha da kapsayacak şekilde gelişmektedir. Halkın katılımı ile halkla istişare kavramlarının ayrılması pek de mümkün görünmediğinden, halkla istişare mekanizması da küresel bir yükseliş trendindedir. Bundan ötürü geçmiş uygulamaların – özellikle başarısız olanların- incelenmesi gelecek uygulamalar ve teorinin gelişimi için çok faydalı olacaktır. Halkla istişare mekanizmasının fayda üretebilmesi için uygun bir bağlamda ve uygun aparatlar ile desteklenmesi ise hayatidir.

KAYNAKLAR

Abdelaal, M. (2018). The Flawed Public Participation in the Egyptian Constitutional Process. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.43-55). Routledge.

Brandt, M., Cottrell, J., Ghai, Y., & Regan, A., (2011=. Constitution-making and Reform: Options for the Process. Interpeace Publishing.

Carter Center (2014). Final Report: 2011-2014 The Constitution-Making Process in Tunisia. the Carter Center Publishing.

Cottrell, J., (2018). Wanjiku's Constitution: Women's Participation and Their Impact in Kenya's Constitution- Building Processes. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed) Public Participation in African Constitutionalism (1.Baskı, s.229-242). Routledge.

Croce, L. (2018). The Francophone Paradox. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.100-127). Routledge.

Dziedzic, A., & Saunders, C. (2015). Constitution-building in the Pacific in 2015. IDEA Annual Review of Constitution-Building Processes: 2015. International IDEA Publications.

East African Centre for Constitutional Development (2013). Report of East African Consultative Theme on the Tanzania Constitutional Review Process. Report of Kito Cha Katiba. East African Centre for Constitutional Development Press.

Ebrahim, H. (1998). The Soul of a Nation: Constitution-making in South Africa. Oxford University Press.

Elmi, A. (2022). On Reviewing Somalia's Provisional Constitution: Background, Challenges, and Future Prospects. Heritage Institute Press.

Gathii, J. (2008). Popular Authorship and Constitution Making: Comparing and Contrasting the DRC and Kenya. William & Mary Law Review, 49(4), 1109-1138.

Gomez, M. (2023). The Failure of Transformative Constitution-Making in Sri Lanka. N.S. Bui, & M. Malagodi (Ed) Asian Comparative Constitutional Law, Volume 1 Constitution-Making (1.Baskın, s.383-408). Hart Publishing.

Hammady, O. (2018). The Role of Civil Society in the Libyan Constitution-making Process. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.159-176). Routledge.

International IDEA (2015). Nepal's Constitution Building Process: 2006-2015 Progress, Challenges, and Contributions of International Community. International IDEA Publications.

Klug, H. (2018). Public Participation and the death penalty in South Africa's constitution-making process. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.258-270). Routledge.

Landemore, H. (2020). When public participation matters: The 2010–2013 Icelandic constitutional process. International Journal of Constitutional Law, 18(1), 179-205.

Michaelis, P. (2018). Public Participation and Elite Capture a yet Incomplete Struggle Towards A New Constitution In Tanzania. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.177-193. Routledge.

Murray, C., & Simeon, R. (2008). Recognition without empowerment. S. Choudhry (Ed) Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation? (s.409-437). Oxford University Press.

Mwonzora, T. (2018). Public participation under authoritarian rule The case of Zimbabwe. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s.142-158). Routledge.

Odoki, B. J. (2005). The Search for a National Consensus: The Making of the 1995 Uganda Constitution. Fountain Press.

Özyurt, D. (2025). Şili'de Yeni Anayasa Yapım Süreci (2021-2022): Başarısızlığın Sebepleri ve Süreçten Alınacak Dersler. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 143-199.

Perfect, D. (2022). Making constitutions in The Gambia. S. Nabaneh, A. Abebe, & G. Sowe (Eds) The Gambia in transition: Towards a new constitutional order. Pretoria (1.Baskı, s.7-44). Pretoria University Law Press.

Polepole, H. (2015). Making the New Constitution for Tanzania: Challenges and Opportunities. Humphrey Polepole Blog. (http://hpolepole.blogspot. de/2015/03/making-new-constitution-for-tanzania.html). (Erişim Tarihi: 17/07/2025)

Popescu, D., & Loveland, M. (2022). Judging Deliberation: An Assessment of the Crowdsourced Icelandic Constitutional Project. Journal of Deliberative Democracy, 18(1), 1-14.

Rampf, D., & Chavarro, D. (2014). The 1991 Colombian National Constituent Assembly Turning Exclusion into Inclusion, or a Vain Endeavour?, Inclusive Political Settlements Paper 1. Berghof Foundation Publishing.

Saati, A. (2018). Participation – to unveil a myth. T. Abbiate, M. Böckenförde & V. Federico (Ed.), Public Participation in African Constitutionalism (1. Baskı, s. s.13-25). Routledge.

Samararatne, D. (2020a). Dimensions and Dilemmas: Public Participation in Constitution-Making in Post-War Settings . (http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3696141)

Samararatne, D. (2020b). From South Africa to Sri Lanka: Prospects of Travel for "Transformative Constitutionalism". Asian Journal of Comparative Law, 15(1), 45-68

Tiojanco, G. (2023). The Making of the 1987 Philippine Constitution. N.S. Bui NS, & M. Malagodi (Ed) Asian Comparative Constitutional Law, Volume 1 Constitution-Making (1.Baskı, s.223-246). Hart Publishing.

Wolff, J. (2012). The New Constitutions and the Transformation of Democracy in Bolivia and Ecuador. D. Nolte, & Schilling-Vacaflor A. (Ed.) New Constitutionalism in Latin America: Promises and Practices (s.183-202.). Ashgate Publishing.

FROM BUREAUCRACY TO ENTREPRENEURSHIP: ANALYZING THE PRESTORAYKA OF THE UNITED STATES

BÜROKRASİDEN GİRİŞİMCİLİĞE : AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN PRESTORAYKASINI ÇÖZÜMLEMEK

Hande SUNGUROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimleri, Polis Akademisi, İç Güvenlik Fakültesi,

ORCID:0000-0001-8959-0526

Özet

Bağımsızlık Savaşının mirası olarak Amerika'nın kamu yönetimi yaklaşımı, bireysel özgürlüklere ve halk egemenliğine dayalı bir sistemin dinamikleriyle şekillenmiştir. Bu sistemin temel ilkeleri hükümetin yetkilerinin daraltıldığı bir yönetim anlayışına yol açmıştır. Öte yandan, sosyal devlet anlayışının ağırlaştırdığı bürokratikleşme, genişleyen devlet görevleri, maliyetlerin artması ve kamu hizmetinin sunumunda vatandaştan ziyade prosedürlerin öncelemesi mevcut kamu yönetim yaklaşımına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, 20. yüzyılın son çeyreğinde işlevselliği azalan kamu yönetimine yönelik geliştirilen ve yönetim tarihi açısından paradigmatik bir dönüşüm olarak dikkat çeken "Devletin Yeniden Keşfi" (Reinventing Government) reformu Amerikan Kamu Yönetimi Anlayışına yeni bir soluk getirmiştir. Kamu yönetimini yalnızca yapısal olarak değil fikri olarak da dönüştürmeyi amaçlayan bu reform, tüm dünyada önemli bir dönüm noktası olarak kabul görmüştür. Bu çalışma, bahsi geçen reformu kuramsal ve tarihsel perspektiften değerlendirecektir.Kamu yönetimini geleneksel katı-bürokratik anlayıştan koparmaya çalışan bu reform David Osborne ve Ted Gaebler tarafından kaleme alınmıştır. Osborne ve Ted Gaebler, Devletin Yeniden Keşfi adlı çalışmalarıyla, Amerikan kamu yönetiminin özellikle karar alma ve kamu hizmeti sunma aşamalarında daha şeffaf, esnek, vizyoner, demokratik, girişimci ve performansa dayalı bir sisteme evirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Çalışmalarının temel odağı, işletme yönetiminde uygulanan ve başarıya ulaşan yöntem ve teknikleri kamu yönetimine adapte ederek; kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına, vatandaş odaklı yönetimin inşasına ve dinamik kamu yönetim birimlerinin oluşmasına imkan sağlamaktır. Bu bağlamda Devletin Yeniden Keşfi reformu, devlet mekanizmasını, hizmeti sunan bir aygıt değil, hizmetin kolaylaştırıcısı olan aktör olarak yeniden düzenlemeyi amaçlamaktadır. Yerli ve yabancı literatürde Devletin Yeniden Keşfi reformu sadece klasik kamu yönetimi anlayışının yansıması olan katı- bürokratik kamu hizmeti süreçlerine bir eleştiri olarak tanımlanmıştır. Ancak, bu reform, Amerikan kamu yönetimi açısından Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının kurumsallaşması ve Yönetişim kavramının kamu yönetimi literatürüne girmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu reformla birlikte, vatandaşın kamu hizmetleri açısından meşruiyet aracı olarak görülen bir "seçmenden", memnun ve tatmin edilmesi gereken bir "müşteriye" dönüştürüldüğünü söylemek mümkündür. Bu yeni yaklaşımla birlikte, vatandaşın doğrudan muhatabı olan kamu politikalarının oluşumu ve uygulanması aşamalarına bir yenisi eklenerek, bu uygulamaların denetimi yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Kamu yönetiminin ideolojik temellerini yeniden düzenleyen bu reformla birlikte; Weberyan Bürokrasinin eksikliklerine ışık tutularak, vatandaş katılımına ve esnek bir yönetim modeline dayalı bürokrasi anlayışının

önemi vurgulanmıştır. Bu yönüyle, reform, devletin görev, sınır, aktör ve işlevlerini yeniden tartışmaya açarak, kamu politikalarını kamusal niteliğini rekabetçi pazar normlarıyla yeniden tanımlamıştır. Bu yüzden, bu çalışmada, reform, yalnızca geçmiş teori ve reformların eleştirileri üzerinden değerlendirmeyecek, kamu yönetimi literatürü açısından geleceğe dair vizyonu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Amerikan Kamu Yönetimi, Hükümetin Yeniden Keşfi, Amerikan Yönetim Bilimciler, Reinventing Government, Al Gore raporu, Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı

Abstract

As a legacy of the War of Independence, the American approach to public administration has been shaped by the dynamics of a system grounded in individual liberties and popular sovereignty. The core principles of this system have led to a governance model wherein governmental powers are deliberately constrained. However, the increasing bureaucratization driven by the welfare state, the expansion of public responsibilities, the rising costs of governance, and the prioritization of procedures over citizens in the delivery of public services have fueled growing criticism of the existing public administration paradigm. In this context, the Reinventing Government reform, which emerged in the last quarter of the 20th century as a paradigmatic transformation in the history of administrative thought, introduced a new trajectory for American public administration. This reform aimed not only to restructure public administration institutionally but also to reconceptualize it ideologically, marking a critical juncture in global administrative theory and practice.This study critically evaluates the Reinventing Government initiative from both theoretical and historical perspectives. Authored by David Osborne and Ted Gaebler, the reform sought to dismantle the rigid, traditional bureaucratic framework and advocated for a system that is more transparent, flexible, visionary, democratic, entrepreneurial, and performance-based, especially in decision-making and public service delivery. Central to their approach was the adaptation of successful private sector management techniques and strategies to the public sphere, with the goal of enhancing the efficiency of public resource utilization, fostering citizen-centric governance, and creating dynamic public administrative units.Nonetheless, it also holds significant relevance in terms of institutionalizing the New Public Management (NPM) approach and introducing the concept of governance into the lexicon of public administration.One of the reform's most salient contributions was its redefinition of the citizen's role from a "voter," whose primary function was to legitimize public action, to a "customer" who must be satisfied and served. The reform further emphasized that citizens should not only be considered in the formulation and implementation of public policies but also actively engaged in their oversight. By challenging the foundational tenets of Weberian bureaucracy, the reform highlighted the importance of a more participatory and flexible model of administration, grounded in citizen involvement.In this regard, the Reinventing Government initiative reopened the debate on the state's roles, boundaries, actors, and functions, redefining the public character of policy-making through the lens of market-based norms. Therefore, rather than merely critiquing past theories and reforms, this study aims to assess the reform's visionary contributions to the future of public administration theory.

Keywords: Public Administration, American Public Administration, Reinventing Government, American Administrative Theorists, New Public Management, Al Gore Report, Governance

A CRITICAL LOOK AT VICE GOODS FROM THE PERSPECTIVE OF PATERNALISTIC UNDERSTANDING

PATERNALİST ANLAYIŞ PERSPEKTİFİNDEN ERDEMSİZ MALLARA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Hasene DEMİRCİ[1], Tahsin GÜLER[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID:0009-0004-6311-490X

[2] Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID:0000-0002-7729-5172

Özet

Paternalist anlayış perspektifi doğrultusunda erdemsiz malların üzerine uygulanan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), devleti, birey üzerinde "koruyucu baba" simgesi haline getirmektedir. Bu doğrultuda paternalist devlet, toplumsal fayda yaratmayan ve bağımlılık yapıcı malların (sigara ve alkollü içkiler) tüketimini azaltma/ ortadan kaldırma, bireyi koruma ve refah seviyesini arttırma nihai hedefini Özel Tüketim Vergisi aracılığıyla yapmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, paternalist devletin erdemsiz malların satışını ve tüketimini azaltmak ya da ortadan kaldırmak için uyguladığı Özel Tüketim Vergisi yönteminin aslında yeterince caydırıcı bir nitelik taşımadığı ve bu tür uygulamaların beklenmeyen sonuçlara yol açtığı dolayısıyla paternalist devletin doğası gereği başlangıçta belirlenen amaç ve hedeflerin uyuşmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öncelikle literatür çalışması yapılarak teorik bir çerçeve oluşturulan çalışmada 2014-2024 yılları arasındaki güncel sayısal veriler esas alınarak, Özel Tüketim Vergisinin sigara ve alkol mamullerinin kullanım miktarı üzerinde etkili olup olmadığı tablolar yardımıyla analiz edilmiş, erdemsiz malların beklenmeyen sonuçları incelenmiş ve ortaya çıkan negatif dışsallıkları önlemek için var olan destekleyici mekanizmalar incelenmiştir. Sonuç itibariyle, elde edilen bulgular eşliğinde, çalışmada paternalist devletin uygulaması olan Özel Tüketim Vergisinin, bireylerin tüketim pratikleri üzerinde yeterince caydırıcı bir nitelikte olmadığı ve bu tür uygulamaların beklenmeyen sonuçlara yol açtığı, bunun yanı sıra Özel Tüketim Vergisinin de sözü edilen olumsuzlukların giderilmesinde tek başına yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Özel Tüketim Vergisi, paternalist devlet, erdemsiz mallar, Türkiye

Abstract

The Special Consumption Tax (SCT) imposed on vices in line with the paternalistic understanding perspective turns the state into a "protective father" symbol over the individual. In this regard, the paternalistic state achieves its ultimate goal of reducing/eliminating the consumption of goods that do not create social benefit and are addictive (cigarettes and alcoholic beverages), protecting the individual and increasing the welfare level through the Special Consumption Tax. Therefore, this study aims to show that the method of Special Consumption Tax applied by the paternalistic state to reduce or eliminate the sale and consumption of non-virtuous goods does not actually have a sufficiently deterrent character and that such practices lead to unexpected results, so the goals and objectives set at the beginning do not correspond due to the nature of the paternalistic state. First of all, a theoretical framework

was created by conducting a literature study in a study based on current numerical data between 2014-2024, whether the Excise Tax has an effect on the amount of use of cigarette and alcohol products was analyzed with the help of tables, the unexpected consequences of Decadent goods were examined, and the supporting mechanisms that exist to prevent negative externalities were examined. As a result, accompanied by the findings obtained, the study concluded that the Private Consumption Tax, which is the practice of the paternalistic state, is not a sufficient deterrent to individuals' consumption practices and that such practices lead to unexpected consequences, as well as that the Private Consumption Tax alone is not sufficient to eliminate the aforementioned disadvantages.

Keywords: Special Consumption Tax, paternalistic state, demerit goods, Türkiye

1. GİRİŞ

Devlet, bireyler üzerinde otoritesini sağlamak için sosyal, ekonomik ve mali politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların uygulanması için ise mali araçları ya da yasal prosedürleri uygulayarak birey ve devlet arasındaki ilişkiyi denge de tutmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan devletin, bireyleri korumak için nasıl ki bir baba çocuğuna zarar gelmemesi için onu "koruma" davranışında bulunuyor ise devletin de baba gibi davranarak "bireyleri koruma" düşüncesiyle aksiyon aldığı görülmektedir. Literatürde bu anlayış "Paternalist Devlet" olarak adlandırılmaktadır. Bu doğrultuda devlet, bireylerin faydasını koruyacak şekilde, neyin faydalı neyin zararlı olduğuna karar vererek, "koruyucu baba" figürünü birtakım mali araçlar ve yasal prosedürler ile hayata geçirmektedir.

Bu kapsam da devlet hem mali hem de sosyal politika hedefleri doğrultusunda, üretimden ya da üretimin belirli bir aşamasından genel olarak alınmayıp tek tek belirlenen bazı ürün ve hizmetlerden (akaryakıt ürünleri, motorlu taşıtlar, tütün mamulleri, alkollü içkiler, kolalı içecekler ve lüks mallar gibi) Özel Tüketim Vergisi almaktadır. Bu hedefler arasında, kamu gelirlerini artırma, sağlık ve çevre politikalarını destekleyerek toplumsal fayda üretmeyen ürünlerin tüketimini sınırlandırma ya da caydırma gibi çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Dolayısıyla sözü edilen ürünlerden alınan Özel Tüketim Vergisinin (ÖTV), bir yandan gelir toplama diğer yandan ise tüketicilerin harcama kalıplarını etkilemesi açısından toplam vergi hasılatları içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu doğrultuda, Özel Tüketim Vergisi içerisinde yer alan erdemsiz malların, tüketimini azaltmak, engellemek ya da sonradan ortaya çıkabilecek negatif dışsallıklarını önlemek için ÖTV uygulanmaktadır. İlgili vergiye ilişkin kanunda yer alan III Sayılı liste tam olarak erdemsiz malları barındırmaktadır. Devlet, III Sayılı listede yer alan erdemsiz malların tüketiminin önüne geçmeye çalışmakta fakat başlangıçta belirlenen erdemsiz malların tüketimini azaltma, bıraktırma ya da negatif dışsallıkları engelleme hedefi, elde edilen sonuçlara göre istenilen hedefe yeterince ulaşılamadığı görülmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı "Paternalist anlayış perspektifinde uygulanan Özel Tüketim Vergisi asıl amacına hizmet ediyor mu?" sorusu üzerine kurulmuştur. Kavramsal çerçevede literatür taraması yapıldıktan sonra güvenilir veriler kullanılmıştır. Literatürdeki tek faktörün ele alınarak açıklanmasından ziyade güvenilir istatistiki veriler kullanılması sonucunda çalışma için sorulan soru cevaplanmış olup sonucunda gelecek yönelimli pozitif dışsallıkları ortaya çıkarıcı noktalara ışık tutularak alan yazınına çok yönlü katkı sağlanılmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, paternalizm kavramı açıklanarak teorik çerçeve çizilmiş, erdemsiz mallar hakkında bilgi verilerek devam eden süreçte sigara ve alkollü içkilerin kullanım miktarlarıyla birlikte ÖTV tutarları istatistiki veriler eşliğinde yorumlanmıştır. İkinci bölümde, erdemsiz malların beklenmeyen sonuçları incelenmiş ve istatistiki veriler kullanılarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise pozitif dışsallıkları ortaya

çıkarıcı olması bakımından erdemsiz malların kullanımının azaltılmasında bireylere eşlik eden başlıca mekanizmalara yer verilmiş ve pozitif dışsallıkları ortaya çıkarıcı noktalara ışık tutularak alan yazınına çok yönlü katkı sağlanılmaya çalışılmıştır.

1.1. Paternalizm Kavramı

"Bireyin refahı ve mutluluğu için koruma güdüsü ile, karşısındakini, çocuk yerine koyarak ve kendi öz kararını verme konusunda yetersiz sayarak, müdahalede bulunması" (Aktan ve Yay, 2021: 8) şeklinde tanımlanan paternalizm, etimolojik köken olarak Latince "baba" anlamına gelen "Pater" kelimesinden gelmektedir (Gözlü ve Yılmazcan, 2020: 235). Dolayısıyla paternalizmin kökeninde devlet, "In Loco Parentis" yani bireyin ebeveyninin yerine geçerek, sadece bireyin sağlığı üzerinde değil, sosyal ve maddi olarak da refahını ve mutluluğunu sağlayacak şekilde önlemler alarak "koruma" amacını üstlenmektedir (Aktan, 2021: 197). Bu doğrultuda, paternalizm, bireylerin devlet tarafından korunduğu ve devletin sahip olduğu meşru güçleri kullanması doğrultusunda koruyucu ve yol gösterici bir tarafı da bulunmaktadır.

"Koruyucu baba", bireyi, farkında olmadığı tehlikelerden koruyarak sosyal faydanın gözetilmesi doğrultusunda refah düzeyini optimum seviyeye getirmeyi arzulamaktadır. Yani paternalizm sosyal refahın arttırılması amacıyla bireylerin karar alma süreçlerine, bireyin yararını koruyacak şekilde, müdahale etmektedir (Kavaklı Demir ve Çelikay, 2020: 56). Paternalist anlayış, bireylerin karar alma sürecine iki tür kamu politikası aracı ile müdahale etmektedir. Bunlar; vergi ve regülasyon (yasaklama ve düzenleme gibi tedbirler) şeklindedir. Fakat bu politika araçlarının, koruma amacıyla, bireylerin sağlıklı olanı tüketme tercihini sınırlandırarak, beraberinde beklenmeyen farklı olumsuz sonuçların/sorunların doğmasına yol açtığı da görülmektedir.

1.2. Paternalist Devlet

Devlet paternalizmi, devletin kendi hukuksal yetkilerine dayanarak, bireylerin kendilerine ya da bir başkasına verebileceği olası zararı ortadan kaldırmak; refahlarını ve mutluluklarını arttırmak ve en önemlisi koruma amacıyla, bireyin karar, tercih ve aksiyonlarına "zorunlu olarak" bazı sınırlandırmalar ve yasaklar getirmesi ve bu doğrultuda yasal düzenlemeler ve uygulamalar yapmasıdır (Aktan, 2021: 187). Dolayısıyla paternalist devlet, bireylerin ve toplumun refahı için, bireyleri zararlardan ve risklerden koruma amacıyla kendini haklılaştırır ve kabul edilebilirliğini artırır; yasal düzenlemeler ve uygulamalar yaparak da hukukiliğini sağlar ve meşruiyetini birey nezdinde sağlamış olur.

Paternalist devlet, yumuşak paternalist devlet ve sert paternalist devlet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yumuşak paternalist yapıyı benimseyen devlet, tabi kişilerin yüksek oranda rızalarına dayalıdır (Heywood, 2009: 98). Fakat sert paternalist yapıyı benimseyen devlet, rızayı dikkate almadan aksiyonlar uygulamaktadır. Burada rızaya dayalı bir durumdan söz edilemez. Bu doğrultuda, paternalist devletin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Buyrukoğlu vd., 2016: 18);

- Paternal devletin amacı bireyi korumaktır.
- Paternal devlet, bireyin refahını ve mutluluğunu gözeterek onun adına kararlar alır. Bundan dolayı "Paternal Devlet" (Baba Devlet) denilmektedir.
- Paternal devlet bireyin adına aldığı kararları, yasal düzenlemeler ile uygulamaya koyduğu için bireylerin "rıza" ya da "onayına" bırakmaz.

- Paternal devlet, uygulamaya (yürürlüğe) koyduğu yasal düzenlemeleri "zorlama" (cebir) ile cezai müeyyidelendirir.

Paternalist devlet anlayışı, bireylerin ve toplumun refah ve huzurunu sağlamak amacıyla toplum sağlığı açısından zararlı olduğu düşünülen bazı maddelerin (erdemsiz mal olarak nitelendirilen tütün ve tütün mamulleri, alkol gibi ürünler) tüketiminin engellenmesi, azaltılması ya da kısıtlanması temeline dayanmaktadır. Söz konusu olumsuzlukların giderilmesi için mali araç ya da yasal prosedürler uygulanmaktadır. Bu bağlamda, paternalist devletin özellikle kullandığı mali araçların başında ise vergi gelmektedir. Paternalist devlet anlayışına göre uygulanan vergiler, mali ve mali olmayan olarak sınıflandırılmaktadır. Mali amaç, devlet kasasına maddi gelir getirmeyi amaçlarken, mali olmayan amaç devletin paternalist özelliğini ön plana çıkararak vergileri sosyal politika aracı olarak kullanmayı tercih etmektedir (Buyrukoğlu vd., 2016: 19). Fakat burada "hedeflerin mantıksal uyumsuzluğu" vardır. Yani, paternalist devlet uygulaması olarak erdemsiz mallar üzerine uygulanan ÖTV'nin bahse konu olan ürünlerin kullanımını azaltma hedefi gerçekleşmekten ziyade, aşağıda yer alan 2014-2024 yılları arasındaki sigara ve alkollü içki iç satış miktarlarına bakıldığında tersi bir durum söz konusudur.

Örneğin, sigara satış miktarlarında her yıl artış görülmektedir diğer yandan bazı yıllar düşüş gözükse de bir sonraki yıl bu açığı fazlasıyla kapatmıştır. Diğer yandan alkollü ürünlerde de aynı durum görülmektedir fakat ciddi bir düşüş görülmesinden ziyade satışı düşen ürünün yerine diğer çeşidi tercih edilmektedir.

Tablo 1. Yıllar itibarıyla sigara ve alkollü içki iç satışı miktarları (2014-2024)

Yıllar	Sigara (Milyar adet)	Bira (Litre)	Köpüklü şarap (Litre)	Köpüksüz şarap (Litre)	Rakı (Litre)
2014	94.68	943.199.212	627.896	62.858.199	40.267.282
2015	103.21	908.197.848	413.440	63.626.641	39.201.309
2016	105.49	900.341.561	488.622	51.293.001	35.447.822
2017	106.22	915.104.416	1.127.797	66.427.742	37.316.029
2018	118.54	965.401.865	1.347.929	77.197.699	35.934.117
2019	119.75	884.910.874	1.634.407	74.828.070	27.763.381
2020	117,91	874.210.912	1.098.617	68.068.248	30.379.327
2021	125.11	943.575.646	2.787.448	83.393.734	37.472.399
2022	116.75	943.575.646	2.787.448	83.393.734	37.472.399
2023	137.38	1.133.281.230	3.691.079	68.876.418	41.884.555
2024	150.49	1.216.062.607	3.901.277	69.383.307	39.832.627

Kaynak: TAPDK, 2024

Ayrıca, Yeşilay Bilim Kurulu Üyesi ve Küresel Alkol Politikaları Birliği (GAPA) Danışma Kurulu üyesi Doç. Dr. Perihan Torun'un Türkiye'deki güncel alkol satış rakamları hakkında "Türkiye'de nüfusun ne kadarının alkol tükettiği konusunda güvenilir rakamlarımız olduğunu söylemek zor ama daha güvenilir rakamlar olan satış rakamlarında görülen artış ya içenlerin daha çok içmeye başladıklarını ya da çok sayıda yeni alkol kullanıcısının ortaya çıktığını düşündürmektedir" (Yeşilay, 2025) açıklamalarında bulunarak buzdağının altında görünmeyen bir yüzün olduğunu vurgulamaktadır.

Aynı zamanda 2014-2024 yılları arasındaki ÖTV tutarlarına bakıldığında, 2021 yılı ÖTV tutarındaki düşüş haricinde, mali hedefin ön plana çıktığı yargısına varılarak, ÖTV gelirlerinde düzenli bir artışın olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Türkiye'de 2014-2024 yılları arasındaki ÖTV tutarları

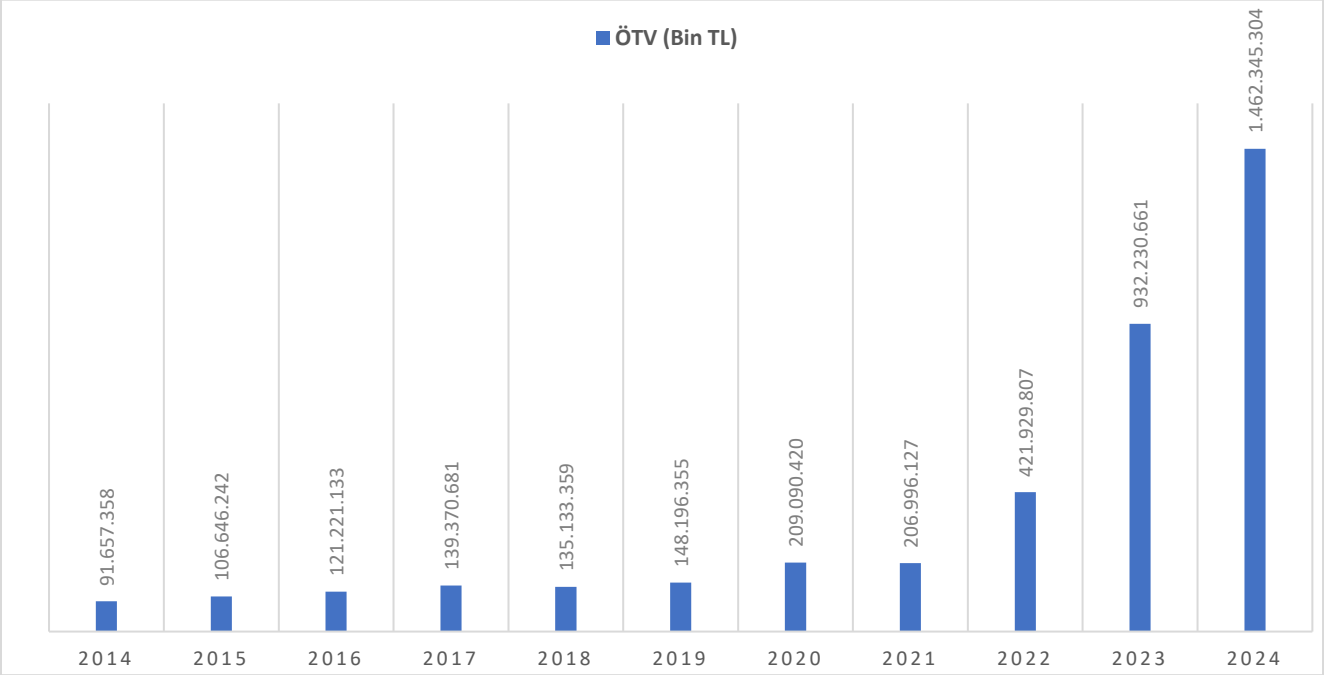

Kaynak: GİB, 2024

Yukarıdaki istatistiki verileri destekleyici olması açısından, genelden özele bir inceleme yapıldığında, alkollü içkilerin ve tütün ürünlerinin tutarları aynı sonucu belirtmektedir.

Grafik 2. Alkollü içkilerin ve tütün mamullerinin tutarları (2014-2024)

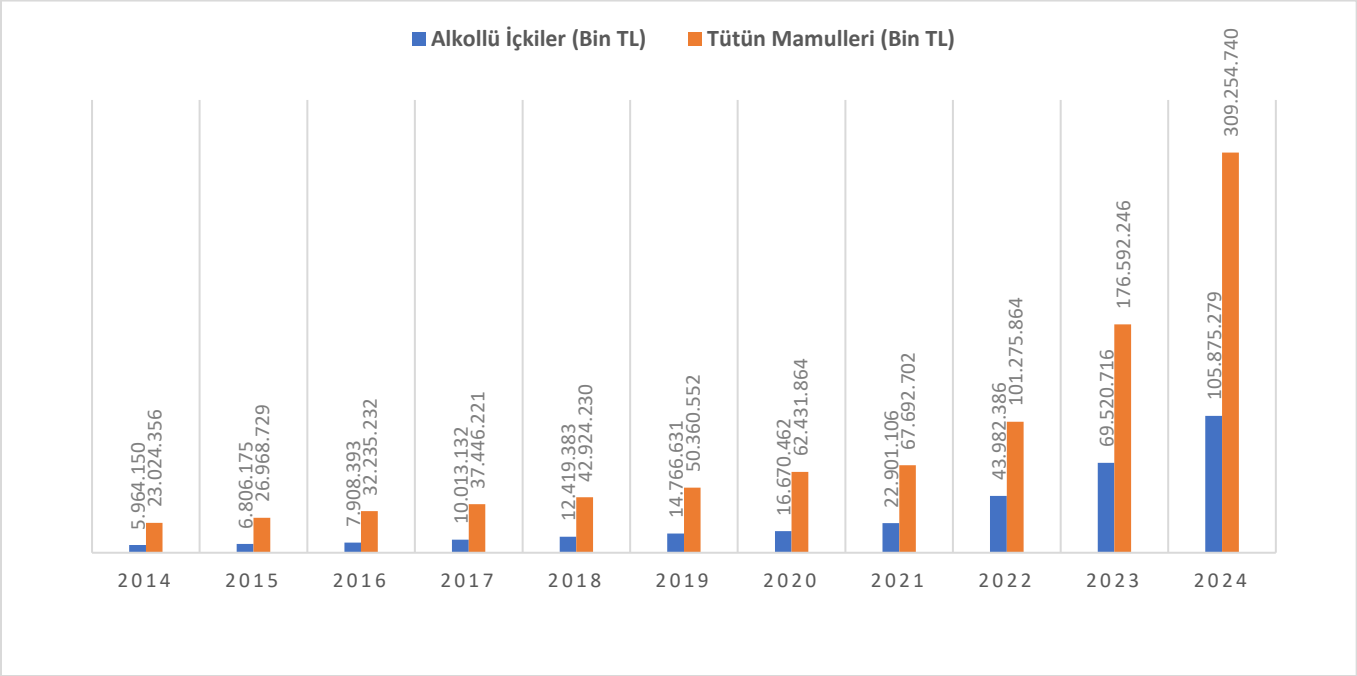

Kaynak: GİB, 2024

Diğer yandan, devlet siyasi oluşumunun doğasında zorunlu olarak var olan "koruyuculuk" rolü, Anayasanın 58. Maddesinde "Gençliğin Korunması" başlığı altında yer almış, "… *Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır*" (1982 Anayasası, md.58) ifadesiyle, devlete, paternal sorumluluğu en üst norm düzeyinde yükleyerek bu durumun meşruluk temelini oluşturmaktadır.

1.3. Erdemsiz Mallar

Paternalist devlet anlayışı, bireyleri "zararlardan" korumak için, kamusal düzenlemeler ve yaptırımlar uygulamaktadır. Bu uygulamalar bireylerin negatif dışsallıklardan korunarak refahlarını arttıracak ve paternalist devletin ana amacı olan "koruma" hedefini yerine getirecektir. Ancak paternalizmin tanımı doğrultusunda önemli olan bireyin kendisine verebileceği zararların en aza indirilmesi ya da ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla devlet, bu amaç doğrultusunda mali araçlar ya da yasal prosedürler uygulamaktadır. Mali araç olarak adlandırılan vergiler, paternalist devlet anlayışına göre devletin özellikle erdemsiz mallar üzerine uyguladığı vergileri arttırarak tüketiminin azaltılması sonucunda sosyal refahın yükseltilmesini amaçlamaktadır (Gültekin, 2022: 53). Bu sayede baba devlet olarak görevini yerine getirmiş olur.

Literatürde erdemsiz mallara, "ek sosyal maliyeti olan mallar", "zararlı özel mallar" ya da "günah vergileri" ifadelerinin de kullanıldığı görülür (Aydın ve Çavdar, 2024: 245). Bu şekilde anılmasının sebebi, toplumsal açıdan fayda yaratmayan, zararlı bağımlılıklar doğuran ve neticesinde negatif dışsallık yaratmasından dolayıdır. Bu tür malların tüketimini caydırmak için bu malların tüketimini konu alan ÖTV, özelliği gereği üretimden sonra veya üretimin belirli bir aşamasında alınmayıp, tek tek belirlenen bazı ürün ve hizmetlerden alınmaktadır (Karakoç, 2003: 109). Erdemsiz mallar üzerinden alınan ÖTV'nin sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Gültekin, 2022: 57);

- Tüketimi esnek olmayan mallar üzerinden alınmaktadır. Esnek olmayışı, yapılan davranışın bağımlılık yapıcı olmasından kaynaklıdır.

- Erdemsiz malların üzerinden vergi alınmasının temel amacı gelir elde etmek değil, toplumun dinamiklerini ve huzurunu garanti altına almaktır.

- Erdemsiz malların tüketimi, negatif dışsallıklara neden olmaktadır.

ÖTV kanunu içerisindeki III Sayılı liste erdemsiz malları barındırmakta olup paternalist devlet anlayışı için örnekler oluşturmaktadır. 06.06.2002 yılında kabul edilen 4760 sayılı ÖTV Kanunu ile belirli mal ve hizmetlerin ÖTV kapsamına alınmasına karar verilmiştir. ÖTV kapsamına alınan III Sayılı liste şu şekildedir: *"Alkollü içkiler, kolalı içecekler, tütün ve tütün mamullerine ayrılmıştır. Buna göre her türlü alkollü içki, her türlü şarap, bira, kolalı gazozlar, tütün, puro, sigaralar, enfiye ve içilen tütün özel tüketim vergisine tabidir. Bu listede 28 adet mal ve ürün sayılmıştır"* (29439 Sayılı Özel Tüketim Vergisi (III) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği).

Dolayısıyla devlet, Özel Tüketim Vergisinin III sayılı listesine paternalist devlet rolüyle yaklaşarak bu mal ve hizmetlerin tüketiminin azaltılması ya da sonlandırılması amacıyla bu ürünlerin tüketiciye olan maliyetini yükseltmektedir. Buradaki amaç tüketimi caydırmaktır. Fakat, TÜİK'in yayınlamış olduğu "Harcama Yöntemine Göre Yerleşik ve Yerleşik Olmayan Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları" verisi incelendiğinde, fiyat artışlarının bireylerin tüketim pratiklerini yeterince etkilemediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 2. Harcama yöntemine göre yerleşik ve yerleşik olmayan hanehalkı alkollü içecek ve tütün nihai tüketim harcamaları

Yıl	Bin TL
2020	104.662.947
2021	126.416.000
2022	220.622.249
2023	395.220.770

Kaynak: TÜİK, 2023

İstatistiki verilerden de anlaşıldığı gibi, bireyleri koruma adına uygulanan vergi politikası, tek başına yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla birey tükettiği ürünün ÖTV tutarındaki artışına aldırış etmeden tüketmeye devam etmekte ya da çeşitli sebeplerle ikame ürünlere yönelmektedir.

2. Beklenmeyen Sonuçlar

Paternalist devlet, bireyleri "koruma" amacıyla erdemsiz mallar olan tütün ürünleri ve alkollü içkiler gibi bağımlılık yapıcı ve toplumsal fayda yaratmayan ürünlere ÖTV uygulamaktadır. Bu doğrultuda, uygulanan ÖTV'nin pozitif dışsallıklarının yanında negatif dışsallık olarak adlandırılan beklenmeyen sonuçları ortaya çıkmaktadır. Beklenmeyen sonuçlar için verilebilecek örnekler ise şu şekildedir;

- Bireyler söz konusu legal erdemsiz mallar yerine daha ucuz olan illegal ikame malları tercih etmektedirler. Örneğin, birey yüksek fiyatlı alkollü içkiyi almak yerine, merdiven altı

üretim olarak tabir edilen yasadışı üretim şeklini tercih ederek sahte/kaçak olan türevlerine yönelecektir. Buna bağlı olarak ölüm sayılarında artış meydana gelebilecektir. Ayrıca merdiven altı üretimin getirdiği bir diğer sorun ise kayıt dışı ekonomidir. Benzer bir durum tütün mamullerinde de görülmektedir. Kaçak tütün, sarma sigara vb. denetimi çok mümkün olmayan ikame ürünlerin kullanımı hızla artabilecektir. Sonuç olarak erişim kısıtlamaları karaborsaya yol açabilmekte ve vergi kayıplarına neden olabilmektedir.

Tablo 3. Sahte/kaçak alkole bağlı ölümler

Yıl	Ölüm sayısı
2020	92
2021	109
2022	38
2023	216
2024	47

Kaynak: Hamle, duvar, blog, sondakika, rapor bülteni gazete verileri kullanılarak yapılmıştır, 2024

Örneğin 2023 yılındaki sayının yüksekliğinden dolayı verileri incelendiğinde, İçişleri Bakanlığının yayınladığı verilere göre, 15 bin litre etil alkol, 188 bin litre kaçak/sahte içki ve 6 bin 100 şişe kaçak/sahte alkollü içki yakalanırken, 35 milyon lira vergi kaybının da önlendiği belirlenmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2023). Dolayısıyla, yıllara göre sahte-kaçak alkol ölüm oranında dalgalanmalar olsa da bu durum mevcut konunun önemini azaltıcı nitelikte değildir.

- Bireylerin tercih ettiği bir diğer illegal yol ise ulaşımı nispeten kolay olan ve diğer bağımlılık yapıcı maddelerden daha ucuz olan amfetamin ve metamfetamin tarzında narkotizm vakalarıdır. Bu doğrultuda vakalara rastlanma oranı sıklaşabilir ve ölüm vakaları meydana gelebilmektedir. Örneğin, İçişleri Bakanlığının yayınlamış olduğu 2024 Türkiye Uyuşturucu Raporu verilerine göre, 2021-2023 şüpheli ve olay sayılarındaki oranın birbirine yakınlığı dikkat çekicidir

- **Grafik 2.** Yıllara göre şüpheli ve olay sayısı

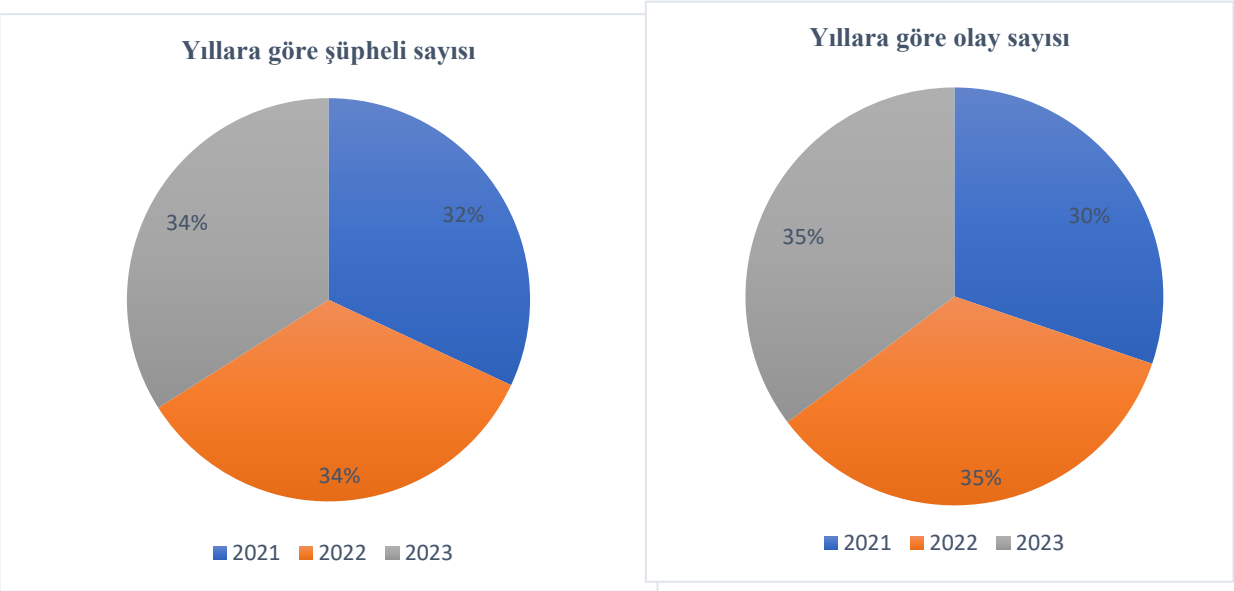

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, 2024

Tedavi olanların yaş grubuna göre dağılımında ise, tedaviye başvuranların 25-34 yaş grubu arasında yoğunlaştığı ve bu yaş grubundaki hastaların toplam hastalara oranının %51,1 olduğu görülmektedir. Dikkat çekici taraf ise, maddeye ilk başlama yaşının 20-22 arasında seyir göstermesidir. Dolayısıyla illegal yöntemlerin tercih edilmesinde azalma ya da artma olmasından ziyade, bireylerin sağlığına zararlı olan yolu seçtiği görülebilmektedir.

3. Erdemsiz Malların Kullanımının Azaltılması İçin Tavsiyeler

Toplumsal fayda yaratmayan erdemsiz malları kullanan bireylerin "neden kullanmayı tercih ettiği" sorusu sorulduğunda çok çeşitli sebepler ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, genetik ve biyolojik faktörler, psikolojik faktörler, sosyal çevre, sosyo-ekonomik koşullar, çevresel ve kültürel faktörler ya da merak ve ilgi gibi sebepler olabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu malların kullanımının ana sebebi içselleştirilmediği sürece, sosyal maliyet özel tüketim maliyetinden çok daha fazla olacaktır (Buyrukoğlu ve Çetintaş, 2023: 79). Bu doğrultuda devlet, bireylerin tedavi, rehabilitasyon ve sosyal uyum süreçlerinde yardımcı olabilmesi için pek çok mekanizma hayata geçirmiştir. Örneğin başlıca mekanizmalar;

Tablo 4. Tedavi, rehabilitasyon ve sosyal uyum mekanizmaları

Tedavi	
Madde bağımlılığı tedavi merkezleri	- Sağlık Bakanlığına bağlı devlet hastaneleri, üniversitelere tıp fakültesi hastaneleri psikiyatri klinikleri ve bazı özel hastaneler. - Ayakta ya da yatarak tedavi koşulları sağlanarak, tıbbi tedaviyi destekleyici nitelikte, bireysel ve grup terapileri yapılmakta ve iş/uğraş aktiviteleri yapılmaktadır.
Yeşilay danışmanlık merkezi (YEDAM)	- Ayaktan psikososyal tedavi. - Türkiye'nin 81 ilinde ve KKTC'de olmak üzere 106 merkezde faaliyetini sürdürmektedir.

	- YEDAM Atölyeleri ile destek sağlanarak, grup tedavileri eşliğinde gastronomi, spor vb. faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bağımlı bireyler haricinde ailelerde bu hizmetten yararlanabilmektedir.
AMATEM (Alkol ve uyuşturucu madde bağımlıları tedavi ve araştırma merkezi)	- Alkol ve çeşitli madde bağımlılıklarına ilişkin tıbbi tedavi ve psikoterapi tedavi programları vardır.
ÇEMATEM (Çocuk ve ergen madde bağımlılığı tedavi merkezi)	- 18 yaş ve altı çocuklara ve ergenlere alkol ve madde kullanım bozukluğu teşhisi, tıbbi ve psiko-sosyal tedavi ile tıbbi rehabilitasyon hizmeti verir.

Rehabilitasyon	
Bağımlı hastalar için rehabilitasyon modeli (BAHAR)	- Bireysel danışmanlık, aile ve grup çalışmaları, sosyal beceri eğitimi, psikoeğitim, iş/uğraşı aktiviteleri yapılmaktadır. - On iki ayaktan rehabilitasyon merkezinin üçü çocuk ergenler için faaliyet göstermektedir. - Ayrıca 40'ar yataklı olmak üzere dört adet yataklı rehabilitasyon merkezi bulunmaktadır.

Sosyal uyum	
İhtisaslaştırılmış çocuk evleri siteleri	- Tıbbi tedavisi ve rehabilitasyon aşaması tamamlanmış, korunma ihtiyacı olan çocukların, sosyal uyumlarının sağlanması amacıyla ihtisaslaştırılmış çocuk evleri sitelerine kabulleri sağlanmaktadır. - Rehberlik danışmanlık, örgün eğitime yönlendirme, mesleki eğitime yönlendirme, istihdama yönlendirme, spor kurslarına, kamplara, sosyal ve kültürel faaliyetlere yönlendirme, günlük program yapma, etkili iletişim, krize müdahale, sorunlarla baş etme gibi konularda beceri kazanma çalışmaları, psikososyal destek gibi çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, 2024

Bu mekanizmalara ek olarak, destek hatları (ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı, ALO 171 Sigara Bırakma Hattı), açık kapı projeleri ve yasal düzenlemelerde mevcuttur. Hedef kitle için hayata geçirilen sosyal politikaların çıktıları incelendiğinde, rehabilitasyon merkezlerinin sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan, sosyal uyum açısından İŞKUR'un çalışma programlarına bakıldığında, alkol ve uyuşturucu kullanan bireylerin bırakması sürecinde doğrudan bir programı bulunmamaktadır. Ancak, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı tedavisi için çeşitli kurumlar ve destek mekanizmaları aracılığıyla rehabilite dönemlerinde işe yerleştirilmelerine yardımcı olunmaktadır. Örneğin, YEDAM verilerine göre 27 kişiyi işe yerleştirmiştir.

4.SONUÇ

Devlet, bireyler üzerinde otoritesini sağlamak için sosyal, ekonomik ve mali politikalar geliştirmekte, bu politikaların uygulanması için ise mali araçları ya da yasal prosedürleri uygulamaya geçirerek birey ve devlet arasındaki ilişkiyi denge de tutmayı amaçlamaktadır.

Diğer taraftan bireyleri korumak için baba figürüne bürünerek toplumsal fayda üretmeyen ve bağımlılık yapıcı erdemsiz malların tüketimini azaltmak/engellemek için mali araç olan ÖTV uygulamaktadır. Literatürde bu anlayış "Paternalist Devlet" olarak adlandırılmaktadır. Bu doğrultuda, erdemsiz mallar üzerine ÖTV ile eklenen fiyat artışının bu ürünlerin tüketimini azaltması beklenirken veriler incelendiğinde bunun gerçekleşmediği dolayısıyla fiyat artışının tek başına bireylerin tüketim pratiklerini yeterince etkilemediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca paternalist devlet politikalarında sosyal fayda ilk sırada yer alırken 2014-2024 ÖTV gelirlerindeki artışa bakıldığında mali faydanın ilk sıraya geçtiği görülmektedir.

Bu duruma ek olarak negatif dışsallık olarak adlandırılan çeşitli beklenmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, sahte/kaçak alkol, merdiven altı üretim, karaborsa, madde bağımlılığı gibi beklenmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra devlet, ortaya çıkan bu olumsuzların önüne geçebilmek için birçok mekanizma hayata geçirmiştir. Bu mekanizmalar incelendiğinde, hastane sayısı, rehabilitasyon merkezi sayısı gibi eksiklikler haricinde bağımlılık sahibi bireylerin en son aşama olan rehabilitasyon aşamasında iş sahibi olması ve bunun için İŞKUR'un doğrudan çalışma programının bulunmaması alanda geliştirilmesi gereken yeni mekanizmalar olarak görülebilir. Çalışmadaki tüm bu hususlar dikkate alındığında ÖTV'nin zararlı tüketimi daha etkin olarak azaltma amacı ile sosyal amaca uygun olarak yeniden revize edilmesi gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

Aktan, C. C. (2021). Patolojik paternalizm: Paternal devlet ve 'iyiniyetli' iyilikseverlik despotizmi üzerine. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,* 10(27), 172-200.

Aktan, C. C. ve Yay, S. (2021). *Paternal devlet (Kamusal iyilikseverlik ve eleştirisi)*. İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.

Alkole zam: Yüksek ÖTV sonucu ölmek kader olmamalıdır. (08. 01. 2023). Gazete Duvar. 25 Temmuz, 2025 tarihinde https://www.gazeteduvar.com.tr/alkole-zam-yuksek-otv-sonucu-olmek-kader-olmamalidir-haber-1597410 adresinden erişildi.

Aydın F. ve Çavdar F. (2024). Paternalist anlayış perspektifinden Türkiye ve seçilmiş ülkelerde tütün ürünlerinin vergilendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 241-258.

Buyrukoğlu, S., Bozdoğan, D. Ve Köktaş, A. M. (2016). Paternalist devlet anlayışının bir gereği olarak günah vergileri: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 15-30.

Buyrukoğlu, S. ve Çetintaş, Ö. (2023). The effect of special consumption tax on preventing the consumption of vice goods: the example of tobacco and tobacco products, *International Journal of Current Social Science*, 2(2), 78-85.

Çengel-5 Operasyonlarında 187 Ton Kaçak ve Sahte İçki Ele Geçirildi. (29.12.2023). İçişleri Bakanlığı. 25 Temmuz, 2025 tarihinde https://www.icisleri.gov.tr/cengel-5-operasyonlarinda-187-ton-kacak-ve-sahte-icki-ele-gecirildi adresinden erişildi.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2024). *Faaliyet Raporu.* https://gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari

Gözlü, A. ve Yılmazcan, D. (2020). Paternalizm ve Antik Roma'da baba figürü. *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of the Faculty of Letters,* 8(2), 232-244.

Gültekin, E. (2022). Günah vergilerine genel bir bakış. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 2(1), 51-60.

Heywood, A. (2009). *Siyasi ideolojiler*. (Çev: A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın ve B. Kalkan). Ankara: Adres Yayınları.

İçişleri Bakanlığı. (2024). *Türkiye Uyuşturucu Raporu.* https://narkotik.pol.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/duyurular(1)/2024_uyus_raporu.pdf

"Kaçak Ve Sahte Alkol Can Alıyor: Hepimizin Sorumluluğu". (26.12.2024). Gazete Hamle. 25 Temmuz, 2025 tarihinde https://www.gazetehamle.com.tr/kacak-ve-sahte-alkol-can-aliyor-hepimizin-sorumlulugu/ adresinden erişildi.

Karakoç, G. (2003). Özel tüketim vergisinin vergi sistemimizdeki yeri ve önemi. *Vergi Denetmenleri Derneği Dergisi*, (64), 109-118.

Kavaklı Demir, E. ve Çelikay, F. (2020). Paternalist anlayış perspektifinden erdemsiz mallar ve kamu müdahalesi: Ampirik bir değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social Economic Research),* 20(39), 53-69.

Ömer Burak Tek, Şeyma Samur, Mansur Menteş ve Ali Buğra Kara. (t.y.). *Devletin Alkol Politikalarını İzleme Platformu | Türkiye Kayıt Dışı Alkol Tüketim Verileri, 2021.* https://raporbulteni.com/turkiye-kayit-disi-alkol-tuketim-verileri-2021/

Özel Tüketim Vergisi (III) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği, Resmî Gazete, Sayı: 29439.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *Yıllar İtibariyle Sigara İç Satışı (1925-2024).* https://www.tarimorman.gov.tr/TADAB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). *Piyasa İstatistikleri.* https://www.tarimorman.gov.tr/TADAB/Menu/23/Alkol-Ve-Alkollu-Ickiler-Daire-Baskanligi

TÜİK. (2023*). Harcama yöntemine göre yerleşik ve yerleşik olmayan hanehalkı alkollü içecek ve tütün nihai tüketim harcamaları.* https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=t%C3%BCketim%20harcamalar%C4%B1&dil=1

26 Devletin Alkol Politikalarını İzleme Platformu | Türkiye Kayıt Dışı Alkol Tüketim Verileri, 2021.

2020 Yılı Türkiye Alkol Tüketim Verileri. (17 Mart, 2021). Özgürlük Araştırmaları Derneği. 25 Temmuz 2025 tarihinde https://oad.org.tr/blog/turkiye-alkol-tuketim-verileri-2020-yili-281/ adresinden erişildi.

2024'te 4 Milyon Litre Sahte İçki Ele Geçirildi. (28.12.2024). Sondakika.com. 25 Temmuz 2025 tarihinde https://www.sondakika.com/guncel/haber-2024-te-4-milyon-litre-sahte-icki-ele-gecirildi-18205458/ adresinden erişildi.

THE USE OF MONOCLONAL ANTİBODİES İN CANCER TREATMENT
KANSER TEDAVİSİNDE MONOKLONAL ANTİKORLARIN KULLANIMI

Merve ŞENSÖZ TURGUT[1]

[1]Dr, Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, 0000-0001-9840-6110

Özet

Tümör hedefli antikor tedavisi, solid tümörler ve hematolojik maligniteler başta olmak üzere birçok kanser türü için etkili bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda, monoklonal antikorlar (mAb), tümöre özgü yüzey antijenlerini hedef alarak tümör hücrelerinin tanınmasını ve yok edilmesini sağlayan güçlü biyolojik ajanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu ajanlar hem tek başına hem de kombine tedavi protokolleri içerisinde kullanılabilmektedir. mAb, hücre yüzeyinde bulunan büyüme faktörü reseptörleri ve farklılaşma antijenlerini hedefleyerek hücre proliferasyonunu engellemekte ve kemoterapötik ajanlara karşı kanser hücrelerini daha duyarlı hale getirebilmektedir. Ayrıca, tümör mikroçevresini hedef alarak anjiyogenezi baskılayıcı etki de gösterebilmektedirler (Barbaros ve Dikmen 2015).

Anti-EGFR antikorları (Panitimumab, cetuximab) başta akciğer, pankreas, mide, duodenum, meme ve tiroid tümörleri olmak üzere çeşitli solid tümörlerde kullanılmaktadır. Anti-HER2 antikorları (trastuzumab, pertuzumab) özellikle meme ve mide kanserlerinde tercih edilmektedir. Anti-VEGFR antikorları (bevacizumab, ramucirumab) ise anjiyogenezin belirgin olduğu meme, gastrointestinal sistem ve akciğer kanserlerinde etkilidir. Farklılaşma antijenlerini hedef alan anti-CD19, anti-CD20, anti-CD52 ve anti-CD30 gibi antikorlar ise hematolojik malignitelerde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Örneğin, rituximab ve ofatumumab gibi anti-CD20 antikorları B hücre kaynaklı malignitelerde klinik başarı göstermektedir. Alemtuzumab, CD52'yi hedefleyen bir monoklonal antikor olup, kronik lenfositik lösemi (CLL) tedavi protokollerinde kullanılmaktadır. CD19, B hücre yüzeyinde yüksek düzeyde eksprese edilen bir moleküldür ve bu hedefe yönelik antikorlar, akut lenfoblastik lösemi gibi CD19+ hematolojik tümörlerde terapötik potansiyel taşımaktadır. CD30 ise özellikle Hodgkin lenfoma ve anaplastik büyük hücreli lenfoma gibi CD30 ekspresyonu gösteren malignitelerde, brentuximab vedotin gibi konjugat antikorlarla etkili bir tedavi hedefi olarak kullanılmaktadır (Kimiz-Gebologlu ve ark, 2018; Si ve ark, 2021). Monoklonal antikorlar, sinyal iletim yollarını bloke etmenin yanı sıra antikora bağımlı hücresel sitotoksisite (ADCC), komplemana bağlı sitotoksisite (CDC) ve T hücresi aracılı immün yanıtları da aktive edebilmektedir. Ayrıca kombinasyon tedavilerinde kemoterapiye duyarlılığı artırdıkları gösterilmiştir (Zahavi ve Weiner, 2020).

Sonuç olarak, monoklonal antikorlar immünoterapide hedefe yönelik tedavilerin temel bileşenlerinden biri haline gelmiş ve kanser tedavisinde sağ kalım ve yaşam kalitesini belirgin şekilde iyileştirmiştir. Bu alandaki ilerlemeler, daha kişiselleştirilmiş ve etkili yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kanser, Monoklonal Antikor, İmmünoterapi, Hedefe Yönelik Tedavi

1. Barbaros B, Dikmen M. (2015). Kanser İmmunoterapisi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 31: 177-181.

2. Kimiz-Gebologlu, I., Gulce-Iz, S. & Biray-Avci, C. Monoclonal antibodies in cancer immunotherapy. Mol Biol Rep 45, 2935–2940 (2018).

3. Si, Y., Melkonian, A. L., Curry, K. C., Xu, Y., Tidwell, M., Liu, M., ... & Liu, X. M. (2021). Monoclonal antibody-based cancer therapies. Chinese Journal of Chemical Engineering, 30, 301-307.

4. Zahavi, D., & Weiner, L. (2020). Monoclonal antibodies in cancer therapy. Antibodies, 9(3), 34.

Abstract

Tumor-targeted antibody therapy presents an effective approach for the treatment of various cancer types, particularly solid tumors and hematological malignancies. In this context, monoclonal antibodies (mAbs) have emerged as potent biological agents that enable the recognition and elimination of tumor cells by targeting tumor-specific surface antigens. These agents can be employed either as monotherapy or in combination with other therapeutic regimens. By targeting growth factor receptors and differentiation antigens present on the cell surface, mAbs can inhibit cell proliferation and sensitize cancer cells to chemotherapeutic agents. Additionally, they may exert anti-angiogenic effects by modulating the tumor microenvironment (Barbaros & Dikmen, 2015).

Anti-EGFR antibodies (e.g., panitumumab, cetuximab) are utilized in various solid tumors, including those of the lung, pancreas, stomach, duodenum, breast, and thyroid. Anti-HER2 antibodies (e.g., trastuzumab, pertuzumab) are primarily preferred in breast and gastric cancers. Anti-VEGFR antibodies (e.g., bevacizumab, ramucirumab) are effective in malignancies with prominent angiogenesis, such as breast, gastrointestinal, and lung cancers. Antibodies targeting differentiation antigens—such as anti-CD19, anti-CD20, anti-CD52, and anti-CD30—are widely used in the treatment of hematologic malignancies. For example, anti-CD20 antibodies like rituximab and ofatumumab have shown clinical efficacy in B cell-derived malignancies. Alemtuzumab, a monoclonal antibody targeting CD52, is utilized in therapeutic protocols for chronic lymphocytic leukemia (CLL). CD19 is highly expressed on the surface of B cells, and antibodies targeting this antigen have therapeutic potential in CD19-positive hematological malignancies such as acute lymphoblastic leukemia. CD30, which is expressed in malignancies such as Hodgkin lymphoma and anaplastic large cell lymphoma, represents an effective therapeutic target when addressed by antibody-drug conjugates such as brentuximab vedotin (Kimiz Gebologlu et al., 2018; Si et al., 2021).

In addition to blocking signal transduction pathways, monoclonal antibodies can also activate immune mechanisms such as antibody-dependent cellular cytotoxicity (ADCC), complement-dependent cytotoxicity (CDC), and T cell-mediated immune responses. Furthermore, they have been shown to enhance chemosensitivity when used in combination therapies (Zahavi & Weiner, 2020).

In conclusion, monoclonal antibodies have become essential components of targeted therapies in immunotherapy, significantly improving both survival rates and quality of life in cancer patients. Advances in this field continue to pave the way for more personalized and effective therapeutic strategies.

Keywords: Cancer, Monoclonal Antibody, Immunotherapy, Targeted Therapy.

Barbaros B, Dikmen M. (2015). Kanser İmmunoterapisi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 31: 177-181.

Kimiz-Gebologlu, I., Gulce-Iz, S. & Biray-Avci, C. Monoclonal antibodies in cancer immunotherapy. Mol Biol Rep 45, 2935–2940 (2018).

Si, Y., Melkonian, A. L., Curry, K. C., Xu, Y., Tidwell, M., Liu, M., ... & Liu, X. M. (2021). Monoclonal antibody-based cancer therapies. Chinese Journal of Chemical Engineering, 30, 301-307.

Zahavi, D., & Weiner, L. (2020). Monoclonal antibodies in cancer therapy. Antibodies, 9(3), 34.

INVESTIGATION OF POSTGRADUATE DISSERTATION ON PEDIATRIC PATIENT SAFETY IN THE FIELD OF NURSING IN TURKEY

TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİK ALANINDA PEDİATRİK HASTA GÜVENLİĞİ KONUSUNDA YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Sibel Serap CEYLAN[1]

[1]Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, ORCID: orcid.org/ 0000-0001-6672-1749

Özet

Giriş ve amaç: Pediatri klinikleri hasta güvenliği açısından yüksek riskli alanlardır. Bu nedenle pediatri hemşirelerinin pediatrik hasta güvenliği ile ilgili farkındalıklarının ve bilgi düzeylerinin yüksek olması, olumlu tutuma sahip olmaları önemlidir. Bununla birlikte pediatri hemşirelerinin araştırmacı rolü kapsamında hasta güvenliğini etkileyen faktörleri incelemesi ve hasta güvenliği faaliyetlerini geliştirecek uygulamalara yönelik araştırmalar yapması beklenmektedir. Bu araştırma Türkiye'de hemşirelik pediatrik hasta güvenliği konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yürütülmüştür.

Yöntem: Retrospektif tanımlayıcı tipteki araştırmaya hemşirelik alanında pediatrik hasta güvenliği konusunda yapılmış, yazım dili Türkçe, tam metin erişim izni olan ve meta analiz olmayan tezler dahil edilmiştir. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez merkezi veri tabanından elde edilmiştir. Tarama yapılırken hasta güvenliği, çocuk, pediatri, yenidoğan ve bebek anahtar kelimeleri kullanılmış, tarih sınırlamasına gidilmemiştir. Araştırmada tezlerin tanımlayıcı ve araştırma yöntemi özellikleri incelenmiş, veriler sayı ve yüzde olarak verilmiştir.

Bulgular: Bu araştırmada yapılan taramaların sonucunda 2012-2024 yılları arasında yapılmış toplam 12 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Lisansüstü tezlerin %91.7'sinin yüksek lisans tezi olduğu, %66.7'sinin devlet üniversitesine kayıtlı öğrenciler tarafından yürütüldüğü, %41.7'sinin çocuk sağlığı ve hastalıkları hemşireliğinde yapıldığı ve %50'sinin tez danışmanı ünvanının doktor öğretim üyesi olduğu belirlenmiştir. İncelenen tezlerin araştırma özelliklerine bakıldığında %66.7'sinin tanımlayıcı tipte olduğu, %41.7'sinin çalışma grubunun hemşire olduğu, %58.3'ünde verilerin anket yöntemini ile toplandığı belirlenmiştir.

Sonuç: Sonuç olarak hemşirelik alanında pediatrik hasta güvenliği konusunda sınırlı sayıda lisansüstü tez yapıldığı ve bunların çoğunluğunun yüksek lisans tezi tanımlayıcı tipte olduğu görülmektedir. Hemşireler pediatrik hasta güvenliğinin sağlanmasında önemli role sahiptir. Bu nedenle pediatri hemşirelerinin hasta güvenliği uygulamalarını geliştirecek daha fazla araştırma yapmaları önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Çocuk, hasta güvenliği, hemşire, lisansüstü tez

Abstract

Introduction and purpose: Pediatric clinics are high-risk areas in terms of patient safety. Therefore, pediatric nurses need to possess a high level of awareness and knowledge regarding pediatric patient safety, as well as a positive attitude. Furthermore, as part of their research role, pediatric nurses are expected to examine the factors that affect patient safety and conduct

research on practices that will enhance patient safety activities. This study was conducted to examine postgraduate theses on pediatric nursing patient safety in Turkey.

Methods: This retrospective, descriptive study included dissertations on pediatric patient safety in nursing, written in Turkish, with full-text access, and without meta-analysis. Data were obtained from the National Thesis Center database of the Council of Higher Education. The search used the keywords patient safety, child, pediatrics, newborn, and infant, and no date restrictions were applied. The descriptive and research methodological characteristics of the dissertations were examined, and data were presented as numbers and percentages.

Results: As a result of the searches conducted in this study, a total of 12 postgraduate dissertations conducted between 2012 and 2024 were identified. It was determined that 11.1% of them were master's theses, 66.7% were conducted by students enrolled in a state university, 41.7% were conducted in child health and disease nursing, and 50% of the thesis advisors were assistant professors. When the research characteristics of the examined theses were examined, it was determined that 66.7% were descriptive, 41.7% had nurses as the study group, and 58.3% of the theses were collected using a survey method.

Conclusion: In conclusion, there is a limited number of graduate theses on pediatric patient safety in the field of nursing, and the majority of these are descriptive. Nurses have a crucial role in ensuring pediatric patient safety. Therefore, it is recommended that pediatric nurses conduct more research to improve their patient safety practices.

Keywords: Child, patient safety, nurse, postgraduate dissertation

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) hasta güvenliğini, "bir hastaya önlenebilir zarar gelmemesi ve sağlık bakımıyla ilişkili gereksiz zarar riskinin kabul edilebilir bir minimuma indirilmesi" olarak tanımlanmaktadır. DSÖ'nün bildirdiğine göre her 10 hastadan yaklaşık 1'i sağlık hizmetlerinden zarar görmekte ve güvenli olmayan bakım nedeniyle yılda 3 milyondan fazla ölüm meydana gelmektedir. Düşük-orta gelirli ülkelerde her 100 kişiden 4'ü güvenli olmayan bakım nedeniyle ölmektedir (WHO, 2023). Hasta güvenliği, tüm sağlık çalışanlarının ortak sorumluluğu olmakla birlikte, doğrudan hasta bakımında aktif rol alan hemşireler bu süreçte merkezi bir konumdadır. Yoğun iş yükü, vardiya usulü çalışma ve duygusal stres gibi birçok zorluk içeren koşullara maruz kalmak hata yapma riskini artırabilmektedir. Literatürde, hemşirelerin sıklıkla ilaç uygulama hataları, enfeksiyon kontrolünde yetersizlik ve riskli bakım süreçlerinde hatalar yaptıkları bildirilmiştir (Korkutan ve Kurt, 2021).

DSÖ bu konuya dikkat çekmek ve hasta güvenliği uygulamalarını geliştirmek amacıyla 2019 yılından itibaren her yıl 17 eylülde hasta güvenliği alanına ışık tutmak için yeni bir tema seçmektedir. 2025 yılı teması ise "Her yenidoğan ve her çocuk için güvenli bakım" olup, sloganı "Başından itibaren hasta güvenliği" dir. (DSÖ, 2025).

Çocuk klinikleri hasta güvenliğine yönelik hataların görülmesi açısından en riskli alanlardır (Yenice, ve ark., 2021). Çocuklarda hastane ortamında gelişimsel özellikleri, yetişkine bağımlılığı gibi bağımlılık faktörlerinin yanı sıra farklı hastalık epidemiyolojisi nedeniyle istenmeyen olaylardan kaynaklanan artan zarar riski daha fazladır ve hasta güvenliği politikalarında önceliklendirilmelerini zorunlu kılmaktadır. Çocuklar, sosyoekonomik dezavantaj, çevresel tehlikeler, bakıma erişim eksikliği (özellikle doğuştan ve kritik durumlar için) ve yaş, ırk, etnik köken ve cinsiyete bağlı eşitsizliklerle bağlantılı istenmeyen olaylardan orantısız bir şekilde etkilenmektedir (Mueller ve ark., 2019)

Bununla birlikte çocuklar hatalarla karşı karşıya kaldıklarında yetişkinlere oranla daha büyük sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Çocukların fiziksel, ruhsal, bilişsel ve sosyal gelişim süreci devam etmekte olup bakım ve tedavi gereksinimleri yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Bu nedenle çocuk klinikleri daha hassas olunması ve daha fazla çaba sarfedilmesi gereken alanlardır (Pazarcıkcı ve Efe, 2018). Bu nedenle pediatrik hasta güvenliği konusunda yapılmış tez çalışmaların incelenmesi bu konuda eksikliklerin ve gereksinimlerin belirlenmesi açısından önemlidir.

Bu araştırma hemşirelik alanında pediatrik hasta güvenliğine ilişkin hemşirelik alanında Türkiye'de yapılan lisansüstü tez çalışmalarının tanımlayıcı ve araştırma özelliklerini incelemek amacıyla yürütülmüştür.

2. YÖNTEM

Retrospektif tanımlayıcı tipte olan araştırmanın verileri 28.07.2025-03.08.2025 tarihleri arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez merkezi veri tabanından elde edilmiştir.

Veri tabanında gelişmiş aramada "hasta güvenliği" ve "çocuk", "hasta güvenliği" ve "pediatri", "hasta güvenliği" ve "yenidoğan", "hasta güvenliği" ve "bebek" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmış ve lisansüstü tezlerin kapsadığı yıllar açısından bir sınırlamaya gidilmemiştir. Araştırmaya pediatrik hasta güvenliği alanında yapılan, yazım dili Türkçe olan, tam metin erişimine izin verilmiş olan ve meta analiz olmayan çalışmalar dahil edilmiştir. Yapılan taramada toplamda 46 teze ulaşılmış, taramalar sonrasında tekrar eden 7 tez ayıklanmıştır. İncelen tezlerden araştırma kriterlerine uygun olmayan 27 tez dışlanmış ve 12 tez araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma verilerinin toplanması için araştırmacılar tarafından oluşturulan Tez Özellikleri Kayıt Formu kullanılmıştır. Bu form tezlerin tanımlayıcı ve araştırma yöntemine yönelik özelliklerine yönelik bilgiler kaydedilecek şekilde oluşturulmuştur.

Verilerin analizi tanımlayıcı istatistiklerden sayı ve yüzde kullanılarak yapılmıştır.

Araştırmada tam metin erişimi olan ve kamuya açık olan tezler çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca araştırmanın bulgularında çalışmaya dahil edilen tezlerde yazarların kimliğini içeren bulgular yer almamaktadır.

3. BULGULAR

Tablo 1

Tezlerin tanımlayıcı özellikleri (n=12)

Özellikler		Sayı	Yüzde
Lisansüstü program türü	Yüksek lisans	11	91.7
	Doktora	1	8.3
Üniversite türü	Devlet	8	66.7
	Özel	4	33.3
Yayınladığı yıl	2024	1	8.3
	2023	1	8.3
	2022	2	16.7
	2021	1	8.3

	2019	1	8.3
	2017	1	8.3
	2016	2	16.7
	2013	1	8.3
	2012	2	16.7
Anabilim dalı	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği	5	41.7
	Hemşirelik	4	33.3
	Kadın Hastalıkları ve Doğum Hemşireliği	1	8.3
	Hemşirelikte Esasları	1	8.3
	Hemşirelikte Yönetim	1	8.3
Danışman ünvanı	Profesör	3	25.0
	Doçent	3	25.0
	Dr. Öğretim Üyesi	6	50.0
Toplam		**12**	**100**

Yapılan araştırmada hemşirelik alanında pediatrik hasta güvenliği ile ilgili ulaşılan 12 tezin 2012-2024 yılları arasında yapıldığı belirlenmiştir. Bu tezlerin %91.7'si yüksek lisans tezi olup %66.7'si devlet üniversitesinde yapılmıştır. Tezlerin çoğunluğu (%41.7) Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim dalında yürütülmüştür. Bununla birlikte Hemşirelik Anabilim dalında (%33.3'ü), Kadın Hastalıkları ve Doğum Hemşireliği (%8.3), Hemşirelikte Esasları (%8.3), Hemşirelikte Yönetim (%8.3) Anabilim dallarında da pediatrik hasta güvenliği ile ilgili tez çalışmaları yapılmıştır. Yapılan tezlerin danışman ünvanları incelendiğinde çoğunluğunun (%50.0) Doktor Öğretim Üyesi olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 2

Tezlerin araştırma yöntemi özellikleri (n=12)

Özellikler		**Sayı**	**Yüzde**
Araştırma türü	Tanımlayıcı	8	66.7
	Randomize kontrollü	2	16.7
	Non randomize kontrollü	1	8.3
	Metodolojik	1	8.3
Çalışma grubu	Hemşireler	5	41.7
	Hemşirelik öğrencileri	2	16.7
	Çocuklar	2	16.7
	Hemşire-Ebe	1	8.3
	Hemşire-Ebe-Hekim	1	8.3
	Ebeveynler	1	8.3
Veri toplama yöntemi	Anket	7	58.3
	Gözlem	3	25.0

Online anket	2	16.7
Toplam	**12**	**100**

İncelenen tezlerin araştırma yöntemi özellikleri Tablo 2'de verilmiştir. Tezlerin %66.7'sinin araştırma yöntemi tanımlayıcı, %16.7'si randomize kontrollü çalışmadır. Yapılan tezlerin çoğunluğunun çalışma grubu hemşirelerdir (%41.7). İncelenen tezlerin veri toplama yöntemine bakıldığında %58.3'ünün anket, %25.0'inin gözlem, %16.7'sinin online anket yoluyla verilerinin toplandığı görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye'de hemşirelik araştırmalarının çoğunluğu akademisyenler tarafından yapılan ve lisansüstü öğrenim gören öğrencilerin tez çalışmalarından oluşmaktadır (Ardahan ve Özsoy, 2015). Bu tez çalışmaları aynı zamanda literatürde eksik olan noktalara dikkat çekmesi ve gelecekte yapılacak araştırmalara yol göstermesi açısından önemlidir.

Bunun yanında pediatri klinikleri hasta güvenliği konusunda özellikle hassas davranılması gereken birimlerdir. Pediatri kliniklerinde hasta güvenliği ile ilgili hataların azaltılması ve önlenmesinde en önemli girişim sık yapılan hata kaynakların belirlenmesi ve bunlara yönelik stratejiler geliştirilmesidir (Pazarcıkçı ve Efe, 2018). Nitekim DSÖ 2025 yılı hasta güvenliği gününde pediatrik hasta güvenliğinin sağlanması ve geliştirilmesi için çağrıda bulunmuştur (DSÖ, 2025).

Sonuç olarak pediatrik hasta güvenliği konusunda hemşirelik alanında sınırlı sayıda lisansüstü tez çalışması yapıldığı ve bunların çoğunluğunun yüksek lisans tezi tanımlayıcı tipte olduğu görülmektedir. Hemşireler pediatrik hasta güvenliğinin sağlanmasında önemli role sahiptir. Bu nedenle pediatri hemşirelerinin hasta güvenliği uygulamalarını geliştirecek daha fazla araştırma yapmalarına gereksinim bulunmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Ardahan, M., & Özsoy, S. (2015). Türkiye'de hemşirelik araştırmalarındaki eğilimler: yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *4*(4), 516-534.

Korkutan, M., & Kurt, M. E. (2021). Hasta güvenliği kültürünün Türkiye'deki mevcut durumu ve önemi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7*(1), 19–31. https://dergipark.org.tr/en/pub/usaysad/issue/61610/842204

Mueller, B. U., Neuspiel, D. R., Fisher, E. R. S., Council on Quality Improvement and Patient Safety, Committee on Hospital Care, Franklin, W., Adirim, T., ... & Hsu, B. (2019). Principles of pediatric patient safety: reducing harm due to medical care. *Pediatrics, 143*(2), e20183649.

Pazarcıkcı, F., & Efe, E. (2018). Pediatri kliniklerinde çalışan hemşirelerin hasta güvenliği ile ilgili sık karşılaştıkları sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *9*(2), 169-174.

Yenice, G. K., Esenay, F. I., & Sezer, T. A. (2021). Çocuk cerrahisi hemşirelerinin hasta güvenliği kültürünün belirlenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 24(1), 76-83.

World Health Organization. World Patient Safety Day, 17 September 2025: "Safe care for every newborn and every child". Geneva: WHO; 2025. Available from: https://www.who.int/news-

room/events/detail/2025/09/17/default-calendar/world-patient-safety-day\--17-september-2025\--patient-safety-from-the-start

World Health Organization. (2023, September 11). *Patient safety*. World Health Organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/patient-safety

PATIENT SAFETY IN NEONATAL INTENSIVE CARE UNITS: ASSESSMENT OF STRESS IN NEWBORN

YENİDOĞAN YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE HASTA GÜVENLİĞİ: YENİDOĞANDA STRESİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sibel Serap CEYLAN[1]

[1]Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, ORCID: orcid.org/ 0000-0001-6672-1749

Özet

Yenidoğan yoğun bakım üniteleri teknolojik cihazlar ve ileri düzey bakımla erken doğmuş ve hasta yenidoğanların tedavi edildiği özel birimlerdir. Ancak doğası gereği hasta güvenliği açısından en riskli ünitelerdendir. Çünkü hem yenidoğanın kırılgan ve savunmasız olması hem de yoğun bakım ortamı ve yapılan işlemler hasta güvenliği için daha fazla dikkatli olmayı gerektirmektedir. Hasta güvenliğinin temel kuralı hastaya zarar vermemektir. Bu nedenle hastaya zarar verebilecek faktörler bilinmeli ve önlemler alınmalıdır. Yenidoğan yoğun bakımında bebeğe zarar veren durumlarda birisi de strestir. Yönetilmeyen ve ya yetersiz yönetilen stres yenidoğanlar için travmatiktir. Bu nedenle yenidoğan yoğun bakım ünitelerinde stres önlemek, değerlendirmek ve yönetmek sağlık personeli için ahlaki bir zorunluluktur. Stres yönetiminde ilk adım stresin değerlendirilmesidir. Bunun için de kullanımı kolay ve hızlı araçlar tercih edilmelidir. Bu çalışmanın amacı yenidoğanda stresi değerlendirmeye yönelik geliştirilen araçların incelenmesidir. Bu amaçla yenidoğan, stres, stresin değerlendirilmesi, stres yönetimi, yenidoğan yoğun bakım, ölçek gibi anahtar kelimelerle çeşitli kombinasyonlar yapılarak CINAHL, EBSCO, Medline, PubMed, Scopus, TR Dizin ve Web of Science veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Tarama yaparken tarih sınırlaması getirilmemiştir. Yapılan tarama sonucunda yenidoğanda stresi değerlendirmek amacıyla fizyolojik ölçümlerin, davranışsal tepkilerin, kortizol vb ölçümlerinin ve ölçeklerin kullanıldığı bulunmuştur. Yenidoğanda stres değerlendiren 7 ölçeğe ulaşılmıştır; Brazelton Neonatal Behavioral Assessment Scale, The Assessment of Preterm Infants' Behavior, Anderson Behavioral State Scale, NICU Network Neurobehavioral Scale, Yenidoğan Konfor Davranış Ölçeği, ALPS-NEO Yenidoğan Ağrı ve Stres Değerlendirme Ölçeği ve Yenidoğan Stres Ölçeği. Bu ölçekler gözlemsel olarak yenidoğanda stresi değerlendirmektedir. Sonuç olarak, bir hasta güvenliği uygulaması olarak yenidoğan yoğun bakımda her türlü girişim öncesinde, sırasında ve sonrasında bebeğin davranışları tekrarlı ve yapılandırılmış bir şekilde gözlenmelidir. Bu, yenidoğandaki stres yaratan durumların tespit edilip ortadan kaldırılmasına ve hasta ve prematüre bebek için hasta güvenliği önlemlerinin uygulanmasına olanak tanır..

Anahtar kelimeler: Hasta güvenliği, stres, stres değerlendirme ölçekleri, yenidoğan yoğun bakım

Abstract

Neonatal intensive care units are specialized units where premature and sick newborns are treated with state-of-the-art equipment and advanced care. However, by their nature, they are among the most risky units in terms of patient safety. This is because the fragility and vulnerability of newborns, as well as the intensive care environment and procedures performed, necessitate increased vigilance for patient safety. The fundamental principle of patient safety is to avoid harming the patient. Therefore, factors that can harm the patient must be recognized

and precautions taken. Stress is one of the factors that can harm babies in neonatal intensive care. Unmanaged or inadequately managed stress is traumatic for newborns. Therefore, preventing, assessing, and managing stress in neonatal intensive care units is a moral imperative for healthcare professionals. The first step in stress management is stress assessment. For this purpose, easy-to-use and fast tools should be selected. The purpose of this study was to examine tools developed to assess stress in newborns. A search was conducted using various combinations of keywords such as newborn, stress, stress assessment, stress management, neonatal intensive care, and scale, using databases including CINAHL, EBSCO, Medline, PubMed, Scopus, TR Dizin and Web of Science. As a result of the screening, it was found that physiological measurements, behavioral responses, cortisol measurements, etc., and scales were used to assess stress in the newborn. Seven scales were identified that assess stress in newborns: the Brazelton Neonatal Behavioral Assessment Scale, the Assessment of Preterm Infants' Behavior, the Anderson Behavioral State Scale, the NICU Network Neurobehavioral Scale, the Neonatal Comfort Behavior Scale, the ALPS-NEO Neonatal Pain and Stress Rating Scale, and the Neonatal Stress Scale. These scales assess stress in newborns observationally.
In conclusion, as a patient safety practice, the baby's behavior should be observed in a repeated and structured manner before, during, and after any intervention in the neonatal intensive care unit. This allows for the identification and elimination of stressful situations in the newborn and the implementation of patient safety measures for the patient and the premature infant.
Keywords: Patient safety, stress, stress assessment tools, neonatal intensive care

1. GİRİŞ

Hasta güvenliği, sağlık hizmetlerinin sunumunda bireylerde oluşabilecek zarar engellenmek amacıyla sağlık kurumlarının ve sağlık profesyonellerinin aldığı tedbirlerin tamamıdır (Türe ve ark., 2020). Hasta güvenliğindeki en önemli kural hastaya zarar vermemektir (DSÖ, 2023). Hasta güvenliğinin oluşturulmasında asıl amaç, sağlık kurumlarında hasta ve yakınlarını, sağlık çalışanlarını fiziksel ve psikolojik olarak olumlu yönde etkileyecek güvenli bir ortam oluşturmaktır (Türe ve ark., 2020). Hasta bakım hizmetlerinin yürütülmesinde görev alan hemşireler yasalar ve mesleki etik ilkeler gereği hastalarını olası tehlikelerden korumak, girişimlerin istenmeyen sonuçlarını önlemek, herhangi bir tıbbi hata karşısında bu hatanın bildirimini yapmakla sorumludur (Türk ve Eşer, 2007).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler tüm disiplinlerde olduğu gibi sağlık hizmetlerinide karmaşık bir hale getirmiştir. Bununla birlikte teknolojideki hızlı ilerlemeler, yenidoğan ve prematüre bebeklerin yenidoğan yoğun bakım ünitelerinde (YYBÜ) yaşama tutunmaları ve hayatta kalma şansını arttırmaktadır (Altimier ve White, 2014). Ancak YYBÜ'deki yenidoğanın dış etkenlere karşı savunmasız olması, tıbbi hata riskini de arttırmaktadır (Unver ve Işık, 2024). YYBÜ'de yatış sırasında yenidoğan bebeğin 700'den fazla prosedüre, 24 saatte 200'den fazla dokunmaya maruz kaldığı bildirilmiştir (Altimier ve White, 2014). Bu durum hasta güvenliği açısından yenidoğan risk altında kaldığını ve durumun ciddiyetini göstermektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2025 yılında, üye devletleri, "çocukların, ailelerin ve bakım vericilerin özel ihtiyaçlarını vurgulayarak tüm sağlık ortamlarında pediatrik ve yenidoğan bakımındaki güvenlik risklerine ilişkin küresel farkındalığı artırmak; hükümetleri, sağlık örgütlerini, meslek kuruluşlarını ve sivil toplumu daha güvenli yenidoğan ve çocuk bakımı için sürdürülebilir stratejiler benimsemeye, daha geniş hasta güvenliği ve kalite girişimlerine entegre etmeye; ebeveynleri, bakıcıları ve çocukları eğitim, farkındalık ve bakıma aktif katılım yoluyla güçlendirmeye ve pediatrik ve yenidoğan bakımında hasta güvenliği konusunda güçlendirilmiş araştırmaları savunmaya" yönelik öncelikli alanlara odaklanan politikalar ve müdahaleler uygulamaya çağırmaktadır (WHO, 2025). Çocuklar toplumun kırılgan ve savunmasız bir grubudur. Çocuk yaş grubu gelişimsel özellikleri, yetişkine bağımlılığı gibi bağımlılık faktörlerinin yanı sıra farklı hastalık epidemiyolojisi nedeniyle istenmeyen

olaylardan kaynaklanan artan zarar riski daha fazladır ve hasta güvenliği politikalarında önceliklendirilmelerini zorunlu kılmaktadır. Çocuklar, sosyoekonomik dezavantaj, çevresel tehlikeler, bakıma erişim eksikliği (özellikle doğuştan ve kritik durumlar için) ve yaş, ırk, etnik köken ve cinsiyete bağlı eşitsizliklerle bağlantılı istenmeyen olaylardan orantısız bir şekilde etkilenmektedir (Mueller ve ark., 2019)

YYBÜ'de hasta güvenliği ile ilgili sıklıkla çalışılan konular enfeksiyon kontrolü, iletişim, kimliklendirme, ilaç hataları, düşme ve bakım verme üzerinedir (Kaleci ve Arslan, 2020). T.C. Sağlık Bakanlığı yenidoğan güvenliği ile ilgili sağlıkta kalite göstergeleri içerisinde YYBÜ ile ilgili ölçütlerde bakımın izlenmesi ve değerlendirilmesini vurgulamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). YYBÜ'de bakımın izlenmesi ve değerlendirilmesinde stresin izlenmesi ve yönetilmesi önemli bir girişimdir.

Doğumdan önce anne karnında sıcak, karanlık ve yerçekimsiz ortamda bulunan fetüsün doğumla birlikte bu ortamı değişmektedir. Dış ortama uyum sağlayamayan hasta ve preterm bebeklerin dış ortama uyum sağlayacak sistemleri henüz gelişmediği için yaşamlarını sürdürebilmek için YYBÜ'de kalmak zorundadırlar. Uterus ile karşılaştırıldığında yoğun bakım ortamı, bebekte strese neden olan ve büyüme gelişme sürecine kesintiye uğratan, gürültülü, aşırı aydınlık, ağrılı ve stresli işlemlerle doludur (Bradley and Ritter 2014). Ayrıca yaşamın ilk anından itibaren YYBÜ'nde yatan bebekler sık sık stresörlere maruz kalmaktadır. Bu durum YYBÜ'de yatan hasta ve prematüre bebekler için stresli ve travmatiktir (Coughlin, 2014). Yenidoğan dönemi bebekler için hayatta kalma ve sağlıklı büyüme ve gelişme için kritik bir dönemdir. Bu dönemde uzun süre ağrı ve strese maruz kalmak bebekleri nörogelişimsel olarak olumsuz etkilemekte, uzun vadede davranışsal ve bilişsel sorunların gelişimine neden olabilmektedir (Cong ve ark., 2017). Stres özellikle prematüre ve düşük doğum ağırlıklı bebeklerde fazla enerji harcamasına neden olmakta ve iyileşme sürecini olumsuz etkilemektedir (Gardner ve ark., 2016)

2. YÖNTEM

Bu sistematik incelemede yenidoğanda stresi değerlendirmeye yönelik geliştirilen araçların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1-15 Temmuz 2025 tarihleri arasında CINAHL, EBSCO, Medline, PubMed, Scopus, TR Dizin ve Web of Science veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Yapılan taramada yenidoğan, stres, stresin değerlendirilmesi, stres yönetimi, yenidoğan yoğun bakım, ölçek gibi anahtar kelimeler oluşturulmuş ve bu kelimeler ile çeşitli kombinasyonlar yapılmıştır. Tarama yaparken tarih sınırlaması getirilmemiştir.

3. BULGULAR

Yapılan tarama sonucunda yenidoğanda stresi değerlendirmek amacıyla fizyolojik ölçümlerin, davranışsal tepkilerin, kortizol vb ölçümlerinin ve ölçeklerin kullanıldığı bulunmuştur. Yenidoğanda stres değerlendiren 7 ölçeğe ulaşılmıştır; Brazelton Neonatal Behavioral Assessment Scale, The Assessment of Preterm Infants' Behavior, Anderson Behavioral State Scale, NICU Network Neurobehavioral Scale, Yenidoğan Konfor Davranış Ölçeği, ALPS-NEO Yenidoğan Ağrı ve Stres Değerlendirme Ölçeği ve Yenidoğan Stres Ölçeği. Bu ölçekler gözlemsel olarak yenidoğanda stresi değerlendirmektedir.

Yapılan tarama sonucunda yenidoğanda strese yönelik değerlendirme yapan 7 ölçeğe ulaşılmıştır (Als et al., 1988a; Als et al., 1988b; Gill et al., 1988; Anderson, 1990; Brazelton, 1995; Lester ve Tronick, 2004; Hawthorne, 2005; Van Dijk et al., 2009; Sullivan et al., 2012; Kahraman ve ark., 2014; Lundqvist et al., 2014; Ceylan ve Bolışık, 2017a; Ceylan ve Bolışık, 2017b; Küçük Alemdar ve Güdücü Tüfekçi, 2015; Başdaş et al., 2018). Bu ölçekler; Brazelton Neonatal Behavioral Assessment Scale (BNBAS), The Assessment of Preterm Infants' Behavior (APIB), Anderson Behavioral State Scale (ABSS), NICU Network Neurobehavioral

Scale (NNNS), Yenidoğan Konfor Davranış Ölçeği (COMFORTneo), ALPS-NEO Yenidoğan Ağrı ve Stres Değerlendirme Ölçeği, Yenidoğan Stres Ölçeği'dir.

Yenidoğan bebeklerde stres değerlendirmede kullanılan bir diğer yöntemde biyokimyasal ölçümlerdir. Bunlardan en sık kullanılan biyokimyasal ölçüm kortizoldur (Kahraman ve Başbakkal, 2017). Kortizol psikolojik stresin biyolojik belirteci olarak tanımlanmaktadır (Hellhammer et al., 2009). Yapılan çalışmalar da plazma tükrük düzeyinin tükürük kortizol düzeyini göstermektedir (Cabral et al., 2013; Maas et al., 2014). Nitekim bebeklerden tükürük alımı kan alımına göre daha az stresli olduğu için araştırmalarda tercih edilmektedir (Kahraman ve Başbakkal, 2017). Bununla birlikte yaşamın ilk haftasında tükürük kortizol seviyeleri belirlenebilir düzeyde olduğu ve yenidoğan bebeklerde ağrı ve stresi değerlendirmede güvenilir bir yöntem olduğu bildirilmektedir (Herrington et al., 2004).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Pediatri kliniklerinde görevli hemşireler bebeklerin ve çocukların bakımında aktif rol alan sağlık profesyonelleri olup hasta güvenliği açısından önemli bir konumdadırlar (Pazarcıkçı, 2018). Bu nedenle hasta güvenliğinin önemli unsurlarından biri olan atravmatik bakım YYBÜ'de zorunludur. Bu amaçla YYBÜ'de yatan hasta ve prematüre bebeklerde stresi değerlendirilmesi, önlenmesi ve yönetilmesi önemlidir. Hemşire YYBÜ'de yatmanın travmatik bir deneyim olduğunun farkına varıp, stresi en aza indirmeli ve kanıta dayalı uygulamaları kullanmalıdır (Coughlin 2014). Yenidoğanda stres değerlendirmede kullanılan yöntemler şunlardır; davranışsal tepkilerin gözlenmesi, yaşam bulgularının izlenmesi, tükrük kortzol düzeyinin ölçülmesi ve stres değerlendirme ölçeklerinin kullanılması.

Hemşire YYBÜ'de bebeğin bakımı bakımını planlarken uygun girişimlerin zamanını ve süresini belirlemede otonomik ve motor fonksiyonların, genel durumun değerlendirilmesinden sorumludur (Hannah 2010). YYBÜ'de her türlü girişim öncesinde, sırasında ve sonrasında bebeğin doğal davranışları tekrarlı ve yapılandırılmış bir şekilde gözlenmelidir. Hasta ve prematüre bebekler stresli durumlarla tek başına baş edemez. Bu nedenle hemşire stres yönetmede etkiili müdahalelerde bulunmalıdır Hemşire yenidoğanı gözlemleyerek strese girmesine neden olan durumu ortadan kaldırmalı, gelişimine uygun ortam sağlamalıdır (Coughlin 2014). Stresi değerlendirmede kullanılacak yöntemin kullanımı hızlı ve kolay olmalıdır (Modrin-McCarthy ve ark 1997).

Stresli durumlarla tek başına baş edemeyen prematüre bebeğe anında müdahale etmek hem ahlaki bir zorunluluk hem de hasta güvenliğinin sağlanmasında önemli bir girişimdir. Hemşire yenidoğanı gözlemleyerek strese girmesine neden olan durumu ortadan kaldırarak, gelişimine uygun ortam sağlamalıdır. Bebeğin bakımını planlarken uygun girişimlerin zamanını ve süresini belirlemede otonomik ve motor fonksiyonların, genel durumun değerlendirilmesi gerekmektedir. YYBÜ'de her türlü girişim öncesinde, sırasında ve sonrasında bebeğin doğal davranışları tekrarlı ve yapılandırılmış bir şekilde gözlenmelidir. Bunun için hızlı ve güvenilir araçlar kullanılmalıdır.

5. KAYNAKLAR

Als, H., Duffy, F. H., & McAnulty, G. B. (1988a). Behavioral differences between preterm and full-term newborns as measured with the APIB system scores: I. Infant Behavior and Development, 11(3), 305-318.

Als, H., Duffy, F. U., & McAnulty, G. B. (1988b). The APIB, an assessment of functional competence in preterm and full-term newborns regardless of gestational age at birth: II. Infant Behavior and Development, 11(3), 319-331.

Altimier, L., & White, R.D. (2014). The neonatal intensive care (NICU) environment. In: C. Kenner, J. & Wright. (Eds.), Compherensive Neonatal Nursing Care. (5th ed., pp. 722-738). Newyork, NY: Springer.

Anderson, G. C., Behnke, M., Gill, N. E., Conlon, M., Measel, C. P., & McDonie, T. E. (1990). Self-regulatory gavage to bottle feeding for preterm infants: effect on behavioral state, energy expenditure, and weight gain. Key aspects of recovery: Improving nutrition, rest, and mobility, 83-97.
Başdaş, Ö., Erdem, E., Elmali, F., & Kurtoğlu, S. (2018). The Brazelton Neonatal Behavioral Assessment Scale: A validity and reliability study in a Turkish sample. Turkish journal of medical sciences, 48(2), 399-404.
Bradley, C., & Ritter R. (2014) Developmental care fort he sick and preterm infant. In: C. Kenner, J. & Wright. (Eds.), Compherensive Neonatal Nursing Care. (5th ed., pp. 925-931). Newyork, NY: Springer.
Brazelton TB, Nugent JK. Neonatal Behavioral Assessment Scale. 4th ed. London, UK: MacKeith Press; 1995.
Cabral DM, Antonini SR, Custódio RJ, Martinelli CE Jr, da Silva CA. Measurement of salivary cortisol as a marker of stress in newborns in a neonatal intensive care unit. Horm Res Paediatr. 2013;79(6):373-8.
Ceylan, S.S., & Bolışık, B. (2017a). Examining psychometric properties of newborn stress scale. Acibadem University Health Sciences Journal, 2, 97-103.
Ceylan, S.S., & Bolışık, B. (2017b). Validity and reliability of ALPS-Neo pain and stress assessment scale in newborns. Pamukkale Medical Journal, 1, 45-52.
Cong, X., Wu, J., Vittner, D., Xu, W., Hussain, N., Galvin, S., ... & Henderson, W. A. (2017). The impact of cumulative pain/stress on neurobehavioral development of preterm infants in the NICU. Early human development, 108, 9-16.
Coughlin,M. E. (2014). Transformative nursing in the NICU traumainformed age-appropriate care. New York, NY: Springer.
Gardner, S.L., Goldson, E., & Hernandez, J.A. (2016). The Neonate and the environment impact on development. In S. L. Gardner, B. S. Carter, M. Enzman-Hines, & J. A. Hernandez (Eds.), Merenstein & Gardner's handbook of neonatal intensive care (7th ed., pp. 263-314). St. Louis, MO: Mosby.
Gill NE, Behnke M, Conlon M, McNeely JB, Anderson, GC. Effect of Nonnutritive Sucking on Behavioral State in Preterm Infants Before Feeding. Nurs Res 1988;37:347-50.
Hannah, L. (2010). Awareness of preterm infants' behavioural cues: a survey of neonatal nurses in three Scottish neonatal units. Infant, 6(3), 78.
Hawthorne, J. (2005). Using the Neonatal Behavioural Assessment Scale to support parent-infant relationships. Infant, 1(6), 213-218.
Hellhammer, D. H., Wüst, S., & Kudielka, B. M. (2009). Salivary cortisol as a biomarker in stress research. Psychoneuroendocrinology, 34(2), 163-171.
Herrıngton CJ, Olomu IN., Geller SM. Salivary Cortisol As Indicators of Pain in Preterm Infants: A Pilot Study, Clin Nurs Res. 2004 Feb;13(1):53-68
Kahraman, A., Başbakkal, Z., & Yalaz, M. (2014). Yenidoğan Konfor Davranış Ölçeği'nin türkçe geçerlik ve güvenirliği. Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi, 1(2), 1-11.
Kahraman, A., & Başbakkal, Z. (2017). Yenidoğan Bebeklerin Stresini Değerlendirmede Bir Yöntem; Tükürük Kortizol Düzeyi. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(3), 136-141.
Kaleci, E., & Taş Arslan, F. (2020). Patient Safety Related Implementations of Nurses Working in the Neonatal Intensive Care Unit and Related Factors. The Journal of Pediatric Research, 7(1), 18-24. https://doi.org/10.4274/jpr.galenos.2019.00921
Küçük Alemdar, D., & Güdücü Tüfekci, F. (2015). Prematüre Bebek Konfor Ölçeği'nin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirliği. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma, 12(2), 142-148.

Lester, B.M. & Tronick, E.Z. The Neonatal Intensive Care Unit Network Neurobehavioral Scale Procedures. Pediatrics 2004;113;641.
Lundqvist, P., Kleberg, A., Edberg, A.K., Larsson, B.A., Hellstrom-Westas, L., & Norman, E. (2014). Development and psychometric properties of the Swedish ALPS-Neo pain and stress assessment scale for newborn infants. Acta Paediatrica, 103, 833-839.
Maas, C., Ringwald, C., Weber, K., Engel, C., Poets, C. F., Binder, G., & Bassler, D. (2014). Relationship of salivary and plasma cortisol levels in preterm infants: results of a prospective observational study and systematic review of the literature. Neonatology, 105(4), 312-318.
Modrin-McCarthy MA, McCue S, Walker J. Preterm infants and stress: A tool for the neonatal nurse. J Perinat Neonat Nurs, 1997;10(4):62-71.
Mueller, B. U., Neuspiel, D. R., Fisher, E. R. S., Council on Quality Improvement and Patient Safety, Committee on Hospital Care, Franklin, W., Adirim, T., ... & Hsu, B. (2019). Principles of pediatric patient safety: reducing harm due to medical care. Pediatrics, 143(2), e20183649.
Pazarcıkcı, F., & Efe, E. (2018). Pediatri kliniklerinde çalışan hemşirelerin hasta güvenliği ile ilgili sık karşılaştıkları sorunlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 9(2), 169-174.
Sullivan, M. C., Miller, R. J., Fontaine, L. A., & Lester, B. (2012). Refining Neurobehavioral Assessment of the High-Risk Infant Using the NICU Network Neurobehavioral Scale. Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing, 41(1), 17-23.
Türe, A., Efe, A., Özelü, M (2020) Hemşirelikta Hasta Güvenliği İn. Güncel Hemşirelik Çalışmaları, Eti Aslan, F. (Ed.). Akademisyen Yayınevi, pp; 1-14
Türk, G., & Eşer, İ. (2007). Hastane ortamında hasta güvenliği ve hemşirelik yaklaşımı. Hastane Yönetimi Dergisi, 11(1-2), 16-20.
T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). Yenidoğan Güvenliği ile ilgili Sağlıkta Kalite Standartları ve Göstergeleri. https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/TR-105698/ilgili-standartlar-ve-gostergeler.html
Unver, G. T., & Isik, B. S. (2024). Impact of neonatal intensive care nurses' work environments on attitudes towards patient safety: A cross-sectional study in Türkiye. Journal of Pediatric Nursing, 79, e126-e131.
van Dijk, M., Roofthooft, D. W., Anand, K. J., Guldemond, F., de Graaf, J., Simons, S., ... & Tibboel, D. (2009). Taking up the challenge of measuring prolonged pain in (premature) neonates: the COMFORTneo scale seems promising. The Clinical journal of pain, 25(7), 607-616.
World Health Organization. World Patient Safety Day, 17 September 2025: “Safe care for every newborn and every child”. Geneva: WHO; 2025. Available from: https://www.who.int/news-room/events/detail/2025/09/17/default-calendar/world-patient-safety-day\--17-september-2025\--patient-safety-from-the-start
World Health Organization. (2023, September 11). Patient safety. World Health Organization. Available from: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/patient-safety

INVESTIGATION OF INVASION IN LUNG CANCER USING CANCER STEM CELLS AND ORGAN-ON-A-CHIP TECHNOLOGY

AKCİĞER KANSERİNDE İNVAZYONUN KANSER KÖK HÜCRESİYLE ORGAN ON A CHİP TEKNOLOJİSİNDE ARAŞTIRILMASI

Elif Afra BEŞPARMAK[1], Zehra VAROL[2], Medine DOĞAN SARIKAYA[3], Muhammed Sabit KIYICI, Seçil YILMAZ

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Genom ve Kök Hücre Merkezi (GENKOK), Kök Hücre Bölümü, 0000-0001-6200-876X

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Genom ve Kök Hücre Merkezi (GENKOK), Kök Hücre Bölümü, ORCID: 0000-0002-0733-6485

[3] Doktora Öğrencisi, Penn State Üniversitesi, Mühendislik Bilimi ve Mekanik Bölümü, 0000-0003-0435-6066

[4] Doktora Öğrencisi, Penn State Üniversitesi Yaşam Bilimleri Huck Enstitüleri , 0000-0003-0435-6066

[5] Doktora Öğrencisi, , Erciyes Üniversitesi Genom ve Kök Hücre Merkezi (GENKOK), Kök Hücre Bölümü 0000-0003-0435-6066

[6] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Genom ve Kök Hücre Merkezi (GENKOK), Kök Hücre Bölümü 0000-0002-1895-1301

[7]Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Genom ve Kök Hücre Merkezi (GENKOK), 0000-0001-9381-828X

Özet

Akciğer kanserinin en yaygın formu olan küçük hücreli dışı akciğer kanseri (KHDAK), yüksek invazyon ve metastaz potansiyeliyle bilinir. Tümör hücrelerinin invazif özelliklerinin incelenmesi, hastalığın ilerleyişini anlamak ve etkili tedavi stratejileri geliştirmek açısından kritik öneme sahiptir. Geleneksel hücre kültürü yöntemleri bu kompleks biyolojik süreçleri yansıtmakta yetersiz kalırken, mikroakışkan tabanlı üç boyutlu hücre kültürü sistemleri bu ihtiyaca yanıt veren yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışmada, KHDAK model hücre hattı olan A549 hücrelerinden izole edilen kanser kök hücrelerinin (KKH) invazyon yetenekleri, üç boyutlu bir organ-on-a-chip platformunda değerlendirilmiştir. Bu çalışmada A549 heterojen hücre popülasyonundan manyetik hücre ayırma (MACS) yöntemi kullanılarak izole edilen KKH'ler floresan prob kullanılarak etiketlendirildikten sonra organ-on-a-chip sistemine yüklenmiştir. Hücrelerin invazif davranışları üç gün boyunca konfokal mikroskopi ile elde edilen görüntüler kullanılarak kantitatif olarak değerlendirilmiştir. Konfokal görüntülemeler sonucunda, A549 hücrelerinden izole edilen KKH'lerin zamanla artan invazif davranış sergilediği konfokal mikroskopi ile elde edilen üç boyutlu görüntüler üzerinden yapılan kantitatif analizlerle belirlenmiştir. Hücre yayılımının zamana bağlı olarak anlamlı düzeyde arttığı ve üçüncü gün sonunda maksimum invazyon alanına ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Bu bulgular A549 hücrelerinden izole edilen KKH'lerin invazyon davranışlarını organ-on-a-chip

sistemi üzerinde üç gün boyunca dinamik ve üç boyutlu bir ortamda başarıyla izleyerek invazyon sürecinin canlı ve kantitatif takibini mümkün kılmıştır. Sistem, gerçek doku benzeri mikroçevre koşulları sunarak geleneksel kültür yöntemlerine kıyasla daha fizyolojik veriler sağlamıştır. Bununla birlikte, sınırlı besin hacmi ve kültür alanı nedeniyle uzun dönemli gözlemler yapılamamış; değerlendirme erken evre ile sınırlı kalmıştır. Yine de bu model, akciğer kanserinde invazyon araştırmaları için güçlü ve tekrarlanabilir bir temel sunmakta ve daha kompleks hücre sistemleriyle geliştirilmeye açık bir platform olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Organ-on-a-chip, Akciğer Kanseri, Kanser Kök Hücresi, İnvazyon

Abstract

Non-small cell lung cancer (NSCLC), the most common type of lung cancer, is known for its high invasion and metastatic potential. Investigating the invasive characteristics of tumor cells is critically important for understanding disease progression and developing effective therapeutic strategies. While traditional cell culture methods fall short in representing these complex biological processes, microfluidic-based three-dimensional (3D) cell culture systems offer an innovative approach to meet this need. In this study, the invasive abilities of cancer stem cells (CSCs) isolated from the NSCLC model cell line A549 were evaluated using a 3D organ-on-a-chip platform. CSCs were isolated from the heterogeneous A549 cell population using the magnetic-activated cell sorting (MACS) method and labeled with a fluorescent probe before being loaded into the organ-on-a-chip system. The invasive behavior of the cells was quantitatively assessed over three days using images obtained via confocal microscopy. The results revealed that CSCs isolated from A549 cells exhibited a progressively increasing invasive pattern, as determined through quantitative analysis of the 3D images captured by confocal imaging. It was observed that cell spreading significantly increased over time and reached a maximum invasion area by the third day. These findings demonstrate that CSCs derived from A549 cells can be dynamically and quantitatively tracked in a 3D microenvironment over a period of three days using an organ-on-a-chip system. This platform, by offering a tissue-like microenvironment, provided more physiologically relevant data compared to conventional culture methods. However, due to limited nutrient volume and culture space, long-term observations were not feasible, and the evaluation was confined to the early stages. Nonetheless, this model offers a robust and reproducible foundation for studying invasion in lung cancer and stands out as a promising platform open to further development with more complex cellular systems.

Keywords: Organ-on-a-chip, Lung Cancer, Cancer Stem Cell, Invasion

AUTONOMIZATION OF A MANUALLY CONTROLLED PNEUMATIC ARTIFICIAL MUSCLE-BASED FLEXIBLE ROBOTIC GRIPPER WITH IMAGE PROCESSING MECHANISM

MANUEL KONTROL EDİLEN PNÖMATİK YAPAY KAS TABANLI ESNEK ROBOTİK KAVRAYICININ GÖRÜNTÜ İŞLEME MEKANİZMASI İLE OTONOMLAŞTIRILMASI

Seyda Emir ŞİMŞİR[1], Muhammed Ömer İBİŞ[2], Sedat İRİÇ[3], Akın Oğuz KAPTI[4]

[1]Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği, , ORCID: 0000-0001-9411-5172
Sakarya Üniversitesi, Araştırma-Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (SARGEM)

[2]Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği, ORCID: 0000-0003-0959-6421
Sakarya Üniversitesi, Araştırma-Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (SARGEM)

[3]Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği, ORCID: 0000-0001-8477-7906
Sakarya Üniversitesi, Araştırma-Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (SARGEM)

[4]Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği, ORCID: 0000-0003-2059-6086
Sakarya Üniversitesi, Araştırma-Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (SARGEM)

Özet

Pnömatik yapay kaslar, doğal kasların hareketlerini taklit eder şekilde hava basıncı etkisiyle kasılarak tek yönlü çekme kuvveti üreten yapılardır. Her ne kadar yarım asır önce McKibben yapay kasları adında ortaya çıkmış olsalar da endüstriyel anlamda yeteri kadar uygulama alanı bulunmadığından popülerlik kazanamamışlardır. Günümüz çağında malzeme biliminin ve hassas robotiğin gelişimiyle ivmelenerek popülerlik kazanmaya başlayan pnömatik yapay kaslar, bilimsel araştırmalarda öne çıkan bir çalışma alanı haline gelmiştir. Eğilen, burulan, kasılan gibi farklı kavramsal alanları bulunan yapay kaslar, benzer çalışma prensipleriyle kurgulanmış olsalar da her biri spesifik kullanım alanlarına yönelik tasarımlara sahiptir. Örneğin biyolojik parmakları taklit edebilen pnömatik yapay kaslar, eğilen tür yapay kasların bir çeşididir. Yapay parmaklar, yapısal özellikleri itibarıyla tek başlarına kullanılamamaktadırlar. Bu nedenle, parmakları hareket ettirerek fonksiyonel hale getirebilecek bir yapı gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Temelde bu yapı, kontrol elemanı görevini üstlenerek basınçlandırma elemanlarından sağlanan ve önceden belirlenmiş bir karakteristiğe sahip olan basınçlı havayı parmaklara iletmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışmada 3 eksende hareket edebilen, 4 adet pnömatik yapay parmağa sahip olan, 50x50 mm ile 200x200 mm arası yatay kavrama kapasitesine sahip olan, 12x330 mm dikey kavrama kapasitesine sahip olan, maksimum 600 g kütleye sahip nesneleri kavrayabilen ve mekanik hareketleri dijital kontrol

ekranı ile manuel olarak kontrol edilebilen robotik kavrayıcıya görüntü işleme mekanizması sayesinde nesneye özel otonom kavrama özelliği entegre edilmiştir. Aynı zamanda harici bir kontrol ekranı ile yapılabilen pnömatik hava ayarı da otonom kavrama sistemine entegre edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda esnek robotik kavrayıcının kare ve dikdörtgen kesitli nesnelerin boyutlarını algılayabildiği, algılanan boyutlara göre parmakları ön kavrama pozisyonuna konumlandırabildiği, kavrama işlemi için otonom olarak parmaklara hava basıncı sağlayabildiği, kavranan nesneyi zeminden kaldırdıktan sonra tekrar zemine bırakıp parmakların ana pozisyonlarına dönebildiği gözlemlenmiş ve pnömatik yapay kas tabanlı esnek robotik kavrayıcıların otonomlaşarak endüstriyel alanda kullanılan geleneksel rijit kavrayıcıların yerini alabileceği kanıtlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Görüntü İşleme, Yumuşak Robotik, Pnömatik Yapay Kas (PYK)

Abstract

Pneumatic artificial muscles are structures that produce unidirectional tensile forces by contracting under air pressure, mimicking the movements of natural muscles. Although they emerged half a century ago under the name McKibben artificial muscles, they have not gained popularity due to a lack of sufficient industrial applications. With the development of materials science and precision robotics, pneumatic artificial muscles have gained increasing popularity and become a prominent field of study in scientific research. Artificial muscles, which have different conceptual domains such as bending, torsion, and contraction, are designed with similar operating principles, but each has its own design for specific applications. For example, pneumatic artificial muscles that can mimic biological fingers are a type of bending type of artificial muscle. Due to their structural characteristics, artificial fingers cannot be used alone. Therefore, a structure that can move the fingers and make them functional arises. Essentially, this structure acts as a control element, delivering pressurized air with predetermined characteristics, provided by pressurization elements, to the fingers. In this study, a robotic gripper with three axes of movement, four pneumatic artificial fingers, horizontal gripping capacities ranging from 50x50 mm to 200x200 mm, a vertical gripping capacity of 12x330 mm, the ability to grasp objects with a maximum mass of 600 g, and manual mechanical movements via a digital control screen, has been integrated with an image processing mechanism for autonomous object-specific gripping. Pneumatic air adjustment, which can be adjusted via an external control screen, is also integrated into the autonomous gripping system. The study demonstrates that the flexible robotic gripper can detect the dimensions of square and rectangular objects, position the fingers in the pre-grip position based on the detected dimensions, autonomously apply air pressure to the fingers for gripping, lift the grasped object from the ground, return it to the ground, and return the fingers to their home positions. This demonstrates that pneumatic artificial muscle-based flexible robotic grippers can become autonomous and replace traditional rigid grippers used in industrial settings.

Keywords: Image Processing, Soft Robotics, Pneumatic Artificial Muscle (PAM)

1. GİRİŞ

Pnömatik yapay kaslar (PYK), hava basıncı ile kasılarak tek yönlü çekme kuvveti üretebilen aktüatörlerdir. Bu kaslar, mekanik sistemlerde biyolojik kasların fonksiyonlarını taklit etme amacı güderler (Kaptı ve Atakul, 2023). 1950'li yıllarda McKibben yapay kasları adıyla keşfedilen pnömatik yapay kaslar (Schulte, 1961), bugüne dek geniş bir kullanım alanı bulamamış ve geleneksel endüstriyel yöntemlerin yerini alamamıştır. Ancak son yıllarda malzeme biliminin gelişimiyle birlikte daha fazla ilgi görmeye başlamış ve bilimsel araştırmalarda tercih alanı haline gelmiştir. Çeşitli tipleri bulunan yapay kaslar; eğilme, burulma

ve kısalma gibi farklı hareket türleri yaratabilmektedir. Bu farklı hareket türleri, değişken kuvvetler üretilmesine ve çeşitli kullanım alanlarına olanak sağlamaktadır. Farklı parmak tiplerine ait görseller Şekil 1'de verilmiştir.

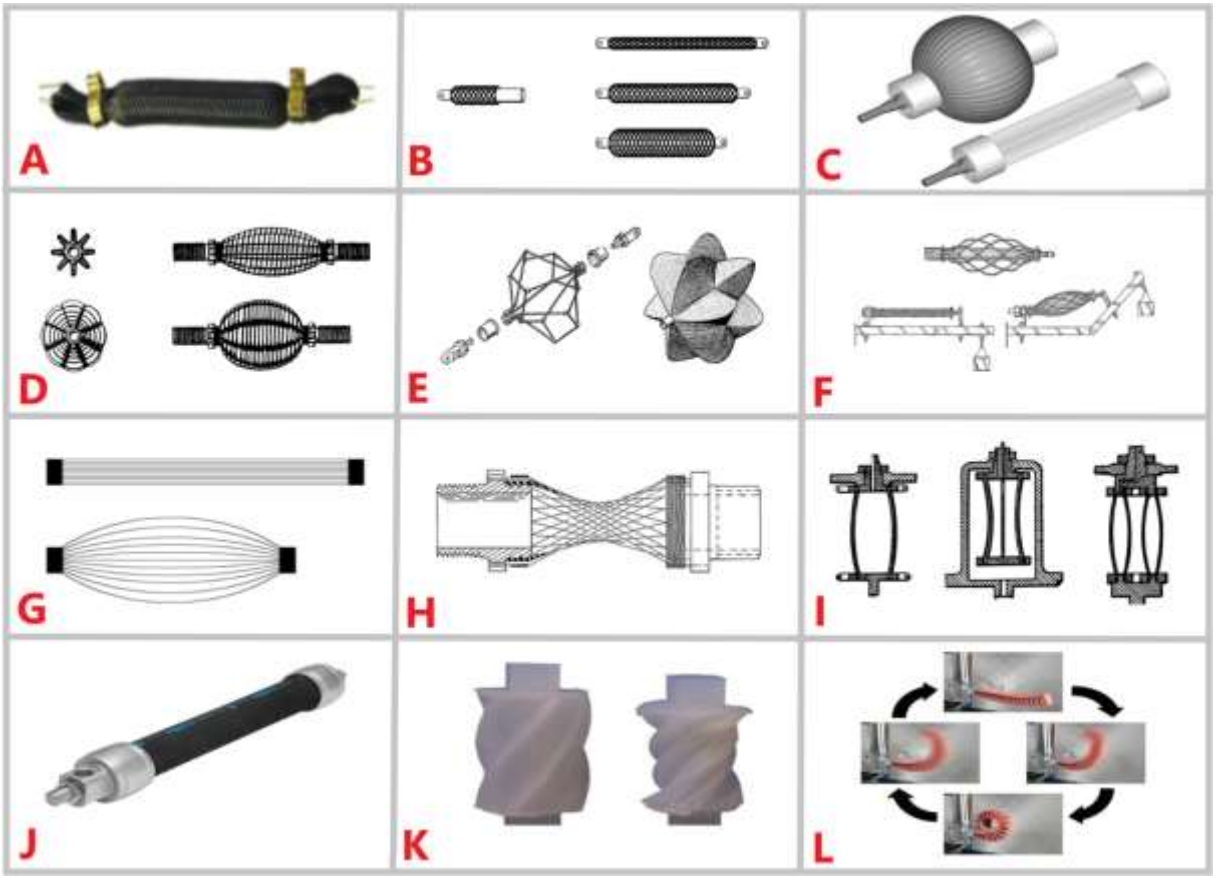

Şekil 1. PYK çeşitleri: A) McKibben PYK (Chou ve Hannaford, 1994), B) Örgülü PYK (Daerden ve Lefeber, 2002), C) Pileli PYK (Daerden ve Lefeber, 2002), D) Yarlott PYK (Yarlott, 1972), E) ROMAC PYK (Immega, 1986), F) Kukolj PYK (Kukolj, 1988), G) Baldwin PYK (Daerden ve Lefeber, 2002), H) Paynter Hyperboloid PYK (Paynter, 1988), I) Morin PYK (Morin, 1953), J) Festo PYK (Festo, 2022), K) Burulan PYK (Xiao ve ark., 2021), L) Eğilen PYK (Mosadegh ve ark., 2014).

Eğilen tipteki pnömatik yapay kaslar, iç odacıklarına basınçlı hava uygulandığında şişip genişleyerek çift yönlü bükülme hareketi oluşturur ve basınç kaldırıldığında orijinal pozisyonlarına geri dönerler. Bu özellikleri sayesinde farklı şekil ve büyüklükteki nesneleri kavrayabilen ve bu nesneleri zarar vermeden taşıyabilen esnek robotik kavrayıcılarda kullanılabilirler. Genellikle yumuşak hiperelastik malzemelerden üretilen eğilen pnömatik yapay kaslar; maliyetsiz oluşları, yumuşak oluşları, bakım gerektirmemeleri, sessiz olmaları, yağlama ihtiyaçlarının olmayışı ve en önemlisi kek, yumurta, canlı hayvan, bitki, kırılgan cam gibi hassas nesneleri zarar vermeden kavrayabilmeleri nedeniyle esnek robotik kavrayıcılarda tercih edilmektedir.

Eğilen pnömatik yapay kaslar, tek başlarına işlevsiz olacaklarından bu parmakları bir araya getiren bir platforma ihtiyaç duyulmaktadır. Temelde bu platform, kontrol elemanları yardımıyla önceden belirlenmiş özelliklere sahip basınçlı havayı parmaklara aktarmayı sağlar. Söz konusu yapı, tamamen rijit veya hareket kabiliyeti olan bir tasarıma sahip olabilir. Ancak tasarım rijit olarak planlandığında, silikon parmakların kavrayıcıya bağlı olan kısımları sabit

kalacak ve parmaklar arasındaki mesafeyi değiştirilemez hale getirecektir. Bu durum, manipüle edilecek nesnelerin boyutlarının belirli bir aralıkta olmasını zorunlu kılarak kullanımı sınırlandıracaktır. Nesnelerin farklı geometrilere sahip olabileceği göz önüne alındığında, silikon parmakların sürekli sabit açıklıkta olması, kavrama yeteneğini ciddi şekilde zayıflatacaktır. Bu problemi çözmek için, her bir nesneye özgü üretilmiş sabit parmak açıklığına sahip kavrayıcı gövdelerinin tercih edilmesi gereklidir. Ancak farklı kavrayıcı gövdelerinin üretimi ve kullanımı, depolama alanı ihtiyacından maliyete kadar birçok ek yükü beraberinde getirir. Ayrıca bu gövdelerin değişimi için harcanan zaman ve iş gücü kaybı da dikkate alındığında, tüm bu süreçler ekstra maliyetlere yol açar. Bahsi geçen faktörler değerlendirildiğinde, kavrayıcının değişken bir kavrama aralığı sunacak şekilde tasarlanması gerektiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Alan yazında sabit ya da hareketli olmak üzere çok sayıda çalışma mevcuttur. Örneğin, Yu ve ark. (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, üç esnek pnömatik parmak tamamen sabitlenmiş bir fikstüre monte edilmiştir. Kavrayıcının gövdesi rijit bir yapıda olduğundan, parmakların konumlarının değişmesi mümkün olmamaktadır. Kavrama açıklığı sabit olan bu yapı, yalnızca belirli boyut aralıklarındaki nesneleri manipüle edebilmektedir. Benzer şekilde, Lei ve ark. (2022) çalışmalarında iki farklı kavrayıcı gövdesi geliştirmiştir. Bu tasarımlardan biri dört pnömatik parmakla, diğeri ise üç pnömatik parmakla çalışmaktadır. Her iki tasarımda da parmaklar sabit noktada konumlandırılmıştır; ancak gövde üzerinde yer alan montaj delikleri sayesinde parmakların konumu manuel olarak değiştirilebilmektedir. Cui ve ark. (2021) ise maksimum 100×60×170 mm kavrama kapasitesine sahip ve ön kavrama pozisyonu ayarlanabilir bir pnömatik tutucu geliştirmiştir. Bu kavrayıcı, her biri üç farklı modül barındıran toplam dört kavrama noktasından oluşmaktadır. Modüllerden ilki parmaklar arası doğrusal mesafeyi ayarlamaya, ikincisi parmaklar arası açının düzenlenmesine, üçüncüsü ise kavrama hareketini gerçekleştiren parmak aktüatörüne hizmet etmektedir. Üretilen sistem, en fazla 2,1 g yük kaldırabilmektedir. Ayrıca dört parmak için ön kavrama pozisyonları bağımsız şekilde ayarlanabilmektedir. Bu bağlamda, parmaklar arası yatay mesafe 0–64,4 mm, parmak–zemin açısı 0°–140°, kavranacak nesne çapı 0,5–180 mm, nesne uzunluğu ise 10–325 mm aralığında değişmektedir. Wang ve ark. (2017), gıda sektöründe kullanılmak üzere iki farklı kavrama moduna sahip bir kavrayıcı geliştirmiştir. Tasarımda, kavrayıcı gövdesi ile parmak bağlantı elemanları arasında vidasız sökülüp takılabilen bir mekanizma kullanılmıştır. Bu yapı sayesinde pnömatik parmakların konumları kolaylıkla değiştirilebilmiş ve parmakların manuel olarak yeniden yerleştirilmesiyle kare, dikdörtgen, silindir ve küre gibi farklı geometrik nesnelerin kavranması mümkün olmuştur. Silindirik nesnelerin tutulması için ikinci yuva tercih edilirken, küresel ve köşeli nesneler için birinci yuva kullanılmıştır. Zhong ve ark. (2019) ise kavrama aralığını farklı boyut ve şekillerdeki nesnelere uyarlayabilen, değişken kavrama modlu yumuşak pnömatik bir kavrayıcı geliştirmiştir. Dört adet yumuşak parmağa sahip olan bu sistem; 3D yazıcı ile üretilmiş bir Cenevre mekanizması, bir dişli düzeneği ve bir adsorpsiyon mekanizmasından oluşmaktadır. Bunun yanında, pnömatik silindir yardımıyla 40 mm hareket edebilecek şekilde kavrayıcının merkezine yerleştirilen ve negatif basınç ile çalışan bir emici kavrama kuvvetini artırmaktadır. Geliştirilen sistem sayesinde kavrayıcı, dikey mod, paralel mod, iki parmak modu ve emici mod olmak üzere dört farklı işlevsel moda geçebilmektedir. Dikey modda ve basınç uygulanmadığında iki parmak arası mesafe 62 mm olup, kavranabilecek en küçük nesne çapı 20 mm'dir. Paralel modda ise parmak arası mesafe basınçsız halde 40,2 mm'ye düşmekte ve bu pozisyonda daha yüksek en-boy oranına sahip nesneler tutulabilmektedir. İki parmak modunda küçük nesnelerin, emici modda ise hafif nesnelerin taşınması mümkün olmaktadır. Sandoval ve ark. (2022) tarafından yürütülen çalışmada ise geliştirilen esnek parmaklar rijit bir düzeneğe sabitlenmiş ve doğrudan hazır bir robot kol mekanizmasına entegre edilmiştir. Böylelikle parmaklar, robot kolun sunduğu serbestlik dereceleri ölçüsünde hareket kabiliyeti kazanmıştır.

Ancak sistem kolay kurulabilir bir yapıya sahip olmasına rağmen, önceki çalışmalara kıyasla daha yüksek maddi gider gerektirdiği ifade edilmiştir.

Pnömatik yapay kas tabanlı esnek robotik kavrayıcılar endüstriyel alanda geleneksel rijit kavrayıcılar kadar kullanılmamaktadır. Pnömatik yapay kas tutucuların günümüzde popülerlik kazanmasıyla üretim ve imalat alanında daha yayın bir kullanım alanına ulaşmaları beklenmektedir. Beklentilere uygun şekilde bu tip kavrayıcıların kullanım alanlarının genişlemesi için endüstriyel yaklaşımlara uygun tasarımlar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, masa üstüne konumlanabilen, çalışma alanı 50 mm ile 200 mm arasında yatay açıklığa sahip olan, zeminden 330 mm yüksekliğe kadar dikey açıklığa sahip olan, 4 adet pnömatik yapay kas parmağı, birbirine bakan parmaklar simetrik hareket edecek şekilde, toplam 3 step motor ile kontrol edebilen bir esnek robotik kavrayıcının endüstriyel kullanıma uygun olarak görüntü işleme mekanizması ile otonomlaştırılması ele alınmıştır. Böylelikle hassas, kırılgan, deforme olabilen farklı boyutlarda ve şekillerdeki nesneleri kavrayabilen esnek robotik kavrayıcının üretim sahalarında yaygınlığının artırılması ve geleneksel rijit kavrayıcıların yerine kullanılabilir hale gelmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Var Olan Kavrayıcı

Esnek robotik kavrayıcılarda kullanılan pnömatik yapay kas parmakların üretiminde genellikle silikon elastomer, poliüretan elastomer ve termoplastik elastomer olmak üzere 3 tip hiperelastik malzeme tercih edilmektedir. Biyouyumluluk ve hassasiyetlik şartı arandığında silikon elastomerler, uzun ömürlülük ve dayanıklılık şartı arandığında poliüretan elastomerler, üretim kolaylığı ve tekrar kullanılabilirlik şartı arandığında ise termoplastik elastomerler kullanılmaktadır. Aynı zamanda seçilen malzemelerin sertlikleri Shore olarak ifade edilir. ASTM D2240 ve TS EN ISO 868 standartlarına göre 12 adet Shore sertlik grubu bulunmaktadır. Bunlar; A, B, C, D, DO, E, M, O, OO, OOO, OOO-S, ve R olarak sayılabilir. Bu gruplar kendi içerlerinde 0 ile 100 arasında değerler alabilir. Malzeme seçiminin doğruluğu, esnek robotik kavrayıcının kavrama verimini artırıcı bir etmendir. Esnek robotik kavrayıcıda kullanılan yapay kas parmakların malzemesi, 20 Shore VRM-520 RTV-2 Kalıp Silikonu (Verpol Reçine Marketi) olarak belirlenmiştir. RTV-2 silikonu; katalizör ile ham silikonun karıştırılması sonrası oda sıcaklığında kürlenen, iki bileşenli, esnek ve kauçuksu yapıya sahip silikon elastomerdir.

Silikon yapay kas parmak; 6 iç odacıklı, 3 mm duvar kalınlıklı, konnektör bağlantısı hariç 104 mm uzunluklu, 19 mm genişlikli, 12,8 mm kalınlıklı, alt yüzeyine cam elyaf takviyesi sayesinde uzayamaz olacak şekilde tasarlanmıştır. Parmağın boyutları Şekil 2'de verilmiştir.

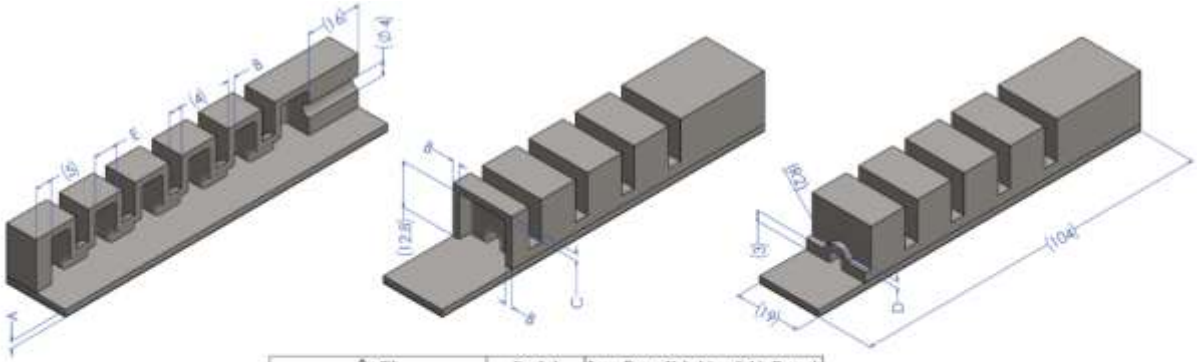

Özellik	Sembol	3 mm Duvar Kalınlığına Sahip Parmak
Alt Taban Kalınlığı	A	3
Yan Duvar Kalınlığı	B	3
Üst Duvar Kalınlığı	C	3
Hava Kanalı Üstü Duvar Kalınlığı	D	3
Odacık Hacmi Genişliği	E	5
Odacık Sayısı	F	6

Şekil 2. Pnömatik yapay kas parmak boyutları.

Seçilen malzemenin kürlenmeden önce sıvı halde oluşu sebebiyle silikon parmak üretimi için bir kalıba dökülmesi gerekmektedir. Fakat kürlenme sonrası silikon sertleşeceğinden, kürlenen parmağı kalıptan çıkartmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple yapay kas parmaklar parçalar halinde üretilmiş, sonrasında birleştirilmiştir. Tasarlanan parmağın kalıplama aşamaları Şekil 3'te gösterilmiştir.

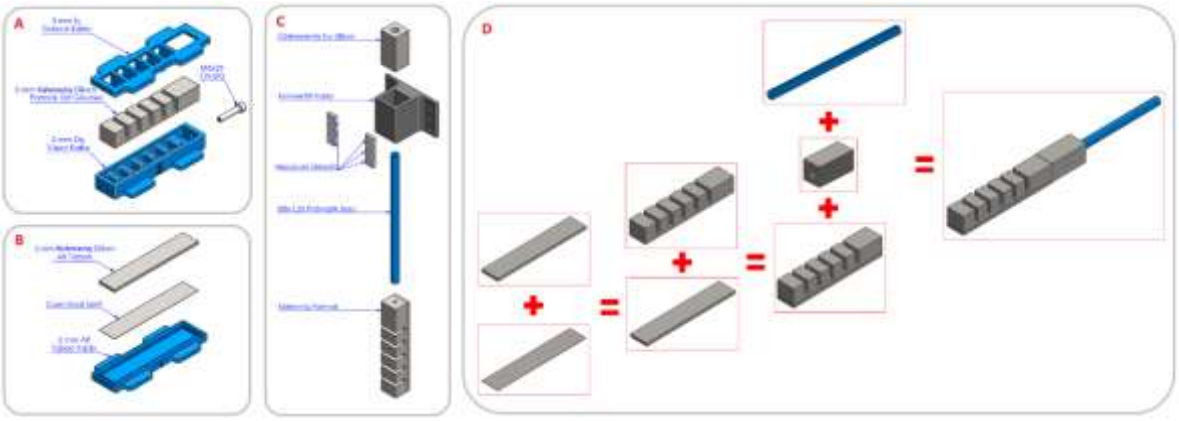

Şekil 3. Pnömatik yapay kas parmak üretim yöntemi: A) Üst gövde kalıplaması, B) Uzayamaz Alt taban kalıplaması, C) Konnektör bağlantısı kalıplaması, D) Üretim aşamaları.

Robotik kavrayıcı 4 adet pnömatik yapay parmağa sahiptir. Çalışma alanı 50x50 mm ile 200x200 mm arasında yatay olarak, 330 mm dikey olarak hareket edebilmektedir. Geliştirilen kavrayıcı mekanizmasının çalışma prensibi, vidalı miller üzerine yerleştirilen parmakların step motorlar aracılığıyla hareket ettirilmesine dayanmaktadır. Bu sistemde parmaklar, tek bir merkez noktasına doğru yaklaşacak şekilde konumlandırılmıştır. Kavrayıcı iskeleti için düşük maliyetli ve kolay montajlanabilir bir yapı sunması nedeniyle 20x20 mm boyutlarında alüminyum sigma profiller tercih edilmiştir. Tahrik elemanı olarak ise rotor pozisyonu ve devir sayısının hassas biçimde kontrol edilebilmesi avantajı nedeniyle step motor kullanılmıştır. Yatay yöndeki hareket, tek bir step motor tarafından sağlanırken, iki ayrı motora bağlı olan ikişer parmak, birbirine zıt fakat eşit miktarda hareket ederek kavrama açıklığını ayarlamaktadır. Dikey doğrultudaki hareket ise ek bir motor ile gerçekleştirilmektedir. Motorlardan gelen dairesel hareketin vidalı mile aktarılmasında, eksen kaçıklıklarını tolere edebilen esnek kaplinler kullanılmıştır. Kaplinin diğer ucuna bağlanan T8 vidalı mil ve somun ise bu hareketi parmaklara iletmektedir. Dikey hareket aktarımında sol helis M8x8 vidalı mil, yatay aktarımda ise yarısı sağ yarısı sol helis olan M8x2 vidalı mil tercih edilmiştir. Aynı mil üzerinde iki farklı helis yönünün bulunmasının amacı, tek bir motor ile parmakların simetrik şekilde birbirine yaklaşmasını sağlamaktır. Vidalı millerin her iki ucu, eksen kaçıklığını minimize etmek amacıyla oynak rulmanlarla desteklenmiştir. Motorların dairesel hareketinin vidalı miller üzerinden doğrusal harekete dönüştürülmesi sürecinde daha rijit bir yapı elde etmek için lineer ray ve kızak sistemi kullanılmıştır. Geriye kalan tüm bağlantı elemanları ise 3D yazıcı ile PLA malzemeden üretilmiştir. Esnek robotik kavrayıcının hareket kabiliyeti Şekil 4'te sunulmaktadır.

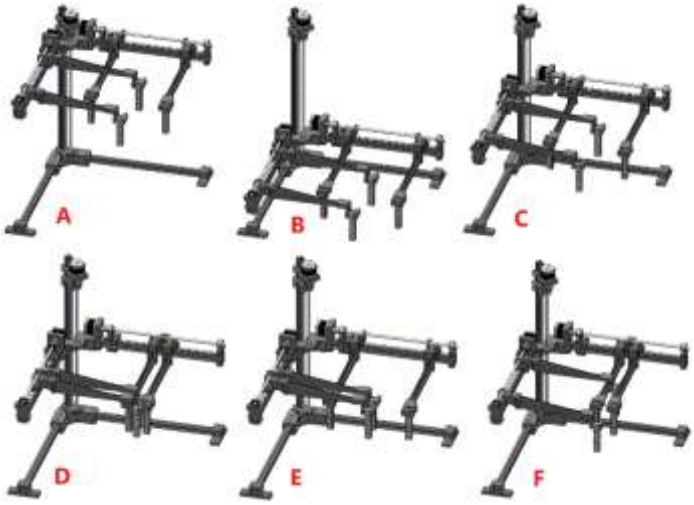

Şekil 4. Esnek robotik kavrayıcının hareket kısıtlamaları: A) En yüksek konum, B) en alçak konum, C) Maksimum kol açıklığı, D) Minimum kol açıklığı, E) Farklı kol pozisyonları, F) Farklı kol pozisyonları.

Esnek robotik kavrayıcının istenilen doğrultuda hareket edebilmesi için hem bu hareketleri gerçekleştirecek donanım sistemlerine hem de bu sistemleri yönlendirecek dijital yazılımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Parmakların konumlarını değiştiren step motorların, hareket sınırlarını belirleyen mekanik limit anahtarlarının, nesne boyutlarını algılayarak parmak hareketlerini yönlendiren kameranın ve parmaklara basınç uygulayan dijital basınç regülatörünün kontrolü için özel dijital kodlar geliştirilmiştir. Söz konusu yazılımın ilk etaptaki hedefi, kavrayıcının manuel modda çalıştırılabilmesini sağlamaktır. Kurulan sistemin temel bileşenleri; bir güç trafosu, bir mikrodenetleyici, bir kontrol kartı, üç motor sürücüsü, üç motor sürücü soğutucusu, bir dijital gösterge ekranı, bir ekran kontrol modülü ve dijital basınç regülatöründen oluşmaktadır. Buna ek olarak, üç step motor ve üç mekanik limit anahtarı da sisteme entegre edilmiştir. Dijital ekrandan girilen komutların motorlara aktarılabilmesi için Arduino tabanlı bir mikrodenetleyici kullanılmış, bu mikrodenetleyicinin kapasitesini artırmak amacıyla üzerine Ramps kontrol kartı monte edilmiştir. Ramps kartının Marlin gibi açık kaynaklı yazılımlar ile uyumlu olması, önceden tanımlı komutlarla hızlı programlama imkânı sunmaktadır. Her ne kadar motor sürücüleri, sensörler ve LCD ekran gibi ilave donanımlar doğrudan mikrodenetleyici pinlerine bağlanarak ek bir kart olmadan kullanılabilse de çıkış pinlerinin yetersizliği nedeniyle ilave bir kontrol kartına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca kontrol kartının bir diğer avantajı, ek donanımlar için gerekli bağlantı portlarının hazır olarak üzerinde bulunmasıdır. Böylece lehimleme ve karmaşık kablolama işlemleri ortadan kaldırılmıştır.

Arduino Mega 2560 R3 mikrodenetleyici üzerine monte edilen RepRap Ramps 1.4 kontrol kartına, step motorların hız, tork ve yön kontrolünü sağlamak amacıyla üç adet DRV8825 motor sürücüsü yerleştirilmiştir. Ayrıca bu sürücülerin aşırı ısınmasını önlemek için üç alüminyum soğutucu kullanılmıştır. Denetleyicinin ilgili bağlantı noktalarına; parmakların hareketini sağlayan üç step motor, parmakların maksimum konumlarını tanımlayan ve temas anında elektriksel sinyali değiştiren üç mekanik limit anahtarı, parmaklara gerekli basıncı uygulayan dijital basınç regülatörü ile bilgisayar gerektirmeden manuel kontrol olanağı sunan ve parmakların konum bilgilerini görüntüleyen RepRap 2004 LCD ekran ve kontrol modülü bağlanmıştır. Kontrol sistemine güç sağlamak amacıyla 10 A, 120 W, 12 V değerlerine sahip ACK AY02-01000 marka güç trafosu kullanılmış olup, trafo doğrudan kontrol kartına entegre edilmiştir. Kontrol kartı ise gücü mikrodenetleyici ve gösterge ekranına aktarmıştır. Mikrodenetleyici, veri kablosu aracılığıyla bilgisayara bağlanarak programlanmıştır.

Programlama sürecinde Marlin 1.9 yazılımı tercih edilmiş ve bu sayede step motorların dönme yönü, hızları ve torkları ayarlanabilmiştir. Ayrıca limit anahtarlarının konumları sisteme entegre edilmiştir. Marlin yazılımı ile Ramps kontrol kartının 3D yazıcı altyapısını temel alması nedeniyle, kullanılan gösterge panelinin arayüzü de 3D yazıcılarda görülen arayüz ile benzerlik göstermektedir. Çalışmada kullanılan donanım bileşenleri Şekil 6'da sunulmuştur. Kontrol paneli ve gösterge paneli sayesinde robotik kavrayıcı x, y ve z ekseninde ayrı ayrı kontrol edilebilmektedir. Kontrol sırasında herhangi bir bilgisayar gereksinimi bulunmamaktadır. Tüm konum kontrolleri kontrol paneli ile sağlanmaktadır. Parmakların basınç kontrolleri ise DasyLab programı ile kodlanan harici bir kontrol arayüzü ile manuel olarak yapılmaktadır. Kontrol arayüzü Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Yapay parmaklar için manuel basınç kontrol ekranı (Şimşir ve ark., 2024).

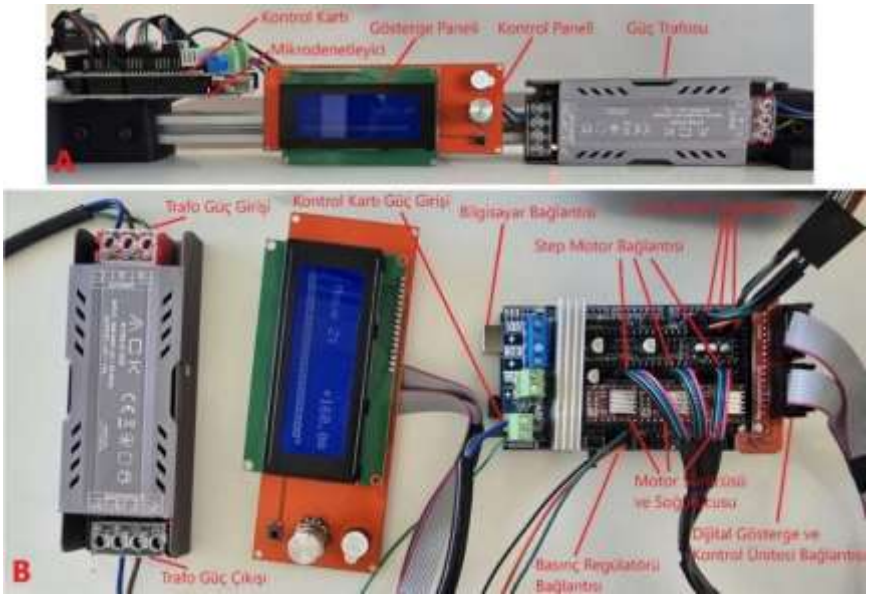

Şekil 6. Manuel kontrol ekipmanları.

2.2. Var Olan Kavrayıcının Otonomlaştırılması

Kavrayıcıyı otonomlaştırmak adına sisteme görüntü işleme entegrasyonu yapılmıştır. Sisteme; parmakların birleşim noktasına ortalanmış bir kamera, parmakların birleşim noktasına ortalanmış bir referans düzlem ve kamerayı sabitleyecek tutucu parçalar ilave edilmiştir. Geliştirilen tasarım Şekil 7'de gösterilmiştir. Yapılan kurguya göre kavraya tek bir arayüzden hem manuel hem otonom konum kontrolü yapılabilecektir. Aynı zamanda bu arayüz kullanılarak hem manuel hem otonom basınç kontrolü de yapılabilecektir.

Şekil 7. Kavrayıcının 3D tasarımı: A) Önden görünüş, B) Arkadan görünüş, C) Üstten görünüş.

Sistem bileşenleri arasındaki iletişimi sağlamak, bilgisayardan gelen komutları almak ve bu komutları kontrol kartına aktarabilmek amacıyla mikrodenetleyici, veri kablosu aracılığıyla bilgisayara bağlanmıştır. Daha önce yalnızca harici dijital ekran üzerinden manuel olarak kontrol edilen robotik kavrayıcının bilgisayar tabanlı olarak yönetilebilmesi için bir kontrol arayüzüne ihtiyaç duyulmuştur. Geliştirilen bu arayüz, dijital kontrol ekranı paneline gerek kalmadan kavrayıcının manuel şekilde bilgisayar üzerinden de kontrol edilmesine olanak tanımaktadır. Arayüz, Python programlama dili kullanılarak geliştirilmiştir. Python'un tercih edilme nedenleri arasında, diğer yazılım dillerine kıyasla geniş kütüphane desteğine sahip olması ve farklı platformlarda sorunsuz çalışabilme özelliği yer almaktadır. Önceden Arduino tabanlı RepRap altyapısı için açık kaynaklı hızlı prototipleme yazılımı olan Marlin ile kodlanan step motor hareketleri ve mekanik limit anahtarı konumları, Python diliyle tasarlanan bu arayüze entegre edilmiştir. Python tabanlı arayüz üzerinden gönderilen komutlar, Marlin yazılımı ile daha önce yalnızca manuel kontrol imkânı sunan işlemleri etkinleştirebilmekte veya devre dışı bırakabilmektedir. Böylece manuel kontrol edilebilen esnek robotik kavrayıcıya, sistemin işlevselliğini artırmak amacıyla görüntü işleme tabanlı bir yapı entegre edilmiştir. Kameranın sisteme dahil edilmesiyle birlikte kavrama süreci tamamen otonom biçimde gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Nesnelerin ölçümlenebilmesi için, parmakların hareket eksenlerinin kesişim noktasını yukarıdan görecek şekilde bir kamera konumlandırılmış ve bilgisayar ile bağlantısı sağlanmıştır. Kavrama merkezine, boyutları önceden belirlenmiş bir referans düzlem sabitlenmiş ve Şekil 8'de gösterilen bu düzlemin ölçüleri piksel dönüştürme katsayısı kullanılarak dijital ortama aktarılmıştır.

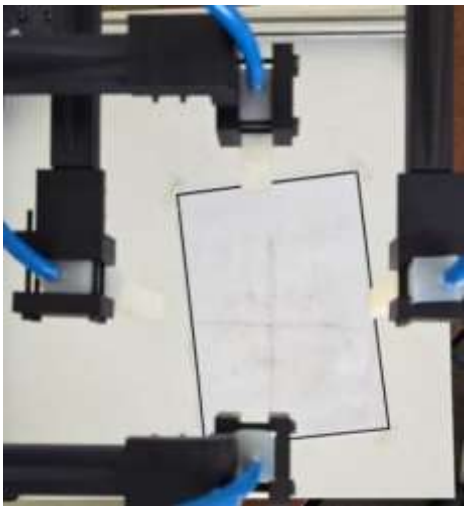

Şekil 8. Referans düzlemi.

Referans düzlemin merkezine yerleştirilen nesnelerin boyutları, düzlemin ölçüleri ile karşılaştırılarak oransal şekilde hesaplanmıştır. Düzlem dikdörtgen biçiminde tasarlandığından, manipülasyona tabi tutulacak nesnelerin de dörtgen formda olması gerekmektedir. Geliştirilen yazılım sayesinde merkeze yerleştirilen nesnelerin görüntüleri, Şekil 9'da gösterildiği üzere anlık olarak çeşitli filtreleme işlemlerinden geçirilmekte ve ardından kenar algılama yöntemine tabi tutulmaktadır.

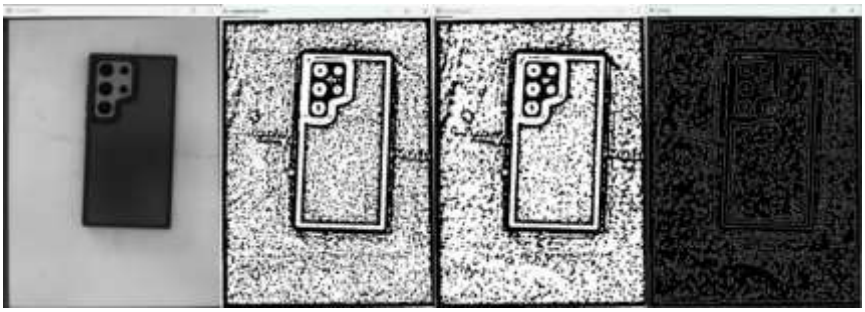

Şekil 9. Filtreleme ve kenar algılama algoritması.

Kenarları belirlenen nesnelerin gerçek ölçüleri kontrol arayüzüne aktarılmaktadır. Şekil 11'de verilen kontrol arayüzü, otomatik kontrol ve manuel kontrol olmak üzere iki ayrı moddan oluşmaktadır. Otomatik kontrol seçildiğinde, "Otonom çalışmayı başlat" komutu ile nesnenin ölçülen boyutları dikkate alınarak parmaklar ön kavrama konumuna getirilmektedir. Bu aşamadan sonra parmaklar zemine kadar indirilmektedir. Zemine ulaşan parmaklara, 0,2 bar'lık kademelerle artış sağlanarak toplamda 0,8 bar basınç uygulanmaktadır. Basınçlandırma tamamlandığında kavrama işlemi gerçekleşmekte ve nesneyle birlikte parmaklar yukarı kaldırılarak 3 saniye süreyle bekletilmektedir. Daha sonra nesne zemine bırakılmakta ve basınç kademeli olarak azaltılarak 0 bar seviyesine indirilmektedir. Nesneyle teması kesilen parmaklar başlangıç konumuna dönmekte ve yeni ölçüm sürecine hazır hale gelmektedir. Kavrama sürecine ilişkin adımlar Şekil 10'da görsel olarak sunulmuştur.

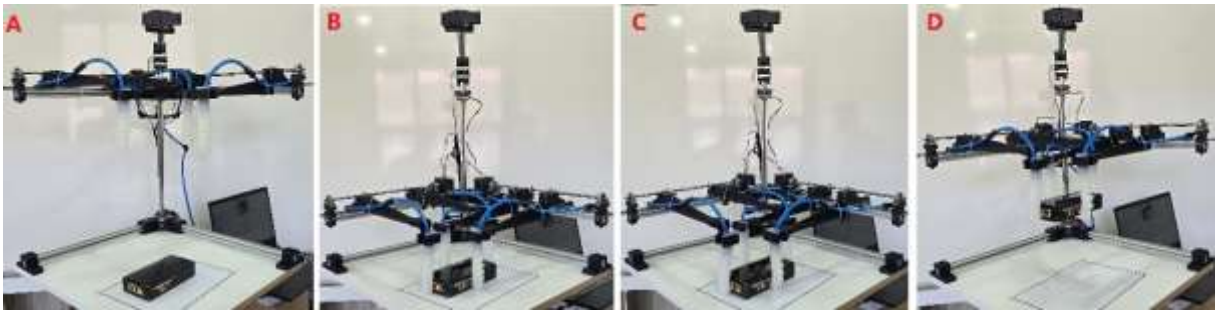

Şekil 10. Temel kavrama adımları: A) Başlangıç pozisyonu, B) Ön kavrama pozisyonu, C) Basınçlandırma işlemi, D) Kaldırma işlemi.

Kavrayıcı, manuel kontrol modunda kullanılmak istendiğinde, kamera tarafından elde edilen ölçüm değerlerinin parmaklara aktarılması için "Ölçülen Değeri G-code Olarak Gönder" seçeneğine tıklanması gerekmektedir. Parmaklar ölçülen konuma ulaştığında, istenilen kavrama basıncı belirlenerek "Basınç Komutunu Gönder" butonu aracılığıyla sisteme iletilmektedir. Kavrama işlemi tamamlandığında, parmakların nesne ile birlikte yukarı kaldırılması için "G-kode Komutu Girin" alanına istenilen yükseklik değeri yazılmakta ve ardından "Komut Gönder" seçeneği kullanılmaktadır. Nesnenin tekrar zemine indirilmesi için benzer şekilde yükseklik değeri girilerek komut gönderilmektedir. Nesne yüzey ile temas ettiğinde basınç değeri 0 bar olarak ayarlanmakta ve nesne serbest bırakılmaktadır. Sonrasında, kavrayıcıyı başlangıç konumuna döndürmek ve bir sonraki işlem için hazır hale getirmek amacıyla "G28

X Y Z Gönder" butonu kullanılmaktadır. Oluşturulan kontrol mekanizması arayüzü sayesinde esnek robotik kavrayıcı hem bilgisayar yokken dijital gösterge paneli ile manuel kontrol edilebilmekte hem bilgisayar kontrol arayüzü ile manuel olarak kontrol edilebilmekte hem de bilgisayar kontrol arayüzü ile otomatik olarak kontrol edilebilmektedir.

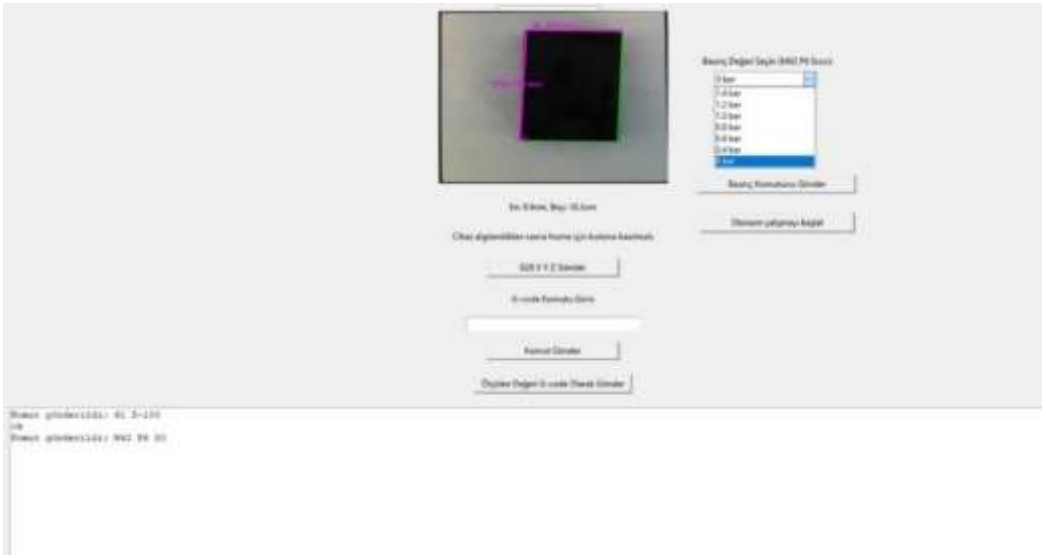

Şekil 11. Kontrol arayüzü.

3. BULGULAR

Esnek robotik kavrayıcının otonomlaştırılmasının ardından, sistemin işlevselliğini ve çalışma performansını gözlemleyebilmek amacıyla deney düzeneği tasarlanmıştır. Bu düzenek aracılığıyla kavrayıcıya entegre edilen dört parmağın otonom olarak ortak çalışma kabiliyeti incelenmiştir. Kavrayıcının farklı basınç koşullarındaki kapasitesini değerlendirmek için 0,2 bar, 0,4 bar, 0,6 bar ve 0,8 bar değerlerinde testler gerçekleştirilmiştir.

Daha önce açıklandığı üzere, kavrayıcı üzerindeki parmakların hareketi basınçlı hava ile sağlanmaktadır. Havanın parmaklara iletilmesi için Tamsan TVK-1900TK model kompresörden elde edilen 8 bar basınçlı hava, Jelpc 1/2" OU-Midi model ikili şartlandırıcıya aktarılmaktadır. Bu şartlandırıcı, kompresörden gelen değişken akışı 6 bar seviyesinde sabitlemekte, hava içerisindeki partikülleri filtrelemekte ve kuru havayı yağlama işlemiyle uygun hale getirmektedir. Şartlandırıcıdan çıkan 6 bar basınçlı hava, Festo VPPM-6L-L-1-G18-0L10H-V1P-S1 model dijital üç yollu oransal regülatöre yönlendirilmektedir. Oransal regülatöre uygulanan elektrik akımı doğrultusunda çıkış hattından ilgili basınç değeri sağlanmakta ve sisteme iletilmektedir. Regülatörden çıkan hava, istenilen çıkış basıncı ayarlanarak Festo SPAW-P10R-G14F-2PV-M12 model dijital basınç sensörüne aktarılmaktadır. Basınç sensörü, hattaki gerçek basıncı ölçerek doğrulamayı mümkün kılmaktadır. Sensörden çıkan basınçlı hava, silikon parmaklara ulaşmakta ve pnömatik hareketi sağlamaktadır. Şartlandırıcı ile silikon parmak arasındaki hava iletimi Festo marka Ø8x1,25 pnömatik borularla, kompresör ile şartlandırıcı arasındaki iletim ise 1" metal boru ile gerçekleştirilmektedir.

Dijital bileşenlere enerji sağlamak için Good Will GPC-3060D güç kaynağı kullanılmıştır. Bu güç kaynağı, hem dijital oransal regülatöre hem de dijital basınç sensörüne gerekli elektriksel desteği sağlamaktadır. Oransal regülatörün kontrolü için Arduino Mega 2560 R3 mikrodenetleyici ile RepRap Ramps 1.4 kontrol kartı kullanılmıştır. Kontrol kartı mikrodenetleyiciye entegre edildikten sonra oransal regülatör, kart üzerinden sisteme

bağlanmıştır. Bu yapı sayesinde, bilgisayar üzerinden seçilen basınç değerleri kontrol kartı aracılığıyla oransal regülatöre aktarılabilmiştir. Mikrodenetleyici, kontrol kartının yönetilmesini sağlayan temel unsur olarak görev yapmıştır. Kurulan sistem, Şekil 11'de gösterilen kontrol ekranı kullanılarak test edilmiş ve kavrayıcı deneysel süreçlere tabi tutulmuştur. Deney düzeneğinin genel görünümü ise Şekil 12'de sunulmuştur.

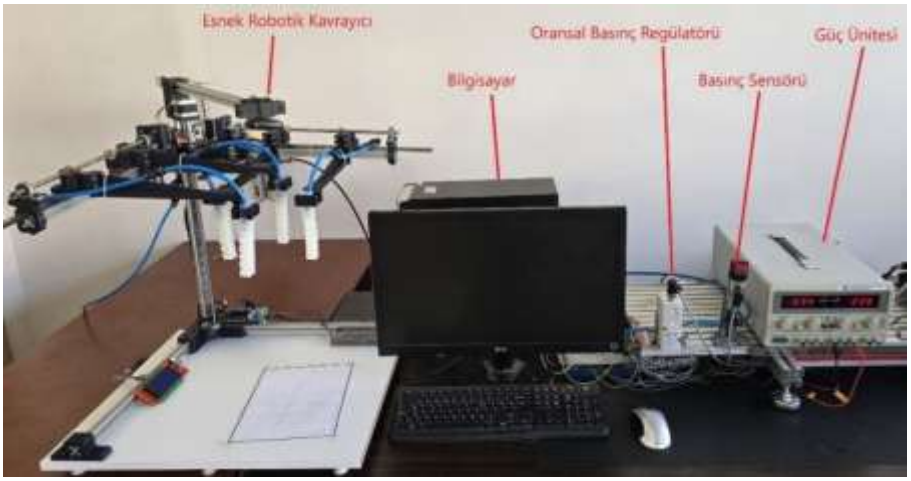

Şekil 12. Kavrayıcı deney düzeneği.

Esnek robotik kavrayıcının, Şekil 13'te gösterildiği üzere, farklı boyut ve geometrilere sahip nesneleri kavrayarak kaldırabilmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, genişlik, uzunluk ve yükseklik açısından farklı ölçülere sahip nesneler üzerinde deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kullanılan görüntü işleme ve ölçüm algoritması yalnızca kare ve dikdörtgen biçimli nesnelerin boyutlarını algılayabildiği için, test nesneleri kameranın algılama kapasitesine uygun olacak şekilde seçilmiştir. Yapılan deneyler sonucunda, eni en fazla 200 mm ve en az 50 mm olan kare ve dikdörtgen nesnelerin otonom ve manuel olarak başarıyla kavranabildiği gözlemlenmiştir. Kavrama eylemi öncesinde parmakların zemine kadar inmesi nedeniyle, basınç uygulandığında parmakların yüzey ile temas ettiği belirlenmiştir. Bu durum, kavranacak nesnelerin minimum yüksekliğinin 12 mm olması gerektiğini ortaya koymuştur. Maksimum yükseklik açısından ise 12 mm ile 330 mm arasında herhangi bir sınırlama olmadığı tespit edilmiştir. Düşük yüksekliğe sahip nesnelerde eğilme açısının küçük olması sebebiyle 0,2 bar gibi düşük basınç değerlerinin kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Ancak bu durum, parmak uçlarının uyguladığı kuvvetin de düşük olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, yüksekliği 12–15 mm arasında olan nesnelerin ağırlığının 50 g'ı geçmemesi gerektiği belirlenmiştir; aksi durumda kavrama mümkün olmamaktadır. Nesnelerin yüzey özelliklerinin de kavrama performansı üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, dış yüzeyi parlak kâğıt kaplı kutuların manipülasyonu, ham karton kutulara kıyasla daha kolay gerçekleşmiştir. Cam, plastik ve parlak yüzeyli karton gibi materyallerin kavranması daha kolay olurken, metal ve ham karton gibi yüzeylerde silikonun tutunma kapasitesi sınırlı kalmıştır.

Şekil 13. Farklı cisimlerin kavranması.

Kavrayıcı parmaklarının farklı basınçlarda farklı tepkiler verdiği görülmüş, bu tepkilerin ölçülmesi ve değerlendirilmesi çalışma aralığının tanımlanması açısından kritik bulunmuştur. Bu kapsamda, 0,2 bar, 0,4 bar, 0,6 bar ve 0,8 bar basınç seviyelerinde kavrayıcının güvenle kaldırabileceği maksimum kütleler tespit edilmiştir. Deneysel kütle ölçümleri, 120 mm eninde, 90 mm boyunda ve 100 mm yüksekliğinde, Şekil 14'te görülen, cıvata dolu bir kutu ile yapılmıştır. Kutu zeminden kaldırıldıktan sonra en az 10 s boyunca bekletilmiş, kayma veya düşme gözlenmediğinde işlem başarılı kabul edilmiştir. Bu durum, Şekil 15'te mavi renk ile gösterilen verimli kavrama kütlesi olarak tanımlanmıştır. Eğer nesne, zeminden ayrıldıktan sonraki 10 s içinde parmaklardan kaymış veya düşmüşse, bu sonuç verimsiz kavrama kütlesi olarak değerlendirilmiş ve Şekil 15'te turuncu renk ile gösterilmiştir.

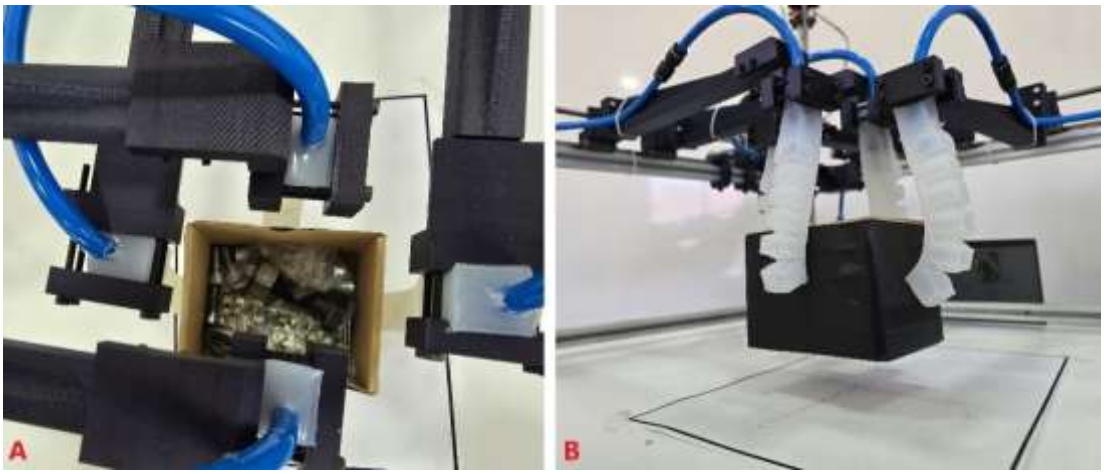

Şekil 14. Cıvata dolu kutu.

Esnek robotik kavrayıcının 0,2 bar basınç altında kaldırabildiği en yüksek kütle 50 g olarak belirlenmiştir. 50 g ile 100 g arasındaki yüklerde kutu zeminden ayrılabilmesine rağmen 10 saniye boyunca tutuş sürdürülememiş ve nesne parmaklardan kaymıştır. 100 g ve üzerindeki kütlelerde ise kutu zeminden ayrılmamış ve parmakların kavrama gerçekleştiremediği gözlemlenmiştir. Kavrayıcının 0,4 bar basınçta kaldırabildiği maksimum kütle 200 g olarak saptanmıştır. 200 g ile 300 g aralığında kutu zeminden ayrılmış olsa da 10 saniyelik süre zarfında kavrama başarısız olmuş ve nesne parmaklardan kaymıştır. 300 g ve üzeri kütlelerde kutunun zeminden ayrılamadığı ve parmakların kavrama işlemini gerçekleştiremediği tespit edilmiştir. 0,6 bar basınç koşullarında kavrayıcının kaldırabildiği en yüksek kütle 400 g olarak kaydedilmiştir. 400 g ile 500 g aralığında kutu zeminden ayrılmış olsa da kavrama 10 saniye

sürdürülememiş ve nesne kaymıştır. 500 g ve üzerindeki yüklerde ise zeminden ayrılma gerçekleşmemiştir. 0,8 bar basınç altında kavrayıcının kaldırabildiği en yüksek kütle 600 g olarak belirlenmiştir. 600 g ile 700 g aralığında kutu zeminden ayrılmasına rağmen kavrama süresi 10 saniyeyi aşamamış ve nesne parmaklardan kaymıştır. 700 g ve üzerindeki kütlelerde kutu zeminden ayrılsa dahi, dikey hareketi sağlayan step motorun tork kapasitesinin yetersiz kalması sebebiyle kaldırma işlemi gerçekleştirilememiştir. Yapılan deneyler sonucunda, esnek robotik kavrayıcının 0,1 g ile 600 g arasındaki nesneleri etkin şekilde manipüle edebildiği ortaya konulmuştur.

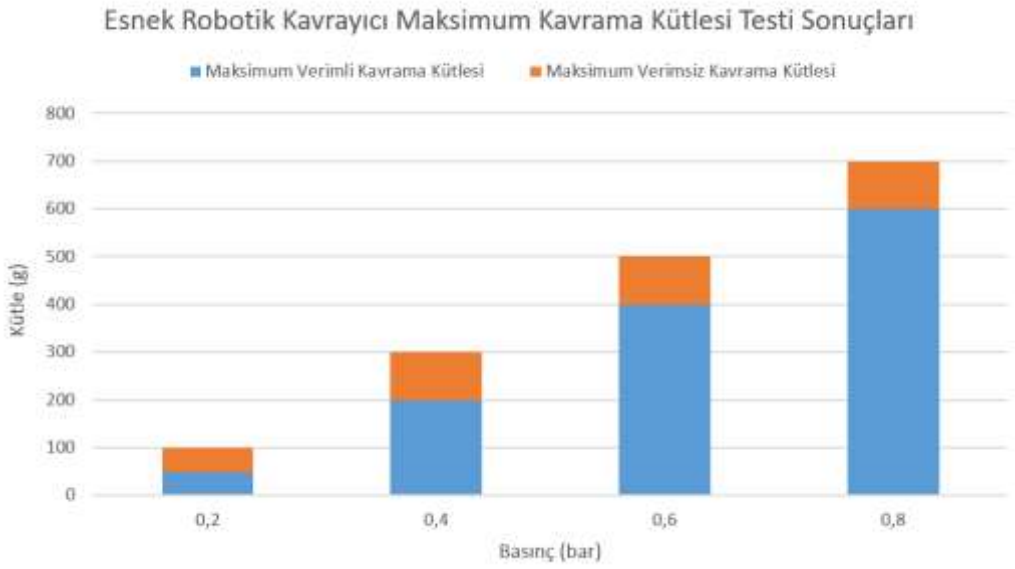

Şekil 15. Kavranabilen nesnelerin maksimum ağırlıkları.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüzde robotik teknolojilerin farklı sektörlere yayılım göstermesiyle birlikte, hassas nesnelerin güvenli biçimde manipülasyonu ve değişken çevresel koşullara uyum sağlama ihtiyacı, geleneksel sert kavrayıcıların yerini alabilecek yeni nesil esnek kavrayıcıların geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu gerekliliğin temelinde yer alan ve hassas kavramayı mümkün kılan pnömatik yapay kaslar, esneklikleri, düşük maliyetli oluşları ve bakım gerektirmemeleri nedeniyle literatürde önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmıştır. Mevcut çalışmalarda genellikle yapay kaslar üzerine detaylıca çalışılmış, ancak yapay parmakları kontrol edecek sistemlerin çoğunlukla sabit, sınırlı hareket yeteneğine sahip, yalnızca düşük kütleli nesneleri kaldırabilen ve endüstriyel kullanıma uygun olmayan şekilde ele alındığı görülmüştür. Bu nedenle, özelleştirilmiş yapay parmakların manipülasyonunu mümkün kılacak yeni sistemlerin tasarım ve üretimine yönelik araştırma alanlarının varlığı ortaya konulmuştur. Çevresel algılama yeteneği olan, dinamik üretim hatlarında veya özelleştirilmiş imalat süreçlerinde kullanılabilen, otonom çalışarak operasyonel hız kazandırabilen, çalışma hacmini değiştirerek farklı boyutlardaki nesnelerle uyumlu çalışabilen ve özellikle rijit kavrayıcıların yerine geçebilecek pnömatik yapay kas tabanlı bir kavrayıcı ele alınarak otonomlaştırılmıştır. Bu yaklaşımla, insan-makine etkileşiminin yoğun olduğu endüstriyel uygulamalarda mevcut boşlukların giderilmesi amaçlanmıştır.

Daha önce yalnızca manuel olarak konum bilgisi ile beslenerek çalışan ve harici bir kontrol ekranı ile manuel olarak basınçlandırılan kavrayıcı, yapılan geliştirme ile beraber; eğilebilen pnömatik yapay kas temelli, dört parmaklı, kavrama aralığı x, y ve z eksenlerinde otonom veya

manuel ayarlanabilir, 50–200 mm genişlik ve uzunluktaki; 12–330 mm yüksekliğe sahip; kütlesi 600 g ve altındaki dikdörtgen ve kare prizma nesneleri kavrayabilen, görüntü işleme ile ön-kavrama konumunu otomatik belirleyebilen, hem manuel hem otomatik olarak basınç ve konum kontrolü yapabilen bir esnek robotik kavrayıcı haline getirilmiştir.

Parmakların hareketini kontrol edebilmek amacıyla özgün bir kavrayıcı mekanizması tasarlanmıştır. Bu mekanizma, vidalı miller üzerine yerleştirilen parmakların step motorlar vasıtasıyla hareket ettirilmesi prensibine dayanmaktadır. Sistemin yatay eksendeki hareketi tek bir step motor tarafından sağlanmaktadır. İki ayrı motora bağlı ikişer parmak, birbirine ters yönde ve eşit miktarda hareket ederek kavrama açıklığını ayarlamaktadır. Ek olarak, bir step motor parmakların dikey eksende konum değiştirmesini mümkün kılmaktadır. Kavrayıcıya entegre edilen kamera sayesinde nesnenin dış geometrisi algılanmakta ve parmaklar, elde edilen veriler doğrultusunda ön kavrama konumuna yönlendirilmektedir. Ön konumlandırma sonrasında nesne kavranarak zemin ile teması kesilmektedir. Kavrama kapasitesini incelemek amacıyla deneysel bir test düzeneği oluşturulmuştur. Bu düzenek ile farklı boyutlara sahip nesnelerin manipüle edilebilirliği araştırılmıştır. Araştırma bulguları, en ve boyu 50–200 mm, yüksekliği ise 12–330 mm arasında değişen dikdörtgen veya kare prizma formundaki nesnelerin kavrayıcı tarafından algılanarak başarıyla kavranabildiğini ortaya koymuştur. Nesne yüksekliği azaldıkça kavrama için gerekli basınç değerinin de düşmesi gerektiği gözlemlenmiştir. Ancak basınç seviyesinin azalması, kavrama kuvvetinde de azalmaya yol açmaktadır. Kavrayıcının yük taşıma kapasitesini belirlemek için 0,2 bar, 0,4 bar, 0,6 bar ve 0,8 bar basınç değerlerinde maksimum kaldırılabilir kütle ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre, kavrayıcının verimli taşıma kapasiteleri sırasıyla 0,2 bar'da 50 g, 0,4 bar'da 200 g, 0,6 bar'da 400 g ve 0,8 bar'da 600 g olarak belirlenmiştir.

Çalışma sonucunda, hassas nesneleri kavrayabilen endüstriyel ölçekte işlevsel bir kavrayıcı geliştirilmiştir. Bu kavrayıcı sayesinde kırılmaya veya deformasyona açık nesneler otonom biçimde güvenli şekilde kavranabilmektedir. Entegre kamera ile gerçekleştirilen boyut algılama algoritması sayesinde nesneye özgü kavrama konumu oluşturulabilmekte ve sistem 600 g ağırlığa kadar nesneleri kaldırabilmektedir. Bu yönüyle kavrayıcının endüstriyel kullanım açısından uygulanabilir olduğu kanıtlanmıştır. Her ne kadar bu çalışma, pnömatik yapay kas tabanlı kavrayıcılar konusundaki literatürde önemli bir boşluğu doldurmuş olsa da, sistemin bazı bölümlerinin geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Gerekli iyileştirmeler yapıldığında, pnömatik yapay kas tabanlı esnek kavrayıcıların endüstriyel kullanım alanlarının önemli ölçüde genişleyebileceği öngörülmektedir. Çalışmada elde edilen geliştirme önerileri, sistematik şekilde maddeler halinde sunulmuştur.

•Silikon parmakların uç kısımlarına plastik malzemeden üretilmiş tırnakların entegre edilmesi, özellikle küçük ve hassas nesnelerin daha etkin şekilde kavranmasına olanak sağlayabilir.

•Parmakların temas yüzeylerine dışbükey formda çentikler eklenmesi, yüzey sürtünmesini artırarak tutuş kuvvetinin geliştirilmesine katkı sunabilir.

•Görüntü işleme algoritması, yalnızca basit kare ve dikdörtgen nesne ölçülerini değil, tüm nesnelerin boyutlarını algılayacak şekilde optimize edilebilir. Bu sistem karmaşık geometrilere sahip nesnelerde en geniş çapı referans alarak uygun kavrama pozisyonu belirleyebilir.

•Dikey hareketi gerçekleştiren step motorun tork kapasitesinin artırılması, kavrayıcının kaldırabileceği maksimum yük miktarının da yükselmesine imkân tanıyabilir.

•Kavrayıcı gövdesinin veya zeminin hareketli hale getirilmesi, kavrama noktasının değiştirilebilmesini sağlayarak kaldırılan nesnenin farklı konumlara transfer edilmesini mümkün kılabilir.

•Sisteme ek bir step motor entegre edilerek parmakların birbirinden bağımsız hareket etmesi sağlanabilir, bu da kavrama esnekliğini artırabilir.

•Parmakları taşıyan bağlantı kollarının uzunluklarının değişecek biçimde tasarlanması veya bu kollar üzerinde doğrusal hareket mekanizmasının uygulanmasıyla, parmakların kavrama alanı içerisinde istenilen konuma yönlendirilmesi mümkün olabilir.

•Masa tipi bir sistem yerine kavrayıcının robot koluna entegre edilebilecek şekilde yeniden tasarlanması, parmakların serbestlik derecesini artırarak üç boyutlu uzayda daha geniş bir hareket kabiliyeti kazanmasına olanak sağlayacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, 122M619 numaralı TÜBİTAK 1001 projesi ile desteklenmiştir.

5. KAYNAKLAR

Advancing Standards Transforming Markets. (2021). *ASTM D2240-15 Standard Test Method for Rubber Property—Durometer Hardness*. https://store.astm.org/d2240-15r21.html.

Chou, C. P., & Hannaford, B. (1994). Static and dynamic characteristics of McKibben pneumatic artificial muscles. *IEEE International Conference on Robotics and Automation*, 1, 281-286. https://doi.org/10.1109/robot.1994.350977.

Cui, Y., Liu, X. J., Dong, X., Zhou, J., & Zhao, H. (2021). Enhancing the Universality of a Pneumatic Gripper via Continuously Adjustable Initial Grasp Postures. *IEEE Transactions on Robotics*. https://doi.org/10.1109/tro.2021.3060969.

Daerden, F. & Lefeber, D. (2002). Pneumatic Artificial Muscles: actuators for robotics and automation. *European Journal of Mechanical and Environmental Engineering*, 47(1).

Festo Ürün Kataloğu (2020). Pnömatik sürücüler. https://www.festo.com/tr/tr/p/fluidic-muscle-id_DMSP/ adresinden 18 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.

Immega, G. B., (1986). *ROMAC muscle powered robots*. Technical Report MS86-777, Society of Manufacturing Engineers.

Kaptı, A. O., Atakul, I. (2023). Development of a Pneumatic, Artificial-Muscle- Based Press for Punching Thin Metal Sheets. *Materials and Technology*, 57(3), 267-274. https://doi.org/10.17222/mit.2023.783.

Kukolj, M. (1988). *Axially contractible actuator*. U.S. Patent No. 4 733 603.

Lei, J., Ge, Z., Fan, P., Zou, W., Jiang, T., & Dong, L. (2022). Design and Manufacture of a Flexible Pneumatic Soft Gripper. *Applied Sciences*, 12(13). https://doi.org/10.3390/app12136306.

Morin, A. H. (1953). *Elastic diaphragm*. U.S. Patent No. 2 642 091.

Mosadegh, B., Polygerinos, P., Keplinger, C., Wennstedt, S., Shepherd, R. F., Gupta, U., Shim, J., Bertoldi, K., Walsh, C. J., & Whitesides, G. M. (2014). Pneumatic Networks for Soft Robotics that Actuate Rapidly. *Advanced Functional Materials*, 24(15), 2163-2170. https://doi.org/10.1002/adfm.201303288.

Paynter, H. M. (1988). *Hyperboloid of revolution fluid-driven tension actuators and methods of making*. U.S. Patent No. 4 721 030.

Sandoval, J. A., Xu, T., Adibnazari, I., Deheyn, D. D., & Tolley, M. T. (2022). Combining Suction and Friction to Stabilize a Soft Gripper to Shear and Normal Forces for Manipulation

of Soft Objects in Wet Environments. *IEEE Robotics and Automation Letters*, 7(2), 4134-4141. https://doi.org/10.1109/lra.2022.3149306.

Schulte, H.F. (1961). The characteristics of the McKibben artificial muscle.

Şimşir, S. E., İbiş, M. Ö., İriç S., Kaptı, A. O., Kutlu, M. Ç. (2024, 29-30, Kasım). Pnömatik Yapay Kaslar için Kuvvet Ölçebilen Deney Düzeneği Tasarımı ve Üretimi. *13 th International Marmara Science and Social Sciences Congress* (331-347), Kocaeli, Turkiye.

Türk Standartları Enstitüsü. (2006). *TS EN ISO 868 Plastikler ve ebonit- Batma sertliğinin durometre ile tayini (shore sertliği)*. https://intweb.tse.org.tr/standard/standard/StandardAra.aspx.

Wang, Z., Torigoe, Y., & Hirai, S. (2017). A Prestressed Soft Gripper: Design Modeling Fabrication and Tests for Food Handling. *IEEE Robotics and Automation Letters*, 2(4), 1909-1916. https://doi.org/10.1109/lra.2017.2714141.

Xiao, W., Du, X., Chen, W., Yang, G., Hu, D., & Han, X. (2021). Cooperative collapse of helical structure enables the actuation of twisting pneumatic artificial muscle. *International Journal of Mechanical Sciences*, 201. https://doi.org/10.1016/j.ijmecsci.2021.106483.

Yarlott, J. M. (1972). *Fluid Actuator*. U.S. Patent No. 3 645 173.

Yu, M., Liu, W., Zhao, J., Hou, Y., Hong, X., & Zhang, H. (2022). Modeling and Analysis of a Composite Structure-Based Soft Pneumatic Actuators for Soft-Robotic Gripper. *Sensors*, 22(13). https://doi.org/10.3390/s22134851.

Zhong, G., Hou, Y., & Dou, W. (2019). A soft pneumatic dexterous gripper with convertible grasping modes. *International Journal of Mechanical Sciences*, 153&154, 445-456. https://doi.org/10.1016/j.ijmecsci.2019.02.028.

ADSORPTION OF MERCURY(II) IONS FROM AQUEOUS SOLUTIONS USING HAZELNUT SHELL-BASED ACTIVATED CARBON

FINDIK KABUĞU BAZLI AKTİF KARBON KULLANILARAK SULU ÇÖZELTİLERDEN CIVA(II) İYONLARININ ADSORPSİYONU

Hacer ŞENSÖZ[1], Ramazan DONAT[2]

[1]Dr, Pamukkale Üniversitesi, Kale Meslek Yüksekokulu, Maden Teknolojisi, 0000-0002-2173-8974

[2]Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Fakültesi, Kimya Bölümü,

0000-0002-5701-5030

Özet

Ağır metallerin, özellikle endüstriyel faaliyetler sonucunda çevreye yayılması, doğal ekosistemler üzerinde kalıcı ve yaygın etkiler oluşturan önemli bir çevresel tehdit olarak öne çıkmaktadır. Bu metaller, su ve toprak gibi çeşitli çevresel ortamlarda birikme eğiliminde olup, besin zinciri aracılığıyla canlı organizmalara taşınarak zamanla organizmalarda yüksek düzeylerde birikmekte ve ciddi toksik etkilere neden olabilmektedir. Bu nedenle, ağır metallerin su ortamlarından etkin ve sürdürülebilir yöntemlerle uzaklaştırılması, çevresel koruma ve halk sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, düşük maliyetli, çevre dostu ve yüksek performanslı adsorbanların geliştirilmesi üzerine çalışmalar giderek artmaktadır.

Bu çalışmada, sulu çözeltilerden Hg^{2+} iyonlarının giderimi amacıyla fındık kabuğu esaslı aktif karbon, fiziksel aktivasyon yöntemiyle sentezlenmiş ve adsorbanın yüzey özellikleri karakterize edilmiştir. Adsorpsiyon performansını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen biyosorpsiyon deneyleri kapsamında; adsorpsiyon kinetiği ve izoterm davranışlarının yanı sıra, partikül boyutu, temas süresi, sıcaklık ve başlangıç metal iyonu konsantrasyonunun süreç üzerindeki etkileri sistematik olarak incelenmiştir. Ayrıca, maksimum adsorpsiyon verimliliğine ulaşılabilecek optimum adsorban dozajı ile uygun pH koşullarının belirlenmesi hedeflenmiştir.

Hg^{2+} iyonlarının fındık kabuğu bazlı biyosorbente adsorpsiyonu, çeşitli kinetik modeller ile değerlendirilmiş; adsorpsiyon denge verileri Langmuir, Freundlich ve Dubinin–Radushkevich (D–R) izoterm modellerine göre analiz edilmiştir. Ayrıca sistemin termodinamik özelliklerini değerlendirmek amacıyla serbest enerji değişimi ($\Delta G°_{ads}$), entalpi değişimi ($\Delta H°_{ads}$) ve entropi değişimi ($\Delta S°_{ads}$) değerleri hesaplanmıştır.

Anahtar kelimeler: Civa, Fındık Kabuğu, Adsorpsiyon

Abstract

The release of heavy metals into the environment, particularly as a result of industrial activities, has emerged as a significant environmental threat with persistent and widespread impacts on natural ecosystems. These metals tend to accumulate in various environmental media, such as water and soil, and can be transferred to living organisms through the food chain, leading to elevated concentrations within organisms over time and causing severe toxic effects. Therefore, the effective and sustainable removal of heavy metals from aquatic environments is of critical

importance for environmental protection and public health. In this context, there has been a growing interest in the development of low-cost, environmentally friendly, and high-performance adsorbents.

In this study, hazelnut shell-based activated carbon was synthesized via a physical activation method for the removal of Hg^{2+} ions from aqueous solutions, and the surface properties of the adsorbent were characterized. To evaluate the adsorption performance, a series of biosorption experiments were conducted, systematically investigating the effects of particle size, contact time, temperature, and initial metal ion concentration on the process, in addition to adsorption kinetics and isotherm behavior. Furthermore, the study aimed to determine the optimal adsorbent dosage and suitable pH conditions to achieve maximum adsorption efficiency.

The adsorption of Hg^{2+} ions onto the hazelnut shell-based biosorbent was evaluated using various kinetic models, and the equilibrium adsorption data were analyzed according to the Langmuir, Freundlich, and Dubinin–Radushkevich (D–R) isotherm models. Additionally, to assess the thermodynamic characteristics of the system, the changes in Gibbs free energy ($\Delta G°_{ads}$), enthalpy ($\Delta H°_{ads}$), and entropy ($\Delta S°_{ads}$) were calculated.

Keywords: Mercury, Hazelnut Shell, Adsorption

A MECHANISTIC PERSPECTIVE ON THE ANTICANCER PROPERTIES OF CAPSAICIN

KAPSAİSİNİN ANTİKANSER ÖZELLİKLERİNE YÖNELİK MEKANİSTİK BİR BAKIŞ

Merve ŞENSÖZ TURGUT[1]

[1]Dr, Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, 0000-0001-9840-6110

Özet

Acı biberin (Capsicum spp.) temel acı bileşiği olan kapsaisin, çeşitli biyolojik aktiviteleri özellikle antikanser etkileri nedeniyle kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Gıda maddesi olmasının ötesinde kapsaisin, kolorektal, mide, prostat, pankreas ve akciğer kanserleri de dahil olmak üzere farklı kanser modellerinde güçlü anti-proliferatif, apoptozu tetikleyici, anjiyogenez karşıtı ve anti-inflamatuar özellikler göstermektedir (Cao ve ark, 2015).

Mekanik açıdan bakıldığında kapsaisin, etkilerini birçok moleküler hedef üzerinden gösterir. Hücre içi ROS (reaktif oksijen türleri) seviyelerini artırarak mitokondri zar potansiyelini bozar ve kaspaz kaskadlarını aktive ederek intrinsik apoptozu başlatır (Şanlıer ve ark 2024). Bu süreçte p53 tümör baskılayıcı proteini aktive olurken, NF-κB sinyal iletimi baskılanmaktadır (Zhang et al2019). Özellikle kolorektal kanser hücrelerinde kapsaisin, β-catenin/TCF-bağımlı transkripsiyonu inhibe ederek tümör hücresi çoğalmasını engellemektedir. Apoptozun ötesinde kapsaisin, kanserin ilerlemesini anjiyogenez yolunu engelleyerek de durdurabilmektedir. Küçük hücreli olmayan akciğer kanserinde, p53-SMAR1 düzenleyici eksenini aktive ederek VEGF ekspresyonunu düşürür ve böylece tümör damar oluşumunu ve metastatik potansiyelini sınırlamaktadır (Cao ve ark, 2015).

Kapsaisinin antikanser etkileri tamamen TRPV1 reseptörüne bağlı değildir. Her ne kadar TRPV1 bazı analjezik ve apoptotik etkilerde rol alsa da kapsaisinin gen ekspresyonu, kalsiyum sinyalizasyonu ve ilaç direnci yolları gibi TRPV1-bağımsız mekanizmalarla da etkili olduğu gösterilmiştir. Örneğin, çoklu ilaç direnci taşıyan hücre hatlarında kapsaisin, P-glikoprotein gibi taşıyıcıları baskılayarak kemoterapötik ajanların hücre içinde tutulmasını sağlar ve sitotoksik etkinliği artırmaktadır. Kapsaisin normal dokulara zarar vermeden sadece kanser hücrelerinde apoptozu indükleyebilmekte ve çok hedefli bir fitokimyasal olarak çalışmaktadır (Jaganathan ve ark, 2020)

Sonuç olarak, kapsaisin çok yönlü moleküler yollar üzerinden geniş spektrumlu antikanser aktiviteler sergilemektedir. Doğal kökeni, hedef seçiciliği ve mekanistik çeşitliliği sayesinde kapsaisin, tamamlayıcı tedavi ve kemoprevensiyon alanında umut verici bir aday olarak öne çıkmaktadır. Klinik kullanımı öncesinde biyoyararlanım, doz optimizasyonu ve uzun vadeli güvenlik açısından ileri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğal Madde, Kapsaisin, Anti-Kanser

Cao, S., Chen, H., Xiang, S., Hong, J., Weng, L., Zhu, H., & Liu, Q. (2015). Anti-cancer effects and mechanisms of capsaicin in chili peppers. American Journal of Plant Sciences, 6(19), 3075.

Zhang, S., Wang, D., Huang, J., Hu, Y., & Xu, Y. (2020). Application of capsaicin as a potential new therapeutic drug in human cancers. Journal of clinical pharmacy and therapeutics, 45(1), 16-28.

Jaganathan, R., Purushotham, B., Radhakrishnan, N., & Swamy, M. K. (2020). Capsaicin and its potential anticancer mechanisms of action. In Plant-derived Bioactives: Chemistry and Mode of Action (pp. 301-321). Singapore: Springer Singapore.

Şanlıer, N., Irmak, E., & Ejder, Z. B. (2024). The Relationship Between Capsaicin in Chili Pepper and Cancer: A Comprehensive Insight. Clinical and Experimental Health Sciences, 14(1), 273-282.

Abstract

Capsaicin, the primary pungent compound of chili peppers (Capsicum spp.), has been extensively studied for its diverse biological activities, particularly its anticancer effects. Beyond its role as a dietary component, capsaicin exhibits potent anti-proliferative, pro-apoptotic, anti-angiogenic, and anti-inflammatory properties in various cancer models, including colorectal, gastric, prostate, pancreatic, and lung cancers (Cao et al., 2015).

Mechanistically, capsaicin exerts its effects through multiple molecular targets. It increases intracellular reactive oxygen species (ROS) levels, disrupts mitochondrial membrane potential, and activates caspase cascades, thereby initiating intrinsic apoptosis (Şanlıer et al., 2024). During this process, the tumor suppressor protein p53 is activated while NF-κB signaling is suppressed (Zhang et al., 2019). Notably, in colorectal cancer cells, capsaicin inhibits β-catenin/TCF-dependent transcription, thereby impeding tumor cell proliferation. Beyond apoptosis induction, capsaicin can also halt cancer progression by inhibiting angiogenesis. In non-small cell lung cancer, it activates the p53-SMAR1 regulatory axis, leading to decreased VEGF expression and thus restricting tumor angiogenesis and metastatic potential (Cao et al., 2015).

The anticancer effects of capsaicin are not entirely dependent on the TRPV1 receptor. Although TRPV1 plays a role in certain analgesic and apoptotic effects, capsaicin has also been shown to act via TRPV1-independent mechanisms such as gene expression modulation, calcium signaling, and drug resistance pathways. For example, in multidrug-resistant cancer cell lines, capsaicin inhibits transporters like P-glycoprotein, enhancing intracellular retention of chemotherapeutic agents and increasing cytotoxic efficacy. Capsaicin selectively induces apoptosis in cancer cells without harming normal tissues and functions as a multi-targeted phytochemical agent (Jaganathan et al., 2020).

In conclusion, capsaicin exhibits broad-spectrum anticancer activities through versatile molecular pathways. Due to its natural origin, target selectivity, and mechanistic diversity, capsaicin emerges as a promising candidate for complementary therapy and chemoprevention. However, further studies are required on bioavailability, dose optimization, and long-term safety prior to clinical application.

Keywords: Naturel Compound, Capsaicin, Anti-Cancer

Cao, S., Chen, H., Xiang, S., Hong, J., Weng, L., Zhu, H., & Liu, Q. (2015). Anti-cancer effects and mechanisms of capsaicin in chili peppers. American Journal of Plant Sciences, 6(19), 3075.

Zhang, S., Wang, D., Huang, J., Hu, Y., & Xu, Y. (2020). Application of capsaicin as a potential new therapeutic drug in human cancers. Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics, 45(1), 16-28.

Jaganathan, R., Purushotham, B., Radhakrishnan, N., & Swamy, M. K. (2020). Capsaicin and its potential anticancer mechanisms of action. In Plant-derived Bioactives: Chemistry and Mode of Action (pp. 301-321). Singapore: Springer Singapore.

Şanlıer, N., Irmak, E., & Ejder, Z. B. (2024). The Relationship Between Capsaicin in Chili Pepper and Cancer: A Comprehensive Insight. Clinical and Experimental Health Sciences, 14(1), 273-282.

ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES CONDUCTED USING THE NEUMAN SYSTEMS MODEL IN NURSING IN TURKEY

TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİK ALANINDA NEUMAN SİSTEMLER MODELİ KULLANILARAK YÜRÜTÜLEN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Arife AZAK[1]

[1]Öğr.Gör.Dr, Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Orcid ID: 0000-0001-8438-3974

Özet

Amaç: Neuman Sistemler Modeli, alt sistemlere dayalı bütüncül bakış açısı sağlayan, iyilik haline odaklı, açık sistem özellikleri ile bireyin fizyolojik, psikolojik, sosyokültürel, spritüel ve gelişimsel beş majör değişkenine yer verilmesi nedeniyle birey ve ailelerine bütüncül bakım sağlama ve hemşirelik uygulamalarına rehber olmada uygun bir modeldir. Bu araştırmada, Türkiye'de hemşirelik alanında Neuman Sistemler Modeli kullanılarak yürütülen lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırmada, veri tabanı olarak Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi kullanılmıştır. Tezlerin taranmasında gelişmiş tarama butonu kullanılarak "Neuman", "Sistemler Modeli" ve "Neuman Sistemler Modeli" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılıp 18 lisansüstü teze ulaşılmış ve hepsi erişim izni olduğu için araştırmaya dahil edilmiştir. Tezler yayınlandıkları yıl, tür, NSM'ini kullanım alanı, örneklem grubu, yöntem ve ölçüm araçları açısından incelenmiştir.

Bulgular: Araştırmaya dahil edilen tezlerin %88.89'u doktora tezidir. Tezler eşit oranlarda (%27,78) 2011-2015, 2016-2020 ve 2021-2025 yılları arasında tamamlanmış olup, %33.44'ü psikiyatri hemşireliği alanında yürütülmüştür. Tezlerde NSM kullanım alanları incelendiğinde, %42.11 oranında eğitim programının ve %36.84 oranında veri toplama formlarının oluşturulmasında kullanıldığı belirlenmiştir. Tezlerin örneklem gruplarının, %44.44'ünü hastalar ve %22.22'sini hastaya bakım verenler oluşturmaktadır. Tezlerde araştırma yöntemi olarak %61.11'inin nicel yöntem, ölçüm aracı olarak da anket (%42.86) ve ölçek (%40.48) formlarının kullanıldığı belirlenmiştir.

Sonuç: İncelenen çalışmalarda, hemşirelik araştırmalarında NSM'i kullanımının sınırlı olduğu, modele dayalı çalışmaların doktorada sıklıkla tercih edildiği, modelden araştırmaların eğitim programının, veri toplama formlarının ve kavramsal çerçevenin oluşturulmasında yararlanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Neuman Sistemler Modeli, lisansüstü tezler, literatür İncelemesi

Abstract

major variables—physiological, psychological, sociocultural, spiritual, and developmental—within an open systems approach. This model serves as a valuable guide in delivering comprehensive care to individuals and families and in structuring nursing practice. This study aims to examine postgraduate theses conducted in the field of nursing in Turkey using the Neuman Systems Model.

Methods: Data were obtained from the National Thesis Center of the Council of Higher Education of the Republic of Turkey. An advanced search was conducted using the keywords "Neuman," "Systems Model," and "Neuman Systems Model." A total of 18 postgraduate theses were identified and included in the review, as all had unrestricted access. These theses were analyzed based on year of publication, type of degree, areas of application of the Neuman Systems Model, study population, research methodology, and data collection tools.

Results: 88.89% of the theses included in the study were doctoral theses. Theses were completed equally (27.78%) between 2011-2015, 2016-2020 and 2021-2025, with 33.44% conducted in the field of psychiatric nursing. An analysis of the areas in which the Neuman Systems Model was utilized in the theses revealed that it was used in the development of educational programs in 42.11% of the studies, and in the creation of data collection instruments in 36.84% of them. The sample groups of theses consisted of 44.44% patients and 22.22% caregivers. It was determined that 61.11% of the theses employed quantitative research methods, with questionnaires (42.86%) and scales (40.48%) being the most commonly used data collection tools.

Conclusion: As a result, it was determined that the use of the Neuman Systems Model in postgraduate nursing research is limited, and studies based on this model are frequently preferred in doctoral studies. It was determined that the Neuman Systems Model was used in the creation of the research training program, data collection forms and conceptual framework.

Keywords: Neuman Systems Model, postgraduate theses, literatüre review

1. GİRİŞ

Hemşirelik bilimi, kuramsal temellere dayalı uygulama ve araştırmalarla gelişen dinamik bir disiplindir. Hemşirelik kuram ve modelleri, hemşirelere farklı bakış açıları kazandırarak eleştirel düşünme süreçlerine rehberlik eder; aynı zamanda hemşirelik uygulamalarının planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesinde sistemli ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sağlar. Araştırma alanında ise kuram ve modellerin kullanımı, hemşirelik araştırmalarının bilimsel niteliğini artırarak sürecin sistematik ve yapılandırılmış biçimde yürütülmesine olanak tanır (McEwen ve Wills, 2011; Türen vd., 2020; Şahin vd., 2020; Velioğlu, 2012)

Betty Neuman tarafından 1970'li yıllarda geliştirilen Neuman Sistemler Modeli (NSM), bireyi çevresiyle sürekli etkileşim içinde olan açık bir sistem olarak ele alan, bütüncül bakış açısı sağlayan bir hemşirelik modelidir. İyilik haline odaklanan bu model, bireyin içsel (fizyolojik, psikolojik), dışsal (çevresel) ve kişilerarası stresörlere karşı verdiği tepkileri, bu tepkileri etkileyen savunma hatlarını ve hemşirelik girişimlerinin koruma düzeylerini (birincil, ikincil, üçüncül) tanımlamaktadır (Fawcett, 2017; McEwen ve Wills, 2011; Neuman ve Fawcett, 2011; Velioğlu, 2012).

NSM, hemşirelik araştırmalarına bilimsel bir çerçeve sağlayarak araştırma sürecinin sistematik ve yapılandırılmış bir temele oturtulmasına katkıda bulunmaktadır. Modelin, bireyi fiziksel, psikolojik, sosyokültürel, gelişimsel ve spiritüel yönleriyle bir bütün olarak değerlendirmesi, hemşirelik araştırmalarında çok boyutlu veri toplanmasına ve değişkenlerin kapsamlı biçimde tanımlanmasına olanak tanır. Koruma düzeylerine (birincil, ikincil, üçüncül) dayalı olarak hemşirelik girişimlerinin planlanması ve değerlendirilmesini destekleyerek, araştırma sonuçlarının klinik uygulamaya daha kolay aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırma sürecinde NSM; konu ve amaç belirlemeden kavramsal çerçeve oluşturmaya, hipotez geliştirmeden veri toplama araçlarının seçimine, bulguların yorumlanmasından sonuçların

uygulamaya aktarılmasına kadar her aşamada yol gösterici olarak kullanılabilmektedir. Bu yönüyle model, hem kuramsal bilgi birikimini artırmaya, hem de kanıta dayalı hemşirelik bakımının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

NSM ulusal ve uluslararası literatürde; kronik hastalık yönetimi, hasta eğitimi, cerrahi sonrası bakım, ruh sağlığı ve toplum sağlığı hemşireliği gibi pek çok alanda yürütülen araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Bademli ve Duman, 2017; Eren ve Çalışkan, 2018; Güner ve Kavlak, 2015; Mert ve Demir Barutçu, 2013; Özer ve Gökçe, 2015; Özkan ve Öztürk, 2013)

Bu araştırmada, Türkiye'de hemşirelik alanında Neuman Sistemler Modeli kullanılarak yürütülen lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, Türkiye'de hemşirelik alanında Neuman Sistemler Modeli kullanılarak yürütülen lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla tanımlayıcı olarak yürütülmüştür. Araştırmanın verileri, Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanı taranarak, 20.07.2025 ve 28.07.2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri tabanının taranmasında, gelişmiş tarama butonu kullanılarak, hem Türkçe hem İngilizce olarak "Neuman", "Sistemler Modeli" ve "Neuman Sistemler Modeli" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Zaman sınırı koyulmaksızın tarama yapılarak 18 lisansüstü tez belirlenmiştir. Belirlenen 18 tezin, tam metnine ulaşıldığı ve erişim izinleri olduğu için araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiklerden sayı ve yüzde kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya dahil edilen tezlerin %88.89'u doktora ve %11.11'i yüksek lisans tezidir. İncelenen tezlerin eşit oranlarda (%27,78) 2011-2015, 2016-2020 ve 2021-2025 yılları arasında tamamlanmış olduğu, %33.44'ünün psikiyatri hemşireliği alanında yürütüldüğü belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Tezlerin tanımlayıcı özellikleri

Özellikler	Sayı	Yüzde
Tez türü		
Doktora tezi	16	88.89
Yüksek lisans tezi	2	11.11
Yayınlanma Yılı		
2021-2025	5	27.78
2016-2020	5	27.78
2011-2015	5	27.78
2006-2010	3	16.66
Yapıldığı Anabilim Dalı/Programı		
Psikiyatri Hemşireliği	6	33.34
Halk Sağlığı Hemşireliği	3	16.66
Hemşirelik	3	16.66
İç Hastalıkları Hemşireliği	2	11.11
Ebelik	2	11.11
Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği	1	5.56
Hemşirelik Esasları	1	5.56

Tezlerde NSM'nin kullanım alanları incelendiğinde, %42.11 oranında eğitim programının ve %36.84 oranında veri toplama formlarının oluşturulmasında kullanıldığı belirlenmiştir. Tezlerin

örneklem gruplarının, %44.44'ünü hastalar ve %22.22'sini hastaya bakım verenler oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tezlerin %61.11'i nicel yöntem, %33.33'ü karma yöntem ve %5.6'sı nitel yöntemle yapılan araştırmalardır. Nicel yöntem kullanılarak yapılan çalışmalar, deneysel (n=6), yarı deneysel (n=3), metodolojik ve yarı deneysel (n=1) ve tanımlayıcı (n=1) çalışmaları içermektedir. Tezlerde ölçüm aracı olarak, anket (%42.86), ölçek (%40.48) ve yarı yapılandırılmış görüşme formları (%16.66) kullanılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Tezlerin modeli kullanım alanı ve araştırma yöntemlerine ilişkin veriler

Özellikler	**Sayı**	**Yüzde**
NSM kullanım alanı*		
Eğitim programının oluşturulmasında	8	42.11
Veri toplama formlarının oluşturulmasında	7	36.84
Araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında	4	21.05
Toplam	19	100
Örneklem Grubu		
Hasta	8	44.44
Hastaya bakım veren/eş	4	22.22
Gebe	2	11.10
Gebe ve eşleri	1	5.56
Hemşire	1	5.56
Öğrenci	1	5.56
Öğrenci ebeveynleri	1	5.56
Toplam	18	100
Araştırma Tipi		
Nicel	11	61.11
Karma yöntem	6	33.33
Nitel	1	5.56
Toplam	18	100
Ölçüm Aracı		
Anket	18	42.86
Ölçek	17	40.48
Yarı Yapılandırılmış Görüşme Form	7	16.66
Toplam	42	100

*Birden fazla alanda NSM kullanılmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, incelenen çalışmalarda NSM'nin lisansüstü tez çalışmalarında sınırlı düzeyde kullanıldığı, çalışmaların çoğunlukla doktora düzeyinde gerçekleştirildiği, hemşireliğin farklı alanlarında uygulanabildiği ve bu modelden çalışmalarda eğitim programı, veri toplama formları ile kavramsal çerçevenin oluşturulmasında yararlanıldığı belirlenmiştir.

NSM, hemşirelik araştırmalarında tüm süreçlerde kullanılabilmekte ve çalışmalara kavramsal bütünlük kazandırmaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin lisansüstü eğitimde kuram/model temelli düşünme becerilerinin geliştirilmesi, bunun için ilgili derslerde olgu temelli yöntemlerle desteklenerek daha anlaşılır hale getirilmesi ve kuram/modele dayalı lisansüstü çalışmalarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

1.Bademli, K. ve Duman, Z.C. (2017) Conceptual Framework For Nurses In The Use Of The Neuman Systems Model On Caregivers Of People Suffering By Schizophrenia. *Int Arch Nurs Health Care,* 3:079.

2.Eren, H. ve Çalışkan, N. (2018). Neuman Sistemler Modelinin servikal disk herni tedavisi gören bir hastanın hemşirelik bakımı sürecinde kullanılması. *Journal of Human Sciences,* 15(3), 1597-1607.

3.Fawcett, J. (2017). *Applying conceptual models of nursing: Quality improvement, research, and practice*. (Chapter 5, ss.151-188).Springer Publishing Company.

4.Güner, Ö. ve Kavlak, O. (2015). Neuman Sistemler Modeline göre endometriyum kanserli hastanin bakimi: olgu sunumu. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi,* 4(2), 94-102.

5.McEwen, M. ve Wills, E. M. (2011). *Theoretical basis for nursing* (3 th ed, ss.139-147). Wolters Kluwer Health/Lippincott Williams & Wilkins.

6.**Mert, H. ve Demir Barutcu, C. (2013). Neuman Sistemler Modelinin kalp yetersizliğinde kullanımı. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi,* 2(2), 64-70.**

7.Neuman, B. ve Fawcett, J. (2011). *The Neuman Systems Model* (5th ed). Prentice Hall.

8.**Özer, S. ve Gökçe, S. (2015). Neuman Sistemler Modelinin hemodiyaliz tedavisi gören bir olguda uygulanması. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi,* 12(1), 69-77.**

9.Özkan, S. ve Öztürk, C. (2013). Neuman'ın Sistemler Modeli kullanımına bir örnek: Pnömonili bir bebeğin hemşirelik bakımı. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,* 4(3), 109-114.

10.Şahin, G., Buldak, C. İ., Kaya, V., Güvenç, G., İyigün, E. (2020). Türkiye'de hemşirelikte model kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi: sistematik derleme. *Hemşirelik Eğitim ve Araştırma Dergisi*, *17*(2), 170-9.

11.Türen, S., Atakoğlu, R., Kıvanç, M. M., Gül, A. (2020). Hemşirelikte kuram ve modele dayalı lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (11), 202-216.

12.Velioğlu, P. (2012). *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar* (2. baskı). İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık.

BENEFITS OF HOME HEMODIALYSIS AND A REVIEW OF PATIENT OUTCOMES

EV HEMODİYALİZİNİN YARARLARI VE HASTA SONUÇLARININ İNCELENMESİ

Arife AZAK[1]

[1]Öğr.Gör.Dr., Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, İç Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Orcid ID: 0000-0001-8438-3974

Özet

Giriş: Kronik böbrek yetmezliği, dünyada ve ülkemizde artan sıklığı, yüksek morbidite ve mortalite oranlarıyla önemli bir sağlık sorunudur. Hastaların yaşam sürelerinin uzatılması ve yaşam kalitelerinin yüksek düzeyde sürdürülmesi amacıyla renal replasman tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Ev hemodiyalizi, son dönem böbrek yetmezliği tedavi seçenekleri arasında hastalar tarafından ev koşullarında güvenle uygulanabilen ve hastaya birçok avantaj sunan renal replasman tedavi yöntemlerinden biridir. Ev hemodiyalizi, kısa süreli uygulamalarda haftada en az dört gün, noktürnal uygulamalarda haftada en az üç gece ve uzun süreli uygulamalarda haftada en az üç gün uygulanabilmektedir. Türk Nefroloji Derneği'nin 2023 yılı sonu verilerine göre, ev hemodiyalizi tedavisi uygulanan hasta sayısı 1.331 olup, bu sayı tüm renal replasman tedavisi uygulanan hastaların %1,49'unu oluşturmaktadır. Ev hemodiyalizi programına katılan hastalardan %44.85'i 45-64 yaş grubunda ve çoğunluğu (%62.96) erkektir.

Bu inceleme yazısında, ev hemodiyalizinin hasta açısından yararları ve hasta sonuçları incelenmiştir. Literatür incelendiğinde, ev hemodiyalizinin hastalar açısından birçok avantaja sahip olduğu bildirilmektedir. Ev hemodiyalizinin hastalara fizyolojik ve psiko-sosyal yönden yarar sağladığı belirtilmektedir. Ev hemodiyalizi uygulayan hastalarda sağ kalım süresi ve yaşam kalitesinin arttığı, üremik komplikasyonların azaldığı, kan basıncı kontrolünün daha iyi olduğu, bağımsızlığın arttığı, hastaların daha fazla iş ve rehabilitasyon olanağına sahip oldukları belirlenmiştir.

Sonuç: Sonuç olarak, ev hemodiyalizi uygulaması kronik böbrek yetmezliği tedavisinde, ev koşullarında güvenle uygulanabilen, hasta sonuçlarını ve hastanın yaşam kalitesini olumlu etkileyen bir renal replasman tedavi yöntemidir.

Anahtar kelimeler; Kronik böbrek yetmezliği, Ev hemodiyalizi, Yaşam kalitesi, Hasta sonuçları

Abstract

Introduction: Chronic kidney failure is a significant health problem with its increasing frequency, high morbidity and mortality rates, in the world and in our country. Renal replacement therapies are implemented to prolong patients' survival and to maintain a high quality of life. Home hemodialysis is one of the renal replacement therapy options that can be safely administered by patients in their own homes and offers numerous advantages. Home hemodialysis can be performed at least four days a week for short-term applications, at least three nights a week for nocturnal applications, and at least three days a week for long-term applications. According to the Turkish Society of Nephrology's year-end data for 2023, the number of patients receiving home hemodialysis treatment was 1,331, accounting for 1.49% of

all patients undergoing renal replacement therapy. Among those enrolled in the home hemodialysis program, 44.85% were in the 45–64 age group, and the majority were male (62.96%).

This review article examines the benefits of home hemodialysis for patients and its impact on patient outcomes. A review of the literature indicates that home hemodialysis offers many advantages for patients. Home hemodialysis is reported to provide physiological and psychosocial benefits to patients. Patients undergoing home hemodialysis have been found to have improved survival and quality of life, reduced uremic complications, better blood pressure control, increased independence, and greater employment and rehabilitation opportunities.

Conclusion: In conclusion, home hemodialysis is a renal replacement therapy method that can be safely implemented in home settings for the treatment of chronic kidney failure. It positively affects patient outcomes and enhances the patient's quality of life.

Keywords: Chronic kidney failure, home hemodialysis, quality of life, patient outcomes

1. GİRİŞ

Kronik böbrek yetmezliği (KBY), glomerüler filtrasyon hızında azalma ile karakterize, sıvı-elektrolit dengesinin ve metabolik atıkların atılımının bozulduğu, ilerleyici ve geri dönüşümsüz böbrek fonksiyon kaybı ile seyreden bir klinik tablodur. KBY, artan yaşam süresiyle birlikte hem dünya genelinde hem de Türkiye'de giderek artan prevalansı, yüksek morbidite ve mortalite oranları, bireylerin iş gücü ve yaşam kalitesindeki kayıplar ve sağlık sistemine getirdiği ekonomik yük nedeniyle önemli bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir (Biçer vd., 2013; Kara, 2012; Varol ve Sivrikaya, 2018).

KBY'de uygulana renal replasman tedavi yöntemleri; hemodiyaliz (HD) (merkez ve ev hemodiyalizi), periton diyalizi (PD) ve renal transplantasyondur (Varol ve Sivrikaya, 2018; Tenekeci ve Kara, 2016) Tedavilerin başlıca amacı; hastaların yaşam sürelerinin uzatılması ve yaşam kalitesinin yüksek düzeyde sürdürülmesidir (Biçer vd., 2013).

Ülkemizde Türk Nefroloji Derneği'nin 2023 yılı sonu verilerine göre 62.123 (%69.39) merkez hemodiyalizi, 1.331 (%1.49) ev hemodiyalizi, 3.678 (%4.11) periton diyalizi ve yaklaşık olarak 22.395 (%25.01) transplantasyon uygulanan hasta bulunmaktadır (Ateş vd., 2024).

2. EV HEMODİYALİZİ

Ev hemodiyalizi (EHD), son dönem böbrek yetmezliği tedavisinde hastaların ev ortamında bağımsız olarak uygulayabildikleri, hasta konforunu artıran ve klinik etkinliği yüksek bir diyaliz yöntemidir (Soyaltın vd., 2018; Tenekeci ve Kara, 2016).

EHD ilk kez 1960'lı yıllarda uygulanmaya başlanmış olup, günümüzde kullanım sıklığı ülkeler arasında belirgin farklılık göstermektedir. EHD oranı Yeni Zelanda'da %18,3, Avustralya'da %9,4, Danimarka'da %7, Finlandiya'da %6, Kanada ve Birleşik Krallık'ta %5, ABD'de ise yaklaşık %2,4'tür (Ateş vd., 2024; The United States Renal Data System (USRDS), 2024; Yılmaz vd., 2024).

Türkiye'de EHD uygulamaları 2006 yılında başlatılmış, 2010 yılında yürürlüğe giren "Diyaliz Merkezleri Hakkında Yönetmelik" ile resmi olarak tanımlanmış ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından geri ödeme kapsamına alınmıştır. 2013 yılında yayımlanan Sağlık Bakanlığı genelgesi ile uygulama esasları belirlenmiştir (Akpınar vd., 2020; Boz ve Topbaş, 2021; Kara, 2016; Tenekeci ve Kara, 2016).

KBY tedavisinde yöntem seçimi; zorunlu durumlar dışında, hastanın klinik durumu, bireysel tercihi, hekim ve sağlık ekibinin yönlendirmesi, uygulayıcı merkezin deneyimi ve ülkenin sağlık politikaları doğrultusunda belirlenmektedir (Karçkay ve Azak, 2021). EHD'nin uygulanabilirliği açısından hastanın fiziksel ve zihinsel yeterliliği, yaşadığı evin fiziki koşulları ve çevresel destek olanakları önemli kriterler arasında yer almaktadır. Ayrıca hastanın aktif iş veya eğitim hayatını sürdürmek istemesi ya da merkez HD sırasında yaşadığı olumsuz deneyimler (örneğin; kramp, hipotansiyon gibi) EHD tercihinde etkili olabilmektedir (Boz ve Topbaş, 2021; Soyaltın vd., 2018).

2.1. EV HEMODİYALİZİ UYGULAMA SÜRECİ

EHD uygulayacak hasta veya bakım veren bireylere, yetkili sağlık personeli (nefroloji uzmanı, diyaliz hemşiresi ve/veya teknisyeni) tarafından bir ay süreyle hem teorik hem de uygulamalı eğitim verilmektedir. Eğitim sonrası birey, merkezde bir ay boyunca gözetim altında diyaliz uygulamasını yapar ve bu süreçte yeterliliği değerlendirilmektedir. Uygulama yeterliliği onaylanan bireyler için nefroloji uzmanı tarafından "Ev Hemodiyalizi Yeterlilik Belgesi" düzenlenmekte ve evde diyaliz uygulamasına başlanmaktadır. Evde diyaliz uygulaması başladıktan sonra, hasta 24 saat ulaşılabilir ev diyalizi ekibi tarafından desteklenmektedir. Ayrıca hastalar, ayda bir merkezde nefroloji uzmanı tarafından değerlendirilmekte; her üç ayda bir de ev ortamında hemşire ve teknisyen tarafından ziyaret edilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ev Hemodiyalizi Genelgesi, 2013; Tatar ve Ok, 2019).

EHD uygulamaları, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte farklı seans sıklığı ve sürelerinde gerçekleştirilmektedir. Örneğin; Yeni Zelanda ve Avustralya'da gün aşırı gece sekiz saatlik, Kanada'da haftada altı gece sekiz saatlik, ABD'de ise günlük 2–3 saatlik kısa EHD uygulamaları yaygındır (Tatar ve Ok, 2019). Türkiye'de ise genellikle haftada üç gün sekiz saatlik seanslar tercih edilmektedir. Türk Nefroloji Derneği'nin 2023 yılı sonu verilerine göre EHD hastalarının %96,62'si haftada üç kez, %27,83'ü ise 7,1–8 saat aralığında diyaliz uygulamaktadır (Ateş vd., 2024).

2.2. EV HEMODİYALİZİNİN YARARLARI

EHD; düşük maliyeti, esnek tedavi programı, hasta bağımsızlığı ve yaşam kalitesinde sağladığı iyileşmelerle dikkat çeken bir tedavi yöntemidir. Literatürde, EHD uygulamasının klinik ve psiko-sosyal açılardan olumlu etkiler sağladığı birçok çalışma ile gösterilmiştir:

Klinik Yararlar

- Metabolik atıkların (üre, kreatinin, fosfor, beta-2 mikroglobulin) daha etkin temizlenmesi
- Renal anemide düzelme ve eritropoietin gereksiniminde azalma
- Daha iyi volüm kontrolü, kan basıncı regülasyonu, antihipertansif kullanımında azalma
- Sol ventrikül hipertrofisinin gerilemesi
- Enflamasyonun azalması, beslenme durumunun iyileşmesi
- Uyku kalitesi ve bilişsel işlevlerde artış

Psiko-sosyal ve Ekonomik Yararlar

- Yaşam kalitesinde ve yaşam süresinde artış
- Depresyon düzeylerinde azalma
- Diyet kısıtlamalarının azalması
- İş gücüne ve toplumsal yaşama katılımda artış
- Hastane yatışlarında ve sağlık harcamalarında azalma
- Tedavinin evde uygulanabilmesi sayesinde zaman ve mekân esnekliği,

- Enfeksiyon risklerinin azaltılması (Akpınar vd., 2020; Boz ve Topbaş, 2021; Hanly ve Pierratos, 2001; Kara, 2016; Tatar ve Ok, 2019; Tenekeci ve Kara, 2016; Ünsal vd., 2022).

Literatürde, EHD ile daha iyi hasta sağkalımı bildirilen çok sayıda retrospektif çalışma bulunmaktadır. Marshall ve ark. (2011), Avustralya'da EHD ya da noktürnal HD uygulayan 286 hastanın incelendiği bir kohort çalışmasında bireylerde 1, 3 ve 5 yıllık sağkalım oranlarını sırasıyla %98, %92 ve %83 olarak saptamış, bu sonuçların böbrek transplantasyonu ile benzer düzeyde olduğunu bildirmiştir (Marshall vd., 2011). Culleton ve ark. (2007), 26.016 hastayı içeren geniş çaplı bir çalışmada, EHD'nin sağkalımı olumlu etkilediği ve mortaliteyi azalttığı, benzer şekilde Weinhandl ve ark. (2012), evde kısa süreli günlük HD uygulanan hastalarda, konvansiyonel HD hastalarına kıyasla %13 oranında daha düşük mortalite belirtilmiştir (Culleton vd., 2007; Weinhandl vd., 2012).

Lockridge ve ark.'nın (2004) gerçekleştirdiği çalışmada; EHD uygulayan hastalarda yaşam kalitesi, ilaç kullanımı, hastaneye yatış sıklığı ve yatış süresi gibi birçok parametrede anlamlı düzeyde iyileşme gözlenmiştir (Lockridge vd., 2004). Ayrıca literatürde, hemodiyaliz sonrası yaygın olarak bildirilen halsizlik ve bitkinlik semptomlarının, kısa süreli günlük EHD ile belirgin biçimde azaldığı, gece diyalizinde ise neredeyse hiç görülmediği ifade edilmektedir (Tatar ve Ok, 2019).

EHD uygulamasının klinik sonuçlarının daha iyi olmasının yanı sıra, esnek diyaliz planlaması, daha iyi iş ve sosyal yaşam, daha gevşek diyet, özgüven artışı gibi ek yararlar sağlamaktadır (Tatar ve Ok, 2019). Finlandiya'da yapılan bir çalışmada, EHD uygulayan hastaların iş gücüne katılım oranının, merkez HD hastalarına göre daha yüksek olduğu ve transplantasyon hastalarıyla benzer seviyede olduğu saptanmıştır (Helanterä vd., 2012). EHD, kalabalık ve kapalı merkez ortamlarından uzak kalmayı mümkün kıldığı için, özellikle immün sistemi baskılanmış hastalarda enfeksiyon riskini azaltmakta önemli bir avantaj sunmaktadır (Ünsal vd., 2022).

3. TÜRKİYE'DE EV HEMODİYALİZİ UYGULAYAN HASTALARIN SONUÇLARI

Türk Nefroloji Derneği'nin 2023 yılı sonu verileri doğrultusunda, EHD uygulayan hastaların demografik ve klinik özelliklerine ilişkin bazı bulgular aşağıda özetlenmiştir:

- **Yaş ve Cinsiyet Dağılımı:** EHD hastalarının %34,86'sı 20–44 yaş, %44,85'i ise 45–64 yaş aralığındadır. Cinsiyet dağılımı açısından bakıldığında hastaların %62,96'sı erkeklerden oluşmaktadır. Bu durum, EHD'nin genç ve çalışma çağındaki bireylerde daha yaygın tercih edildiğini göstermektedir.
- **Etiyolojik Dağılım:** EHD hastalarında en sık rastlanan etiyolojik neden %43,62 oranıyla hipertansiyon olup, bunu %23,40 oranıyla diabetes mellitus izlemektedir.
- **Tedavi Süresi ve Seans Özellikleri:** Hastaların yaklaşık %66'sının üç yıldan daha kısa süredir EHD uyguladığı belirlenmiştir. Diyaliz seans süreleri incelendiğinde ise hastaların %89'una günde altı saat veya daha uzun süren seanslar uygulandığı görülmektedir. Bu uzun süreli seanslar, tedavi etkinliğini artırmakta ve hasta sonuçlarını olumlu yönde etkilemektedir.
- **Diyaliz Dozu (Kt/V):** EHD hastalarının %92'sinde Kt/V üre değeri 1,4'ün üzerinde saptanmıştır. Bu oran, ev ortamında uygulanan uzun süreli diyalizin, tedavi yeterliliği açısından avantaj sağladığını desteklemektedir.
- **Kan Basıncı Kontrolü:** Hipertansiyon kontrolü açısından elde edilen veriler, EHD hastalarında başarılı sonuçlar elde edildiğini göstermektedir. Hastaların %59,14'ünde

antihipertansif ilaç kullanımına gerek duyulmaksızın kan basıncının 140/90 mmHg'nin altında tutulduğu bildirilmiştir.

- **Beslenme Durumu:** Beslenme durumu göstergelerinden biri olan serum albümin düzeyi, EHD hastalarının %67,3'ünde 40 g/L'nin üzerinde saptanmıştır. Bu oran, beslenme durumunun genel olarak iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.
- **Anemi Yönetimi:** Eritropoietin stimüle edici ajan (ESA) kullanımına ilişkin veriler, EHD hastalarının sadece %24,8'inin aktif ESA tedavisi aldığını göstermektedir. Buna rağmen hemoglobin düzeylerinin yeterli düzeyde sürdürülebilmesi, EHD'nin anemi yönetiminde etkin bir seçenek olduğunu ortaya koymaktadır.
- **Fosfor Düzeylerinin Kontrolü:** EHD hastalarının %57'si fosfor bağlayıcı ilaç kullanmasına rağmen, hiperfosfatemi kontrolü açısından başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu durum, sık ve uzun süreli diyaliz uygulamalarının fosfat metabolizması üzerinde olumlu etkiler sağladığını göstermektedir (Ateş vd., 2024).

4. SONUÇ

Ev hemodiyalizi, uygun hasta profiline sahip bireylerde klinik iyileşme, yaşam kalitesinde artış, psiko-sosyal uyum ve sağlık sistemine olan ekonomik yükün azaltılması açısından son derece önemli bir renal replasman tedavi yöntemidir. Gelişen sağlık politikaları ve hasta eğitimiyle birlikte EHD'nin yaygınlaşması, KBY yönetiminde olumlu sonuçlar doğuracaktır.

5. KAYNAKLAR

1.Akpınar, N. B., Ceran, M., Koçak, P. (2020). Evde hemodiyaliz uygulaması hasta ve hata yakınlarının bakış açısı: nitel çalışma Konya örneği çalışma. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 24-33.

2.Ateş, K., Seyahi, N., Koçyiğit, İ., (2024). *Türkiye'de Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon - Registry 2023*. Ankara: BAYT Bilimsel Araştırma Basım ve Yayın.

2.Biçer, S., Şahin, F., Sarıkaya, Ö. (2013). Hemodiyaliz hastalarının yeterli diyaliz hakkında bilgi düzeylerinin incelenmesi ve bu konuda eğitilmesi. *Bozok Tıp Derg,* 3(3), 36-43.

3.Boz, E., ve Topbaş, E. (2021). Ev Hemodiyalizinde Yaşanan Uyku Sorunları, Yaşam Kalitesi ve Hemşirelik Bakımı/Sleep Problems, Quality of Life and Nursing Care in Home Hemodialysis. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*, 16(2), 67-72.

4.Culleton, B. F., Walsh, M., Klarenbach, S. W., Mortis, G., Scott-Douglas, N., Quinn, R. R., ... Manns, B. J. (2007). Effect of frequent nocturnal hemodialysis vs conventional hemodialysis on left ventricular mass and quality of life: a randomized controlled trial. *Jama*, 298(11), 1291-1299.

5.Hanly, P. J. ve Pierratos, A. (2001). Improvement of sleep apnea in patients with chronic renal failure who undergo nocturnal hemodialysis. *New England Journal of Medicine*, *344*(2), 102-107.

6.Helanterä, I., Haapio, M., Koskinen, P., Grönhagen-Riska, C., Finne, P. (2012). Employment of patients receiving maintenance dialysis and after kidney transplant: a cross-sectional study from Finland. *American Journal of Kidney Diseases*, 59(5), 700-706.

7.Kara, B. (2012). Hemodiyalize giren son dönem böbrek yetmezlikli hastalarda öncelikli sorunlardan biri: Yaşam kalitesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin,* 11(5), 631-8.

8.Kara, B. (2016). Ev hemodiyalizine yönelik inançlar ve deneyimler: Güncel kanıtların gözden geçirilmesi. *Turk Neph Dial Transpl*, 25(1), 17-23.

9.Karçkay, A. ve Azak, A. (2021). Ev hemodiyalizi ve periton diyalizinde hasta eğitiminin önemi. Yürügen B (Ed.), *Üriner Sistem Hastalıkları ve Hemşirelik Yaklaşımları* içinde (1. baskı, ss. 79-83) Ankara: Türkiye Klinikleri.

10.Lockridge Jr, R. S., Spencer, M., Craft, V., Pipkin, M., Campbell, D., McPhatter, L., ...Barger, T. (2004). Nightly home hemodialysis: Five and one-half years of experience in Lynchburg, Virginia. *Hemodialysis International*, *8*(1), 61-69.

11.Marshall, M. R., Hawley, C. M., Kerr, P. G., Polkinghorne, K. R., Marshall, R. J., Agar, J. W., McDonald, S. P. (2011). Home hemodialysis and mortality risk in Australian and New Zealand populations. *American Journal of Kidney Diseases*, *58*(5), 782-793.

12.Soyaltın, E., Yavaşcan, Ö., Alparslan, C., Çamlar, S. A., Alaygut, D., Öncel, E. P., …Demir, B. K. (2018). Ev hemodiyalizinde çocuk hasta deneyimi: olgu sunumu. *Turk Neph Dial Transpl,* 27(1), 96-99.

13.Tatar, E. ve Ok, E. (2019). *Ev hemodiyalizi ve hemodiyaliz teknolojisinde yenilikler*. Ersoy F.F. (Ed.), *Nefroloji'de Yeni Tedaviler* içinde (1. baskı, ss. 60-64). Ankara: Türkiye Klinikleri.

14.T.C Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Ev Hemodiyalizi Genelgesi (2013-4)*.
12 Ağustos, 2025 tarihinde https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40301/0/ev-hemodiyalizi-genelgesipdf.pdf adresinden erişilmiştir.

15.Tenekeci, E.G., & Kara, B. (2016). Ev hemodiyalizinin yaygınlaşmasının önündeki engeller nelerdir? *Nefroloji Hemşireliği Dergisi,* 1, 74-9.

16.The United States Renal Data System (USRDS). *2024 Annual Data Report, End Stage Renal Disease: Chapter 2: Home Dialysis.* 11 Ağustos, 2025 tarihinde https://usrds-adr.niddk.nih.gov/2024/end-stage-renal-disease/2-home-dialysis adresinden erişilmiştir.

17.Ünsal, A., Yıldız, A., Karakoç, A., Tokgöz, B., Ok, E., Ateş, K., ... Yavaşcan, Ö. (2022). *Diyaliz Tedavi Yöntemlerinin Seçimi ve Değiştirilmesi Klinik Protokolü.* Ok E., Ateş K (Ed.). Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

18.Varol, E. ve Sivrikaya, S.K. (2018). Konik böbrek yetmezliğinde yaşam kalitesi ve hemşirelik. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 8(2), 89-96.

19.Yılmaz, E., Balcı, H., Tunç, E., Arslan, S. (2024). Hemodiyalizden Ev Hemodiyalizine Geçişte Deneyimler: Meleis' in Geçiş Teorisine Dayalı Nitel Bir Çalışma. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*, *19*(3), 142-153.

20.Weinhandl, E. D., Liu, J., Gilbertson, D. T., Arneson, T. J., Collins, A. J. (2012). Survival in daily home hemodialysis and matched thrice-weekly in-center hemodialysis patients. *Journal of the American Society of Nephrology*, *23*(5), 895-904.

EMS-CROSSFİT ANTRENMANININ VÜCUT KOMPOZİSYONU ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Şehmus ASLAN[1]

[1]Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor,

ORCID: 0000-0003-4685-2957

Özet

Bu çalışmanın amacı Ems (Electromyostimulation)-Crossfit antrenmanının vücut kompozisyonu üzerine etkisinin incelenmesidir. Çalışmaya 2025 yılı Denizli ilinin Merkezefendi ilçesindeki bir spor salonunda kişisel spor eğitmenlerinden hizmet alan 25 kadın ve 25 erkek toplam 50 gönüllü katılımcıdan oluşmuştur. Katılımcıların %16,0'sı 20-24 yaş arası, %16,0'sı 25-29 yaş arası, %8,0'ı 30-34 yaş arası, %22,0'si 35-39 yaş arası ve %38,0'i 40-45 yaş arası olduğu görülmüştür. Ems-Crossfit antrenmanı yapan katılımcılar uzman kişisel antrenör eşliğinde haftada iki gün olmak üzere toplamda 8 hafta (16 antrenman) antrenman yapmıştır. Katılımcıların vücut kompozisyon ölçümleri Tanita (BC-4180-580, Tokyo, Japan) Analizi ile belirlenmiştir. Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde SPSS 24.0 paket programından yararlanılmıştır. Katılımcıların antrenman öncesi ön test ve 8 haftalık antrenman sonrası son test genel vücut ana kas grup ölçümleri yapılmıştır. Elde edilen veriler ön test ve son test olarak ayrı ayrı kodlanmıştır. Katılımcıların genel vücut ana kas grup ölçümleri, (biceps brachii-triceps brachii, quadriceps femoris, hamstring, latisimus dorsi, pectoralis majör, rectus abdominus, gluteus maksimus) ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Bunun için Paired Sample T-Test uygulanmıştır. Araştırmada Ems-Crossfit antrenmanı metodunda; kadın katılımcıların kilo, vücut sıvısı ve vücut yağ oranlarında ön test ve son test ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Kadınların kas kütlesi ön test ve son test ortalamaları arasında anlamlı fark tespit edilmemiştir. Erkek katılımcıların kilo, kas kütlesi, vücut sıvısı ve vücut yağ oranlarında ön test ve son test ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre kilo, Kas kütlesi, Vücut sıvısı, Vücut Yağ Kütlesi ve Vücut Yağ oranı değer ortalamaları erkekler lehine kadın katılımcılardan daha yüksek çıkmıştır. Aralarında anlamlı fark bulunmuştur. Katılımcıların yaşa göre kilo, vücut yağ oranı ortalama değerleri 20-45 yaş arasında katılımcılarda anlamlı fark bulunmuş, diğer yaşlarda anlamlı fark bulunmamıştır.

Sonuç olarak, yapılan çalışmada Ems-Crossfit antrenmanının 8 hafta sonunda vücut kompozisyonu üzerinde tüm değerlerde olumlu yönde etkiler sağladığını söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Crossfit, Electromyostimulation, antrenman, Vücut kompozisyonu

NATURAL MODULATION OF THE GUT MICROBIOTA IN PATIENTS WITH FOOD ALLERGIES, IMPACT OF ALERGIPLANT

Major Gheorghe GIURGIU[1], Prof dr med Manole COJOCARU[2,3]

[1]Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

https://orcid.org/0000-0002-5449-2712

[2]Academy of Romanian Scientists

[3]Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania
https://orcid.org/0000-0002-7192-7490

Background Dysbiosis or microbial imbalance, can predispose individuals to allergies, while a balanced gut microbiome, fosters immune tolerance. The immune mechanisms involved in food allergies are complex and little is known about the possible role of the gut microbiota in the aetiopathogenesis of food allergies.

Objective Alergiplant could modulate the immune system through gut microbiota in food allergies. Advancing knowledge of the gut microbiome and its function in modulating the course of food allergies, might result in novel therapeutic strategies.

Materials and methods The evaluation of the patients was based on history and physical examination. We investigated the effect Alergiplant in patients with food allergies.

Results Environmental factors such as urbanisation, pollution, and dietary habits also significantly contribute to food allergies risk. It is not clear whether microbial change in food allergies is an outcome of barrier defect or the cause of barrier dysfunction and inflammation. Manipulation of the gut microbiota as a method for modifying atopy, may be attempted in many ways including avoidance of certain foods, supplementation with probiotics and prebiotics, optimising nutrient intake, minimising stress, antimicrobial therapy, correction and prevention of low stomach acid, and faecal microbiota transplantation.

Conclusion The resident microbiota is important in maintaining structural and functional integrity of the gut and in immune system regulation. There was an increase of the intestinal permeability reported in patients with food allergies and a reduction of the gut microbiome diversity. Modifying gut microbiome by applying Alergiplant during early years may be a preventive and therapeutic option in high risk groups.

Keywords: food allergies, host-microbiome interaction; immune regulation; Alergiplant

APPLIED CRIMINOLOGY AS A TOOL FOR CRIME PREVENTION: INSIGHTS FROM RECENT GLOBAL LITERATURE (2020–2024)

Nishani Ranaweera

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka

School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok, Thailand

https://orcid.org/0000-0002-7682-5733

Abstract

Applied criminology is essential to crime prevention because it translates criminological theory into practical steps towards preventing crime and ensuring public safety. Unlike theoretical criminology, whose main focus is the explanation of crime causation, applied criminology implements steps, interventions, and policies that directly address these explanations in practice. It serves as the bridge between research and practice, making criminology relevant to pressing social problems. This paper addresses how applied criminology has been implemented globally as an effective crime prevention tool. The study adopts a qualitative case study method, and the literature is analyzed systematically from the Scopus database from 2020 to 2024, to capture the most recent, relevant, and new advances in applied criminology. The review aimed at peer-reviewed journals, policy reports, and empirical research studies that discuss applied applications of criminology in crime prevention interventions. Findings of the literature review suggest several key areas to which applied criminology contributes significantly. Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) initiatives involve altering physical environments to reduce criminal opportunities and enhance natural surveillance. The other critical application set out is community-based policing. Evidence presented in this review demonstrates how police cooperation with civilians through the generation of trust, increased information sharing, and shared problem-solving is attained. Countries such as Australia, Canada, and the UK were mentioned for implementing neighbourhood policing teams that reduce crime and the fear of crime through community cohesion promotion. Restorative justice was yet another important area of applied criminology that focused on repairing harm through victim-offender mediation, community conferencing, and circle sentencing. The evidence suggests that restorative justice not only stops reoffending but also heals the victims and restores peace to the community, and thus it is a sustainable way of preventing crime. The review also discovered applied criminology's role in tackling social determinants of crime. Studies identified programmes integrating criminology with social work, public health, and education to deal with poverty, unemployment, addiction, and mental health issues underlying criminal offences. Vocational training for youth offenders and substance abuse rehabilitation were widely cited as successful interventions. the review determines applied criminology's contribution to policy and legal reforms. Criminologists' evidence-based recommendations on sentencing policies, reforming youth justice, preventing domestic violence, and prison rehabilitation programs were cited as essential to the effective reduction of crime and improvement of the justice system.

Keywords*: Applied Criminology, CPTED, Crime Prevention Tools, Fear of Crime*

AI VS. RADIOLOGIST: WHO READS THE FUTURE?

Mohammad Amin Shajareh Pour Salavatİ

Medical Doctor at the Faculty of Medicine, Kerman University of Medical Science,

ORCID: 0009-0007-1606-2483

Abstract

The integration of artificial intelligence into diagnostic radiology is reshaping modern medical imaging practices. With advances in deep learning, AI algorithms now rival or even surpass human radiologists in detecting specific pathologies across modalities such as chest X-rays, CT scans, and MRIs. While concerns about replacement persist, the emerging consensus points toward collaboration rather than competition. AI enhances diagnostic efficiency, supports triage, and expands access to radiological expertise in underserved regions. This article explores the current landscape of AI in radiology, comparing human and machine performance, and discusses implementation challenges, ethical considerations, and global real-world applications. The conclusion emphasizes the synergistic potential of human-AI partnerships in building the future of diagnostic medicine.

Keywords

Artificial Intelligence, Radiology, Deep Learning, Diagnostic Imaging, Human-AI Collaboration, Chest X-ray, Medical AI, Radiologist Support Tools, Healthcare Technology, Digital Health

References

1. Armitage, H. (2018). Artificial intelligence rivals radiologists in screening X-rays for certain diseases. Stanford Medicine News. https://med.stanford.edu/news/all-news/2018/11/ai-outperformed-radiologists-in-screening-x-rays-for-certain-diseases.html

2. Anderson, P. G., et al. (2024). Deep learning improves physician accuracy in the detection of chest X-ray abnormalities. Nature Scientific Reports. https://www.nature.com/articles/s41598-024-76608-2

3. Rajpurkar, P., et al. (2017). CheXNet: Radiologist-level pneumonia detection on chest X-rays with deep learning. arXiv preprint. https://arxiv.org/abs/1711.05225

4. Najjar, R., et al. (2023). Redefining Radiology: A Review of AI. PMC. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10487271/

5. Yu, F., et al. (2024). Heterogeneity and predictors of AI assistance effects. Nature Medicine. https://www.nature.com/articles/s41591-024-02850-w

6. McGenity, C., et al. (2025). AI in digital pathology: A meta-analysis. arXiv. https://arxiv.org/abs/2306.07999

7. Washington Post. (2025). AI hasn't killed radiology, but it is changing it. https://www.washingtonpost.com/health/2025/04/05/ai-machine-learning-radiology-software

8. Business Insider. (2025). Radiology embraces generative AI to streamline productivity. https://www.businessinsider.com/radiology-embraces-generative-ai-to-streamline-productivity-2025-6

9. Harvard Medical School. (2024). Does AI help or hurt human radiologists? https://hms.harvard.edu/news/does-ai-help-or-hurt-human-radiologists-performance-depends-doctor

10. AP News. (2023). Will AI replace doctors who read X-rays? https://apnews.com/article/3bc95db51a41469c390b0f1f48c7dd4e

FROM PAGE TO PLAY: NAVIGATING THE TECHNICAL, NARRATIVE AND CULTURAL CHALLENGES OF ADAPTING LITERATURE INTO VIDEO GAMES

Moufida Boumous

Department of English, Souk Ahras Universitym.

Abstract

Adapting literary works into video games is a complex interdisciplinary endeavor that faces significant narrative, technical, and cultural challenges. Beyond the basic tension between the linear structure of literature and the interactive, often non-linear architecture of video games, successful adaptation requires advanced software tools, technical competence, and a profound sensitivity to the cultural and ideological paradigms embedded in the source text. The process demands proficiency in narrative scripting engines (such as Twine, Ink, or Unity with Fungus), 3D modeling and world-building software (e.g., Unreal Engine, Blender), and artificial intelligence systems that manage player choice and dialogue branches. Game developers, writers, and designers must work collaboratively to transform symbolic, introspective, and often abstract literary content into immersive, explorable environments while maintaining thematic fidelity.

Furthermore, high cultural literacy and a critical awareness of the novel's historical, political, and philosophical contexts are indispensable. Misinterpretation or oversimplification can lead to superficial gamification that undermines the original work's depth and nuance. Adapters must translate not only plot and character but also the ethos, tone, and subtext of the literary source into mechanics and visual metaphors—often negotiating ethical dilemmas around representation, appropriation, and player agency. This paper examines the intersection of software, interdisciplinary skill, and cultural awareness in literary game adaptations, drawing on adaptation theory, game studies, and digital humanities to map the challenges and potential of this emerging form.

Keywords

Literary adaptation, Video game design, Narrative transformation, Game studies, Digital humanities, Software tools, Cultural paradigms, Interactive storytelling

HAZRAT UMAR(RA) AND RELIGIOUS TOLERANCE:POLICIES TOWARD NON-MUSLIMS

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The caliphate of Hazrat Umar ibn al-Khattab (RA) is considered one of the historic periods in Islamic history, where success has been aimed at equality, good government, and religious tolerance. This paper is going to analyze the policies of Hazrat Umar (RA) towards the non-Muslims (Christians and Jews) in the Islamic state that was expanding at a staggering rate. His leadership was the best representation of a balance that considered the Islamic concepts of coexisting with others and the protection of religious minority groups with respect to the religious faiths, and how such ideals can apply in governance.

The policies like the Pact of Umar and the clause of the independence of the non-Muslim communities were the keys to the administration of Hazrat Umar (RA). Such policies ensured safety and even religious freedom, and therefore all the religious minority groups could now practice their religion and live well, or even offer their contribution to the society. The jizya tax, which was to be paid by non-Muslims, was more than a payment of money, and it was a guarantee of guarding their right and the security of their lives within the Islamic world. This form of government was a portrayal of how states can live in harmony irrespective of their various religions.

Hazrat Umar (RA)'s leadership gave a very good example not only in the region but also in world affairs because through the high level of interreligious communication and the flourishing of other religions, it managed to show that the leadership of the Islamic faith could make friendly ties between various groups as well. It is quite topical in the present day to revisit these historical policies to give us a way to understand how to foster a climate of tolerance and understanding in our constantly multicultural society, because it has to confront the interfaith conflicts that arise.

Keywords: Hazrat Umar (RA), Administration, Christians, and Jews

MILITARY STRATEGIES AND EXPANSION OF THE ISLAMIC STATE UNDER HAZRAT UMAR (RA)

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The caliphate of Hazrat Umar ibn al-Khattab (RA) was a period of reform in the history of Islam; however, with an impressive record of military successes and the foreign policy of the Islamic state's expansion. This study examines the military tactics during the era of Hazrat Umar (RA) when, through such tactics, it was possible to not only expand the size of Islamic territories in Persia, the Byzantine Empire, and other regions but also to do so in large quantities and within a short period. He did not just rely on conquests but on a highly organized process of discipline, war of moral purpose, and anticipation of a budgetary policy in administration. Hazrat Umar (RA) professionalized the army, started the use of the military registers (diwan), permanent garrisons (amsar) such as Kufa and Basra & clear rules of engagement according to Islam as an important practice. His military policies were characterized by consultation (shura), the gathering of intelligence sources, and the tactical use of military leaders such as Khalid ibn al-Walid, Saad ibn Abi Waqqas, and Amr ibn al-As. Battles such as Yarmouk and Qadisiyah were turning moments and a reflection of his military prowess. Off the battlefield, his policies brought justice, religious tolerance, and the incorporation of new conquered lands into the Islamic state. This paper brings out the fact that the vision and military leadership of Hazrat Umar (RA) have been the basis of a stable, large, and ethically controlled Islamic empire.

Keywords: Hazrat Umar (RA), Yarmouk and Qadisiyah, Byzantine Empire, military tactics

CAMEROON'S TRADE BALANCE RECOVERY AT THE EXPENSE OF FRANCE, 2022-2023. COINCIDENCE OR ACHIEVEMENT ?

MBENGUE ZE Patrick

Ph.d student, History Department, The University of Ngaoundere (Cameroon)

Abstract:

Trade relations between France and Cameroon are long-standing, extensive and multifaceted. For many years, statistical, economic and historical analyses have repeatedly indicated that France has a strong economic and trade advantage over other countries, characterised by vertical integration, inequality and trade deficits. However, these analyses were called into question in 2022 and 2023, years in which Cameroon recorded a trade surplus at France's expense due to hydrocarbon exports. A range of institutional data were mobilised and analysed with hindsight, including data from the French Treasury, French customs statistics and the National Institute of Statistics of Cameroon. The analysis of this updated institutional and contextual data facilitates the identification of the structural and cyclical determinants that have enabled Cameroon to achieve this historic record. Furthermore, the analysis must encompass the assessment of the viability of perpetuating this commercial momentum with a view to achieving emergence by 2035.

Keywords: Trade balances, Trade surplus, Cameroon, France, hydrocarbons.

ELEKTRON YADDAŞ DAŞIYICILARI

Mancanova Firəngiz

ADPU -un nəzdində ADPK-nın müəllimi

İnformatika texnologiyasi

Xülasə

Açar sözlər: elektron yaddaş, daşıyıcı, məlumat, ötürmək

Elektron saxlama vasitələri rəqəmsal formatda məlumatların yazılması, saxlanması, ötürülməsi və çoxaldılması üçün nəzərdə tutulmuş cihazlar və ya mühitlərdir.

Kağız və ya film kimi ənənəvi mediadan fərqli olaraq, elektron daşıyıcılar böyük həcmdə məlumatı kiçik fiziki ölçüdə saxlamağa imkan verir və məlumatlara yüksək sürətli çıxışı təmin edir.Elektron yaddaş daşıyıcıları rəqəmsal texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərir, burada məlumatlar elektrik siqnalları və ya maqnit qeydləri şəklində saxlanılır. Onların əsas xüsusiyyətləri:

- Kompaktlıq - kiçik cihazlarda böyük həcmdə məlumat yerləşdirmək imkanı.
- Yüksək məlumat ötürmə sürəti - məlumatın oxunması və yazılması bir neçə saniyə ərzində baş verir.
- Davamlılıq - müasir saxlama qurğuları uzun illər ərzində məlumatları saxlamağa qadirdir.
- Yenidən istifadə edilə bilənlik - verilənlər dəfələrlə yazıla, silinə və dəyişdirilə bilər.

Bu xüsusiyyətlər elektron medianı rəqəmsal dövrdə həm şəxsi, həm də peşəkar məlumatların saxlanması üçün əvəzolunmaz edir.

Elektron medianın əsas funksiyaları:

- Məlumatın saxlanması - mətn sənədlərindən multimedia fayllarına və proqram təminatına qədər
- Məlumat ötürülməsi - cihazlar arasında məlumatın ötürülməsi (flash disklər, yaddaş kartları).
- Ehtiyat nüsxə saxlama üçün vacib məlumatların surətlərinin yaradılması prosesidir.
- Emal və sistemləşdirmə - saxlanılan məlumatların sürətli çıxışı və təşkili.

Elektron yaddaş daşıyıcıları məlumatların rəqəmsal formada etibarlı və səmərəli saxlanmasını təmin edən müasir cəmiyyətin texnoloji əsasını təşkil edir. Onlar elmin, biznesin, təbabətin və gündəlik həyatın inkişafı üçün mühüm vasitədir, informasiyanı əlçatan, mobil və təhlükəsiz edir.Elektron daşıyıcıların əsas növləri verilənlərin rəqəmsal formada saxlanmasını, ötürülməsini və işlənməsini təmin edən qurğulardır. Onların geniş tətbiqi texnologiyaların inkişafı və effektiv məlumat idarəetmə ehtiyacı ilə bağlıdır. Elektron daşıyıcıların əsas növlərini, onların xüsusiyyətlərini və tətbiqlərini nəzərdən keçirək.

1. **Sərt disklər (HDD)**

Sərt disk sürücüsü (HDD) fırlanan lövhələrdə maqnit qeydindən istifadə edən məlumat saxlama cihazıdır. HDD kompüterlərdə, serverlərdə və məlumat saxlama sistemlərində istifadə edilən ən ümumi və etibarlı saxlama cihazlarından biridir. Sərt disk bir neçə əsas komponentdən ibarətdir:

- Məlumatların yazılması üçün xüsusi təbəqə ilə örtülmüş maqnit plitələr (disklər).
- Plitələrin səthi üzərində hərəkət edən, məlumat yazan və ya oxuyan oxu başı.
- Disklərin yüksək sürətlə fırlanmasını təmin edən sürücü mexanizmi (adətən 5400 və ya 7200 rpm).
- Məlumat diskin səthinə maqnit impulsları şəklində yazılır və sonra lövhələr üzərində hərəkət edərkən oxu başlığı tərəfindən oxunur.

Sərt disklər aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- Böyük tutum - müasir HDD-lər bir neçə yüz giqabaytdan onlarla terabayt məlumat saxlaya bilir.
- Digər saxlama növləri ilə müqayisədə bir gigabayt məlumat üçün aşağı qiymət.
- Mexanik quruluş onları zərbə və vibrasiyaya qarşı həssas edir.

Hərəkət edən komponentlərə görə SSD ilə müqayisədə nisbətən yavaş giriş sürəti.

Sərt disklər aşağıdakılar üçün geniş istifadə olunur:

- stolüstü kompüterlərdə və noutbuklarda əməliyyat sistemlərinin və proqram təminatının saxlanması;
- serverlərdə və video nəzarət sistemlərində böyük məlumat arxivlərinin təşkili;
- xarici sabit disklərdə məlumatın ehtiyat nüsxəsi.

Sərt disklər (HDD) əlverişli qiymətə və yüksək tutuma görə populyar məlumat saxlama cihazları olaraq qalır. SSD-lərin rəqabətinə baxmayaraq, onlar xərc səmərəliliyinin və böyük həcmdə məlumatların saxlanması qabiliyyətinin vacib olduğu hallarda istifadə olunmağa davam edirlər. Bununla belə, onların mexaniki quruluşu uzun xidmət müddətini və etibarlı məlumatların saxlanmasını təmin etmək üçün diqqətli davranmağı tələb edir.

EASTERN OBLOMOVISM IN THE PROGRAM OF THE AESTHETICS OF MIRZA ALAKBAR SABIR'S SATIRICAL POETRY

MIRZƏ ƏLƏKBƏR SABIR SATIRIK POEZIYASI ESTETIKASININ PROQRAMINDA ŞƏRQ OBLOMOVÇULUĞU

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında dosent əvəzi

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Sabir ədəbi məktəbi isə o zamankı ədəbiyyatımızda (XX əsr-U.Q.) adi hal deyil, böyük bir hadisə idi. Çünki Sabir satirik poeziyası estetikasının proqramı xalqda və millətdə özünə qarşı tənqidi münasibəti qəbul edib onu tərbiyə etmək, milli intibaha çağırış və dəvətdən ibarətdir. Sabir satirik poeziyasının platforması vahid ictimai mübarizədə şüurlarda inqilabi cəbhə qurmaqdı. M.Ə.Sabirin poetik novatorluğu da bu proqrama xidmət edirdi.

Tənqidi realizm ruhunda yazan satiriklərin yaradıcılığında milli durğunluq və ətalətin ifşası, gülüş hədəfinə çevrilməsi xüsusi bir mövzu idi. Belə ki, tənqidi realistlərin əsərlərində ətalət, durğunluq mücəssəməsi olan və bir növ Şərq oblomovçuluğunu xatırladan tiplərin realistcəsinə çəkilmiş surətlərinə rast gəlmək mümkündür.

"Qəflət yuxusuna gedən tipik müsəlman mömüni"nin portretini Əli Nəzmi özünəməxsus yaradıcı ustalıqla inandırıcı çəkməyi bacarmışdır. Bu ironik intonasiyalı misralarda milli gerilik və tərəqqiyə biganəlik psixologiyasına qarşı şairin qəzəbli bir üsyanı vardır. Tərəqqi əsri ilə (XX əsr-U.Q.) ayaqlaşa bilməyən ətalət, durğunluq mücəssəməsi olan Şərq oblomovçuları, yəni "qəflət yuxusuna gedən tipik müsəlman mömüni"ləri Əli Nəzmi inqilabi ruha, inqilabi şüura, inqilabi nəfəsə kökləməyə çalışırdı.

Deməli, "Şərq oblomovçuluq" əslində ictimai ətalət, tərəqqiyə etinasız münasibətdir. Şərq oblomovçuluq mədəni geriliyin təməl daşıdır.

Açar sözlər: "Şərq oblomovçuluq", tərəqqiyə etinasız münasibət, Əli Nəzmi, M.Ə.Sabir

Abstract:

The Sabir literary school was not an ordinary phenomenon in our literature of that time (20th century-U.K.). Because the program of the aesthetics of Sabir's satirical poetry consists of accepting and educating a critical attitude towards oneself in the people and the nation, and calling for and inviting national renaissance. The platform of Sabir's satirical poetry was to build a revolutionary front in the minds of the people in a unified social struggle. M.A. Sabir's poetic innovation also served this program.

In the work of satirists who wrote in the spirit of critical realism, the exposure of national stagnation and inertia, their transformation into a target of laughter, was a special theme. Thus,

in the works of critical realists, it is possible to find realistically drawn images of types who are the embodiment of inertia and stagnation and are reminiscent of a kind of Eastern Oblomovism.

Ali NazmK managed to convincingly draw the portrait of the "typical Muslim believer who goes to a dream of heedlessness" with his own creative mastery. These ironically intoned verses contain an angry rebellion of the poet against the psychology of national backwardness and indifference to progress. Ali Nazmi tried to instill the Eastern Oblomovists, who are the embodiment of inertia and stagnation, who cannot keep up with the age of progress (20th century - U.K.), that is, the "typical Muslim believers who go to a dream of heedlessness", into the revolutionary spirit, revolutionary consciousness, revolutionary breath.

So, "Eastern Oblomovism" is actually social inertia, indifferent attitude to progress. Eastern Oblomovism is the cornerstone of cultural backwardness.

Keywords: "Eastern Oblomovism", indifferent attitude to progress, Ali Nazmi, M.A.Sabir

"Sabir ədəbi məktəbi isə o zamankı ədəbiyyatımızda (XX əsr-U.Q.) adi hal deyil, böyük bir hadisə idi". (Novruzov T. (1992), s.47) Çünki Sabir satirik poeziyası estetikasının proqramı xalqda və millətdə özünə qarşı tənqidi münasibəti qəbul edib onu tərbiyə etmək, milli intibaha çağırış və dəvətdən ibarətdir. Sabir satirik poeziyasının platforması vahid ictimai mübarizədə şüurlarda inqilabi cəbhə qurmaqdı. M.Ə.Sabirin poetik novatorluğu da bu proqrama xidmət edirdi.

Tənqidi realizm ruhunda yazan satiriklərin yaradıcılığında milli durğunluq və ətalətin ifşası, gülüş hədəfinə çevrilməsi xüsusi bir mövzu idi. Belə ki, tənqidi realistlərin əsərlərində ətalət, durğunluq mücəssəməsi olan və bir növ Şərq oblomovçuluğunu xatırladan tiplərin realistcəsinə çəkilmiş surətlərinə rast gəlmək mümkündür. Bu baxımdan Sabirin "Səbr eylə", "Yat qal dala lay-lay" və s. bu kimi satiralarında qoyulan problemlər Sabirin yolunu davam etdirən Əli Nəzmi yaradıcılığında da müşahidə etmək mümkündür.

Əli Nəzmi "Yat" rədifli satirasında **ata-babadan qalma ictimai soyuqqanlılığı, tənbəlliyi** satirik məharətlə belə ifşa etmişdir:

"Axşam namazını tələsik qıl, yubanma yat,

Sol böyürün üstünə uzanıb, qurdalanma yat!

Dursan xudanəkərdə, günorta təaminə,

Bozbaşını yeyən kibi, artıq dayanma, yat!

Çoxdur məşəqqəti gözü açıqlığın inan,

Açsan gözünü, ğəm görəcəksən, oyanma, yat!

Yatmaqdadır səadəti-dünya və axirət,

Durma ayağa, baxma cəhanə, usanma, yat!

Üstündən özgələr iləri keçsin, atlayıb,

Qoy tapdalasınlar, olma mükəddər, utanma, yat". (Novruzov T. (1992), s.40)

Göründüyü kimi, "qəflət yuxusuna gedən tipik müsəlman mömüni"nin portretini Əli Nəzmi özünəməxsus yaradıcı ustalıqla inandırıcı çəkməyi bacarmışdır. Bu **ironik intonasiyalı misralarda** milli gerilik və tərəqqiyə biganəlik psixologiyasına qarşı şairin qəzəbli bir üsyanı vardır. Tərəqqi əsri ilə (XX əsr-U.Q.) ayaqlaşa bilməyən ətalət, durğunluq mücəssəməsi olan Şərq oblomovçuları, yəni "qəflət yuxusuna gedən tipik müsəlman mömüni"ləri Əli Nəzmi inqilabi ruha, inqilabi şüura, inqilabi nəfəsə kökləməyə çalışırdı.

Məlumdur ki, Əli Nəzmi gözüaçıq sənətkar idi, "Sabir ədəbi məktəbinin görkəmli simalarından birincisi idi". (Novruzov T. (1992), s.47) Belə ki, o öz dövrünün qabaqcıl siyasi hadisələrini izləyir, irticaya və əksinqilaba qarşı çıxırdı. Sabirdən sonra inqilabi-satirik poeziya məktəbinin parlaq siması məhz Əli Nəmi idi. Cəlil Məmmədquluzadə belə yazırdı: "Aylar, illər dolandı və məcmuəmizin ibtidasından ta bu vaxtadək Məşədi Sijimqulu Kefsiz bizə həmişə yar oldu. Xüsusən, Sabirin vəfatından sonra ikinci Sabirimiz birincisinin yerini boş qoymadı. Məşədi Sijimqulu Kefsizin zövq və səfalı, məzə və duzlu şeirinin heç bir vaxt dalı kəsilmədi". (Novruzov T. (1992), s.47)

Şərq oblomovçuluğu yəni "passiv müsəlman mömüni" mövzusu inqilabi satirik poeziyanın ən aparıcı mövzusu olub. Bu mövzu Sabir satirik yaradıcılığının ən ali mövzusu idi. Belə ki, Sabirin "Dindirir əsr bizi, -dinməyiriz" ironik misrası ilə başlayan bu misralar təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütün müsəlman Şərqi xalqlarının tərəqqi əsrindəki vəziyyətinin ümumiləşdirilməsidir.

Dindirir əsr bizi, – dinməyiriz,

Açılan toplara diksinməyiriz;

Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,

Biz hələ aftomobil minməyiriz;

Quş kimi göydə uçar yerdəkilər,

Bizi gömmüşl yerə minbərdəkilər! (Hophopnamə, (2004), I cild, səh 285)

Göründüyü kimi, Sabir və onun davamçıları öz həmvətənlərini irəliyə, tərəqqiyə səsləyirdilər. Azərbaycan tənqidi realistləriyalnız tənqid etmir, eyi zamanda xalqa dəyişmək, irəliyə getməyin lazım gəldiyini başa salmağa çalışırdılar. Deməli, "Şərq oblomovçuluq" əslində ictimai ətalət, tərəqqiyə etinasız münasibətdir. Şərq oblomovçuluq mədəni geriliyin təməl daşıdır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov F. Sabir və Əli Nəzmi // Azərbaycan jurnalı, 1962, № 5, s.122-131.

2.Ulduz Qəhrəmanova "Klassik sənətkarlarımız və Sabir yaradıcılığı", Bakı, Elm və təhsil, Bakı, 2024, 185 s.

3. Nəzmi Ə.Seçilmiş əsərləri, Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 544 s.

4. Novruzov Tərlan, Sabir ədəbi məktəbi, Bakı, Yazıçı, 1992, 366 s.

13. Sabir M.Ə.Hophopnamə. (2004) Tərtibçi: Məmməd Məmmədov, I və II cild, Bakı, Şərq-Qərb

NIZAMI GANJAVI'S WORKS IN LITERARY CRITICISM

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin
Edebiyatın tedrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Nizami Ganjavi, who holds a unique place in the history of Azerbaijani literary and philosophical thought, is not only a great poet but also a central figure in literary scholarship that has continued across centuries. His creative legacy has long attracted the attention of researchers, being studied both within the context of classical Eastern literature and from the perspective of national and cultural identity. Nizami's works serve as a rich source for literary analysis due to their poetic structure, profound content, and expression of universal ideals.

INTRODUCTION

Academic M. Ibrahimov, who referred to Nizami's art as a treasure trove of wise thoughts and philosophical expressions, analyzed the great poet's life, his lyrical and epic creativity, and clarified some misconceptions surrounding him—for instance, the false claim that Nizami was from the city of Qom in Iran. In his research, M. Ibrahimov regarded Nizami as one of the most advanced intellectuals of his time. This is not an arbitrary conclusion; Ibrahimov justifies this position by explaining its underlying reasons and fully substantiates his views. We observe that M. Ibrahimov's portrayal of Nizami as a progressive figure of his time is closely tied to the poet's familiarity with the literature of Azerbaijan, Arabia, Persia, Greece, as well as the history, philosophy, and cultures of these nations—including ancient China.

In M. Ibrahimov's academic work, particular attention is paid to the thematic and ideological analysis of the poems *"Haft Paykar"* (*Seven Beauties*) and *"Iskendername"*. Considering Nizami Ganjavi a reformist artist, M. Ibrahimov examines his literary innovation through the introduction of new themes, new protagonists, new philosophical ideas, and an elevated valuation of the power of words. For example, he interprets Nizami's characters as new, idealized human types capable of changing the world. The scholar sees Nizami's greatness in his masterful use of language and his appreciation for the word. It is no coincidence that in *"The Treasury of Mysteries"* Nizami refers to the word as the key to the world's secrets—a concept which Ibrahimov approaches with theoretical and aesthetic insight. While analyzing this concept, M. Ibrahimov also explores the artistic depths of the poet's lexicon. Nizami's reverence for the power of language continues not only in *"The Treasury of Mysteries"* but also in *"Khosrow and Shirin," "Layla and Majnun," "Seven Beauties,"* and *"Iskendername."* For Nizami, whose poetic path was not easy, success in art is directly tied to the word. He emphasizes, "The mother of existence has not yet birthed a child more beautiful than the word." M. Ibrahimov takes such statements as a foundation to delve into Nizami's views on language, knowledge, and art. His analysis of the poetic and artistic discourse in Nizami's major works—particularly *Iskendername*—demonstrates his scholarly expertise. The researcher highly values

Nizami's call for new social, ethical, and philosophical ideas in literature and successfully uncovers the essence of the poet's artistic worldview. He notes that Nizami's admiration for the materialist and realist traditions of ancient Greek literature and philosophy was unparalleled among medieval poets. Ibrahimov links Nizami's concept of the "new human" to this influence. However, in alignment with Soviet ideological views, he adopts a dismissive stance toward Islamic and Sufi values, stating: "Nizami sought to restore humanity within the human being, to see the human soul pure and rich, morality noble and refined, intellect healthy and powerful—and through his immortal art, he served this universal ideal. He believed in the creative potential of the working man and in the power of rational consciousness. In contrast to Islamic mystics and fanatics who viewed man as a blind, powerless servant of God, Nizami asserted the supremacy of human will and intellect." (11, p. 303)

As can be seen, this interpretation of Nizami's views reflects the communist ideological opposition to religious and mystical thought. It is well known that both Islamic and Sufi perspectives value the human being not as a blind and passive entity, but as a conscious individual distinguished by their deeds, whose place in the spiritual world is determined accordingly. The divine gift of intellect does not render a person helpless but, on the contrary, helps them determine their path and make meaningful choices. It should be noted that such an approach to Nizami's legacy in Ibrahimov's analysis is occasional and not dominant.

M. Ibrahimov also devotes significant attention to the issue of *the relationship between the people and rulers*—a theme characteristic of Nizami's work. This topic is notably addressed in the analysis of three stories from *"The Treasury of Mysteries."* It also appears to varying degrees in his interpretations of *"Khosrow and Shirin," "Layla and Majnun," "Seven Beauties,"* and *"Iskendername."* In *"Layla and Majnun,"* Ibrahimov explores Nizami's idea of the "enlightened ruler," praising the poet's advocacy for governance by wise, educated, and progressive individuals. The scholar asserts that this concept advanced Azerbaijani political thought by six centuries compared to Europe. He highlights the fact that European Enlightenment thinkers such as Rousseau and Voltaire, who lived 600 years after Nizami, echoed this very idea—"the state must be governed by the minds of scholars and the hands of laborers." Ibrahimov sees this as proof of Azerbaijani intellectual superiority.

In his analysis of *"Iskendername,"* M. Ibrahimov emphasizes Nizami's idealization of Alexander (Iskander) and uses this character as a lens to examine further nuances in the relationship between the ruler and the people. Ultimately, he provides a well-grounded analysis of Nizami's socio-political philosophy.

SOURCES

1. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. I, Baku: Yazichi, 1978, 512 p.
2. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. II, Baku: Yazichi, 1978, 504 p.
3. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. III, Baku: Yazichi, 1979, 592 p.
4. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. IV, Baku: Yazichi, 1979, 596 p.
5. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. V, Baku: Yazichi, 1980, 339 p.
6. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. VI, Baku: Yazichi, 1981, 376 p.
7. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. VII, Baku: Yazichi, 1981, 332 p.
8. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. VIII, Baku: Yazichi, 1981, 303 p.
9. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. IX, Baku: Yazichi, 1982, 664 p.

10. Ibrahimov M. *Collected Works*, 10 volumes, Vol. X, Baku: Yazichi, 1983, 507 p.

11. Ibrahimov M. *A Writing Without Why or How*, Baku: Yazichi, 1985, 552 p.

12. Ibrahimov M. *From the Front of People's Spirit and Realism*, Baku: Azerneshr, 1961, 524 p.

13. Ibrahimov M. *The Mother Tongue – A Treasure of Wisdom*, Baku: Azerbaijan State Publishing House, 1991, 136 p

ARTISTIC DESCRIPTIONS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY
AZƏRBAYCAN UŞAQ ŞEİRİNİN İNKİŞAFINDA BƏDİİ TƏSVİRLƏR

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü

Anahtar kelimeler: ***dünya görüşü, aile, güzellik, çocuk, yetiştirme, rol, şiir***
Keywords: ***worldview, family, beauty, child, upbringing, part, poem***

AZƏRBAYCAN UŞAQ ŞEİRİNİN İNKİŞAFINDA BƏDİİ TƏSVİRLƏR

Uşaq şeirləri uşaqların həyatında xüsusi yer tutur və onların hərtərəfli inkişafında mühüm rol oynayır. Bu poeziya nümunələri uşaqlara dilin gözəlliklərini, milli-mənəvi dəyərləri, dostluq və mehribanlıq kimi keyfiyyətləri gətirməklə yanaşı, onların emosional və sosial qabiliyyətlərinin formalaşmasına da şərait yaradır. Müxtəlif mövzuları və rəngarəng dil-üslub xüsusiyyətləri ilə uşaqların maraq dairəsini zənginləşdirən şeirlər, həm də onların təxəyyülünü, yaradıcı düşüncəsini və özünüifadə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Ənənə və müasirliyin vəhdətində inkişaf edən uşaq şeirləri, təhsil, tərbiyə və ailə mühitində öz aktuallığını qoruyur və gələcək nəsillər üçün dəyərli irs olaraq qalır. Dövrün imkanlarından yararlanaraq zənginləşən bu sahə, uşaqlara həm əyləncəli, həm də maarifləndirici mətnlər təqdim etməyə davam edir. Beləliklə, uşaq şeirləri uşaqlığın sevincli, rəngarəng və unudulmaz anlarının ayrılmaz hissəsi olaraq, onların şəxsiyyətinin və dünyagörüşünün formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır.

Müasir uşaqların maraq və ehtiyaclarına uyğun yeni mövzularda şeirlərin yazılması, onların təhsil və tərbiyə prosesində öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamasında böyük rol oynayır. Ənənəvi və müasir yanaşmaların birliyi uşaq şeirlərinin həm əyləncəli, həm də maarifləndirici rolunu daha da gücləndirir və onların gələcək nəsillər üçün cəlbedici və aktual qalmasını təmin edəcək qədər müasirləşdirir.

Uşaq şeirləri uşaqlar üçün yazılmış, onların yaş xüsusiyyətlərinə və maraqlarına uyğun, bədii və didaktik məzmunlu poetik əsərlərdir. Uşaq şeirlərinin tarixi qədim dövrlərdən başlayır və xalq ədəbiyyatının nağıl, tapmaca və laylaları ilə sıx bağlıdır. Təbiət, ailə, dostluq, vətən, əxlaq, heyvanlar və oyunlar uşaq şeirlərinin əsas mövzularıdır. Sadə, anlaşılan, aydın və rəngarəng ifadə tərzi; ritm, qafiyə və təkrarlanan sözlər dil və üslubun əsas xüsusiyyətləridir. Bu şeirlər uşaqlarda pozitiv emosiyalar yaradır, onların zehni inkişafına, təxəyyülünə və sosial bacarıqlarına müsbət təsir göstərir.

Uşaq şeirləri uşaqlarda oxuma, yazma bacarıqlarının formalaşmasında, söz ehtiyatının zənginləşdirilməsində və mənəvi tərbiyədə vacib rol oynayır. Yeni mövzuların işlənməsi, müasir metodların tətbiqi və uşaqlarla interaktiv üsullardan istifadə uşaq şeirlərinin inkişafına kömək edə bilər. Uşaq şeirləri uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir, onları düşünməyə və öz fikirlərini ifadə etməyəimkan verir. Məzmun uşağın yaş uyğunluğuna, psixoloji təsirinə və dəyərlərinə uyğun yazılmalıdır. Çünki müxtəlif yaş qrupları fərqli anlayış

səviyyəsinə və maraqlara malikdirlər, buna görə şeirlər onların inkişaf səviyyəsinə uyğun olmalıdır.

Uşaq şeirləri məktəbəqədər və ibtidai sinif təhsilində mühüm rol oynayır. Bu şeirlər uşaqlarda dil bacarıqlarının inkişafına, söz ehtiyatının zənginləşməsinə, ritm və intonasiyanın mənimsənilməsinə kömək edir. Onlar həmçinin uşaqlara ətraf aləmi, insan münasibətlərini, milli dəyərləri və mənəvi keyfiyyətləri öyrətmək üçün səmərəli vasitədir. Şeirlərin musiqili və təsirli forması uşaqların yaddaşını gücləndirir, təxəyyülünü və yaradıcı düşüncəsini inkişaf etdirir. Tədris prosesində şeirlərdən istifadə müəllim və valideynlərə uşaqlara sevgini, dostluğu, əməksevərliyi və digər pozitiv xüsusiyyətləri aşılamağa imkan verir.

Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq şeirləri sahəsində bir sıra tanınmış şairlər özünəməxsus xidmətləri ilə seçilirlər. İlyas Tapdıq, Zahid Xəlil, Rafiq Yusifoğlu, Qəşəm İsabəyli, Ələmdar Quluzadə, Reyhan Yusifqızı və Sevinc Nuruqızı kimi şairlər uşaqlar üçün yazdıqları əsərlərdə saf duyğuları, həyatsevərliyi və vətənpərvərliyi tərənnüm ediblər. Onların şeirlərində uşaqların gündəlik həyatı, arzuları, təbiətə və ətraf mühitə münasibətləri əks olunub. Bu şairlərin əsərləri illərdir məktəb proqramlarında və müxtəlif uşaq nəşrlərində özünə yer tapır, yeni nəslin ədəbi zövqünün formalaşmasına, milli-mənəvi dəyərlərin aşılanmasına xidmət edir.

Bədii oxşatma, təşbeh, mübaliğə, təzadlar, bədii təyinlər, təkrirlər və s. kimi bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olan İlyas Tapdıq poeziyası müəllifin şairanə təfəkküründün obrazlılığını, şeirin gözəlliyini, siqlətini, zərifliyini nümayiş etdirir. Bu təsvir vasitələri şairin yaradıcılığında kənardan gəlmə, düşünülmüş, uydurulmuş bir təsir bağışlamır. Bunlar şeirin ümumi ruhuna, məzmununa, rənginə, təbiiliyinə qovuşur.

Meyvə şələlənmiş cavan bir ağac,

Əyib belini yerə dəyirdi.

Sübhün nəfəsilə ətirlənib bağ,

Şehli gözlərilə gülümsəyirdi.

İlyas Tapdığın istər vətən, istər təbiət, istər gözəllik, istər millətin gələcəyi olan uşaqlar üçün və həm də digər mövzularda yazmış olduğu şeir nümunələrini oxuduqca, elə oxumaq istəyirsən. Çünki, İlyas Tapdığın şeiri elə nənələrimizin, analarımızın layla dilidir, bu dil adamın canına işləyir, insanı qidalandırır. İlyas Tapdıq yaradıcılığının ayrı-ayrı inciləri Azərbaycan poeziyasının tacının bəzəklərindəndir desək, heç də yanılmarıq. Onun əsərləri ədəbi tənqidçilər tərəfindən mütəmadi olaraq təhlil edilərək müxtəlif mətbu orqanları vasitəsilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə təqdim olunur. Onun əsərlərinin mükəmməl elmi-tədqiqat mövzularına çevirəcəyi heç bir qədirbilən mütəxəssis tərəfindən təkzib edilə bilməz. İlyas Tapdıq Azərbaycan ədəbiyyatının xüsusilə poeziyamızın bilicisi, qayğı çəkəni, təəssübkeşi, ən başlıcası isə himayədarıdır. İlyas Tapdıq Azərbaycan ədəbiyyatının yeriyən ensiklopediyasıdır.

Uşaq şeirləri qədim zamanlardan şifahi şəkildə yayılıb, yazılı formada isə əsasən 19-cu əsrdən inkişaf etməyə başlayıb. Bu ənənə müasir dövrdə də davam edir. Təbiət, ailə, dostluq, sevgi, gündəlik həyat hadisələri, heyvanlar, oyunlar, fəsillər və müxtəlif əşyalar haqqında yazılan şeirlər uşaqların yaş səviyyəsinə görə sevilir və yadda qalır. Şeirlər uşaqlara dəyərlər və düzgün davranışlar aşılayır. Sadə, anlaşıqlı, rəngarəng və gündəlik ifadələrdən istifadə olunur. Qafiyə, ritm və təkrarlar yaddaş inkişafına kömək edir. Məcazlar və təsviri vasitələr uşaqlar üçün başa düşülən səviyyədədir. Uşaqlarda sevgi, dostluq, mərhəmət kimi dəyərləri formalaşdırır, qorxu və narahatlıqları azaldır, musiqi duyumunu və ritmik düşüncəni inkişaf etdirir, özünə inam və sosial bacarıqların artmasına kömək edir.

Yuxarıda adı çəkilən sevimli şairlərimizin maraqlı əsərlərində uşaqlarda həyatsevərlik və vətənpərvərlik duyğularının tərənnümü öz əksini tapır. Bu maraqlı poeziya nümunələri, məktəbəqədər və ibtidai siniflərdə dil bacarıqlarını, söz ehtiyatını, ritm və intonasiyanı inkişaf etdirir. Milli və mənəvi dəyərlərin, pozitiv xüsusiyyətlərin aşılanmasında mühüm rol oynayır.

Uşaq şeirlərinin psixoloji təsiri uşaqların emosional və intellektual inkişafında mühüm rol oynayır. Şeirlər vasitəsilə uşaqlar öz duyğularını ifadə etməyi və başqalarının hisslərini anlamağı öyrənirlər. Uşaq şeirləri həmçinin uşaqlarda özünə inam və sosial bacarıqların inkişafına da töhfə verir, onların daha açıq və ünsiyyətcil olmasına şərait yaradır.

Uşaq şeirlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri onların uşaqların dünyagörüşünə və dil qabiliyyətlərinə uyğun olması ilə seçilir. Bu şeirlərdə sadə, anlaşıqlı və rəngarəng ifadələrə üstünlük verilir. Sözlər əsasən gündəlik həyatda işlənən, uşaqların asanlıqla başa düşə biləcəyi leksikadan seçilir. Qafiyə, ritm və təkrarlanan ifadələr uşaqların mətnləri yadda saxlamasına və təkrarlamasına kömək edir. Şeirlərdə tez-tez təsviri vasitələrdən, məcazlardan və oxşatmalardan istifadə olunur, lakin bunlar da uşaqlar üçün başa düşülən səviyyədə olur. Bu xüsusiyyətlər, uşaqların şeirə marağını artıraraq, onların dil inkişafına və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Uşaq şeirlərinin tarixi çox qədim dövrlərə dayanır. Ənənəvi olaraq nənə və babalar nəsil boyu şifahi şəkildə uşaqlara nağıl və şeirlər söyləmiş, bu da şeirin uşaqlar arasında yayılmasına səbəb olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə uşaqlar üçün yazılmış şeirlər cəmiyyətin sosial və mədəni tələblərinə uyğun dəyişikliklərə məruz qalıb, yeni mövzular və formalarla zənginləşib. Bu ənənə günümüzdə də davam etdirilərək, müasir uşaqlar üçün yeni şeirlər yazılır.

Uşaq şeirlərində ən çox işlənən mövzular arasında təbiət, ailə, dostluq, sevgi və gündəlik həyat hadisələri yer alır. Həmçinin heyvanlar, oyunlar, fəsillər və uşaqların maraq dairəsində olan müxtəlif əşyalar da şeirlərin əsas mövzularını təşkil edir. Bəzən şeirlərdə uşaqlara düzgün davranış, mehribanlıq, köməksevərlik kimi dəyərlər aşılanır. Əyləncəli və rəngarəng təsvirlər, maraqlı personajlar vasitəsilə uşaqlara həm əyləncə, həm də maarifləndirici məlumatlar ötürülür. Bu mövzular uşaqların dünyagörüşünü genişləndirir və onların emosional inkişafına müsbət təsir göstərir.

Uşaq şeirləri, uşaqlar üçün yazılan, onların yaş səviyyəsinə və maraqlarına uyğun olan poeziya nümunələridir. Bu şeirlər adətən sadə dilə, ritmik quruluşa və asan yadda qalan ifadələrə malik olur. Məqsəd uşaqlara ədəbi zövq aşılamaq, onların təsəvvürünü inkişaf etdirmək və dil bacarıqlarını zənginləşdirməkdir. Uşaq şeirləri əyləncəli mövzuları, düşündürücü mesajları və təlimi məzmunu ilə seçilir, həmçinin uşaqlarda emosional və sosial dəyərlərin formalaşmasına kömək edir.

Uşaq şeirləri uşaqlığın ən sevimli və yadda qalan hissələrindən biridir. Onlar uşaqlara ilk ədəbiyyat nümunələri ilə tanış olmaq, dili öyrənmək, ətraf aləmi dərk etmək və duyğularını ifadə etmək imkanı verir. Uşaq şeirləri təkcə əyləncə vasitəsi deyil, həm də uşaqların psixoloji inkişafında, təfəkküründün formalaşmasında və milli-mənəvi dəyərlərin aşılanmasında mühüm rol oynayır. Hər dövrdə uşaq ədəbiyyatının əsas növlərindən biri olan şeirlər, zəngin mövzu və dil xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycanın tanınmış şairləri tərəfindən yazılmış uşaq şeirləri həm məzmun, həm də bədii-estetik baxımdan dəyərlidir və uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Müasir dövrdə də uşaq şeirləri məktəb və məktəbəqədər təhsildə, ailə tərbiyəsində və sosial-mədəni mühitdə öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Uşaq şeirlərinin əhəmiyyətinin, tarixi yolunun, mövzu və üslub müxtəlifliyinin, psixoloji təsirinin və gələcək perspektivlərinin araşdırılması bu sahənin dəyərini daha da artırır.

Müasir Azərbaycan uşaq şeirində mövzu və ideya axtarışları, çoxşaxəli, çoxplanlıdır. 1980-90-cı illər Azərbaycan uşaq poeziyasının inkişaf istiqamətləri yaradıcılıq baxımından uşaq ədəbiyyatının ən yüksək pilləsi sayılır. Bu illərdə, uşaq ədəbiyyatı, geniş əhatə dairəsinə malik olub, uşaq və yeniyetmələrin mənəvi-estetik ruhunun inkişafının formalaşmasında özünə qaydış nöqtəsi kimi sayılır.

Uşaq yazıçılarının ədəbi irsi, gələcək nəsillərin istedad və bacarıqlarının, təlim-tərbiyəsinin təkamülünə yönəlmişdir. Bu illərin yaradıcılıq yolunda üslub və ifadə vasitələri, dilin icəlikləri, intonasiya, bədii-estetik problemlər uğurlu bir şəkildə uşaqların və gənclərin zövqünə uyğun müəyyənləşmişdir. Bu yöndə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı və onun daha çevik sahəsi sayılan poeziya yeni-yeni ideya estetik çalarlarla müasir dövürdə geniş istiqamət götürərək heçdə ötən illərin uşaq poeziyasından geridə qalmadı. Bu illərin poeziyasını araşdırıb öyrənmək, təhlil etmək, müstəqillik dövründə ona yeni bir prizmadan yanaşmaq ədəbi tənqidin vacib və aktual problemlərindəndir.

Uşaq poeziyasında poetik ənənə daha çox yeni şeirin hansı özülə söykəndiyini diqqətə çatdırır. Zəngin klassik poeziyamızın tarixi keçidlərini, eləcə də S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, A.Şaiq, M.Rzaquluzadə, M.M.Seyidzadə, M.Dilbazi və s. kimi yaradıcılıq ənənələrinə söykənən uşaq poeziyasının zamanın tələbləri baxımından tədqiq etməklə, diaktik mündəricəli Azərbaycan uşaq şeiri geniş mündəricəyə malik olması ilə səviyyə baxımından hər zaman seçilir. Tarixi mərhələlər sübut etmişdir ki, müasir uşaq poeziyası bu zəngin poetik ənənədən həmişə bəhrələnmişdir. 1980-90-cı illərdə X.Əlibəyli, T.Elçin, İ.Tapdıq, M.Əliyev, H.Ziya, F.Sadıq, T.Mahmud, T.Mütəllibov və M.Aslan, Z.Xəlil, M.Namaz, Q.İsabəyli, R.Yusifoğlu kimi şairlər, ədəbiyyata yeni poetik üsul gətirərək, bu ənənəni yeni poetik axtarışlarla davam etdirmişlər.

Müasir uşaq şairləri Vətən və təbiət haqqında olan şeirləri geniş araşdırıb, ayrı-ayrı şairlərin poeziyasında nəzərə çarpan quru nəzmçiliyi, ritorik, pafosu, sözçülüyü, üslub qüsurlarını tənqid etmişdir. Belə qüsurların ideya mənbəyinə münasibətini bildirən şairlərimiz bunu söz sənətinin «formaca milli, məzmnca sosialist» məfkurəsi ilə əlaqələndirir. Tədqiqatçılarımız müstəqillik dövründə uşaq ədəbiyyatının probleminə dair keçirilən müşavirələri nəzərdən keçirir, müşavirədəki çıxışlarda qaldırılan problemlərə münasibətini bildirir, müasir Azərbaycan uşaq poeziyasına yeni mövzuların, ideyaların, motivlərin gəlməsi prosesinin bu gün tarixi bir ehtiyacdan irəli gəldiyini əsaslandırırlar.

Müəlliflər bu qənaətə gəlirlər ki, XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərindən etibarən bu dönüş Azərbaycanda və dünyada baş verən ictimai-siyasi, ideoloji proseslərin nəticəsinin təzahürüdür. Bəllidir ki, uşaqlara məxsus poeziya bədiiliklə yanaşı sadəliyi və təbiiliyi tələb edir. Uşaqların dilinə mücərrəd, çoxmənalı ifadələri, ağır söz yükü vermək olmaz. Bunların hamısı kifayət qədər ciddi problemlərdir, lakin ən ciddisi, ən önəmlisi uşaqların zövqünü oxşayan, onların hisslərini, intellektlərini düzgün istiqamətdə tərbiyə edən əsərlər yaratmaqdır. Azərbaycan cəmiyyətində özünü göstərən bugünkü sosial-ideoloji, mənəvi-mədəni proseslər, uşaqların ideya-estetik tərbiyəsinə, uşaq ədəbiyyatının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1.Aygün Əhmədova Müasir uşaq poeziyası,(monoqrafiya) ADPU-nun mətbəəsi.Bakı-2001, 116 s.

2.Aygün Əhmədova. “Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı”, (dərs vəsaiti) Bakı-Elm və təhsil-

2012. Səh,120

3.Aygün Əhmədova.” Uşaq şeirinin inkişaf yolları” (1980-1990) (dərs vəsaiti) Bakı-Mütərcim-2018,səh,126

4.Aygün Əhmədova.”XX əsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq oxusu nümunələri”(monoqrafiya) Bakı-Müəllim-2022, səh-220

5.Aygün Əhmədova.”Abdulla Şaiqin bədii yaradıcılığı” ADPU-nəş. Bakı,2023, səh-536

***ÖZ*ÇOCUK ŞİİRİNİN GELİŞİMİNDE SANATSAL AÇIKLAMALAR**

Çocuk edebiyatı yazarlarının edebi mirası, gelecek nesillerin yetenek ve becerilerinin gelişimi, eğitim ve yetiştirilmelerini amaçlamaktadır. Makalede, ifade tarzı ve araçları, dilin özellikleri, tonlama, sanatsal ve estetik sorunlar çocuk ve gençlerin zevkine uygun olarak başarıyla belirlenmiştir. Bu doğrultuda, daha esnek bir alan olarak kabul edilen Azerbaycan çocuk edebiyatı ve şiiri, yeni fikirler ve estetik nüanslarla yönlenmiştir. Bu yılların şiirini araştırmak ve incelemek, analiz etmek ve bağımsızlık döneminde şiire yeni bir prizmadan yaklaşmak, edebiyat eleştirisinin önemli ve acil sorunlarıdır. Çocuk şiirindeki şiir geleneği, yeni şiirin dayandığı temeli dikkat çekmektedir. Eser, zengin klasik şiirimizin tarihsel kesitlerinin yanı sıra S.A. Şirvani, M.A. Sabir, A. Sahhat, A. Şaig, M. Rzaguluzade, M.M. Seyidzade, M. Dilbazi vb. Çalışmanın amacı, Azerbaycan çocuk şiiri gibi yaratıcı geleneklere dayanan çocuk şiirini, dönemin gereksinimleri açısından incelemektir. Azerbaycan çocuk şiiri, geniş içeriği nedeniyle seviye bakımından her zaman öne çıkmıştır. Tarihsel aşamalar, modern çocuk şiirinin her zaman bu zengin şiir geleneğinden yararlandığını kanıtlamıştır. 1980-90'lı yıllarda H. Alibeyli, T. Elçin, İ. Tapdig, M. Aliyev, H. Ziya, F. Sadig, T. Mahmud, T. Mutallibov ve M. Aslan, Z. Halil, M. Namaz, G. İsabeyli, R. Yusifoglu gibi şairler edebiyata yeni bir şiir yöntemi getirmiş ve bu geleneği yeni şiir arayışlarıyla sürdürmüşlerdir. Çağdaş çocuk şairleri, vatan ve doğa temalı şiirleri derinlemesine incelemiş ve bazı şairlerin şiirlerinde göze çarpan kuru lirizm, retorik, dokunaklılık, diksiyon ve üslup kusurlarını eleştirmişlerdir. Bu tür kusurların kaynağına ilişkin görüşlerini dile getiren şairlerimiz, bunu "biçimde ulusal, içerikte sosyalist" söz sanatı ideolojisiyle ilişkilendirmektedir. Araştırmacılarımız, bağımsızlık döneminde çocuk edebiyatı sorunu üzerine yapılan istişareleri inceleyerek, istişarelerdeki konuşmalarda dile getirilen sorunlara ilişkin görüşlerini dile getirmekte ve günümüz Azerbaycan çocuk şiirine yeni temalar, fikirler ve motifler kazandırma sürecinin tarihsel bir ihtiyaçtan kaynaklandığını savunmaktadır. Yazarlar, bu dönüşümün, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başından bu yana Azerbaycan ve dünyada yaşanan sosyo-politik ve ideolojik süreçlerin bir sonucu olduğu sonucuna varmaktadır. Çocuk şiirinin sanatsallığın yanı sıra sadelik ve doğallık gerektirdiği açıktır. Çocuk diline soyut, çok anlamlı ifadeler ve yoğun bir kelime hazinesi verilemez. Bunların hepsi oldukça ciddi sorunlar, ancak en ciddisi, en önemlisi çocukların zevkine hitap eden, duygularını ve zekâlarını doğru yönde eğiten eserler yaratmaktır. Günümüz Azerbaycan toplumunda kendini gösteren sosyo-ideolojik, manevi-kültürel süreçler, çocukların ideolojik-estetik eğitimine ve çocuk edebiyatının gelişimine özel önem verilmesini gerektirmektedir.

ABSTRACT

ARTISTIC DESCRIPTIONS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY

The literary heritage of children's writers is aimed at the evolution of the talents and skills of future generations, their education and upbringing. In the article, the style and means of

expression, the features of the language, intonation, artistic and aesthetic problems have been successfully determined in accordance with the taste of children and youth. In this direction, Azerbaijani children's literature and poetry, which is considered its more flexible field, have taken a direction with new ideas and aesthetic shades. Investigating and studying the poetry of these years, analyzing it, approaching it from a new prism during the period of independence are important and urgent problems of literary criticism. The poetic tradition in children's poetry brings to attention the basis on which new poetry is based. The work presents the historical passages of our rich classical poetry, as well as the works of S.A. Shirvani, M.A. Sabir, A. Sahhat, A. Shaig, M. Rzaguluzade, M.M. Seyidzade, M. Dilbazi, etc. The aim of the study was to study children's poetry based on creative traditions such as the Azerbaijani children's poetry with diacritical content in terms of the requirements of the time. Azerbaijani children's poetry with diacritical content is always distinguished in terms of its level due to its wide content. Historical stages have proven that modern children's poetry has always benefited from this rich poetic tradition. In the 1980s-90s, poets such as Kh. Alibeyli, T. Elchin, I. Tapdig, M. Aliyev, H. Ziya, F. Sadig, T. Mahmud, T. Mutallibov and M. Aslan, Z. Khalil, M. Namaz, G. Isabeyli, R. Yusifoglu brought a new poetic method to literature and continued this tradition with new poetic searches. Modern children's poets extensively studied poems about the Motherland and nature and criticized the dry lyricism, rhetoric, pathos, diction, and stylistic flaws noticeable in the poetry of individual poets. Expressing their attitude to the source of such defects, our poets associate this with the ideology of the art of words "national in form, socialist in content". Our researchers review the consultations held during the period of independence on the problem of children's literature, express their attitude to the problems raised in the speeches at the consultations, justify that the process of new themes, ideas, and motifs coming to modern Azerbaijani children's poetry today proceeds from a historical need. The authors come to the conclusion that this turn is a manifestation of the result of socio-political, ideological processes taking place in Azerbaijan and the world since the end of the 20th and beginning of the 21st centuries. It is clear that children's poetry requires simplicity and naturalness along with artistry. Children's language cannot be given abstract, multi-meaning expressions, heavy vocabulary. All of these are quite serious problems, but the most serious, the most important is to create works that appeal to children's taste, educate their feelings and intellects in the right direction. Today's socio-ideological, spiritual-cultural processes that manifest themselves in Azerbaijani society require special attention to the ideological-aesthetic education of children and the development of children's literature.

LANGUAGE POLICY IN AZERBAIJAN AND ITS IMPACT ON NATIONAL IDENTITY

AZERBAYCAN'DA DİL POLİTİKASI VE ONUN MİLLİ KİMLİĞE ETKİSİ

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),

ORCİD:0000-0002-2662-6015

AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ VƏ ONUN MİLLİ İDENTİKLİYƏ TƏSİRİ

ÖZET

Dil politikası, bir ülkenin kültürel kimliğini, siyasi bağımsızlığını ve toplumsal birliğini şekillendiren en temel faktörlerden biridir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dil politikası, özellikle ulusal bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra, milli kimliğin korunması ve güçlendirilmesi açısından stratejik bir önem kazanmıştır. Azerbaycan dili, hem hukuki hem de pratik düzeyde devlet dili olarak pekiştirilmenin yanı sıra, milli değerlerin taşıyıcısı ve halkın tarihi hafızasının koruyucusu olarak da önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu makale, Azerbaycan'da yürütülen dil politikasının tarihsel ve güncel aşamalarını incelemekte ve bu politikanın milli kimliğin oluşumu ve gelişimindeki rolünü analiz etmektedir. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan dilinin resmi statüsü kısıtlanmış ve Rusçanın baskınlığı milli kimlik üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra dil politikası alanında gerçekleştirilen reformlar — Anayasada Azerbaycan dilinin devlet dili olarak tanınması, eğitime, medyaya ve kamu yönetimine entegrasyonunun genişletilmesi — milli kimliğin yeniden inşasına ve güçlendirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Aynı zamanda, küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi, Azerbaycan dili için yeni meydan okumalar getirmiştir. Bu şartlar altında dil politikasının amacı sadece dili korumak değil, aynı zamanda onu geliştirmek, modern terminoloji ile zenginleştirmek ve küresel bilgi ortamında kullanımını artırmaktır.

Sonuç olarak, dil politikası yalnızca bir dilin hukuki statüsünü değil, aynı zamanda onun toplumsal konumunu ve vatandaşların dil bilincini de belirleyen temel bir unsurdur. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde izlenen dil politikası, milli ideolojinin bir parçası olarak hareket etmekte ve ulusal birlik ile kimliğin stratejik bir teminatı rolünü oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: dil politikası, milli kimlik, Azerbaycan dili, kültürel koruma, Sovyet sonrası reformlar.

ABSTRACT

Language policy is one of the most fundamental factors shaping a country's cultural identity, political independence, and social unity. In the Republic of Azerbaijan, language policy has gained strategic significance, particularly after the restoration of national independence, in terms of protecting and strengthening national identity. The Azerbaijani language, while being reinforced both legally and practically as the state language, also fulfills an important role as the bearer of national values and the guardian of the people's historical memory.

This article explores the historical and contemporary stages of language policy in Azerbaijan and analyzes its role in the formation and development of national identity. During the Soviet era, the official status of the Azerbaijani language was restricted, and the dominance of the Russian language had a profound impact on national identity. However, following independence, reforms in language policy—such as the recognition of Azerbaijani as the state language in the Constitution and the expansion of its use in education, media, and public administration—have contributed significantly to the reconstruction and strengthening of national identity.At the same time, globalization and the rapid advancement of information technologies have introduced new challenges for the Azerbaijani language. Under these conditions, the goal of language policy is not only to preserve the language but also to develop it, enrich it with modern terminology, and increase its usability in the global information space.

Ultimately, language policy determines not only the legal status of a language but also its social position and the linguistic consciousness of citizens. In this regard, the language policy pursued in the Republic of Azerbaijan acts as a component of national ideology and plays a strategic role in ensuring national unity and identity.

Keywords: Language policy, national identity, Azerbaijani language, cultural preservation, post-soviet reforms.

AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ VƏ ONUN MİLLİ İDENTİKLİYƏ TƏSİRİ

Dil siyasəti bir ölkənin mədəni kimliyini, siyasi müstəqilliyini və ictimai birliyini formalaşdıran ən əsas faktorlardan biridir. Azərbaycan Respublikasında dil siyasəti, dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra, milli identikliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi baxımından xüsusi strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycan dili həm hüquqi, həm də praktiki səviyyədə dövlət dili kimi möhkəmləndirilməklə yanaşı, milli dəyərlərin daşıyıcısı və xalqın tarixi yaddaşının qoruyucusu kimi mühüm funksiyanı yerinə yetirir.

Bu məqalədə Azərbaycanda aparılan dil siyasətinin tarixi və müasir mərhələləri araşdırılır, onun milli identikliyin formalaşması və inkişafındakı rolu təhlil olunur. SSRİ dövründə Azərbaycan dilinin rəsmi status baxımından məhdudlaşdırılması və rus dilinin dominantlığı, milli kimlik üzərində ciddi təsir göstərmişdir. Lakin müstəqillikdən sonra dil siyasəti sahəsində aparılan islahatlar – Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması, təhsil, mətbuat və idarəetmə sahələrində dilin tətbiqinin genişləndirilməsi – milli identikliyin yenidən qurulmasına və möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır.

Eyni zamanda, qloballaşma və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı Azərbaycan dilinə yeni çağırışlar təqdim etmişdir. Bu şəraitdə dil siyasətinin məqsədi yalnız dili qorumaq deyil, həm də onu inkişaf etdirmək, müasir terminologiya ilə zənginləşdirmək və beynəlxalq informasiya məkanında istifadə imkanlarını artırmaqdır.[1]

Nəticə etibarilə, dil siyasəti təkcə dilin hüquqi statusunu deyil, həm də onun ictimai mövqeyini və vətəndaşların dil şüurunu müəyyənləşdirən əsas amildir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında yürüdülən dil siyasəti milli ideologiyanın bir hissəsi kimi çıxış edərək, milli birliyin və identikliyin strateji təminatçısı rolunu oynayır.

Giriş. Dil, xalqın mənəvi varlığını, mədəni irsini, dünyagörüşünü və tarixi yaddaşını özündə əks etdirən əsas ictimai-mədəni fenomendir. Bir millətin varlığını qoruyub saxlamaq üçün onun dilinə sahib çıxması, onu yaşatması və inkişaf etdirməsi zəruridir. Xüsusilə post-sovet məkanında milli dövlətlərin formalaşması və öz milli identikliyini yenidən qurması prosesi dil siyasətinin aktuallığını daha da artırmışdır.

Azərbaycan da bu kontekstdə öz dil siyasətini müstəqillikdən sonra yeni əsaslarla formalaşdırmışdır. Azərbaycan dili əsrlərlə xalqın varlığı və mədəni yaddaşı ilə sıx bağlı olmuşdur. Lakin bu dil müxtəlif tarixi dövrlərdə – xüsusilə çar Rusiyası və sovet dönəmində – siyasi səbəblərlə sıxışdırılmış, ikinci plana atılmışdır. Nəticədə, Azərbaycan xalqının milli identikliyi də müəyyən dərəcədə zədələnmişdir.

Müstəqillikdən sonra ölkədə milli dövlətçilik ideologiyasının əsas sütunlarından biri kimi məhz dövlət dili – Azərbaycan dili müəyyənləşdirilmiş, bu istiqamətdə hüquqi və institusional əsaslar yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, dil haqqında qanunvericilik, təhsil və media sahəsində həyata keçirilən islahatlar dilin ictimai həyatın bütün sahələrində tətbiqinə şərait yaratmışdır.

Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda yürüdülən dil siyasətinin əsas mərhələlərini təhlil etmək, onun milli identikliyin formalaşmasındakı rolunu araşdırmaq və çağdaş dövrdə qarşıya çıxan yeni problemləri və perspektivləri müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədlə, məqalədə həm tarixi baxış, həm hüquqi-normativ sənədlərin təhlili, həm də sosial-mədəni kontekstlər araşdırılır.

Əsas hissə. Azərbaycanda dil siyasətinin tarixi inkişaf mərhələləri. Çar Rusiyası və Sovet dövründə dil siyasəti. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı müəyyən dövrlərdə ciddi maneələrlə üzləşmişdir. Xüsusilə çar Rusiyası dövründə rus dili inzibati sahələrdə əsas vasitəyə çevrilmiş, Azərbaycan dili isə yalnız məişət səviyyəsində mövcud olmuşdur. Sovet İttifaqı dövründə isə formal olaraq Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilsə də, praktiki olaraq bütün rəsmi münasibətlər, ali təhsil, elmi tədqiqatlar və inzibati yazışmalar rus dilində aparılırdı. Bu, milli dilin nüfuzunun azalmasına və vətəndaşların dil şüurunda ikiləşməyə səbəb olmuşdur. [2]

Müstəqillikdən sonra dil siyasətinin formalaşması. 1991-ci ildə müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasında dil məsələsi milli təhlükəsizlik və ideoloji məsələ səviyyəsinə qaldırıldı. 1995-ci ildə qəbul olunan Konstitusiyada Azərbaycan dili dövlət dili olaraq təsbit edildi. 2002-ci ildə qəbul olunan "Dövlət dili haqqında" Qanun isə bu statusun hüquqi əsaslarını daha da genişləndirdi. Dövlət orqanlarında, təhsil müəssisələrində, məhkəmələrdə və digər rəsmi sahələrdə Azərbaycan dilinin tətbiqi məcburi oldu. Bu, milli identikliyin yenidən formalaşması üçün ciddi zəmin yaratdı.

Azərbaycan dil siyasətinin hüquqi və institusional əsasları. Dil siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi baza olduqca əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Respublikasında bu sahədə aşağıdakı əsas sənədlər və qurumlar mövcuddur:

–Konstitusiya – Azərbaycan dilinin dövlət dili olması rəsmən qəbul olunub.

–"Dövlət dili haqqında" Qanun (2002) – bu sənəd dilin istifadəsi, qorunması və təbliği ilə bağlı konkret mexanizmləri müəyyənləşdirir. [3]

–Terminologiya Komissiyası – Azərbaycan dilinin terminoloji bazasının sistemli şəkildə inkişafı üçün fəaliyyət göstərir.

–Dövlət dili komissiyası yanında Monitorinq Mərkəzi – televiziya, radio və mətbuat vasitələrində Azərbaycan dilinin norma və qaydalara uyğun tətbiqini izləyir.

Bu hüquqi və institusional əsaslar dilin sosial və inzibati həyatdakı mövqeyini möhkəmləndirir, cəmiyyətin bütün təbəqələrində dilə olan münasibəti tənzimləyir.

Dil və milli identiklik: qarşılıqlı təsir. Dil milli kimliyin simvoludur. Milli identiklik yalnız vətəndaşlıqla yox, həm də mənsub olunan dil, mədəniyyət və tarixlə müəyyən olunur. Azərbaycan dilinin ictimai sferada bərqərar olması, gənc nəsildə milli qürur hissinin

formalaşmasına zəmin yaradır. Bu baxımdan dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin daşıyıcısıdır.

Təhsil sistemi və dil siyasəti. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsildən başlayaraq ali təhsilə qədər bütün pillələrdə Azərbaycan dili əsas tədris dili kimi tətbiq olunur. Bu, gənclərin həm akademik, həm də milli dəyərlər baxımından formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda, dərsliklərin və tədris materiallarının Azərbaycan dilində hazırlanması bu prosesə xidmət edir.Media, mədəniyyət və dil. Televiziya, kino, teatr və mətbuat Azərbaycan dilinin yayılmasında və gündəlik həyatda istifadəsində önəmli rol oynayır. Müasir dövrdə sosial media da bu prosesə qoşulmuşdur. Mədəniyyət sahəsində milli dilin üstünlük təşkil etməsi, xalqın öz kimliyinə daha möhkəm bağlanmasına səbəb olur.

Çağdaş dövrdə dil siyasətinə təsir edən amillər. Qloballaşma və dil təhlükələri

Qloballaşma dövründə ingilis dili başda olmaqla bir çox dünya dilləri regional dillər üzərində hegemonluq yaratmaqdadır. Bu proses Azərbaycan dilinə də təsir edir: xarici sözlər, terminlər, qeyri-standart ifadələr dilə daxil olur. Dil siyasətinin əsas vəzifələrindən biri bu təsiri süzgəcdən keçirərək dilin təmizliyini qorumaqdır.

Rəqəmsal transformasiya və dilin texnoloji adaptasiyası. Azərbaycan dilinin internet resurslarında, mobil tətbiqlərdə və süni intellekt sistemlərində istifadəsi onun gələcək mövqeyini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan, dil siyasəti texnoloji sahədə də aktiv fəaliyyət göstərməlidir. Klaviatura, avtomatik tərcümə sistemləri, dil texnologiyaları üzrə layihələr (məs., danışıq tanıma və sintez sistemləri) bu sahədə prioritetlərə daxildir. [4]

NƏTİCƏ. Azərbaycan dil siyasəti milli identikliyin qorunmasında və inkişafında əvəzolunmaz rol oynayır. Dövlət səviyyəsində aparılan məqsədyönlü fəaliyyətlər nəticəsində Azərbaycan dili təkcə rəsmi kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də milli-mədəni irsin daşıyıcısı kimi mühüm funksiyanı yerinə yetirir. Təhsil, media və hüquqi sahələrdə bu siyasətin sistemli şəkildə tətbiqi milli birliyin güclənməsinə və vətəndaş şüurunun formalaşmasına töhfə verir. Qloballaşma şəraitində bu siyasətin daha da təkmilləşdirilməsi və Azərbaycan dilinin rəqəmsal müstəvidə də rəqabətədavamlı hala gətirilməsi vacib vəzifələrdəndir.

Anahtar kelimeler: dil politikası, milli kimlik, Azerbaycan dili, kültürel koruma, Sovyet sonrası reformlar.

Keywords: Language policy, national identity, Azerbaijani language, cultural preservation, post-soviet reforms.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995.

2.“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun, 2002.

3.Hüseynova, S. (2017). Dil və cəmiyyət: Azərbaycan dil siyasətinin müasir problemləri. Bakı: Elm və Təhsil.

4.Əliyev, İ. (2020). Milli identiklik və dil: tarixi və müasir aspektlər. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

5.Məmmədli, R. (2015). Dövlət dili siyasətinin formalaşması və inkişaf istiqamətləri. Bakı: Təhsil.

6.Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının sənədləri, 2010-2024.

MY NATIVE LAND ZENGEZUR
DOĞMA VƏTƏN ZƏNGƏZUR

Nərmin Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi
ORCİD:0009-0001-9072—8702

Xülasə

Açar sözlər: qədim, tarixi, türk, torpaq, Zəngəzur

Tariximizi vərəqləyəndə Azərbaycanın qədim mahallarından olan Zəngəzurun istər rayonları, istərsə də əhatə etdiyi ümumi ərazisi yada düşür. Zəngəzurun ərazisi 7824 kvdir və indiki Ermənistan Respublikasının Gorus, Sisian, Qafan, Mehri və Azərbaycan Respublikasının Laçın, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını əhatə edir.

Sözün etimoloji mənşəyinə nəzər salsaq görərik ki, "Zəngəzur" sözü təmiz türk mənşəli toponimdir və bu toponim "Zəngi" – qədim türk tayfasının adından yaranıb. Həmin sözdən doğan bir neçə toponim və coğrafi adlar yaranmışdır ki, buna da misal olaraq– Zəngiçay, Zəngitəpə, Zəngərik, Zəngişamlı, Zəngənə, Zəngilan, Zəngəran, Zəngişalı, Zəngi çayı, Zəngibasar, Zəngilər, Zəngan, Zəncan, Zəngilli və s. kimi kənd, çay, dağ adlarını göstərə bilərik.

İstər "Zəngəzur" toponimi, istərsə də bu toonimdən yaranan digər toponimlərin adları tarixi faktlarda işlənməklə öz ərazisinin Türk xalqlarına aid olmasının və tarixi türk torpağı olduğunun sübutunu verir. Beləki, bu adlara və "Zəngi" türk tayfasının adına Mahmud Kaşğari, Fəzlullah Rəşidəddin, Abbasqulu ağa Bakıxanov və digər bu kimi dünya şöhrətli tarixçilərin əsərlərində tez-tez rast gəlinir. Bununla yanaşı Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının və türk xalqlarının soykükünə məxsus milli dəyərlərin izlərini özündə daşıyan Qədim türk eposu "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanındakı hadisələrdən bəzilərinin də Zəngəzurda cərəyan edildiyini görə bilərik. *"Kitabdakı xeyli yer, şəxs, tayfa adı indi də bu ərazidə mövcuddur – Gorus, Əngələyüz, Dondarlı, Ulaşlı, Qundanlı, Əkərək, Boynəkər, Basat çayı, Qapıcıq dağı, İçağız və Daşağız mağara kahaları, Ağqaya, Qaragöl, Qaradağ, Ağdüz, Qarayer, Ağdərə, Ağqaya, Ağbulaq, Qaraqaya, Qarasu, Qaraçay, Qara dərə, Qarahun dərə, Xocik, Ağhasar və sair."(* Hacı Nərimanoğlu,2019: 3-4)

"Zəngəzur" sözünün birinci leksemini Zəngi" tayfa adından olduğu kimi ikinci leksemi olan "zur" hissəsii də qədim türk dillərində dağlıq, yarğanlıq, qayalıq kimi anlamları ifadə edir. Buradan da göründüyü kimi bu leksemin mənası da zəngilərin yaşadığı dağlıq ərazinin relyefini səciyyələndirir. Həmçinin həmin ərazidə yaşayan xalqların türk əsilli olduğunu qədim səyyahların memuar və tədqiqatlarında da türklərin yurd yeri kimi təqdim edildiyinin şahidi oluruq.

Yekun olaraq fikrimizi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Zəngəzurun tarixi və ərazisi haqqındakı dediyi nitqi ilə yekunlaşdıraraq qeyd edə bilərik ki, : *"Tarix tarixdir. 1978-ci ildə Qarabağda məskunlaşmalarının 150 illiyini qeyd edən ermənilər*

yaxşı bilirlər ki, onlar bu torpaqlara qonaq kimi gəlmişlər. Nəinki Dağlıq Qarabağ, bugünkü Ermənistan tarixi Azərbaycan torpaqlarında formalaşıbdır. İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı bizim tarixi ərazimizdir. Xəritəyə baxsaq, görərik ki, vaxtilə Zəngəzuru Azərbaycandan ayırıb Ermənistana vermək nəticəsində böyük türk dünyası coğrafi cəhətdən parçalandı. Yəni Zəngəzurun Ermənistana verilməsinin çox böyük mənfi mənası var idi. Biz indi iddia etmirik ki, bu torpaqlar Azərbaycana birləşsin. Halbuki hər bir azərbaycanlı, hər bir vətəndaş, hər bir uşaq öz tarixini bilməlidir. Bilməlidir ki, bu bölgələr tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır".

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Summary

Keywords: ancient, historical, Turkish, soil, Zangezur

When looking through our history, Zangezur, which is one of the ancient districts of Azerbaijan, comes to mind, either the districts or the general area covered by it. The territory of Zangezur is 7824 square meters and includes Gorus, Sisian, Gafan, Mehri regions of the present Republic of Armenia and Lachin, Gubadli, Zangilan regions of the Republic of Azerbaijan.

If we look at the etymological origin of the word, we will see that the word "Zangezur" is a toponym of pure Turkish origin, and this toponym is derived from the name of "Zengi" - an ancient Turkic tribe. Several toponyms and geographical names were born from that word, such as Zangichay, Zangitepe, Zangerik, Zangishamlı, Zangane, Zangilan, Zangeran, Zangishalı, Zangi Chayi, Zangibasar, Zangiler, Zangan, Zanjan, Zangilli, etc. we can show the names of villages, rivers, and mountains.

Both the toponym "Zangezur" and the names of other toponyms derived from this toponym prove that their territory belongs to the Turkic peoples and is a historical Turkish land. Thus, these names and the name of the "Zengi" Turkish tribe are often found in the works of Mahmud Kashgari, Fazlullah Rashideddin, Abbasgulu Agha Bakikhanov and other such world-famous historians. At the same time, we can see that some of the events in the "Kitabi-Dade Gorgud" epic, which bears traces of Azerbaijani oral folk literature and the national values of the genocide of the Turkic peoples, took place in Zangezur. *"Many names of places, people and tribes from the book still exist in this area - Gorus, Engaleyuz, Dondarlı, Ulaşlı, Gundanlı, Akerak, Boynekar, Basat river, Kapicık mountain, Ichagyz and Dashagız cave caves, Aggaya, Karagöl, Garadag, Agduz, Karayer , Agdara, Aggaya, Agbulag, Karagaya, Karasu, Karachay, Kara Dara, Garahun Dara, Khocik, Aghasar and others."* (Haji Narimanoglu, 2019: 3-4)

The first lexeme of the word "Zangezur" is from the tribe name "Zangi" and the second lexeme "zur" in ancient Turkic languages means mountainous, ravine, rocky. As can be seen from here, the meaning of this lexeme characterizes the terrain of the mountainous area where the Zangi people live. Also, we witness that the peoples living in that area are of Turkish origin, and in the memoirs and researches of ancient travelers, it is presented as the homeland of the Turks.

In conclusion, we can conclude our opinion with the speech of the President of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev about the history and territory of Zangezur and note that: "*History is history. Armenians who celebrated the 150th anniversary of their settlement in Karabakh in 1978 know very well that they came to these lands as guests. Not only Nagorno-Karabakh, the history of today's Armenia was formed on the lands of Azerbaijan. Iravan*

khanate, Zangezur district is our historical territory. If we look at the map, we will see that as a result of separating Zangezur from Azerbaijan and giving it to Armenia, the great Turkic world was geographically divided. In other words, giving Zangezur to Armenia had a very negative meaning. We do not claim that these lands should join Azerbaijan. However, every Azerbaijani, every citizen, every child should know their history. He should know that these regions are the historical lands of Azerbaijan."

Ilham Aliyev

President of the Republic of Azerbaijan

Reference list: Haji Narimanoglu (2019). Zangezur: 100 questions, 100 answers. Baku

BAN'S (UMMULBANU) REVIEW OF HISTORY AND CULTURE OF AZERBAIJAN IN THE NOVEL "CAUCASIAN DAYS"

BANİN (ÜMMÜLBANU) "KAFKAS GÜNLERİ" ROMANINDA AZERBAYCAN TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜN YANSIMASI

Ağakişiyeva Səadət Arif qızı

Azerbaycan Filoloji Bilimleri Doktoru (PhD)Mingəçevir Devlet Üniversitesi, Baş Öğretim Üyesi https://orcid.org/0000-0003-3289-1170

Özet

Bu çalışmada, Azerbaycan muhacir edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Banin'in (Ümmülbanu Esedullayeva) "Kafkas Günleri" adlı otobiyografik romanı, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan toplumunun tarihi ve kültürel yapısını edebi bir metin aracılığıyla yansıtması bakımından incelenmiştir. Araştırma, edebi-sosyolojik analiz yöntemi temelinde gerçekleştirilmiş; romanın kurgusal unsurlarıyla tarihsel gerçeklikler arasındaki ilişki değerlendirilmiş, metin içerik çözümlemesi (content analysis) yapılarak dönemin sosyal, kültürel və siyasal göstergeleri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın amacı, Banin'in bireysel yaşam öyküsü üzerinden Azerbaycan Cumhuriyeti dönemi, Sovyet işgali sonrası gelişmeler, kadın kimliği, gelenek ve göreneklerin dönüşümü ve sınıfsal yapılar gibi başlıca sosyo-kültürel unsurların nasıl temsil edildiğini analiz etmektir.

Araştırma sonucunda, "Kafkas Günleri" romanının yalnızca bireysel anıların aktarımı değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının kollektif hafızasına dair önemli bir edebi tanıklık sunduğu ortaya konulmuştur. Yazarın Doğu ile Batı arasında kurduğu kültürel karşılaştırmalar ve gözlemler, onun muhacir edebiyatı bağlamında çok katmanlı bir anlatı geliştirdiğini göstermektedir.

Summary

This study explores the autobiographical novel Days in the Caucasus by Banin (Ümmülbanu Asadullayeva), a prominent figure in Azerbaijani émigré literature, focusing on its literary representation of Azerbaijan's historical and cultural landscape in the early 20th century. The research adopts a literary-sociological approach, employing textual content analysis to examine the intersection of fictional narrative with historical reality and to interpret the socio-cultural and political elements embedded within the text.

The primary aim of the study is to analyze how Banin, through her personal narrative, reflects key issues such as the rise and fall of the Azerbaijan Democratic Republic, the aftermath of Soviet occupation, shifting gender roles, transformation of national traditions, and class-based societal structures.

Findings indicate that Days in the Caucasus serves not only as a personal memoir but also as a vital literary document preserving the collective memory of the Azerbaijani people. Banin's comparisons between Eastern and Western cultures and her nuanced observations position her as a complex narrator within émigré literature, offering a multidimensional portrayal of identity, exile, and cultural change.

Giriş

Banin (Ümmülbanu), Azerbaycan muhacir edebiyatının en dikkat çekici temsilcilerinden biri olmuştur. Ümmülbanu Əsədullayeva hakkında çeşitli ve birbirinden farklı görüşler dile getirilmiş, Fransızca yazan ve uluslararası düzeyde tanınan ilk Azerbaycanlı yazar olarak kabul edilmiştir. Onun eserleri, muhacir edebiyatının en güzel örnekleri arasında yer alır.

Bakü'nün petrol zenginlerinden ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Ticaret Bakanı olan Mirzə Əsədullayev'in ailesinde dünyaya gelen Ümmülbanu, çocukluğundan itibaren çok iyi bir eğitim almış; Rusça, Fransızca, Almanca gibi birçok Avrupa dilini öğrenmiştir. 1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasının ardından ailesinin tüm mal varlığına el konulmuş ve aile Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. 1924 yılından itibaren ise Paris'te yaşamaya başlamıştır. O dönemin diğer aydınları gibi Ümmülbanu ve ailesinin Paris'te yaşam kurmaları ve iş bulmaları çok da zor olmamıştır. Banin, kendini çeşitli meslek alanlarında denemiştir. Zamanla edebi çevrelerle ilişkiler kurmuş ve özellikle Rus muhacir yazarlarla dostluklar geliştirmiştir. Tanıdıkları arasında filozoflar, şairler, yazarlar ve diğer yaratıcı sanatçılar yer almaktaydı.(Hacıyeva, 2016)

Banin, her ne kadar Paris edebiyat çevrelerinde faaliyet göstermiş olsa da, daima Azerbaycanlı olmakla övünmüş ve halkının kaderiyle ilgili olaylara kayıtsız kalamamıştır. Paris'te faaliyet gösteren "Azerbaycan Evi" adlı derneğin üyesi olmuş, Dağlık Karabağ olayları onu derinden sarsmış ve Fransa'daki medya organlarında halkının haklı mücadelesini savunmuştur.

1. Tarihi olayların yansıtılması

Banin'in edebi kariyerinin ilk dönem eserleri daha çok Azerbaycan ile ilgili konulara yoğunlaşmıştır. Daha sonraki eserlerinde ise Paris yaşamı ön plandadır. 1943 yılında yayımlanan *Nami* adlı eseri, Azerbaycan'la ilgili konuları işler. Bu romanda Banin'in hayatının bazı kesitlerini görmek mümkündür. Eserin başkahramanı Nami, babası tarafından zorla evlendirilir. Babası, Nami'nin Murad'ı sevdiğini düşünmektedir; fakat Nami aslında bir İngiliz subayına âşıktır. Romanda Azerbaycan Cumhuriyeti dönemi ve bu cumhuriyetin yıkılmasının ardından gelişen olaylar karakterlerin diliyle anlatılır. Nami ailesiyle birlikte Rusya'ya gider. Onun en büyük arzusu Avrupa'da yaşamaktır. Finlandiya sınırına ulaştığında hayatını kaybeder. Banin bu şekilde, özellikle Azerbaycan'dan göç etmek zorunda kalan mültecilerin zor hayatlarını Avrupa'ya göstermek istemiştir.

Nami eseri, beklenen ilgiyi görmemiştir. Bunun ardından *Kafkas Günleri* ve devamında *Paris Günleri* adlı otobiyografik romanlarını kaleme almıştır. Her iki eserde de farklı toplumlar arasındaki sosyal ve kültürel farkları gözlemlemek mümkündür.

Kafkas Günleri romanı, 20. yüzyıl başlarına kadar Azerbaycan tarihinin edebi bir panoramasını sunar. Otobiyografik üslupta kaleme alınan roman, Banin'in ailesi ve Azerbaycan'la ilgili hatıralarına dayanan olaylar ve gerçeklerle örülüdür. Romanda ayrıca 1905 İhtilali, Ermeni-Müslüman çatışmaları, Ermenilerin gerçekleştirdiği katliamlar, Cumhuriyet dönemi ve Sovyet hakimiyetinin kurulması gibi siyasi olayların yanı sıra, Bakü'nün toplumsal yapısı; hem aristokrat kesimin hem de alt tabakaların yaşam tarzı gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir.

2. Kadın kimliği ve kültürel dönüşüm

Romanda aynı zamanda Azerbaycan kadını, kültürü ve gelenek-görenekleri ayrıntılı olarak yansıtılmıştır. Eserde bazı tartışmalı konular yer alsa da, bunlar romanın genel ruhunu bozmamakta; daha çok yazarın kişisel görüşü şeklinde değerlendirilmektedir.

Ümmülbanu, annesinin sevgisinden uzak büyümüş olsa da, ona gerçek bir anne şefkati gösteren kişi, Baltık kıyılarından gelen Alman mürebbiye Frelein Anna olmuştur. Frelein Anna dört kız

kardeşin terbiyesini üstlenmiş ve onları Avrupa kültürüyle tanıştırmıştır. Bu, 20. yüzyıl başlarında Bakü aristokrat çevrelerinde yaygın olan bir gelenekti; Avrupalı ya da Rus mürebbiyeler vasıtasıyla çocuklar eğitilir, doğu düşünce tarzından uzaklaştırılırlardı. Banin, namaz kılınan, çarşaf giyilen bir Müslüman aile ortamında büyümüş olsa da, kendini bu topluma tamamen yabancı hissetmiştir. Mürebbiyesinin onları götürdüğü Hristiyan törenleri ve yılbaşı kutlamaları, büyükannesinin sıkı kurallarından daha fazla ilgisini çekmiştir.

Romanda ayrıca 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Müslüman kadınlarının yaşamı da işlenmiştir. Ümmülbanu'nun büyükannesi, 19. yüzyıl Azerbaycan kadınının tipik bir temsilcisidir. Edepli, namaz kılan, çarşaf giyen bir kadın olarak betimlenmiştir. Müslüman olmayanlara karşı ise nefret besler, onları küçümsermiş. Evde otorite sahibiydi ve sıklıkla hakaret içeren sözler kullanırdı. Banin, büyükannesinin Azerbaycan kadınlarının çoğuna özgü özellikler taşıdığını belirtmiştir. Büyükannesi hakkında şöyle yazar: "Yaptığımız şeylerin ne anlamını ne de zevkini kavrayabiliyordu. Konuştuğumuz yabancı dil ona kaba görünüyordu. Yeni hayatımıza gıptayla değil, merhametle bakardı. Kendi ve kendisi gibilerin sade ve sınırlı yaşamını daha güvenli, hatasız sayar, bizim gibi yeni ve çok imkânlı yaşam biçimini ise yanlış bir yol olarak görürdü." (Banin, 2006)

Romanda doğulu kadınların fiziksel özellikleri de Avrupalı kadınlarla karşılaştırılarak verilmiştir. Banin şöyle yazar: "Frelein Anna'nın teni bembeyaz, saçları ipeksi yumuşaktaydı. Biz dört kardeş ise esmer, kolları bacakları kıllı doğulu çocuklardık. Başına toplanır, kancalı burunlarımızla, kalın kaşlarımızla ona bakardık; o ise tam bir kuzey kadınıydı." (Banin, 2006)

3. Milli gelenek ve göreneklerin tasviri

Romanda Nevruz ve Ramazan bayramlarına geniş yer verilmiştir. Bu bayramlarda zengin ve fakir kesimin bayramı nasıl karşıladığı ve aralarındaki farklar vurgulanmaktadır. Nevruz için büyük hazırlıklar yapılır, yakın akrabalar ev ziyaretlerine gidermiş. Fakirler yalnızca milli tatlılar hazırlayıp yumurta boyamakla yetinirken, zenginlerin sofralarında hem geleneksel tatlılar hem de Rus pastaları, Rusya'dan getirilen pahalı çikolatalar ve çeşitli şekillerle süslenmiş yumurtalar bulunurmuş. Zenginlerin kutlamaları, Hristiyanların Paskalya bayramlarını andırırmış.

Ramazan bayramı ise köylerde daha coşkulu şekilde kutlanırmış. Aristokrat çevrelerde ise oruç tutulmaz, sadece fakirlere sadaka dağıtmakla yetinilirmiş. "Bazen biri iki gün oruç tutar, Allah'a Müslümanlığını hatırlatırmış." (Banin, 2006)

Muharrem ayı ritüelleri de Banin'in çocukluk anılarında önemli bir yere sahiptir. Büyükannesinin evde düzenlediği meclislere hazırlıklar, kadınların katılımı tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bu meclislerde yere yeni halılar serilir, duvar kenarlarına minderler yerleştirilir, kadınlar en güzel kıyafetlerini giyip toplanırlarmış.

4. Bakü'nün sosyal ve kültürel yaşamı

Yazar, halaları ve amcalarının simasında aristokrat toplumun gösterişli yaşam tarzını betimler. Halaları, yeni toplum yapısına uyum sağlamaya çalışan doğulu kadınları temsil eder; çarşafı terk etmiş, yarı Rusça yarı Azerice konuşmaya çalışmaktadırlar. Diğer milletlerin temsilcileriyle birlikte eğlencelere katılır, bütün günlerini iskambil oynayarak geçirirlermiş. Banin, bu davranışların onlarda oldukça yapmacık durduğunu belirtir. Ailesi sonradan zenginleşmiş bir soydan gelmektedir. Çok kaba ve görgüsüzdüler. Sürekli miras kavgaları eder, küfrederlerdi. Tüm bu tasvirler, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan elit kesiminin genel görünümünü yansıtır. Onlar içi boş, sadece sahte ihtişamla bezenmiş bir yaşam sürmekteydiler. Bununla birlikte, bilim ve kültüre değer verenler de mevcuttu.(Abutalıbova, 1987)

Yazar, *Kafkas Günleri* romanında Sovyet rejiminin insanların yaşamlarına getirdiği felaketleri, insanların göç etmek zorunda kalışlarını ve bu sürecin doğurduğu trajedileri gözler önüne sermeye çalışmıştır. Banin, yaşamı boyunca vatan hasretiyle yanmıştır. *Kafkas Günleri* romanının ikinci baskısında yapılan eklemede, sürgünde bulunduğu sırada Azerbaycan'a gidememiş olmanın derin üzüntüsünü dile getirmiştir.

Sonuç

"Kafkas Günleri" romanı, Banin'in kişisel anılarından hareketle tüm bir toplumun, halkın ve ülkenin hafızasını edebi dille yansıtan önemli bir eserdir. Bu eser yalnızca bir otobiyografi değil, aynı zamanda Azerbaycan tarihini, kültürünü, aile yapısını ve kadınların toplumdaki yerini anlamak açısından kıymetli bir edebi kaynaktır. Ayrıca, muhacir edebiyatı çerçevesinde Doğu ile Batı kültürlerinin karşılıklı etkileşimini gösteren etkileyici bir örnek niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

1. Abutalıbova, N. (1987). Azerbaycan-Fransa kültürel ilişkileri. Qobustan, (3), 75.
2. Abutalıbova, N., & Quliyev, Q. (1987). Iztırap etüdü. Azerbaycan, (12).
3. Anar. (1965, 9 Ocak). Fransa görüşleri. Bakı.
4. Banin. (2006). Kafkas Günleri: Roman. Bakü: Qafqaz Yayınları.
5. Hacıyeva, T. (2016). Kafkaslardan çıkıp Paris'i fetheden kız: Banin [Metodik materyal]. Bakü: F. Köçerli adına Respublika Uşaq Kitabxanası Yayınları.

THE ANALYSIS OF THE IMAGE OF SHAH ISMAIL IN THE HISTORICAL AND LITERARY CONTEXT OF AZERBAIJANI AND TURKISH LITERATURE

ŞAH İSMAYIL OBRAZININ AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ƏDƏBIYYATINDA TARİXİ VƏ BƏDİİ KONTEKSTDƏ İNCƏLƏNMƏSİ

Doç.dr.ögr. Ayna Babazadə

Azərbaycan, Mingəçevir Dövlət Universiteti

Özet

Bildiride Azerbaycan ve Türk edebiyatında Şah İsmail imgesinin sanatsal sunumu incelenmektedir. Analiz için Azerbaycanlı yazar Əzizə Ceferzade'nin "Bakü–1501" romanı ile Türk yazar İskender Pala'nın "Şah ve Sultan" adlı eseri seçilmiştir. Her iki yazar, eserlerinde tarihsel gerçeklerin yanı sıra edebî hayal gücünden de faydalanmıştır. "Bakü–1501" romanında Şah İsmail'in özel yaşamı ve sosyo-politik faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele alınırken, "Şah ve Sultan" romanında ise esas olarak onun Yavuz Sultan Selim ile Çaldıran Savaşı'ndaki karşılaşmasına odaklanılmıştır. İskender Pala, her iki tarihî şahsiyete nesnel bir yaklaşım sergilemeye çalıştığını belirtmiş olsa da, eserin genel içeriği ve karakterlerin sunumu, Sultan Selim'in daha üstün bir konumda tasvir edildiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Şah İsmail, tarihî gerçeklik, edebî hayal gücü, olgulara yaklaşım

Abstract

The article deals with the image of Shah Ismail, created in the Azerbaijani and Turkish literature. Aziza Jafarzade's novel "Baku-1501" and the work of the Turkish writer Iskander Pala "Shah and Sultan" were compared as the object of analysis. Both writers, along with historical facts, also used artistic imagination while writing their works. The work of A. Jafarzade "Baku-1501" tells about the life and social and political life of Shah Ismail, while the work of I.Pala "Shah and Sultan" tells about the meeting of Shah Ismail and Sultan Selim in the Chaldyran battle. Although in the work "Shah and Sultan" I.Pala notes the same attitude towards both images, after getting acquainted with the work we see that he is more inclined towards Sultan Selim.

Key words: Shah Ismail, historical reality, artistic imagination, approach to facts.

Giriş

Şah İsmayıl Səfəvi təkcə siyasi lider deyil, həm də ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində mühüm iz buraxmış şəxsiyyətdir. Onun həyat və fəaliyyəti həm Azərbaycan, həm də Türkiyə ədəbiyyatında müxtəlif istiqamətlərdə əksini tapmışdır. Xüsusilə roman janrında Şah İsmayıl obrazı həm tarixi faktlar, həm də bədii təxəyyül vasitəsilə canlandırılmışdır. Bu obrazın təqdimində yazıçıların ideoloji mövqeyi, dövrün ictimai-siyasi şərtləri və milli kimlik məsələsi önəmli rol oynayır. Təqdim olunan tezisdə Əzizə Cəfərzadənin "Bakı–1501" və İskəndər Palanın "Şah və Sultan" romanları müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Hər iki əsər Şah İsmayılın fərqli cəhətlərini ön plana çıxarır. "Bakı–1501" romanında əsas diqqət onun şəxsi keyfiyyətlərinə, ictimai və siyasi fəaliyyətinə yönəlmişdir. "Şah və Sultan" əsərində isə Şah İsmayıl Sultan Səlimlə qarşıdurma fonunda təqdim olunur. Müəlliflərin tarixi hadisələrə yanaşma tərzi və obrazların təqdimindəki fərqlilik, bədii və ideoloji məqamların analizinə

imkan yaradır. Bu baxımdan, əsərlərdə Şah İsmayıl obrazının necə formalaşdığı və oxucuya necə təqdim edildiyi araşdırmanın əsas mövzusudur.

Əzizə Cəfərzadənin qələmində Şah İsmayıl: tarix və bədii təxəyyülün sintezi

Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox tarixi roman müəllifi kimi tanınan Əzizə Cəfərzadə, qədimdən müasir dövrümüzədək baş vermiş tarixi hadisələri əsərlərinin mövzusu seçməklə, tarixin bəzi qaranlıq qalan tərəflərinə işıq salmağa çalışmışdır. Dövrün xüsusiyyətlərini və tarixi şəxsiyyətləri önə çıxarmaq baxımından yazıçının "Bakı-1501" (1981) adlı tarixi romanı xüsusi diqqətə layiqdir. Çünki, sovet dövründə Şah İsmayıl kimi tarixi bir şəxsiyyətə əsər həsr etmək o qədər də asan məsələ deyildi. Ola bilsin ki, on il əvvəl bu, yazıçı üçün mümkün olmazdı. Şah İsmayıl Xətaiyə həsr olunmuş ilk bədii əsər olması da bu vəziyyəti göstərir. Azərbaycan ədəbiyyatında Şah İsmayıl obrazı həmçinin F.Kərimzadənin "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyüşü", həmçinin Ə.Nicatın "Qızılbaşlar" romanlarında da təsvir edilmişdir. Lakin məqalədə əsas diqqət Ə.Cəfərzadənin "Bakı-1501" romanına yönəldilmiş, müqayisə və təhlillər məhz həmin əsər əsasında aparılmışdır.

Romanda XVI əsrin əvvəllərində cərəyan etmiş hadisələr; Səfəvilər dövlətinin qurucusu Şah İsmayılın Şirvana, daha sonra Bakıya gəlməsi və s. qələmə alınmışdır. Maraqlı cəhət burasındadır ki, əsərin baş qəhrəmanı Şah İsmayıl obrazına Sovetlər dönəmində ilk müraciət edən Ə.Cəfərzadə olmuşdur. Bunun özü yazıçı üçün böyük cəsarət hesab olunmalıdır. Yəni yazıçı Xətaiyə şair olmaqdan çox, hökmdar olaraq yanaşır və süjet xəttinin mərkəzində də onun hökmdarlığı dayanır. Romanın bu səciyyəvi xüsusiyyətini N.Qəhrəmanlı yazıçı üslubuna bağlayır: *"Roman "Bakı-1501" adlandırılsa da, təkcə Bakıda baş vermiş hadisələri əhatə etmir, Azərbaycanın digər yerlərində və İran, İraq, Türkiyə ilə bağlı hadisələri birləşdirir. Şair Şah İsmayılın obrazını yaratmaq təşəbbüsü bu sahədə ədəbiyyatımızda ilk təşəbbüs olub romanın çox mühüm məziyyətidir"* [8, s.155]. Tədqiqatçı haqlıdır, roman "Bakı-1501" adlandırılsa da, süjet xəttinin mərkəzində Şah İsmayılın obrazı və onun ətrafında baş verən hadisələr dayanır, əsər boyu vətənpərvərlik niyyəti boy göstərir. Romanın sonunda Şah İsmayılın monoloqu gələcək nəsillərə vətənpərvərlik vəsiyyəti kimi daxil olur. Şah İsmayıl Xətai obrazına müraciət yazıçı üçün həm də qaçılmaz bir zərurət idi. Çünki yazıçı artıq bir neçə tarixi əsər yazmışdı, indi isə tarixin xalq, millət üçün önəmli yeni bir dönəminə, tarixi şəxsiyyətinə üz tutmaq lazım gəlirdi. Azərbaycanın gələcək taleyini bəlirləmək üçün Şah İsmayıl Xətai kimi tarixi şəxsiyyətlərə üz tutmaq da buradan irəli gəlirdi. Yazıçının məhz həmin dönəmdə belə bir əsər yazması səbəbsiz deyildi. Asifə Telmanqızı Xətai obrazına qayıdışı, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan ictimai-siyasi fikrində rus sovet müstəmləkəçiliyinə etirazın güclənməsi və müstəqil dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsini zəruriləşdirən amillərdə görür: *"Çünki Xətai Azərbaycan tarixinin parlaq şəxsiyyətlərindən biridir. Onun yaşadığı dövr tariximizin ən mürəkkəb, ən ibrətamiz səhifələrindəndir. Azərbaycan torpaqlarını birləşdirib qüdrətli bir dövlətin əsasını qoyması onu Şərq tarixinə bir fateh kimi də yazmışdır. Ona görə də bu obraza müraciət ciddi amillərdən doğmaya bilməzdi"* [11, s.94].

Romanı yazmazdan əvvəl yazıçı bir çox mənbələrlə tanış olmuş, müəyyən araşdırmalar aparmışdır. Bunu yazıçının *"...mən əski mənbələrə, ölümsüz Füzuliyə, Xətaini dərin məhəbbətlə sevən A.Bakıxanova əsaslanmış, mənbələri düyü arıdan kimi arıtmış, xüsusilə folklor qaynaqlarını, daha çox isə hökmdar şairin öz əsərlərini diqqətlə oxuyub nəticələr çıxarmağa çalışmışdım"* [3, s.4], - kimi qeydlərində görürük.

Əzizə Cəfərzadənin 21.01.1981-ci il tarixində yazdığı Ev Arxivində saxlanılan gündəliyindən bunu da əldə edə bildik: *"Ziya (akad. Ziya Bünyadov – A.B.) ilə görüşdüm. ...Romanla əlaqədar. Mən vaxtilə Qanadaykən mister Martininin, Səfəvi xanədanına mənsub sənədləri İsfahanda 7 il yaşadığı vaxt topladığını, onunla 1965-ci ildə Afrikada olduğum zaman söhbətlərimizdən*

danışdım. Sonra da Ziyaya yazdığım əsərdə Həsən Rumludan istifadə etdiyimi söylədim. Razılaşdı bir çox yerdə mənimlə. Təkcə Zübeydə xatun haqqında qəti durdu. Xəlifə qızı, ərəb qızıdır – vəssalam – dedi" [4, s.4].

Romanda Şah İsmayılın şəxsi həyatı ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə paralel olaraq qələmə alınır. Yazıçı qəhrəmanının keşməkeşli həyatının olduğunu bildirir, məşhur bir nəslə mənsubluğunu xatırladırdı. Məlumdur ki, anası Aləmşah bəyim Ağqoyunlu Uzun Həsənin qızı, atası Şeyx Heydər isə məşhur şiə təriqətinin nümayəndəsi olan Şeyx Cüneydin oğlu olmuşdur. Roman vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq motivləri əsasında qurulmuşdur. Cərəyan edən hadisələr Şah İsmayılın ətrafında baş verir. Əsərin süjet xəttində "bir din, bir dil və bir birlik uğrunda çarpışmaq" ideyası dayanır. Az yaşı olmasına rəğmən, başı bir çox bəlalar çəkmiş İsmayıl ətrafına böyük bir kütləni yığaraq, Azərbaycan torpaqlarını vahid bir dövlət adı altında birləşdirmək məqsədilə bir çox əraziləri fəth edir.

Tarixdən Şah İsmayılın Orta Asiyaya, İraqi-ərəbə, Kiçik Asiyaya bir-birinin ardınca yürüşlər etməsi və həmin əraziləri fəth etməsi məlum olsa da, romanda daha çox Şirvan və Bakıya gəlişi ön plana çəkilir. Əsərin "Bakı-1501" adlanmasına baxmayaraq (yazıçının gündəliyindən görürük ki, akad. Z.Bünyadov əsərin adını dəyişməsini də tövsiyyə etmişdir, lakin yazıçı bu ada alışdığı üçün dəyişməyib – A.B.), hadisələr təkcə Bakıda deyil, eləcə də digər yerlərdə cərəyan edir. Şeyx oğlu şahın Şirvan kəndi Cabanıda Fərrux Yasarı, Mərv yaxınlığında Şeybani xanı, Şərurda Əlvənd Mirzəni, Həmədanın Almaqulağı torpaqlarında Sultan Murad və Əsləmiş bəyi məğlub etdiyi hadisələr üzərində dayanılır. Romanda qeydə alınan son tarixi hadisə Şah İsmayılın Çaldıran döyüşündə (1514) Sultan Səlimə məğlubiyyəti olmuşdur. Göründüyü kimi, yazıçı Şah İsmayılın bütün siyasi fəaliyyəti ərzində baş verən çəkişmələri və hərbi qələbələri xronoloji ardıcıllıqla vermir, yalnız öz amalına xidmət edəcək hadisələri qələmə alır. Doğrudur, yazıçının bədii niyyəti həmişə bütün məsələlərdə uğurlu alınmır. Bu, təkcə Ə.Cəfərzadənin deyil, ümumiyyətlə tarixi romançılığımızın müştərək problemlərindəndir, necə deyərlər, "Axilles dabanı"dır. F.Kərimzadə, Ə.Nicat və Ə.Cəfərzadə təxminən eyni vaxtlarda Şah İsmayıl dövrünə müraciət etmiş və onun obrazını yaratmışlar. Lakin fərqli rakurslardan. Tənqidçi Nadir Cabbarov yazıçıların əsərlərində bu çatışmazlıqları ekzotik münasibətdə görür: *"...nəsrimizdə tarixi hadisələrə macəraçı həvəsiylə, ən pisi, böyük tarixi şəxsiyyətlərimizə ekzotik bir maraqla üz tutmaq meyli hələ də davam etməkdədir. Məsələn, son zamanlar Şah İsmayıl Xətai haqda üç roman yaranmışdır. Lakin bu üç roman üst-üstə milli varlığımızın ən böyük nümayəndəsi barədə müasir oxucuya arzu olunan məlumatı verməyə qadir deyil"* [10, s.182]. Üç əsəri eyni mövqedən qiymətləndirmək o qədər də uğurlu olmasa da, hər halda bu tənqiddən Ə.Cəfərzadənin də yazıçı ünvanına müəyyən pay düşür. Yaxud Vilayət Quliyev "Nəsrimiz və tariximiz" məqaləsində əsərdə bəzi məqamlarda yazıçı ilə razılaşmadığını bildirərək, "*şahın diplomatik heyətin hara gedəcəyini tacir Hacı Salmandan öyrənməsinə, macarlar haqqında ondan məlumat almasına, eyni zamanda bitikçibaşın şahla mübahisəyə girişməsinə bəsit forma"* kimi baxır [9, s.166].

Yazıçı Şah İsmayılı dörd müxtəlif aspektdən təqdim etmişdir. Romanda əvvəlcə onu əqidəsini yayan təriqət başçısı şeyx kimi görürük. Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri Şah İsmayılın şiəliyi yaymasıdır. Şeyx nəslinə mənsubluğu bu işdə onun xeyrinə olur. O, Şirvan hakimlərinin şeyx nəslinə düşmən münasibət bəslədiyini və təriqət uğrunda mübarizəni irəli sürərək hərəkətə keçir. Akademik Ziya Bünyadov şiə təriqətindən danışarkən səfəvilərin bu qüsurlu siyasəti haqqında yazır: *"Səfəvilər Azərbaycanda və Şərq ölkələrində yaranmış ağır vəziyyətin səbəbini XIV-XV əsrlərdə bu yerlərdə hökm sürən sünnilikdə görür və sübut etməyə çalışırdılar ki, sünniliyin hakim mövqe tutduğu dövlətlər guya qeyri-qanuni dövlətlərdir, onlar xalqı ağır həyata sürükləyirlər. Məhz buna görə də sünnilik əleyhinə ümumxalq mübarizəsinin aparılması və şiə tərəfdarlarının hakimiyyətə gəlməsi üçün şərait yaradılmalıdır"* [1, s.393].

Ə.Cəfərzadənin qənaətinə görə şahın yaydığı təriqətin tərkibində digər təriqətlərin də izlərini görmək olur. Yazıçı şairin yaradıcılığından misal gətirərək bu məsələni aydınlaşdırmağa çalışır. Əsərdə -

Xətaiyəm al atlıyam,

Sözü şəkərdən datlıyam;

Mürtəza Əli zatlıyam, -

Qazilər, deyin şah mənəm.

***

Yəqin bil əbcədi bürhan Əlidir,

Bəyani-tohidü Quran Əlidir;

Bu biçarə Xətainin pənahı

Davasız dərdlərə dərman Əlidir [2, s.31].

-şeir parçasını nümunə gətirən yazıçı Xətainin şiəliyin müqəddəsi sayılan Həzrət Əli nəslinə mənsubluğunu bildirir: *"Amma eyni zamanda hardasa mənə elə gəlirdi ki, onun ayrı-ayrı parçalarında sufizmin, bəlkə hələ hürufilik və başqa o dövrlərdə yayılmış təriqətlərin təsiri var. Hardasa elə bil ki, o ətrafına mürid toplayanda qarşısında duranların ideya istiqamətini özünə tərəf yönəldir"* [3, s.4]. Buradan da belə bir nəticə çıxır ki, şiəliyi yaymaq Şah İsmayılın məqsədyönlü siyasətinin sadəcə bir tərkib hissəsi olmuşdur.

Tənqidçi Qulu Xəlilovun aşağıdakı fikirləri tarixi romanın parametrlərini müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir. Tənqidçi "Tarix və tarixi şəxsiyyətlər" məqaləsində dövrün tarixi əsərlərinə müraciət edərək özünün nəzəri fikirlərini bildirməklə kifayətlənmir, bəzi tarixi romanları bu kontekstdən təhlilə cəlb edir. Onun fikrincə *"Tarixi roman tarixi faktların xronikası, onun yığın-yığın icmalı deyildir, ucuz, bəzən də lazımsız, şirəsiz, dadsız-duzsuz hisslərin yığını, toplusu da, deyildir, dövrün, onun adamlarının psixoloji təfəkkürünün, düşüncələrinin bədii tədqiqi, şərhidir"* [5, s.284]. Bu cür əsərlərin getdikcə çoxalmasına diqqət çəkən tənqidçi tarixi mövzuların bu qədər ucuzlaşdırılmasının səbəblərini axtararaq belə bir qənaətə gəlir: *"Səbəb ümumi estetik ölçülərin, bədii prinsiplərin həmişə gözlənilməməsi, tənqidi fikrin zəifliyi və cəsarətsizliyi, ona geniş meydan verilməməsi, çox şeylərdə münasibətlərin əsas götürülməsidir. Bu cəhətlər təkcə roman janr sahəsinə aid deyildir, az qala sənətin bütün sahələrinə sirayət etmişdir"* [5, s.289].

Tənqidçi Q.Xəlilov Ə.Cəfərzadənin "Bakı-1501" romanına da məhz bu kontekstdən yanaşaraq ciddi qüsurlar axtarır. Romanın Azərbaycan tarixi və ədəbiyyatında görkəmli yer tutan Şah İsmayıl Xətaiyə həsr edilməsinə diqqət çəkən tənqidçi bu barədə istənilən qədər tarixi mənbə və məlumatların olduğunu xatırladır. Tənqidçini bu əsərdə razı salmayan başlıca faktor *"...əsəri oxuduqca biz tarixdən, dərinliklərdən fəaliyyəti hamıya aydın olan Xətainin əvəzinə tamam başqa xarakterli, başqa səciyyəli bir ortamla qarşılaşırıq"* [5, s.283].

Fikrimizcə, tənqidçinin bu iradında ümumən tarixi romanlar üçün qeyd edilən bir tendensiya vardır. Belə ki, biz yaddaşımızdakı Xətaini bu əsərdə də görmək istəyərik. Halbuki, yaddaşımıza dərsliklərdən həkk olunmuş Xətaini görmək istəyimiz yazıçının bədii təxəyyülünü məhdudlaşdırmaq deməkdir. Hər yazıçı əgər bizə fərqli bir Xətaini təqdim edirsə, burada tarixin təhrif olunmasından daha çox, bədii interpretasiyadan söhbət gedə bilər. Doğrudur, tənqidçinin əsərlə bağlı iradlarında müəyyən həqiqətlər vardır və bu həqiqətlərə ümumən yazıçı və tarix münasibətlərinin aydınlaşması üçün nəzəri istiqamət kimi təqdirəlayiqdir. Bu kimi fikirlər 80-

ci illərdə tarixi romanların təhlilində müəyyən rol oynayırdı. Lakin müəllifi *"tarixi mövzuları yaralamaq, şəxsiyyətlərin rolunu inkar və ya təhrif etmək, əsrin həqiqətlərinə marksist-leninçi mövqedən yanaşmamaq"da* [5, s.284] ittiham etmək mövcud sosrealizim tələblərindən irəli gəlirdi.

İskəndər Palanın Yaradıcı Baxışında Şah İsmayıl və Sultan Səlim: "Şah və Sultan" kontekstində

Şah İsmayıl obrazı yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, eyni zamanda Türk ədəbiyyatında da rast gəlinir. Türkiyə ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan İskəndər Palanın "Şah və Sultan" (2010) əsərində iki qüdrətli türk hökmdarı — Şah İsmayıl və Sultan Səlim — obrazları canlandırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əsər İskəndər Palanın Azərbaycan dilinə tərcümə olunan ilk əsəridir. Roman əsasən Şah İsmayıl ilə Sultan Səlimin qarşılaşması və Çaldıran döyüşü mövzusuna həsr olunmuşdur. Bundan əlavə, əsərdə hər iki hökmdarın saray həyatındakı bilinməyən tərəfləri, şəxsi hissləri və fərdi faciələri də əks olunmuşdur. Romanla bağlı zamanla həm müsbət, həm də mənfi rəylər səsləndirilmişdir. İskəndər Pala əsərdə hər iki hökmdara bərabər yanaşdığını iddia etsə də, əsəri oxuduqdan sonra onun əslində eyni mövqedə olmadığını görürük. O, Şah İsmayıl obrazını daha çox mənfi istiqamətdə təqdim etməklə Sultan Səlimə üstünlük verməyə çalışmışdır.

Məlumdur ki, Şah İsmayıla qarşı münasibət heç də hər zaman birmənalı olmamışdır. Ramiz Mehdiyevin fikrincə "....yüzilliklər boyu müxtəlif siyasi və dini cərəyanların nümayəndələri, o cümlədərn İranda və Türkiyədə elə Qərbdə də XVI əsrdə Yaxın və Orta Şərqdə Şah İsmayılın tarixi rolunu azaltmaq üçün çox səy göstərmişdilər" [7, s.4].

Yazıçının Sultan Səlimə rəğbətini istər tarixi faktları təhrif etməsində, istərsə də, bədii təxəyyüldən istifadəsi zamanı da görürük. Tarixdən bizə məlumdur ki, Şah İsmayıl qarşı tərəfə gecə hücum etməyi özünə rəva bilməmiş, "Mən karvan basan quldur deyiləm, qoy Allahın təqdir etdiyi kimi olsun" məşhur ifadəsini söyləmişdir. İ.Pala isə Şah İsmayılın həmin ifadəsini xatırlatmamış, buna bənzər bir ifadəni Sultan Səlimin dilindən vermişdir: "Mənə bunu necə təklif eləyirsiniz?! Adi bir karvan soyğunçusuyammı ki, düşmənim döyüş nizami almamış hücum eləyirəm!" [6, s.206]. Bədii təxəyyüldən istifadə zamanı da Sultan Səlimə rəğbət hisslərinin bəsləndiyinin şahidi oluruq. Guya Səlim Trabzona şahzadə qiyafəsində gələn zaman Şah İsmayılla şahmat oynayır. Şah İsmayıl onun kim olduğunu bilmir və Sultan oyun zamanı onu mat edir. Yazıçının Sultana açıq simpatiyası əsərin ayrı-ayrı hissələrində özünü açıq şəkildə biruzə verir.

Əsərdə tarixi təhrifləri müxtəlif hissələrdə görə bilərik. Romanın hissələrindən birində Şah İsmayılı ana qatili kimi görürük. Bu Şah İsmayıl haqqında dəhşətli faktlardan biridir. Yürüşlər zamanı insan ölümlərinin olması qaçılmaz bir haldır. Ancaq Şah İsmayıl anasına əl qaldıracaq, onu öldürəcək qəddar biri olmamışdır. Müəllif belə bir təsvir verir ki, bir şair şaha yazdığı mədhiyyədə onun ağqoyunlu Uzun Həsənin soyundan olduğunu xatırladır. Uzun Həsən sünni təriqətindən idi və bu xatırlatmadan hiddətlənən şah şairin boynunu vurdurur. Həmin ərəfələrdə Təbriz sünnilərinin evləri qızılbaşlar tərəfindən yağmalanır və guya şah buna fikir vermirmiş. Bu yağmalanmanın qarşısını almaq üçün orduya göstəriş verməsini xahiş edən anasına şah sərt cavab vermiş və bundan sonra guya anası onun üzünə tüpürmüşdü. Bunu götürə bilməyən şah anasının edam hökmünü verir [6, s.65].

Romanda diqqəti cəlb edən başqa bir məqama diqqət yetirək. Qeyd olunur ki, Şah İsmayıl Sultana məktub yazarkən türk dilindən, Sultan da məktublara cavab yazmaq üçün fars dilindən istifadə etmişdir. Bu təsvirlə yazıçı göstərmək istəyir ki, guya onların hər biri qarşı tərəfə cavab yazarkən həmin qarşı tərəfin rəsmi dilindən istifadə etmişdilər. Tarixə nəzər yetirdikdə zamanla

hökmdarların məktublaşma prosesində ayrı dillərdən istifadə etməsi hallarına rast gəlirik. Məlumdur ki, 1501-ci ildə Səfəvi dövlətini yaradan Şah İsmayıl Azərbaycan dilini ilk dəfə olaraq rəsmi dövlət dili elan etmiş və bütün sənədləşmə işlərinin, diplomatik yazışmların Azərbaycan dilində aparılmasını tələb olaraq irəli sürmüşdür. Bu faktı fars qaynaqları da qeyd edir. Ədəbiyyatdan da bizə məlumdur ki, Şah İsmayıl hökmdar-şairlərimizdən biri olmuşdur və Xətai təxəllüsü ilə şeirlər qələmə alaraq, türkcə divan yaratmışdır. Beləliklə, tarixi şəxsiyyətimizə dair söylənilən bu absurd fikri təkzib edəcək kifayət qədər faktlarımız var.

Səfəvi ilə Osmanlılar arasında 23 avqust 1514-cü ildə baş vermiş Çaldıran döyüşü tarixin ən qanlı qardaş qırğını idi. Bu müharibəni qalibi olmayan müharibə də adlandırırlar. Odlu silahı və topu olmayan, həm də osmanlılarla nisbətdə say azlığı olan qızılbaş ordusu məğlub olandan sonra Xoy, Mərənd, Təbrizi tutsa da, bir sıra səbəblərdən, xüsusən yeniçərilər arasında narazılığın artması səbəbindən dolayı Osmanlı ordusu cəmi 6 gün Təbrizdə qala bilir. Daha sonra Sultan Səlim geri çəkilmiş, bir neçə sənətkar ailəsini İstanbula köçürmüşdü. Romanda təsvir edilir ki, Osmanlı sarayında yaşayan sünni Can Hüseynlə Səfəvi sarayında yaşayan şiə Ağa Həsən əkiz qardaşlar idi. Bir-birilərindən ayrı düşsələr də onlar sonradan qarşılaşmış, bəzi məqamlarda bir-birilərini əvəz etmişdilər. Qardaşlardan birinin (Ağa Həsənin – A.B.) ölümünün digərinin əlindən olması Çaldıran döyüşündəki iki qüdrətli hökmdarın bir-biri qarşılaşmasının faciəvi rəmzi idi [6, s.231]. Kimin zəfər qazanmasından asılı olmayaraq Çaldıran döyüşündə savaşanlar eyni soydan, eyni millətdən idilər. Bu savaşda məğlub olan türklükdür, Türk dünyasıdır.

“Şah və Sultan” romanında Türk dünyasının qaranlıq tarixinin bədii əksi ilə yanaşı, işıqlı sevgi dünyasının da təqdimatını görürük. Bu sevgi dünyasının qadın qəhrəmanı Bəhruzə-Taclı xatun olmuşdu. Sünni təbrizli Ömərdən zorla ayrılaraq, on beş yaşına yenicə qədəm qoymuş Bəhruzə Şah İsmayılın xanımı Gülüzar bəyimin üstünə günü olaraq gətirilmişdir. Sarayda ona şah tərəfindən Taclı adı verilir. Sevdiyi oğlandan ayırdığına görə Şah İsmayıla əsəbi olan Taclı şaha təslim olmamış, şahla arasına qılınc qoyaraq yatmışdı. Çaldıran döyüşündə əsir alınan Taclı xatuna Sultan Səlim aşiq olmuş, bunu sözləri ilə hiss etdirmiş, ancaq “şah artığına” tamah salmağı özünə sığışdırmamışdı. Onu saray şairi Tacizadə Cəfər Çələbiyə cariyə olaraq bağışlamış, nikahlarını kəsdirmişdi. Ancaq Cəfər Çələbi Sultanın nə vaxtsa fikrini dəyişib Taclını geri alacağını düşünərək ona yaxın durmamışdı. O zaman Taclını pak qaytarmaq lazım idi. Ancaq bu düşüncələr Cəfər Çələbini onu gözləyən ölüm təhlükəsindən qurtara bilmir. Sultan yeniçərilərin bir iftirasını bəhanə edərək onu öldürtdürür. Bəlkə də sultan sonradan fikrini dəyişərək Taclının dul qalmasını istəmiş, ona görə də bu addımı atmışdı. Müəllif Taclının da Sultanın hissələrinə qarşı biganə qalmadığını, ona sevgi bəslədiyini və döyüş meydanında qoyub qaçdığına görə Şah İsmayıldan qisas almaq hissi ilə alışıb yandığını bildirir [6, s.245].

Sonuç

Şah İsmayıl obrazının Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, digər xalqların ədəbi nümunələrində yaradılması çox qürurverici amildir. Ancaq düşünürük ki, tarixi şəxsiyyətimizin obrazını yaratmazdan əvvəl tarixi faktlar ətraflı şəkildə araşdırılsa daha yaxşı bir əsərin ortaya çıxarılmasına səbəb ola bilərdi. Biz yazıçının bədii təxəyyüldən istifadə etməsinin əleyhinə deyilik. Ancaq tarixi tamamilə təhrif edərək, yazıçının rəğbət bəslədiyi qəhrəmanı ön plana çıxarmaq üçün digər tarixi şəxsiyyəti aşalamasının da tərəfdarı deyilik. Tarixi əsərlər yazılsa birtərəfli mövqe sərgilənmədən tarixi faktlar, mənbələr araşdırılsa daha yaxşı olardı. Biz Sultanın 8 illik fəaliyyəti dönəmində Türkiyə tarixindəki silinməz izlərindən xəbərdarıq və onu hər hansı bir rakusdan kiçiltmək niyyətində də deyilik. Ancaq Şah İsmayıl öz fəaliyyəti ilə Azərbaycan tarixində silinməz izlər qoymuşdur. Hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycan torpalarını vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət halında birləşdirən, Azərbaycan dilini ilk dəfə rəsmi dövlət dili

elan edən və ən nəhayəti Azərbaycan dilində gözəl ədəbi nümunələr yaradan Şah İsmayıl olmuşdur.

Kaynakça:

1. Bünyadov, Z. Azərbaycan tarixi / Z. Bünyadov. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, - 1994. - 688 s.

2. Cəfərzadə, Ə. Bakı-1501 / Ə.Cəfərzadə. - Bakı: Yazıçı, - 1981. - 263 s.

3. Cəfərzadə, Ə. Bir bayraq altında // Ədəbiyyat. - 1997, 01 avqust. - s. 4.

4. Cəfərzadə, Ə. Gündəlik (10.01.81-dən 31.12.99-a kimi) // Əzizə Cəfərzadənin Ev Arxivi, Fond 'P', Qovluq № 157, Sənəd № 9, vərəq – 394

5. Xəlilov, Q. Tənqidçilik çətin peşədir / Q. Xəlilov. - Bakı: Yazıçı, - 1986. - 390 s.

6. İ. Pala. Şah və Sultan / İ. Pala. - Bakı: Qanun, - 2012. – 384 s.

7. Mehdiyev, R. Şah İsmayıl Səfəvi ali məramlı tarixi şəxsiyyət kimi. Bakı: Azərbaycan qəzeti, 5 dekabr 2012. s. 3-6

8. Qəhrəmanlı, N. Ədəbiyyat və əbədiyyət (Ədəbi-tənqidi məqalələr) / N. Qəhrəmanlı. - Bakı: Nurlan, - 2009. - 384 s.

9. Quliyev, V. Nəsrimiz və tariximiz // - Bakı: Azərbaycan, -1984. №4. - s.164- 175.

10. Nəsr: Problemlər, mülahizələr (“Dəyirmi stol” ətrafında söhbət) // - Bakı: Azərbaycan, - 1985. № 8, - s. 162-178.

11. Telmanqızı, A. Xətai obrazı Əzizə Cəfərzadə yozumunda // - Bakı: Filoloji araşdırmalar, - 2000. XII kitab, - s. 93-95.

MODALITY OF THE TEXT AND ITS MATERIALIZATION

Gulxar Firqət qızı Yusibova

Azerbaijan Mingachevir State University

ORCİD İD: 0009-0000-5603-737X

ABSTRACT

General modality, as an expression of the author's attitude to what is being said, forces us to perceive the text as a whole work, not as a sum of separate units.Such perception is based not on considering the qualities of individual speech units, but on determining their functions as part of a whole.The text cannot be understood in a narrow sense, only as a formal organization of thematic-rhematic sequences (combinations of expressions).

The text is indeed composed of these sequences, but it is much more:the text is a unity of formal and substantive elements, taking into account the target setting, the author's intention, the communication conditions, and the author's personal orientation - scientific, intellectual, social, moral, aesthetic, etc.

The modality of a text is the expression of the author's attitude, concept, point of view, position, and value orientations in the text, formed to convey them to the reader.

The category of modality is closely related to the concept of “author’s image”, which is a constructive feature of the text.

Keywords: modality, speech structures, authorial image, semantic style, grammatical

TEXT

Modality at the sentence-statement level has been studied extensively and is usually defined as a category that expresses the speaker's attitude towards the content of the utterance (subjective modality) and the latter's attitude towards reality (objective modality).

In the first case, modality is created through specific modal words, particles, intersections (fortunately, unfortunately, regretfully, etc.); in the second case, modality is primarily the mood forms of verbs and expressions of possibility, possibility, desire, command, etc. Objective modality essentially reflects how the speaker (author) qualifies reality - real or unreal, possible, desirable, etc. Thus, modality is realized at the lexical, grammatical and intonational levels.

A controversial point in explaining the concept of text is how many sentences a text consists of at least. Most experts believe that a text consists of at least two sentences. However, when we recall proverbs, aphorisms, and slogans, we may disagree with this widespread opinion. Considering that the text has a complete content and a certain form, we also consider proverbs consisting of one sentence to be text. Let's look at the issue from another aspect. Artistic genres are constantly changing, and new ones are emerging. In this era when one-line poems and one-sentence stories are written, the minimum number of sentences a text should not be a subject of debate.

The relevance of studying the categories and signs of the text stems from the fact that this problem is complex and highly controversial. Currently, there is no unanimous opinion about

the text-forming categories and signs of the text, as well as their systematization. This is due to different approaches to studying the text, its analysis from different aspects.

They note both the categories and the features of the text. Sometimes the category and the feature are identified, and sometimes they are distinguished. At the same time, the involvement of different types of texts (fiction, scientific, journalistic, etc.) in the study, and the division of texts into fiction and non-fiction also seriously affect the research. Non-fiction texts belong to different areas of human activity. This feature also distinguishes them from each other.

One of the most important aspects underlying the complexity of the problem of text categories is directly related to the concept of "category" itself. The category is widely used in philosophy, logic, and linguistics. Category: 1. philosophy. A general concept expressing the most important properties and relationships of objects and phenomena of the objective world (matter, time, space, motion, cause, quality, quantity, etc.); 2. A grouping of objects, phenomena, and persons based on the commonality of some features; 3. linguistics. A sequence of contrasting certain grammatical features (e.g.: a case category is a collection of all cases of a given language). Of the three explanations given, only the second and more general one can be applied to the text. It is clear that the concept of category, as defined for traditional linguistics, does not find its manifestation in the text. Because there are no text units in the text that can be compared according to grammatical meaning. In general, the question of grammatical meaning for a text unit cannot be raised.

It is also a separate issue to characterize or evaluate whether a presupposition is a text category or a necessary extralinguistic condition when analyzing a specific text. In relation to a literary text, 14 text-forming categories are distinguished: 1) completeness; 2) coherence; 3) exhaustion; 4) absolute anthropocentricity; 5) sociality; 6) dialogicity; 7) openness; 8) consistency; 9) staticity; 10) dynamism; 11) tension; 12) aestheticity; 13) imagery; 14) interpretability.

However, the category of modality can be transferred beyond the limits of the sentence-expression - to the text and speech situation. Then the pragmatics of this category expands significantly and the act of communication itself, that is, the relationship between the author and the reader, comes to the fore. The perception of the author's personality through the forms of embodiment in the text is a two-way process. It focuses on the relationship between the author and the reader. The modality of the text is the expression of the author's attitude, concept, point of view, position, and value orientations in the text, formed to convey them to the reader.

The structure of a text according to semantic relationships is the system of the relationship between the ideas and information presented in the text and their distribution in the text's components.

The structure of the text determines the logical connection between ideas, as well as the interdependence of text units. The importance of knowing the structure of the text due to semantic relationships A well-structured text affects the memorization of the information provided. A reader who understands the structure groups the information provided by dividing the text into easily remembered semantic units during reading.In contrast, if the structure of the text is difficult to understand, the reader perceives information in pieces and remembers it anyway. A well-structured text affects not only the amount of knowledge acquired, but also its content. A well-structured text helps to distinguish main ideas more easily and clearly from secondary details; readers of poorly structured texts tend to remember more secondary details and deviate from the main idea.Informal texts that are not structured correctly require more time and attention from the reader, as they need to decipher the content to identify the main

ideas and information. Since the correctness of the structure of the texts presented to students affects their writing skills, it is important to select well-structured texts in reading instruction.

The author's assessment of what is described is always connected with the search for adequate ways of expression. The ways of expressing this attitude and assessment are diverse, can be selective for each author and type of text, motivated and purposeful. Thus, the choice of these methods always faces a kind of non-speech task, the implementation of which creates a specific modality of the text.

General modality, as an expression of the author's attitude to what is being said, forces us to perceive the text as a whole work, and not as a sum of separate units. Such perception is based not on taking into account the qualities of individual speech units, but on determining their functions as part of a whole. In this case, the author's personal attitude is perceived as "a concentrated embodiment of the essence of the work, uniting the entire system of speech structures..." (V.V. Vinogradov).

Thus, the text cannot be understood in a narrow sense, as a formal organization of thematic-rhematic sequences (combinations of expressions). The text does indeed consist of these sequences, but it is much more: the text is a unity of formal and substantive elements, taking into account the purpose, the author's intention, the conditions of communication, and the author's personal orientation - scientific, intellectual, social, moral, aesthetic, etc.

The category of modality is closely related to the concept of "author's image," which is a constructive feature of the text. This concept has long been known to the science of philology.

Many have addressed this concept, but there is still no complete clarity here. The concept of “author's image” is emphasized when defining and isolating other concepts, more precise and specific - the producer of speech, the subject of the narrative.

The pinnacle of this rise is the author's image. The producer of speech - the subject of the story - the author's image - such a hierarchical division helps to understand the essence of the sought-after concept, that is, the author's image. The first concept in this series - the producer of speech (the real producer of speech) - is unlikely to cause different interpretations. This is obvious: each text, literary work is created, "created" by a specific person. Any article in a newspaper, essay, feuilleton; any scientific essay, like a work of art, is written by someone.

However, when a real author (speech producer) begins to write, he sets a specific goal or task: he either sets this task for himself or receives it from the outside (for example, a newspaper reporter). From this moment, creativity begins: under the pressure of life material (ideas, content, already formed in consciousness, imagination), the author searches for, searches for the form that suits him, that is, the form of presentation of this material. How to write? Revealing or hiding your personal beginning, distancing yourself from what is written, as if it were not his, the author's, creation. For example, a journalist writing an editorial has little to worry about in this sense - he must organize the article in such a way as to create the impression that he was not the one who wrote it: it is an expression of the editors' opinion (appropriate speech forms are chosen to deviate from its text). The author of a scientific essay often hides behind the humble "we" (we believe; it seems to us, etc.) or generally avoids any hint of his identity, using an impersonal form to present the material. Thus, the degree of objectivity of the idea expressed from the point of view of the author who created the text increases.The third category of scientists does not hide their “I” and often in this case seeks an opponent for their own opinion. Even any official document has a direct creator, but in terms of the form of presentation it is completely separated from its text. Thus, through the form of representation, the subject of the narrative is created (direct “I”, collective author, detached, etc.). The direct

author (the subject on whose behalf the text is proposed) is always either the author-narrator, or the author-descriptor, or the author-"explainer", etc. "Authorship form" is always a sought-after category. Only in some cases does this search result in a complex creative process, for example, in fiction, while in others, for example, in scientific and especially official texts, it is more predetermined by the genre and type of the text.

The most difficult and painful thing, of course, is to search for the form of description of the subject of the narrative in a work of fiction. Here the producer of speech, the real author (writer) literally finds himself in a state of disfigurement: the life material chosen according to his interests, the desire to find the most vivid and convincing form of its embodiment, his moral attitude to the event, his worldview oppress him, and finally he cannot get rid of his addiction. Everything that is subject to external observation (action, scenes, appearance) is carried out on behalf of the narrator. The author himself enters the narrative, revealing his inner world.

The form of narration with two subjects creates the effect of a three-dimensional image of the human world as the center of artistic reality. Sometimes the author's voice is heard directly (in discussions about epilepsy, excessive stress, "strange dreams"). Such a two-sided, two-subject narration with a two-subject author is characterized by the fact that the transitions between the narration from the author and the narrator are not always clearly marked.

Dostoevsky's texts are usually narrated not only by the author himself, but also by his deputy - a fictional narrator. For example, in the film "Property" this is the officially declared chronicler, who is also a character. At other times it is a hidden second narrator. Other writers choose other forms of narration that suit them. For example, it is known that Flaubert avoided using the pronouns “I” and “me”. His heroes speak. As if he does not exist at all. The author himself painfully experienced what happened to the hero (for example, when writing the scene of Madame Bovary's poisoning, Flaubert himself felt all the symptoms of this poisoning and was forced to seek help from a doctor).

Thus, the theme of the narrative is chosen, but it is built with the help of already chosen, found, speech means that can embody and create it (in the first person - the author's "I" or the character's "I"; from a fictional person; detached; impersonal, etc.). Charles Dickens and O. Balzac constantly participated in their works. F. Dostoevsky, N. Gogol resort to peculiar digressions in order to convey their ideas directly, directly. Such a difference in the presentation of the subject of the story, in the choice of the form of this presentation (of course, first of all in speech), creates the basis for the construction of the author's image. This is the highest form of individualization of authorship at the level of "creator of speech - subject of narration - author's image." Such a differentiation will help to prevent confusion and displacement of these related concepts. To understand the author's image, it is necessary to clarify some of the features of this object. And this, in particular, is directly related to the disclosure of the essence of the concept of accuracy. Accuracy is a necessary condition for scientific definitions and explanations. However, accuracy itself is different in different sciences. Thus, accuracy in literary criticism should be understood in a special way; we are so interested in literary criticism that the concept of the author's image arose in the depths of philology, already in literary criticism. And at first it was applied only to fiction (academician V.V. Vinogradov). The requirement for accuracy here is not absolute; in any case, it raises the issue of an acceptable degree of accuracy. The author's image is two-way: it is the result of co-creation (created by the author, created, or more precisely, revealed by the author's specificity, and perceived, recreated by the reader).

Since perception can be different and is not always clearly programmed by the author, the contours of this image can be unstable and hesitant.

The image of the author is born through the understanding of the author's personality, reflected in his writings. Textual critics know that authorship can be established by analyzing the semantic, stylistic and structural organization of the work. What do researchers do in this case? They determine from the text whether this writing is typical of a particular author, and whether the writing style is consistent with the dominant idea of his image. The author's image, despite all its apparent vagueness and ambiguity, serves as a research tool that requires mathematically precise criteria. And this suggests the possibility of self-regulation of the concept of "author's image", which is primarily associated with the author's style and can therefore be transformed into the concept of "author's style image".

In conclusion, it can be noted that understanding the essence of the concept of authorial image or authorial style image and determining its relationship with the concepts of speech producer and subject of the narrative can help to understand the essence of a literary work and will prevent the possibility of the destruction of the semantic-stylistic and grounding of printed works.

Literature

1. Abdullayev K. Theoretical problems of the syntax of the Azerbaijani language. Baku: Maarif, 1998, v.96
2. Meshcheryakov V.N. On the issue of text modality // Philological Sciences. 2001. No.
3. Vinogradov V.V. On the theory of artistic speech. M., 1971. p. 182.
4. Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. M.:Nauka, 1981, c.57

USING PROVERBS AND SAYINGS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Gunay Sabirgizi Ibrahimova

Azerbaijan

Mingachevir Tourism College

Özet

Çalışmanın amacı, yabancı dil öğretiminde atasözleri ve deyişlerin kullanım özelliklerini ortaya koymaktır. Atasözleri ve deyişler yaşam biçimini yansıtır, İngilizce öğretiminde canlı ve etkileyici birer kaynaktır. Atasözleri ve deyişler sözcüksel, dilbilgisel ve fonetik becerilerin geliştirilmesinde uygundur. Atasözleri, modern İngilizcede sözcük sanatının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu özlü ve kültürel açıdan zengin ifadeler, bireylerin düşüncelerini, fikirlerini ve duygularını etkili bir şekilde iletmelerine yardımcı olan değerli bir dil kaynağı olarak hizmet etmiştir. Modern zamanlarda atasözleri, İngilizce konuşmanın önemli bir parçası olmaya devam etmekte ve derinlik, bağlam ve kültürel uygunluk katarak konuşmayı zenginleştirmektedir.

Atasözleri, dilin önemi, iletişimde etkili anlayış, hedef kitleye ulaşma ve dilin insan ilişkilerinde ve iletişim çatışmalarının çözümünde etkili rolü açısından önemli bir role sahiptir. Bu atasözleri, gereksiz gevezelikten kaçınmayı teşvik eder, aktif dinlemenin önemini vurgular ve kelimelerin seçici kullanımını teşvik eder. Ayrıca dilsel uzmanlık ve yetkinliğin değerini de temsil ederler.

Anahtar Kelimeler: konuşma, atasözleri, modern zamanlar, iletişim, yabancı diller, dilin yönleri.

Abstarct

The purpose of the study is to reveal the features of the use of proverbs and sayings in teaching foreign languages.Proverbs and sayings reflect the way of life, are a bright and expressive illustrative source when teaching the English language. The use of proverbs and sayings is appropriate in the course of developing lexical, grammatical and phonetic skills.Proverbs have played a major role in the development of word art in modern English. These concise and culturally rich expressions have served as a valuable linguistic resource, helping individuals effectively communicate their thoughts, ideas, and emotions.In modern times, proverbs continue to be a prominent feature of English speech, enhancing speech by adding depth, context, and cultural relevance.

Proverbs have an important role in the importance of language, effective understanding in communication, reaching the intended audience, and the effective role of language in human relationships and resolving communication conflicts.These proverbs promote the avoidance of unnecessary chatter, emphasize the importance of active listening, and encourage the selective use of words. They also embody the value of linguistic expertise and competence.

Keywords: *speech, proverbs, modern times, communication, foreign languages, aspects of language.*

Full text

Proverbs serve as a window into the communicative behavior of a society and reflect a shared social and cultural paradigm.Proverbs are rich knowledge about the lifestyle, customs, attitudes, beliefs, behavioral patterns, intellectual abilities, critical thinking, use of language, imagery, and reasoning abilities of the societies to which they belong.They offer deep insights into collective consciousness, encompassing philosophical, sociological, and psychological dimensions.Proverbs essentially stem from the common wisdom of a people, representing their accumulated experience, filtered through reason, will, and intuition, and thus forming the common consciousness of society.Proverbs, as part of oral culture, are purposefully short and laconic, easily remembered, and require a distinct linguistic structure.This unique linguistic feature is a common theme among proverbs from different cultures around the world, creating a kind of universal language.They provide a window into the collective consciousness of society, reflecting philosophical, sociological and psychological aspects. Proverbs are a reflection of people's thoughts, accumulated wisdom, and social evolution, stemming from their experiences, will, and intuition.

Proverbs are a reflection of people's thoughts, accumulated wisdom, and social evolution, stemming from their experiences, will, and intuition.

This universal aspect serves to adapt proverbs to similar situations or events, as it makes them easier to remember.Proverbs play a key role in deciphering the dominant ideas of a society, as they embody the core of its intellectual heritage.

They serve as both a product and a reflection of the collective consciousness, providing direction to both society and individuals, creating a shared realm of meanings, and developing the ability to extract ideas from this shared realm.Given this characteristic, individuals often use proverbs to confirm or argue ideas or propositions, referring to the wisdom of their ancestors to support their claims.Proverbs have played a key role in shaping events and interpersonal relationships because they are rooted in the belief, thought, and value systems inherent in a society.In the context of the centuries-long development and transformation of societies, proverbs, whether implicitly or explicitly, serve as a set of defined and generally applicable principles, guiding individuals as they adapt to an ever-changing world and defining the required qualities and skills.

Proverbs, a traditional form of speech, not only contain historical judgments, but also suggest future-oriented directions for action.

Proverbs provide valuable information about the lifestyles, traditions, beliefs, and social relationships of ancient cultures.

The wisdom and spirit of a people are revealed in their proverbs and sayings, andknowing them contributes not only to a deeper knowledge of the language, but also to an understanding of the way of thinking and character of the people.

Every day, many changes and innovations occur in almost all areas of life.For example, an innovation in technology can lead to the emergence of new experiences in everyday life, and in some cases, the end of a routine that has played an important role in the lives of many people.This collective movement, which is a natural process of processing new knowledge, has effectively continued its existence from primitive times to the development of postmodern mentality.Comparison of proverbs and sayings of different nations shows how much these nations have in common, which, in turn, contributes to their better mutual understanding and

rapprochement. Proverbs and sayings reflect the rich historical experience of the people, ideas related to work, life and culture of the people.

Correct and appropriate use of proverbs and sayings gives speech a unique originality and special expressiveness.

The proverb is the most interesting genre of folklore, studied by linguists, but in many ways remains unclear and mysterious. A proverb is a popular saying that expresses not the opinion of individuals, but the people's assessment, the people's mind. It reflects the spiritual image of the people, their aspirations and ideals, their opinions about the most diverse aspects of life. Anything that is not accepted by the majority of people, their thoughts and feelings, does not take root and is rejected.

A proverb lives in speech, only in it does it acquire its specific meaning. This is an expression of thoughts that the people have arrived at through centuries of experience. A proverb is always instructive, but not always edifying. However, each one has a conclusion that is useful to take into account.

Life changed, new proverbs appeared, old ones were forgotten, but there remained something valuable that was important for subsequent eras. The widespread use and longevity of proverbs was facilitated by the fact that some of them, losing their direct meaning, acquired a figurative meaning.

The figurative reflection of reality in the proverb is connected with the aesthetic assessment of various phenomena of life. Emotional charge forms an attitude towards action, causing an expansion of meaning. That is why among proverbs there are happy, sad, amusing, and bitter ones.

This is how V.I.Dal said about this feature of folk proverbs:a proverb is “a collection of folk wisdom and idle wisdom, it is groans and sighs, weeping and sobbing, joy and merriment, grief and consolation in faces; it is the flower of the people's mind, original stature; it is everyday, folk truth, a kind of code of laws, not judged by anyone”.

The time of origin of proverbs and sayings is unknown, but one thing is indisputable: both proverbs and sayings arose in ancient times and have accompanied the people throughout their history.

A proverb, being one of the genres of folklore, has all of its basic features, which, however, are manifested in it in a special way. Proverbs express the collective nature of creativity more clearly, and they are used more widely in speech.

Proverbs are closely related to proverbs. Like proverbs, sayings belong to the minor genres of folklore. In most cases, they are even shorter than proverbs. Like proverbs, sayings are not specially performed, but are used in everyday speech in accordance with the situation. At the same time, proverbs differ significantly from proverbs in terms of the nature of their content, form, and functions performed in speech.

A proverb, being one of the genres of folklore, has all of its basic features, which, however, are manifested in it in a special way. Proverbs express the collective nature of creativity more clearly, and they are used more widely in speech. Proverbs are closely related to proverbs. Like proverbs, proverbs belong to the minor genres of folklore. In most cases, they are even shorter than proverbs. Like proverbs, sayings are not specially performed, but are used in everyday speech in accordance with the situation. At the same time, proverbs differ significantly from proverbs in terms of the nature of their content, form, and functions performed in speech.

Proverbs express generalizations and conclusions on a wide variety of life phenomena: “Truth is brighter than the sun”, “As you sow, so shall you reap”, “Learning is light, and ignorance is darkness”. Proverbs express folk wisdom, their conclusions and findings have the force of an unwritten law: “There is no trial or punishment for proverbs,” “You can’t escape a proverb”.

In form, proverbs always represent completely complete sentences.Moreover, proverbial sentences, as a rule, are two-part or, in other words, two-membered (“It is not the axe that sharpens, but the carpenter”, “A bird is beautiful in its feathers, but a man in his learning”) [3].In its structure, a proverb is simpler than a proverb.

In this regard, M.A. Rybnikova wrote: “A proverb is a verbal organism; a saying is a “blank” of expressive speech... A saying provides an image; in a roundabout way, in a figurative form, it characterizes a phenomenon...”.

If the content of proverbs has a general and universal character, then sayings are used only in connection with certain persons and their actions, and have a very specific content.The difference between proverbs and sayings is clearly visible from the following examples.

Due to the above, a proverb, unlike a proverb, does not and cannot form a complete, complete sentence in speech, but is only a part of it. Thus, the general mandatory features of proverbs and sayings include: brevity (laconicism); stability (ability to reproduce); connection with speech (proverbs and sayings in natural life exist only in speech); belonging to the art of words; widespread use.

The features that distinguish proverbs and sayings are: the generalizing universal nature of the content of proverbs and the specific content of sayings, they are used only in connection with certain persons and their actions.

According to O.I.Paley, “Proverbs and sayings provide an opportunity to penetrate into another system of thinking, to become acquainted with another system of values.The deep content of proverbs and sayings not only develops students' thinking, but also has an educational effect.

One of the current areas of activity of a foreign language teacher at a university is linguistic and cultural studies and the use of linguistic and cultural knowledge in the teaching process to increase students' interest.One of the effective principles of work on the development of speech skills and abilities is familiarizing schoolchildren with proverbs of the language being studied.

Proverbs allow students to get in touch with the culture of the country where the language is being studied.They convince students that different peoples may have the same thoughts and aspirations, and serve their moral education.

Familiarization with proverbs evokes positive emotions in schoolchildren, which significantly influences their motivation to use a foreign language as a means of intercultural communication.The huge variety of proverbs makes it possible to use them in working with students of any age and any level of development. The deep content of these short statements not only develops students' thinking, but also has great educational value.For example, in the process of learning English, proverbs and sayings act as expressive means that contribute to the development of linguistic acumen.At different stages of school education, proverbs and sayings help solve various problems.There are three aspects of language: phonetic, grammatical and lexical.

From the very first lessons, the formation of pronunciation skills and the development of phonetic material begins.Proverbs and sayings are firmly embedded in the memory, their memorization is facilitated by consonance, rhyme, and rhythm.Proverbs and sayings can be used when introducing a new phonetic phenomenon, when doing exercises to consolidate

material and when repeating it, during phonetic exercises.At the initial stage, you can turn to proverbs and sayings to practice the sound aspect of speech.

They help to establish the pronunciation of individual difficult sounds, especially those that are absent in the Azerbaijani language.Grammatical aspect, then proverbs and sayings promote automation and activation of grammatical forms and constructions.

Thus, the imperative mood performs an incentive function in communication, and with its help one can express a request, advice, suggestions, wishes, permissions, prohibitions, warnings, which are contained in proverbs.The meaning of a proverb is as stable as its form.However, proverbs often appear not in the most abstract generalized figurative meaning, but only in some narrower sense.In other words, the degree of factual generalization in proverbs can vary.

The use of proverbs and sayings in the practice of teaching English will undoubtedly contribute to better mastery of these subjects, expanding knowledge of the language, vocabulary and the features of its functioning.

Working on proverbs and sayings, students comprehend the variability of language, its expressive means and figurative content, perceive and “appropriate” language, respond creatively, expressing their personal attitude.This is the basis for the formation of not only linguistic competence, but also aesthetic sense.

The research materials allow us to draw the following conclusions: proverbs decorate speech, make it more precise, expressive, helping to avoid repetitions.Proverbs and sayings reflect the way of life, are a bright and expressive source in studying the english language.The methodological and practical values of using proverbs and sayings in the process of teaching English were identified.

Thus, the use of proverbs and sayings is appropriate for illustrating grammatical phenomena and reinforcing them in speech.Due to their lexical and grammatical richness, proverbs and sayings can be used to enrich vocabulary.Also, as a stimulus, they can be used to develop speech.Studying proverbs and sayings helps to enrich vocabulary, helps to develop memory, and also introduces people to folk wisdom.

Literature

Abdurahmanova G. (2016). Müasir gənclərin etnopedikoloji əsaslarla təhsili.Beynəlxalq Sosial Elmlər jurnalı.1-6.

Ağayev A. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı: Avropa, 2005

Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во ННН. – 2003. - 616 с.

Кравцов Н.И. Русское устное народное творчество / Н.И.Кравцов, С.Г. Лазутин.– М., 1983. – 200 с.

Лазутин С.Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы / С.Г. Лазутин. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.

BAKHTIYAR VAHABZADEH'S IDEAS OF NATIONAL IDENTITY AND TURKISM
BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN MİLLİ KİMLİK VƏ TÜRKÇÜLÜK İDEYALARI

Gunel Mammadova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Özet

Bahtiyar Vahabzade (1925-2009), Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcilerinden ve 20. yüzyıl şiirinin en önemli şairlerinden biri olarak kabul edilir. Eserleri, hem milli hem de pan-Türkçü ruhu yansıtan bir derinliğe sahiptir. Şiirlerinde geniş bir jeopolitik ve kültürel coğrafyayı ele alan Vahabzade, eserlerinde Türk dünyasının ortak mücadelelerini ve düşünce biçimini somutlaştırmıştır. Şairin eserleri, yalnızca Azerbaycan halkı üzerinde değil, pan-Türkçü dünya üzerinde de büyük bir etki yaratmıştır. Bu bağlamda şair, yalnızca Azerbaycan'ı değil, tüm Türk halklarını bir arada tutan değerleri ön plana çıkarmıştır. Türkçülük fikirleri ve Türk dünyasının birlik ve eşitlik çağrıları şiirlerinde güçlü bir şekilde hissedilir. Eserleri, yalnızca bir sanatçı olarak değil, aynı zamanda düşünceli ve hümanist bir kişilik olarak da halkın manevi dünyasına ışık tutmaktadır. Bu makale, Bahtiyar Vahabzade'nin edebi mirasında temel ve önemli bir rol oynayan, ulusal kimliğe, öz farkındalığa ve kadim Türk halklarının birliğine adanmış edebi ve bilimsel gazetecilik çalışmalarını incelemeyi ve vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bahtiyar Vahabzade, Ulusal kimlik, Ana dil, Türkçülük, Türk birliği

Abstract

Bakhtiyar Vahabzadeh (1925-2009) is considered one of the prominent representatives of Azerbaijani literature and one of the most important poets of 20th century poetry. His work has a depth that reflects both the national and pan-Turkic spirit. Vahabzadeh, covering a wide geopolitical and cultural landscape in his poetry, embodied the common struggles and way of thinking of the Turkic world in his works. The poet's work had a great impact not only on the Azerbaijani people, but also on the all-Turkic world. In this regard, the poet brought to the fore the values that bind not only Azerbaijan, but also all the Turkic people together. The ideas of Turkism and the calls for unity and equality of the Turkic world are strongly felt in his poems. His works illuminate the spiritual world of his people not only as an artist, but also as a thoughtful and humanistic personality.

This article aims to examine and highlight the literary and scientific journalistic work of Bakhtiyar Vahabzadeh, which plays a fundamental and important role in his literary heritage, dedicated to national identity, self-awareness and the unity of the ancient Turkic peoples.

Keywords: Bakhtiyar Vahabzadeh, National identity, Native language, Turkism, Turkish unity.

Giriş. Bəxtiyar Vahabzadə, Azərbaycan ədəbiyyatının önəmli simalarından biri və milli şüurun güclənməsində rol oynayan bir şəxsiyyətdir. Şeirində həyatın müxtəlif aspektlərinə, insanın daxili aləminə və cəmiyyətin problemlərinə dair dərin fəlsəfi düşüncələrə yer verən Vahabzadə, yalnız poeziya ilə kifayətlənməyib, həm də dram və publisistika sahəsində öz sözünü demişdir. Onun milli kimlik və türkçülük ideyaları, yalnız şeirlərində deyil, həm də mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsindəki fəaliyyətlərində özünü göstərmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin milli kimlik anlayışı, onun əsərlərində daima vurğuladığı bir mövzudur. Onun fikrincə, milli kimlik, xalqın öz mədəni irsini, dilini və ənənələrini qoruyub saxlaması ilə möhkəmlənir. Şair, öz əsərlərində Azərbaycan xalqının keçmişinə, milli mənsubiyyətinə və mədəniyyətinə böyük hörmət bəsləyir. Vahabzadə, xalqın tarixi yaddaşını qorumağın və gələcəyə ötürməyin vacibliyini qeyd edir. Bu ideyalar, öz əsərlərində millətə aid mənəvi və əxlaqi dəyərləri təbliğ etməklə reallaşır.

Həyatı. Vahabzadə Bəxtiyar Mahmud oğlu şair, dramaturq, ədəbiyyatşünas, 1945-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycanın xalq şairi (1984), filologiya elmləri doktoru (1964), professor, Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü (2000), Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi (1974), Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı (1976), SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı (1984), M.F.Axundov adına ədəbi mükafatın laureatı (1988), Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı (1990), millət vəkili (1995, 2000) (Seyidov, 2005:43).

Bəxtiyar Vahabzadə 1925-ci ildə Şəki şəhərində fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarında ikən ailəliklə Bakıya köçmüşlər (1934). Burada orta məktəbi qurtarandan sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır (1942-1947). Universitetin aspiranturasında saxlanmış, "Səməd Vurğunun lirikası" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir (1951). Bədii yaradıcılığa 1943-cü ildə "Ana və şəkil" adlı ilk şerini çap etdirdikdən sonra başlamışdır (Cəfərov, 2000:38).

"Mənim dostlarım" adlı ilk kitabında toplanmış lirik şeirlərdə faşizmə qarşı mübarizədə qalib çıxmış xalqın duyğu və düşüncələri əksini tapmışdır. "İkinci səs", "Vicdan", "Yağışdan sonra", "Yollara iz düşür", "Fəryad" və "Hara gedir bu dünya", "Özümüzü kəsən qılınc", "Cəzasız günah", "Dar ağacı", "Rəqabət" (1960-2003) pyesləri Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi də fəaliyyət göstərmişdir. "Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir (1964). Azərbaycan Dövlət Universitetində Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının professoru vəzifəsində çalışmışdır (1950-1990). 1990-cı ildə təqaüdə çıxmışdır. Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü (1980), sonra həqiqi üzvü (2000) seçilmişdir. O, həmçinin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin üzvü idi (1991). (Vahabzadə,2004:29). Şair, ədəbi-bədii prosesin yorulmaq bilməyən təbliğatçısı və təşkilatçısı kimi tanınırdı. O, 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstan" poeması ilə iki yerə parçalanmış Azərbaycanın tarixi faciəsini dilə gətirmiş, rus və fars imperiyasının pəncəsi altında inləyən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlal uğrundakı ədalətli mübarizəsinə qoşulmuşdur.Bu poemaya görə 1962-ci ildə şair "millətçi" damğası ilə Azərbaycan Dövlət Universitetindən çıxarılmış, yalnız 2 ildən sonra işə bərpa edilmişdir. Sovet rejimində milli varlığı tapdanan, hər cür məhrumiyyətlərə məruz qalan millətin dərdlərini rəmzlər və müxtəlif ədəbi üsullarla ifadə etmiş, iri həcmli poemaları və pyeslərində hadisələri ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirərək öz millətinin dərdlərini dilə gətirmişdir.

Birbaşa Sovet diktaturasını ifşa edən əsərlərini isə şair, sovet ittifaqı dağılandan sonra "Sandıqdan səslər" başlığı altında nəşr etdirmişdir.

B.Vahabzadə 70-dən artıq şeir kitabının, 2 monoqrafiyanın, 11 elmi publisist kitabın və yüzlərlə məqalənin, eləcə də tarixi və müasir mövzuda 20-dən artıq iri həcmli poemanın müəllifidir. Şairin əsərləri – şeir kitabları, dramları və publisistik yazıları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmişdir (Cəfərov,2000:56).

2009-cu il fevral ayının 13-də, 84 yaşında uzun sürən xəstəlikdən sonra Bakıda vəfat etmişdir.

Milli kimlik. Vahabzadənin milli kimliklə bağlı ən mühüm fikirlərindən biri milli dilin əhəmiyyətidir. O, dilin, bir xalqın öz kimliyini tanıma və qoruma yollarından biri olduğunu

vurğulamışdır. Dili sevən və onun gələcəyinə qayğı göstərən bir şəxs kimi, Bəxtiyar Vahabzadə, milli dilin yaşadılması və təkmilləşdirilməsi üçün çox çalışmışdır. B.Vahabzadənin dilçilik görüşlərinin birinci mərhələsində yazılmış, həm özündən əvvəlki, həm də özündən sonrakı ədəbiyyat üçün örnək təşkil edən "Ana dili" şeiri onun yaradıcılığının ən möhtəşəm və monumental əsərlərindən biri hesab olunur (B.Axundov, 2000:27).

Bu şeirdə şair, dil haqqında ən irəli sürülən fikir və ideyalarını ortaya qoyub. Dilin xalqın həyatında nə qədər mühüm bir vasitə olduğu düşüncəsi ilə yanaşı, şeirdə ana dilimizin həm qrammatik, həm də poetik baxımdan zəngin imkanlarından bəhs edilir. Həmçinin, şeirdə ana-vətənlə bağlı dərin bir bağlılıq hissi duyulur. Şeirin ilk misralarında bunun əksini görə bilərik:

Dil açanda ilk dəfə «ana» söyləyirik biz,

«Ana dili» adlanır bizim ilk dərsliyimiz (Vahabzadə,2004:184).

Onun ana dili ilə bağlı yazdığı ayrı-ayrı məqalələrdəki fikirləri bizə bunu deməyə imkan verir ki, şairin dilçilik görüşləri yaradıcılığının hər mərhələsində önə çıxmışdır.

Türkçülük İdeyaları. Bəxtiyar Vahabzadə öz yaradıcılığında həmçinin türkçülük ideyalarını da önə çıxarmışdır. Türkçülük, Vahabzadə üçün yalnız siyasi və mədəni bir hərəkat deyil, eyni zamanda, türk dünyasının birliyini və qarşılıqlı əlaqələrini gücləndirmək məqsədini daşıyan bir ideya idi. Şair, türk dünyasının ortaq mənəvi və mədəni dəyərlərinə diqqət çəkmək və türklərin birliyini gücləndirmək üçün bir çox əsərində bu mövzuya toxunmuşdur (Kanter,2010:116).

Əslimi, nəslimi tanıyıram mən

Qarışıq deyiləm, özümdən hürkəm.

Sən kimsən, sən nəsən özün bilərsən

Mən ilk qaynağımdan türk oğlu türkəm!(Vahabzadə,2004:159).

Vahabzadənin türkçülük ideyaları, onun əsərlərində türklərin zəngin mədəniyyəti, böyük tarixi və dərin ənənələri fonunda, türk xalqının öz kimliyini tanımaq, mədəniyyətini qorumaq və inkişaf etdirmək istəyini aydın şəkildə ortaya qoyur. O, türklərin qədim ənənələrini və müasir dəyərlərini birləşdirərək, bu xalqların dünya mədəniyyətində layiqli yerini tapmasına böyük önəm vermişdir. Vahabzadə, türk dünyasının birliyini və güclü milli şüurun formalaşmasını vacib hesab edərək, bir çox şeirində bu mövzunu işləmiş və türklərin birgə hərəkət etməsinin vacibliyini vurğulamışdır**.** (Kanter,2010:119).

Yad əlində tapdanırkən şərəf, şan,

Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Hər işimiz başlanırkən sıfırdan

Türkün türklə ədavətə haqqı yox(V.Bəxtiyar, 2004:193).

Şairin şeirlərindən də göründüyü kimi, onun fikrincə, türk xalqları yalnız bir araya gəldikdə, tarixi və mədəniyyəti ilə daha güclü və dünya səviyyəsində daha təsirli ola bilər. Bu baxımdan, o, türk millətinin gələcəkdə daha da inkişaf etməsi üçün, həm keçmişdən dərs almalı, həm də müasir çağın tələblərinə uyğun hərəkət etməli olduğunu oxucuya çatdırır.

“Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində türkçülük və milli kimlik məsələləri böyük əhəmiyyət daşıyır. O, əsərlərində "Türkün böyük gələcəyi" və "Azərbaycanın azadlıq uğrunda mübarizəsi" kimi mövzulara dərin məna verməklə, millətin gələcəyinə və azadlıq uğrunda apardığı mübarizəyə dair böyük bir inam ifadə edirdi. Vahabzadə, Türk dünyasının və xüsusən də Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı böyük çətinliklərə baxmayaraq, onların milli kimliklərini və

mədəni irslərini qoruyacaqlarına və zamanla daha da inkişaf etdirəcəklərinə inanırdı. Onun şeirlərində, xalqların öz mədəniyyətlərinə, dilinə və ənənələrinə bağlı qalmaqla, eyni zamanda müasir dünyada öz mövqelərini möhkəmləndirmələrinin vacibliyivurğulanır"(Cəfərov,2000:81).

Vahabzadənin məqsədi yalnız türk xalqlarının tarixi keçmişinə nəzər salmaq deyil, eyni zamanda bu xalqların birliyinin gücləndirilməsi ilə gələcəyə doğru irəliləmələrinin vacibliyini açıq şəkildə göstərməkdir. Onun fikrincə, bu birliyin möhkəmləndirilməsi, xalqların həmrəyliyi və qarşılıqlı dəstəyi əsasında mümkün olacaqdır.

Tarix bizi imtahana çəkirkən,

İmdad umur hamımızdan bu Vətən

Dünya da haqq səsimizə kar ikən,

Türkün türklə ədavətə haqqı yox!(V.Bəxtiyar, 2004:193).

Bu baxımdan, "Özümüzü kəsən qılınc" dramı, türk dünyasında bu birliyin və həmrəyliyin güclənməsinin, xalqların gələcəkdə daha müstəqil, güclü və birləşmiş şəkildə irəliləmələrinin təməlini atacaq vacib bir əsərdir.

"Özümüzü kəsən qılınc" dramı yalnız keçmişdəki tarixi hadisələrə diqqət çəkməklə kifayətlənmir, həm də türk xalqlarının gələcəkdə birləşərək, ortaq hədəflər uğrunda birgə mübarizə aparmalarının və bir-birinə dəstək olmağın vacibliyini vurğulayan dərin bir əsərdir. Vahabzadə, əsərində sadəcə tarixi xatırlatmaqla kifayətlənmir, həm də bu tarixin müasir dövrünə necə işıq tutacağını və türk xalqlarının gələcəkdə bir araya gələrək daha güclü və birləşmiş bir türk dünyası qurmasının vacibliyini göstərir (Feyziyev, 2010:5).

Dramında, ədib türk xalqlarının ortaq tarixinin və mədəniyyətinin önəmini vurğulamaqla yanaşı, bu xalqların qarşılaşdıqları mühüm tarixi anlara və əhəmiyyətli dönəmlərə də diqqət yetirir. Əsərdə, türk dünyasının müxtəlif xalqlarının birgə keçmişi, onların üzləşdikləri çətinliklər və qarşılıqlı münasibətləri işıqlandırılır. Bu dram, türk xalqının tarixi birliyini və bu birliyin önəmini əks etdirən, eyni zamanda bu birliyin gələcəkdə daha da möhkəmlənməsinin vacibliyini göstərən bir ibrət əsəri kimi qiymətləndirilir.

Bu dram, türk xalqının tarixi birliyini və bu birliyin önəmini əks etdirən, eyni zamanda bu birliyin gələcəkdə daha da möhkəmlənməsinin vacibliyini göstərən bir ibrət əsəri kimi qiymətləndirilir.Vahabzadə, bütün bu düşüncələri dramın əsasında toplayaraq, türk dünyasının birliyinə olan ehtiyacı ədəbiyyat vasitəsilə təbliğ edir.

Ədibin milli kimlik, özünüdərk, birlik və vətənpərvərlikhaqqında yazmış olduğu əsərləri

yalnız Azərbaycanda deyil, bütün türk dünyasında böyük uğur qazanmış və geniş tamaşaçı auditoriyası tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Vahabzadə, əsərlərində yalnız tarixi və mədəni əlaqələri deyil, həm də xalqlar arasında möhkəm bir anlayış və qarşılıqlı dəstəyin təmin olunmasının nə qədər vacib olduğunu göstərir. Ədib, türk xalqlarının birliyinə olan ehtiyacı və bu birliyin ədəbiyyat və mədəniyyət vasitəsilə necə təbliğ olmasının əhəmiyyətini açıq şəkildə vurğulayır(Seyidov, 2005:95).

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən,

Baxa-baxa gözümüzə mil çəkən,

Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən,

Türkün türkə ədavətə haqqı yox (V.Bəxtiyar, 2004:193).

NƏTİCƏ

Bəxtiyar Vahabzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də türkçülük ideyalarının fəal təbliğatçısı olmuşdur. O, yalnız şeirlərində deyil,eyni zamanda publisistik yazılarında və çıxışlarında da türk xalqlarının milli kimlik

məsələlərini gündəmə gətirir, türklüyün sadəcə bir etnik mənsubiyyət olmadığını, eyni zamanda bir mədəniyyət, tarix və ideologiya olduğunu vurğulayırdı.

Bəxtiyar Vahabzadə, yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, həm də ümumtürk dünyasının böyük şairlərindən biridir. Onun əsərləri, türk dünyasının gələcəyinə işıq tutan, birliyə çağıran və bu birliyi qurmağı mümkün edən dərin fəlsəfi düşüncələrlə zəngindir. Vahabzadə, öz poeziyasında Türk xalqının birliyini, gücünü və azadlıq arzusunu bütün dünyaya çatdıran bir ədibdir.

O, təkcə Azərbaycanın deyil, həm də digər türk xalqlarının təcrübələrindən ilham almış, bu xalqların qarşılaşdıqları çətinlikləri və mübarizələri öz əsərlərində ustalıqla əks etdirmişdir. Bu baxımdan, Bəxtiyar Vahabzadə, yalnız bir ölkənin deyil, bütün Türk dünyasının şairi kimi qəbul edilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə yalnız Azərbaycan türklərinin deyil, ümumilikdə Türk dünyasının birliyini dəstəkləyir bu birliyin güclənməsi üçün təhsilin, dilin və ortaq mədəniyyətin qorunmasının əhəmiyyətini qeyd edirdi.

Sinəsini yarmalıyıq zülmətin,

Bu məqsədə getdiyimiz yol çətin.

Hər gün neçə şəhid verən millətin,

Bir-birilə ədavətə haqqı yox (V.Bəxtiyar, 2004:193).

Onun əsərləri bu gün də türk dünyasında milli şüurun formalaşması və inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

Axundov, B. (2000). Ədəbi Düşüncələr.Bakı: Təhsil.

Cəfərov, N. (2000). Bəxtiyar Vahabzadə, Bakı: Azərbaycan, 80 s.

Feyziyev, C. (2010). Türk dünyasının böyük söz ustadı. Xalq qəzeti,s. 6.

Kanter, F. (2010).BahtiyarVahapzade'de Dil ve Kimlik Bilinci. Edt.: R.Boztemur, Bahtiyar Vahapzade Özel Sayısı (içinde), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 115-121s.

Seyidov,Y. (2005). Şairin fikir dünyası, Bakı: Bilik, 76 s.

Vahabzadə,B. (2004). Seçilmiş əsərləri, II cild, Bakı: Öndər, 320 s.

THE ROLE OF THE MARKETING SYSTEM IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION

Ahmadov Kamal Nizami oglu

Azerbaijan, Mingachevir Tourism College

ORCID ID: 0009-0004-8901-179X

Özet

Bölgesel pazarlama, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla devlet ve bölge bakanlıkları, birimleri ve derneklerinin faaliyetlerinde giderek daha fazla yer almaktadır. Makale, bölgesel pazarlamayı bölgenin yenilikçi gelişimini yönetmenin bir yolu olarak ele almaktadır.

Çalışmanın konusu, Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin rekabet gücünü artırmak için bölgesel pazarlama araçlarının kullanımını ele almaktır. Yazar, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasında pazarlamanın rolünü analiz etmektedir. Pazarlama araçları kullanılarak Azerbaycan Cumhuriyeti için yenilikçi kalkınma yolları da önerilmektedir. Bölgesel pazarlamanın ana faaliyet alanı, ülke imajının amaçlı oluşturulması, olumlu geliştirilmesi ve tanıtımıdır. Ülkenin (ve bölgenin ve diğer bölgelerin) imajı, günlük, sosyo-ekonomik, ticari, finansal vb. çeşitli farkındalık düzeylerinde mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon sistemi, bölge, bölgesel pazarlama, bölgelerin rekabet gücü, yenilikçi kalkınma.

Abstract

Territorial marketing is increasingly taking a place in the activities of state and regional ministries, departments, and societies to promote economic development. The article considers regional marketing as a means of managing the innovative development of the region.

The topic of the study is to consider the use of regional marketing tools to increase the competitiveness of the economy of the Republic of Azerbaijan. The author analyzes the role of marketing in the socio-economic development of the region. Innovative development paths for the Republic of Azerbaijan using marketing tools are also proposed. The main direction of activity in territorial marketing is the purposeful formation, positive development and promotion of the country's image. The image of the country (as well as the region and other territories) exists at several levels of awareness - everyday, socio-economic, business, financial, etc.

Keywords: *Innovation system, region, regional marketing, competitiveness of regions, innovative development.*

TEXT

The formation of an innovation economy in the regions of the Republic of Azerbaijan and their innovative development is possible only if there is a transition to the formation of a national innovation system created in the process of innovative development of each region as a point phenomenon. In the context of a transformation economy, the innovative development of a particular region can be defined as progressive development based on the dominance of existing or newly created knowledge and the resulting innovations in all areas of activity.

The implementation of marketing principles is carried out through the implementation of an effective state policy to stimulate the innovative activities of business entities at the federal, regional, and local levels, and the integration of scientific and technical potential into all processes of the region's socio-economic development.

However, the lack of specific directions for marketing stimulation of innovation activities in the legislation and in the practice of using marketing tools significantly hinders the development of the innovative potential of the local economy and reduces its level of competitiveness.

Marketing policy aimed at developing innovative activities in the regions largely determines the economic interest of the constituent entities of the Republic of Azerbaijan in the application of fundamentally new technologies. In a market economy, innovation policy is a decisive tool in competition, creating conditions for stable long-term development. Therefore, it is the innovation policy that forms the main specialization areas of the region that plays a leading role in the formation of the region's competitiveness. Innovations mainly determine the region's economic growth, employment and productivity growth, and are also an important factor in the region's socio-economic development. Based on the analysis of domestic and foreign literature, the innovation complex of the region is most conveniently presented in the form of three interpenetrating levels, in each of which the tasks and functions of regional marketing corresponding to the levels will be defined and noted. Thus, in our opinion, the innovation complex of the region can be represented in the form of the following hierarchy:

1) the lowest level (level of enterprises, organizations) that determines the industrial affiliation and characteristics of territorial marketing, determines the innovative profile of the region, where the expanded re-production process operates and the commodity-production base is formed.The processes taking place at this level are determined by the resources of the region and the socio-economic development strategy of the region as a whole.

2) at the intermediate level (meso level), inter-industry relations are formed within the region; there is a necessary production, economic, social, political, innovation, financial, and infrastructure structure that forms production relations at the intermediate level within the framework of an expanded re-production process for the production and sale of innovative and competitive products. This level is characterized by self-management relations for the development of industrial sectors, as a result of which various forms and types of interregional relations of economic entities emerge, both at the regional level and between central enterprises and groups. From this perspective, the dominant task of regional marketing is to increase the competitiveness of the region by directing all industrial enterprises and integrating them (ideological, political, innovative).

3) at the third level (the level that considers the region as a whole), where the enterprises and organizations of the region are presented as parts of the region's innovation complex and reflect its economic structure. The level determines the conditions and opportunities for the integration of enterprises and organizations to achieve the region's goals in the field of regional competitiveness and socio-economic indicators. The main element of the administrative-territorial structure is the legislative and executive bodies of state power, as well as enterprises and organizations located within the administrative boundaries of the district. The set of elements of the third level reflects the parameters and indicators of the innovation complex of the region as a whole at the interregional level. Thus, at the third level, methods and means of regional marketing are formed to represent the administrative territory as a production-technological complex at the interregional level. As a result, the formation of a regional marketing mechanism and strategy within the region is carried out on the basis of the "top-down" principle.

In the face of fierce competition and rising costs, one of the prerequisites for the formation of a positive image of the territory's innovative complex is the correct selection of marketing activity goals, objectives, and strategies specific to the specific characteristics of the region [1].

Within the framework of regional marketing, it is possible to place the results of the re-production process of the regional economy as a whole on the inter-regional market, determine the level of regional demand for goods and services of the region's innovation complex, determine the product, its competitiveness and its place in the process of satisfying consumer demand through regional products.

The innovative and technological aspect of regional marketing predetermines the existence of an energy-saving approach to economic development, the deep use of existing natural resources, the development of the intellectual potential of the population, its level of education, which ultimately leads to an improvement in the socio-economic situation of the region and an increase in the standard of living of the population. Thus, we can conclude that it is possible to form new directions in the structure of innovative production within the framework of regional marketing. As a result, regional marketing defines as its main task the development of innovative methods and approaches aimed at the opportunities of the external environment in the development of the region.

Area marketing is a sought-after resource for planning to increase the potential of a region, part of it, or urban agglomeration.

As a rule, when planning and initially assessing development prospects, it is important to take into account the interests of internal and external target audiences, including investors, residents of the area, business circles, and administrative structures involved in the implementation of development plans. Area marketing involves the involvement of marketing tools in the development of a particular city or urban agglomeration [2]. Many consider area marketing to be a key tool for attracting investment for long-term area development needs by shaping and promoting a positive image of the area to potential consumers. When using territorial marketing tools, attention is paid to consumers who, with their preferences and formed desires, determine the specifics of implementing various projects in the region in the implementation of certain managerial and organizational decisions. Marketing and its tools are initially customer-oriented; during a professional dialogue on territorial marketing, it is appropriate to talk about the orientation of implemented solutions to customers from target groups, including domestic and foreign investors.Focusing on job creation, strengthening the overall business image, and improving social infrastructure helps to increase interest in the area by target audiences. In addition to paying attention to the target audience, management elites should assess existing competitive advantages and develop the most promising areas that combine the capabilities of the region or city and the expectations of target consumer groups.

In addition, it is necessary to attract professionals with experience in implementing large-scale projects of a socio-cultural nature or large-scale infrastructure projects promoted using marketing tools for regional development needs [2].

When talking about territories, it is important to understand that the places where management efforts are concentrated and investment flows are large cities - metropolises with a large number of residents and local businesses localized in them. Therefore, it is appropriate to study the characteristics of urban marketing for the needs of planned social development. The concept of urban marketing itself is interpreted differently by territorial marketing specialists. The aforementioned focus on meeting needs through exchange between stakeholders involved in the interaction process remains fundamental. The selection of adaptive urban strategies, as well

as the attraction of necessary resources to the implementation of projects, is aimed at achieving the planned goal and coordinated tasks and ideally contributes to increasing the competitiveness of the metropolis, rather than attracting various measures and attracting various investors to promising projects and its planned development. The view on urban marketing in foreign literature is somewhat different. Foreign scholars such as F. Kotler interpret the task of urban marketing as primarily assessing and managing possible social threats, as well as increasing the ability to adapt to possible changes from the outside, as well as finding resources and attracting funds, and solving the problems faced by society by balancing the interests of the parties involved [4].

It turns out that, according to one approach, in city marketing, the city itself is perceived as an object of promotion, giving it a positive image as a business center, a place where different interests are concentrated, and a comfortable place to live. In general, two main approaches to the perception of city marketing can be distinguished. Based on the second statement, we can conclude that the city acts as a subject in the formation of relationships between all stakeholders.From a practical point of view, the most justified is the combination of the above approaches, which allows us to perceive city marketing as a comprehensive set of tools that allows us to take into account and plan public, administrative and business interests at the present and in the future, based on a balance of goals set by residents, state structures and the business community.Regional structures representing the territory view activities within the framework of urban marketing from the perspective of attracting investments and meeting the needs of city residents.They are aimed at establishing contacts with potential investors to solve priority territorial development problems facing the city. A number of foreign researchers emphasize the importance of public sentiment and activity of residents in social development issues. For example, a researcher such as G.Woolley notes that the viability of a city is determined by its residents [3]. In general, one should also agree with the researcher because, as a rule, the management elite and business community are formed from among the city's residents, who then voice and implement the planned development trajectories of the city on the basis of various projects and programs.A number of experts, theorists, and practitioners express the opinion that the high activity of residents and their participation in the adoption and implementation of various decisions allows expanding the possible "horizons" of social development for the future.

For example, R.Mcintosh suggests encouraging city residents, as representatives of the business community, to engage in joint discussions with authorities and involved investors and develop a development strategy for the area [1]. An important element of urban marketing at the modern stage is the involvement of consumer communities in the creation and improvement of innovations, including the design of districts, infrastructure, proposed events and their various formats.All this indicates a high level of involvement of citizens in issues of social development and the customer-orientation of organizational and management decisions made on this basis.

The involvement of the population in the process of urban development suggests that the concept of urban marketing clearly has a tendency towards personalization - attracting consumers to the creation of a product with a certain value, which is initially in demand among the target audience. The management component, which is engaged in organizing and promoting joint decisions regarding the development of the city, coordinating the activities of all participants, helps attract investors and promote projects within the framework of public-private partnerships, actively engages with sponsors and business representatives, and supports events.

In the national Azerbaijani reality, unlike foreign experience, traditionally, the initiative of the population and business circles is lower, and any project is more successfully implemented according to the "top-down" model, that is, under the control or patronage of the authorities. It is necessary to assume that certain changes may occur in urban planning based on the application of the concept of territorial marketing. However, these positive changes take time, and the role of the management elite in managing and coordinating urban marketing remains significant, which indicates the need to establish certain institutions that control territorial (in this case, urban) marketing. It is important that they operate based on the preferences of their customer groups [5].Accordingly, when implementing the concept of urban marketing, decisions made within the framework of territorial development should be made on the basis of four main target markets, namely 1) visitors (for business purposes and classic tourists); 2) city residents or citizens temporarily living and working in the city; 3) sectors of the city (region) economy and attracted investors; 4) foreign markets.

As part of urban marketing, when planning and implementing a number of projects, the possibilities of harmonizing the interests of all stakeholders should be taken into account. Important infrastructure projects or cultural events that have a significant impact on the life of the city require the involvement of all interested audiences in their discussion and the continuous implementation of such discussions.

Finally, we note that, in our opinion, the balanced development of the territory should be based on a territorial marketing approach.

Accordingly, when implementing urban marketing, when developing a strategy for its implementation, it is necessary to focus on the formation of long-term relationships with representatives of all target audiences and proceed from the need to attract the attention of customers and the search for a compromise to harmonize social development.

LITERATURE:

1.Mcintosh R. W. Tourism Principles, Practices, Philosophies, Wiley / R. W. McIntosh, C. Goeldner, J. R. B. Ritchie. N.Y., 1995.

2.Wooley H. Town centre management awareness: an aid to developing young people's citizenship // Cities. 2000. Vol. 17.

3. Arzu Huseynova. Analysis of innovation potential in Azerbaijan. Baku: 2013.

4. "Azerbaijan 2020: a look into the future" Development Concept, Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 29, 2012.

5. Kornilov D.A. O.G. Belyaev. "Assessment of the innovative potential of the region" / D.A.Kornilov, O.G. Belyaev. "Economy, innovations and management". No. 3 (96), 2012.

LINGUISTIC DIVERSITY – A FACTOR OF VARIABILITY IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Khayala Mahir gizi Hashimova

Azerbaijan Mingachevir Tourism College

Özet

Makale, dil çeşitliliği olgusunu ve ekonomik ve politik karar alma süreçleri üzerindeki olası sonuçlarını incelemektedir. Dil çeşitliliğinin hem statik hem de dinamik yönleri incelenmiştir. İlk olarak, çok dilli bir ülkede en uygun resmi dil kümesini seçme sorunu ele alınmış ve ortaya çıkan metodoloji Avrupa Birliği'ne uygulanmıştır. Ardından, oyun teorisinin araçları kullanılarak "yeni bir dil öğrenmek ya da öğrenmemek" ikilemi modellenmiş ve bu model, bir dili öğrenmenin faydaları ile öğrenme süreciyle ilişkili maliyetleri karşılaştırılarak çözülmüştür. Makalede ele alınan modeller, toplumdaki farklı dillere ilişkin bilginin dağılımını tahmin etmek üzere tasarlanmıştır.

Elde edilen sonuçlar, Avrupa Birliği verileri kullanılarak test edilmiştir.

Bu alandaki gelecekteki araştırmalar, bireylerin çalışmak üzere bir dizi dil seçmelerine ilişkin dinamik oyun teorisi modellerine odaklanabilir; burada, küreselleşme bağlamında yabancı dil öğrenme sorunu ile insan göçü olgusu arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Ampirik bir bakış açısıyla, bu makalede açıklanan yöntem ve sonuçların, iyi çalışılmış Avrupa Birliği dışındaki çok dilli ülke ve bölgelere (örneğin Rusya, Kafkasya bölgesi veya Orta Asya vb.) uygulanabilirliğini analiz etmek ilgi çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Dil, konuşma, oyun teorisi, dünyanın dilbilimsel resmi, değişkenlik, dilsel çeşitlilik.

Abstract

The paper examines the phenomenon of linguistic diversity and its possible consequences in terms of economic and political decision-making.Both static and dynamic

Linguistic Diversity and Its Impact on Economic and Political Decisions aspects of linguistic diversity were examined.First, the problem of choosing the optimal set of official languages in a multilingual country was studied, and the resulting methodology was applied to the European Union.Then, using the apparatus of game theory, the dilemma “to learn or not to learn a new language” was modeled, which was resolved by comparing the benefits of learning a language with the costs associated with the process of learning it. The models considered in the paper are designed to predict the distribution of knowledge of different languages in society. The results obtained were tested using data from the European Union.

Future research in this area may focus on dynamic game-theoretic models of individuals' choice of a set of languages to study, where the main emphasis is placed on the relationship between the problem of learning foreign languages and the phenomenon of human migration in the context of globalism.

From an empirical point of view, it is interesting to analyze the applicability of the methods and results described in this paper to multilingual countries and regions other than the well-studied European Union (e.g. Russia, the Caucasus region or Central Asia, etc.).

Keywords: Language, speech, game theory, linguistic picture of the world, variability, linguistic diversity.

Text

It is shown that changes in the characteristics of infringement significantly affect the order of inclusion of languages in the official ones. A review of game-theoretic models is carried out that allow one to assess the benefits and costs of learning foreign languages, to predict the number of learners and its dynamics under certain conditions. The results of an empirical study carried out on data for the European Union are presented.

Each language is a unique repository of information about the ethnic group speaking it and its culture, about its own evolution, and also about the nature of man as a biological species. Throughout human history, some languages have been born and others have died out. However, recently the process of language extinction has reached alarming proportions.

According to pessimistic forecasts, by the end of the 21st century only about 10% of the languages that currently exist may remain. Therefore, in order to preserve linguistic diversity in our country and throughout the planet, and with it the diversity of cultures, it is necessary to take emergency measures. There are many factors that threaten the existence of a language: natural disasters that lead to the death of entire nations; flaws in the education system that do not allow children to study school subjects in their native language; the absence of writing, and many others. In recent decades, a new factor has emerged – the rapid development of information and communication technologies (ICT) and the Internet.

However, preserving linguistic diversity is essential. The disappearance of any language means an irreparable loss because:

- languages reflect historical experience;
- languages are an instrument of socialization, expression and transmission of social and cultural traditions;
- languages contribute to the increase of the volume of human knowledge;
- languages are amazingly rich and varied products of the creative mind of man;
- languages serve as a means of self-identification, enhance it, and are of great value to the people who speak them.

Diversity is an integral feature of human life. The more means of transmitting information, the brighter and richer the linguistic picture of the world of humanity. It is estimated that there are about 6-7 thousand different languages in the world. This uncertainty is due to the fact that many languages have not yet been studied. Approximately 500 languages have fewer than 100 native speakers. The smaller the number of native speakers of a language, the greater the likelihood of its disappearance. At the same time, in the context of globalization and the dominance of European languages, about twenty languages with fewer speakers disappear every year in the world.

Why is such linguistic diversity necessary? Wouldn't it be easier to limit ourselves to using a small number of languages, the most developed and having the largest number of speakers, say, the five main UN languages? This question can only be answered negatively, since it would significantly impoverish the culture of humanity. Each language reflects a unique picture of the world, a unique cultural complex.

With the death of each language, a certain unique approach to perceiving the world disappears, and the culture of humanity as a whole becomes impoverished. At the same time, the ability of a certain ethnic group to survive disappears, and with the transition to another language, it loses the ability to adequately perceive the surrounding reality. In human history, diversity has been closely associated with stability and tranquility, while monotony has reduced the ability to adapt.

Linguistic and cultural diversity is a necessary condition for human existence. Each nation, through its language, creates a unique linguistic picture of the world.

With the help of language, a separate ethnic group or nation preserves and transmits its culture and traditions. Language reveals the way of life of a people, its values and guidelines, its history and destiny. Every person who has mastered the language of their native culture has a certain way of thinking and a view of the world. Therefore, the diversity of languages is the basis of the life of a modern multinational society.

Today, in the era of globalization, due to the spread of cyberspace and other modern technologies, many languages are increasingly subject to discrimination, which leads to their irreversible disappearance and the loss of linguistic and cultural diversity. By losing their language, language communities are unable to master the dominant language, which leads to "semi-lingualism" and social marginalization. To preserve languages, especially languages with a small number of speakers, a whole range of measures must be implemented. The main measures of preservation include the following: standardization of the language, introduction of a writing system, modernization of the dictionary, development of grammar rules; use of the given language in the education system, at least at the initial levels; printing of books in the given language; use of the given language in the media; use of this language in the sphere of administration and consumer services; use of this language in the sphere of culture.

When a language is faced with the need to perform some additional functions, it quickly expands its vocabulary by word formation or borrowing words from other languages, in a word, it modernizes very quickly. The problem of expanding the communicative functions of any language comes down to just one thing: the desire on the part of the state and the public to expand the functions and scope of use of a given language.

The problem of endangered languages is becoming increasingly popular among various international organizations that have realized the importance of the role of language in preserving cultural diversity and ethnic identity. One of such organizations is the international organization UNESCO, which considers language as part of the intangible cultural heritage. There are currently about a thousand Yukaghirs living in Russia (mainly in the Republic of Sakha-Yakutia), of which only 200 can speak and read their native language. Some scientists believe that by the end of the 21st century, approximately 90% of currently functioning languages will disappear.

If compensatory measures are not taken, then the linguistic repertoire of humanity will undoubtedly become greatly impoverished. Linguistic diversity must be preserved and protected, and as many financial resources as possible must be invested in it.

The world is ruled by heterogeneity. People are different - each has their own individual values and interests, incomes and needs. People form different social strata. Each country has its own history, ideology, culture, dominant religion, titular nation, economy, and state language. The question arises: is heterogeneity good or bad? There are many examples where heterogeneity has pushed cultural and technical progress, but it also entails disunity among people, destabilizes the political situation and even leads to national and religious wars.

The role of heterogeneity becomes especially important when a new, significantly different participant joins a more or less homogeneous group.

An example is the problem of forming inter-country unions, such as the CIS or the European Union - in particular, whether to admit Turkey or Ukraine to the European Union, whether to give new members a special status and whether this will lead to infringement of the rights of other members of the union. Consider linguistic heterogeneity. There are more than 7,000 living languages in the world, spoken in less than 300 countries. Thus, many countries are multilingual (Russia, Switzerland, Belgium, Spain, etc.). And since in the modern world, people's communication is not limited to their language group, they have to learn several languages.

R.Selten and J.Pool (1991) were the first to apply a game-theoretic approach to language problems. Their model, as well as subsequent private modifications implemented by other researchers, compares the benefits of learning a language (primarily the opportunity to communicate with native speakers, etc.) and the costs that depend on the proximity of the native and studied languages and the abilities of the individual. A search is conducted for equilibria in which the individual set of languages studied for each resident is optimal. We will review the models developed to date, and also construct a methodology for forming the best composition of official languages using the example of the European Union.

According to statistics, up until 2004, the European Union included 15 countries: Austria, Belgium, Great Britain, Germany, Greece, Denmark, Ireland, Spain, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, Finland, France and Sweden. In 2004, Hungary, Cyprus, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, Slovenia, the Czech Republic and Estonia joined the European Union, and in 2007, Bulgaria and Romania did the same, and the unification process is not over yet. Thus, there are 23 official languages among the 27 member countries.

Among them are languages that are widely spoken in the community: German is the native language of 85 million people, English is the native language of 62 million people, and French is the native language of 61 million people. There are small languages: Maltese and Irish are spoken by only 300–600 thousand people. There are also common languages that are not official: Russian (4.2 million people), Turkish (2.2 million people), Arabic (1.6 million people). The problem of international communications arises: if the number of official languages of the European Union is reduced to 1–2, then many countries, including large ones, will find themselves at a disadvantage. At the same time, it is obvious that it is impossible to give official status not only to all 23 languages, but also to a significant part of them. The costs of translating documents into all languages (62% are initially prepared in English, 26% in French and only 12% in other languages), as well as the associated delays and possible errors and misinterpretations, the costs of simultaneous translation of official meetings and other expenses (they already amount to 17% of the total expenses of the European Union) will many times outweigh all the benefits of reducing infringement.

A compromise is needed – it is necessary to solve the problem of choosing the number of official languages and determine their composition. The study of this problem is based on data collected at the end of 2005. Table 1, taken from the work (Fidrmuc, Ginsburgh, Weber, 2007), provides data on how many citizens of the European Union speak which language as their native language, and how many people know different languages at a conversational level.

For example, English is spoken by less than 50% of the EU's 500 million people, and other languages (including German, the mother tongue of the largest number of people) are spoken by even fewer.

According to the results obtained by I. Dayen, J. Kruskal and P. Black, the 23 official languages represented in the European Union are divided into 8 groups:

1) English;

2) Germanic group (German, Dutch, Swedish, Danish);

3) Italian group (French, Italian, Spanish, Portuguese, Romanian);

4) Slavic group (Slovene, Czech, Slovak, Polish, Bulgarian);

5) Baltic group (Lithuanian, Latvian);

6) Greek;

7) Irish;

8) Non-Indo-European languages (Finnish, Estonian, Hungarian, Maltese).

Although the inclusion of trade links in the model helps to better explain the leading role of English, as well as the slight lag in the prevalence of French and German, it is unable to answer the question of the reasons for the significant lag of Spanish (indeed, in all EU countries except France, more than 95% of the population does not know Spanish)

There are probably two main reasons for this.

1. The majority of the Spanish-speaking population lives in Latin

America, far outside the European Union.

Consequently, social and cultural ties with the Spanish-speaking population are weaker than with neighboring countries. In the European Union, Spanish is spoken by 2.5 times fewer people than German and 1.5 times fewer than French.

2. Spain's long isolation during Franco's military dictatorship

from 1939 to 1975. Although Spain is now a democratic country, with trade and cultural ties with other EU countries and tourism, 40 years of isolation have had a significant impact on people's desire to learn Spanish.

Literature

Church J., King I. (1993): Bilingualism and Network Externalities // Canadian Journal of Econ. № 26 (2). P. 337–345.

Dyen I., Kruskal J., Black P. (1992): An Indo-European Classification: a Lexicostatistical Experiment // Transactions of the American Philosophical Society. № 82(5). P. 1–110.

Fearon J. (2003): Ethnic and Cultural Diversity by Country // Journal of Economic Growth. № 8(2). P. 195–222.

Fidrmuc J., Ginsburgh V., Weber S. (2007): Ever Closer Union or Babylonian Discord? The Official Language Problem in European Union // CEPR Discussion Paper. P. 63–67.

Fidrmuc J., Ginsburgh V., Weber S. (2009): Voting on the Choice of Core Languages in the European Union // European Journal of Political Economy. № 25(1). P. 56–62.

VOCATIONAL EDUCATION THROUGH THE PRISM OF GREEN VALUES

Nigar Mustafa gizi Maharramova

Azerbaijan Mingachevir State University

ORCİD İD: 0009-0009-1528-7685

Özet

Çalışmanın teorik önemi, sonuçlarının bir öğretmenin yaşam felsefesinin, yani eylem ve eylemlerin doğayla ilişkili olarak değerlendirilmesi ve doğayla etkileşim için ahlaki kuralların oluşturulması hakkındaki düşünce biçiminin gelişiminde ekolojik kültürün yeri ve işlevleri hakkındaki bilimsel fikirleri genişletmesidir. Ekolojik sorunların ideolojik temellerinin ortaya çıkarılması, insan ve doğa arasındaki diyalogda ekolojik zorunlulukların içeriğini teorik zeminde belirlememizi sağlayacaktır. Geleceğin öğretmeninin ekolojik kültürünü oluşturma sürecinin içeriğini ortaya koymak, öğrencilerin doğaya ve hayvanlar alemine karşı değerli tutumlarını geliştirme açısından geleceğin öğretmeninin pedagojik faaliyete hazırlanmasına ilişkin geniş teorik fikirlerin temelini oluşturacak ve bir pedagoji üniversitesinde eğitimin içeriğine ilişkin anlayışı genişletecektir. Çalışmanın pratik önemi, sonuçlarının geleceğin öğretmenlerinin ekolojik kültürlerini geliştirmeleri açısından mesleki ve pedagojik faaliyetlerini iyileştirmeye yönelik olması ve doğa yasalarına uygun yaşayabilen öğrencilerin yetiştirilmesine önem verilmesi gerektiğidir. Çalışmanın sonuçları, çeşitli eğitim kurumlarındaki öğretmenlerin pedagojik yeterliliklerini iyileştirmek için özel programların yanı sıra pedagoji üniversiteleri öğrencileri için özel derslerin oluşturulmasına temel oluşturabilir. Geleceğin öğretmenlerinin mesleki pedagojik faaliyetlere hazırlanmasını iyileştirmek için kaynaklar belirlenmiştir.

"Öğretmenlerin Ekolojik Kültürü" özel dersinin içeriğinin geliştirilmesi ve test edilmesi, öğrencilerin mesleki pedagojik faaliyetlere hazırlanmalarının içeriğinin güncellenmesi için gerçek ön koşullardan biri olarak değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Çalışmanın metodolojik temeli, insanın dünyadaki yeri, insanın dünyaya ve doğaya karşı tutumu, insan yaşamının anlamı ve insanın yeryüzündeki yaşamı korumadaki rolü hakkındaki temel ideolojik fikirlerden oluşmaktadır; Ekolojik etik, ekosistemin bir parçası olarak insan davranışlarının normlarını çevreyle ilişkili olarak inceler.

Geleceğin öğretmeninin ekolojik kültürünü oluşturma sorunu, yalnızca modern eğitimi değil, aynı zamanda toplumu da etkileyen önemli bir sosyo-pedagojik sorundur; çünkü toplumun geleceği büyük ölçüde kişinin evrensel boyutlar kazanmış çelişkileri çözme becerisine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: ekolojik kültür, mesleki eğitim, evrensel boyut, biyososyal yapı.

Abstract

The theoretical significance of the study is that its results expand scientific ideas about the place and functions of ecological culture in the development of a teacher's philosophy of life, that is, the way of thinking about the evaluation of actions and deeds in relation to nature, and the establishment of moral rules for interaction with nature.Revealing the ideological foundations of ecological problems will allow us to determine the content of ecological imperatives in the dialogue between man and nature on theoretical grounds.Substantiating the content of the

process of forming the ecological culture of a future teacher will form the basis of broad theoretical ideas about the preparation of a future teacher for pedagogical activity in terms of developing students' valuable attitude towards nature and the animal world and will expand the understanding of the content of education at a pedagogical university.

The practical significance of the study is that its results should be directed towards improving the professional and pedagogical activities of future teachers in terms of developing their ecological culture, and attention should be paid to educating students who are capable of living in accordance with the laws of nature.The results of the study can serve as the basis for the creation of special programs to improve the pedagogical qualifications of teachers of various types of educational institutions, as well as special courses for students of pedagogical universities.Resources have been identified for improving the preparation of future teachers for professional pedagogical activity.

The development and testing of the content of the special course “Ecological Culture of Teachers” made it possible to assess it as one of the real prerequisites for updating the content of preparing students for professional pedagogical activity.

The methodological basis of the study is formed by fundamental ideological ideas about the place of man in the world, man's attitude to the world and nature, the meaning of human life, philosophical ideas about the role of man in preserving life on earth; ecological ethics, which studies the norms of human behavior as part of the ecosystem in relation to the environment.

The problem of forming the ecological culture of a future teacher is an important socio-pedagogical problem that affects not only modern education, but also society, since its future largely depends on the ability of a person to resolve contradictions that have acquired universal dimensions.

Keywords: ecological culture, professional education, universal dimension, biosocial structure.

Text

Among the global problems of our time, which have arisen as a result of a technocratic approach to the world - nature, society, and humanity, environmental problems related to environmental pollution, disruption of the balance in nature, and depletion of energy and raw material resources are of exceptional importance.

One of the possible ways to solve environmental problems is to form the ecological culture of future teachers, who will instill respect for life in their students in their future activities.

“I am the life that wants to live <. .> among the life that wants to live” (A. Schweitzer). The formation of such an attitude of students (pupils) to life can become the basis of a constructive dialogue between man and nature, which is humanistic in its essence and content, since it is carried out in the context of a joint creative worldview.

The idea of forming an ecological culture for a future teacher is not just a reflection of the leading trends of a changing world, but also stimulates the development of new strategies for scientific, technical and social development, strategies of action that ensure the co-evolution of man and nature.

Protecting the environment, avoiding ecological catastrophe, the destruction of nature is based on the understanding that “the preservation of man as a biosocial structure” (V.S. Stepin), a broad path of development of humanity, is a person who is able to overcome the exhaustion of his capabilities.

The relevance of finding ways to form the ecological culture of a future teacher places this problem in one of the most important places in pedagogical science. An analysis of the scientific literature on the problem of the ecological culture of mankind shows that there is no common opinion among scientists about whether the ecological culture of people is an integral part of the general culture. The methodological basis of these studies is general. In the relationship of man to nature, he appears as the center of interaction of activity: “In this capacity, he is presented as both a disturbing and a regulating principle in relation to nature <.>

Here the constantly renewed contradiction of these two functions becomes clear. In the first, the normalized practice of action is contrary to nature. In the second, nature is presented as the criterion and measure of knowledge.

In local literature, cultural, ethical and pedagogical levels of research into the ecological culture of the individual are distinguished. At the culturological level, ecological culture expresses its character as a specific part of the general culture, and the qualitative level of relations between man, society and nature is included in the system of social institutions of all types and results of human activity related to the direct knowledge, development and transformation of nature within a certain social community, in the world of moral values.

The already known provisions of ecological ethics reveal the idea that ecological culture includes environmental awareness, safe and even favorable technology for natural balance, as well as ethical norms and values, behavioral skills, moral views and feelings of people. It is argued that the core of ecological culture is ecological awareness, broken down into moral criteria that reflect people's value and worldview attitude to nature.

At the pedagogical level, the ecological culture of students is a part and integral part of universal culture, and constitutes an ecological humanistic worldview, a system of ecological knowledge, and a holistic nature-oriented view of the world, which together constitute the skills, attitudes, and value orientations that are manifested in effective environmental and human protection activities.

In order to further deepen scientific ideas about the ecological culture of a future teacher, among the many problems that arise when studying this phenomenon, it is necessary, in our opinion, to study those related to the creation of an ecological education system and the determination of approaches to the formation of students' ecological culture during their studies at a pedagogical university. The source of these problems is the contradiction between the practical need for the systematic development of the ecological culture of a future teacher and the insufficient scientific and methodological support for its formation in the conditions of a reassessment of the priorities of human interaction with nature.

The desire to find ways to resolve this contradiction has determined the problem of our research. Theoretically, this is the problem of developing an ecological education system that contributes to the formation of the ecological culture of the future teacher. From a practical point of view, there is a problem of determining pedagogical conditions, the observance of which allows developing a moral attitude to nature in unity with the orientation of students towards the formation of their ecological culture.

Many countries are currently undergoing economic restructuring to achieve a cleaner climate, a sustainable economy that supports environmental sustainability and decent working conditions. These economic changes require the abandonment or change in the nature of some existing jobs (greening), as well as the creation of new jobs.

The importance of TKT (Teaching Knowledge Test) for green development has been highlighted in many studies. A 2011 OECD report concluded that human capital development should be an integral part of green development strategies. The report found that more than half of the countries participating in the OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) survey reported that they implemented specific environmental training programs (OECD, 2011), as specialized environmental education and training programs will play an important role in ensuring the participation of workers in the “green” economy.

Green growth encompasses the development of new green industries and activities, as well as new skills needed for both new job functions and existing job activities that are modified to have less impact on the environment. A study by the European Centre for Vocational Education and Training (CEDEFOP, 2010) shows the relative importance of specific, complementary and generic skills for the green economy. According to this study, most skills development efforts are related to enhancing or adding basic skills required for work in a new field. Complementing existing skills with new green content helps TVET participants acquire the skills needed for employment immediately after graduation.

Specific green skills that reduce the environmental impact of work activities can help ICT providers address green development challenges. As part of continuous learning, these skills will change as work practices and new technologies evolve. The same applies to the specific green skills needed for new green jobs.These general skills are needed by almost all professions to understand and assess the challenges and requirements of green development. The development of these skills in TKT helps prepare future personnel in the field of understanding “green development” problems (including environmental, social and economic aspects), interpreting environmental legislation, and increasing the efficiency of energy and resource use.

Current research suggests at least two approaches to defining generic green skills: the first is closely linked to the concept of generic skills (e.g. ILO, 2011), and the second is based on greening processes common to all industries (e.g. Per capita Report, 2010). These two types should be used when developing a set of "enriched" generic skills. These skills will provide the basis for lifelong learning in a context of greening consistently across different occupations. While all types of green skills contribute to green growth, they may vary in different ways throughout a working life. Generic green skills (enriched generic skills) will be more consistent across the different activities a person will undertake throughout their working life.

At the level of individual countries, the types of educational approaches aimed at educating and taking into account the principles of education for sustainable development are determined by the relevant national guidelines: experiential learning through factory visits and practical activities; clarification and analysis of values, including considerations for in-service training, internships and practical training programs; critical thinking; interpersonal and intrapersonal communication skills; environmental problem-solving skills; active learning (UNESCO, 2011). At the heart of greening the SDGs is a change in attitude based on the fundamental importance of education for sustainable development: respect for other people, for present and future generations, for the planet and what it gives us (resources, fauna and flora) (UNESCO, 2009). Lifelong learning provides an important basis for understanding the sustainable development of green skills. The different types of green skills developed during VET education play different roles in preparing students for entry into the labour market (specific green skills) and in developing competencies to perform different job functions and participate in work-based learning. Initial VET is essential to develop these skills. A systematic approach is required to address the challenges of changing attitudes, skills and values.

The application of "Green Education" principles in the education sector in Azerbaijan is becoming increasingly relevant. This approach is based on the principles of sustainable development and aims to protect the environment, use resources more efficiently, and increase environmental culture among students.

In recent years, the Azerbaijani government and the Ministry of Science and Education have implemented a number of initiatives in the field of green energy and environmental education. Solar panels are being installed in schools, smart systems are being implemented to optimize energy consumption. In addition, steps are being taken to include textbooks and projects dedicated to environmental problems in the curricula.

In the context of globalization, the secondary education system is of great interest in society due to the new way of life and thinking, moral and spiritual culture, socio-cultural uniqueness of behavioral models, and the originality of national-cultural values. In modern conditions, the natural-historical development process begins to transform into a socio-historical process under the influence of subjective factors. Technological, economic, political, social, and cultural factors exert their strong influence over space and time.Globalization tends to make both large and small countries equally vulnerable to new threats. For this reason, the formation of the technological foundations of moral and spiritual values in the era of global changes should always be in the spotlight. Moral and spiritual values benefit from the existing national heritage and the attitude of each nation in the modern era, which it has passed through on its path of development.In short, a culture formed through the existence of cultural heritage has the immunity to protect itself from external influences. In this regard, the formation of the Azerbaijani education system is the result of a long historical process.

The secondary education system in Azerbaijan is an integral part of the general education system, a set of knowledge, skills and habits that have the potential for upbringing and mental development, and that manifest themselves as both a necessary condition and a result of training. It is a specially organized process of managing cognitive activity.Education, in turn, creates the conditions for moving from less knowledge to more knowledge, and even more perfect knowledge. This, in turn, is a systematized form of manifestation of knowledge on the path to achieving truth.Thus, the secondary education system works on the basis of a scientifically determined methodology. This, in turn, is of great importance for the formation of personality, the upbringing of character in students, and the instillation of moral qualities based on national values.

According to experts, "Green Education" in schools not only teaches more responsible use of natural resources, but also makes students more sensitive to climate change and sustainability issues. This will increase the ecological responsibility of society in the future, as well as increase interest in green technologies.

For the widespread adoption of a green approach in education, a number of problems need to be addressed. The material and technical base of some schools in the country is not sufficiently developed to support these initiatives. At the same time, it is important to increase the training of teachers on environmental issues and conduct special training on this topic.

According to statistics, over the past 5 years, more than 20 schools in Azerbaijan have implemented projects in the field of energy efficiency and resource management. The positive effects of these projects are manifested in both financial savings and increased environmental knowledge of students.

Experts believe that increasing cooperation between the public and private sectors, as well as bringing international experience to the country, can play an important role in the development

of green education programs. "Green Education" is an important turning point in the Azerbaijani education system to provide a healthier planet for future generations.

Literature

1. Taylor E.B. Primitive culture. M., 1989.
2. Engels F. Dialectics of Nature. M., 1987. - p. 217.
3. Yanshin A.JI. Man as an object of ecology. 1991. No. 6. - pp. 98-107.
4. French H.F. For clean air /XX century: last 10 years. M.: Progress, 1992. p. 91.

POSITIVE AND NEGATIVE EFFECTS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE LESSONS
ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİNİN MÜSBƏT VƏ MƏNFİ TƏSİRLƏRİ

Müəllim: Svetlana BALAKİŞİYEVA

Azərbaycan, Mingəçevir Dövlət Universiteti, Təhsil fakültəsi
ORCİD İD: https://orcid.org/0000-0003-4886-8856

XÜLASƏ

Müasir dövrdə süni intellektin (Sİ) təhsildə tətbiqi geniş vüsət alır və bu tendensiya humanitar fənlərə, xüsusilə də ədəbiyyat dərslərinə də təsir göstərir. Ədəbiyyat tədrisi tənqidi düşünmə, təxəyyül və analitik bacarıqların inkişafını hədəfləyir. Süni intellekt bu prosesə bir sıra müsbət imkanlar təqdim edir: fərdi öyrənmə imkanlarını artırır, şagirdlərin mətni daha dərindən anlamağına kömək edir, müəllimlərə dərs planlaşdırmada və qiymətləndirmədə dəstək olur. Bununla yanaşı, Sİ vasitəsilə ədəbi təhlillər, xülasələr və interaktiv tədris resursları asanlıqla əldə edilə bilər.

Lakin süni intellektdən istifadə müəyyən mənfi nəticələr də doğura bilər. Şagirdlər hazır cavablara güvəndikcə onların yaradıcılıq və tənqidi təfəkkür bacarıqları zəifləyə bilər. Həmçinin, akademik dürüstlük prinsiplərinin pozulması, süni intellektin bəzən yanlış və ya səthi cavablar verməsi kimi risklər də mövcuddur. Bu səbəbdən Sİ-nin tədris prosesinə inteqrasiyası zamanlı, məqsədyönlü və nəzarətli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Nəticə olaraq süni intellekt ədəbiyyat dərslərində yardımçı vasitə kimi faydalı ola bilər, lakin onun səmərəli istifadəsi üçün pedaqoji yanaşma və etik prinsiplər əsas götürülməlidir.

Açar sözlər: Ədəbiyyat, süni intellekt, mətn, ədəbi təhlil, şagird, müəllim.

SUMMARY

In modern times, the application of artificial intelligence (AI) in education is widespread, and this trend also affects the humanities, especially literature lessons. Literature teaching aims to develop critical thinking, imagination, and analytical skills. Artificial intelligence offers a number of positive opportunities for this process: it increases individual learning opportunities, helps students understand the text more deeply, and supports teachers in lesson planning and assessment. In addition, literary analyses, summaries, and interactive teaching resources can be easily accessed through AI.

However, the use of artificial intelligence can also have some negative consequences. As students rely on ready-made answers, their creativity and critical thinking skills may weaken. There are also risks, such as violating the principles of academic integrity, and artificial intelligence sometimes giving incorrect or superficial answers. For this reason, the integration of AI into the teaching process should be carried out in a timely, purposeful and controlled manner.

In conclusion, artificial intelligence can be useful as an auxiliary tool in literature lessons, but its effective use should be based on a pedagogical approach and ethical principles.

Keywords: Literature, artificial intelligence, text, literary analysis, student, teacher.

GİRİŞ

Müasir dövr texnologiyanın sürətli inkişafı ilə səciyyələnir. Bu inkişafınənmühümnəticələrindənbirisüniintellekt (Sİ) texnologiyalarınıntəhsilsahəsindəgeniştətbiqolunmasıdır.Süniintellekttəkcəelmifənlərdədeyil, humanitarsahələrdə, xüsusilədəədəbiyyatdərslərindədəöztəsirinigöstərməyəbaşlamışdır.Ədəbiyyatdərsləriyalnızmət nioxumaqdeyil, həmdəonutəhliletmək, anlayışlarıdərketmək, fərqliyanaşmalarformalaşdırmaqbaxımındanvacibdir.Süniintellektbuproseslərdəhəmdəstəkola, həmdəmüəyyənmənfinəticələrəsəbəbolabilər.

Bu tezisişindəsüniintellektinədəbiyyatdərslərinətətbiqininhəmmüsbət, həmdəmənfitərəfləritəhliledilmiş, həmçininonungələcəkdətədrisprosesinənecətəsirgöstərəbiləcəyiqeydedilmişdir.

SÜNİ İNTELLEKTİN MÜSBƏT TƏSİRLƏRİ

1. Fərdiöyrənməimkanları.

Süniintellektinənmühümüstünlüklərindənbirifərdiöyrənməyəşəraityaratmasıdır.Ədəbiyyatdərsl ərindəşagirdlərinqavramasəviyyəsifərqliolabilər. Sİ əsaslıplatformalar (məsələn, ChatGPT, Quillionz, Scribe, LitChartsvə s.) fərdiehtiyaclarauyğunməzmuntəqdimedəbilir.Bu isəşagirdinmətnidahadərindənanlamasınavəədəbitəhlilbacarığınıinkişafetdirməsinəyardımedir [1].

2. Ədəbitəhlildədəstək.

Süniintellektmüxtəlifədəbimətnlərinstrukturunu, mövzuvəideyasını, bədiitəsvirvasitələrinitəhliledəbilir.Şagirdlərbuvasitələəsərlərinmüxtəlifbaxışbucaqlarındanan alizinigörərəköztənqididüşüncələriniinkişafetdirəbilərlər.Məsələn, süniintellekt "Əlivə Nino" romanındamillikimlikmövzusunumüxtəlifistiqamətlərdənizahedəbilər.

3. Vaxtvəresurslarınsəmərəliistifadəsi.

Müəllimlərüçündərsplanlarınınhazırlanması, testlərinvətapşırıqlarınyaradılmasızamanalır.Süniintellektbuişləriavtomatlaşdıravəmüəlliməda haçoxyaradıcıprosesəfokuslanmaqimkanıyaradabilər.Eynizamanda, şagirdlərüçünqısaxülasələr, izahlılüğətlərvəyainteraktivtapşırıqlartəqdimediləbilər[3].

SÜNİ İNTELLEKTİN MƏNFİ TƏSİRLƏRİ

1. Yaradıcılığınzəifləməsi.

Ədəbiyyatdərslərininəsasməqsədlərindənbirişagirdlərinyaradıcılıqqabiliyyətiniinkişafetdirmək dir.Lakinsüniintellektdənçoxistifadəedildikdəşagirdlərözfikirləriniformalaşdırmaqəvəzinətexn ologiyanınverdiyihazırcavablaragüvənəbilərlər.Bu, tənqididüşünməvəyazılıifadəbacarıqlarınızəiflədəbilər.

2. Məlumatlarınetibarlılığıproblemi.

Süniintellektbəzənyanlışvəyakontekstdənuzaqcavablartəqdimedəbilər.Ədəbiyyatdərslərindəisə yanlıştəhlilvəyaməlumatlarşagirdinəsərisəhvanlamasınasəbəbolabilər. Bu səbəbdən, müəllimnəzarətiolmadan Sİ-dənistifadərisklidir [4].

3. Əxlaqivəmüəlliflikməsələləri.

Süniintellektləyazılmışessevəyatəhlilyazılarıakademikdürüstlükprinsiplərinipozabilər.Şagirdlərbuvasitəiləözişlərivəzinəsüniintellektintəqdimetdiyiməhsullardanistifadəetdikdə, bu, müəlliflikhüquqlarıvəetikqaydalarbaxımındanproblemlərəyolaçır.

Süniintellektinədəbiyyatdərslərinətətbiqimüasirtəhsilsistemindəyeniimkanlaraçır.Fərdiöyrənməyədəstək, sürətliresursyaradılması, dərsmateriallarınınfərqliformatlardatəqdimolunmasıbutexnologiyanınmühümüstünlükləridir.Lakinbuimkanlarlayanaşı, süniintellektdən sui-istifadə, yaradıcılığınazalmasıvəakademikdürüstlükməsələləridədiqqətlənəzərəalınmalıdır [2].

Bu mövzuyauyğunnümunəolaraqCəlilMəmmədquluzadənin “Poçtqutusu” hekayəsiniizahedək.Əsərtəhlilinümunəsi: "Poçtqutusu" – süniintellektləyanaşmanıntəsirləri.

CəlilMəmmədquluzadənin “Poçtqutusu” hekayəsicəmiyyətinmaarifsizliyi, savadsızlıqvətexnolojiyeniliklərəqarşıetimadsızmünasibətmövzusunuözündəaksetdirir.Bu əsərinsüniintellektvasitəsilətəhlilibirsıramüsbətimkanlaryaradır.

Müsbəttərəf:Süniintellektəsərintarixivəsosialkontekstinişagirdəaydınşəkildəizahedə, bədiitəsvirvasitələrinimüəyyənedəvəhekayədəkisatiriküslubuaçıqşəkildətəhliledəbilər. Məsələn, Sİ hekayədəkipoçtqutusununsimvolikmənadaşıdığını – xalqınyeniliyəqarşıqorxusununrəmziolduğunugöstərəbilər.Bu isəşagirdinəsəridahadərindənanlamasınaşəraityaradır.

Mənfitərəf:Lakin Sİ vasitəsiləhazırtəhlillərəgüvənənşagirdözmüşahidəvənəticələriniformalaşdırmaqəvəzinəasanyoladüşünmədənnəticəəldəedəbilər. Bu, tənqidiyanaşmavəmətnləfərdiəlaqəninzəifləməsinəsəbəbolabilər. Əlavəolaraqbəzinüanslar – məsələn, müəllifindilindəkiincəistehzavəmillikontekst – texnologiyatərəfindən tam düzgünizaholunmayabilər.

Bu təhlilgöstərirki, süniintellektədəbiəsərlərinanlaşılmasınıasanlaşdırabilər, lakin o, müəllimnəzarətiolmadanyaradıcıtəhlilinyerini tam əvəzedəbilməz.

Ədəbiyyatdərslərindəsüniintellektdənsəmərəliistifadəüçünaşağıdakıtəkliflərirəlisürüləbilər:

-Müəllimlərüçünsüniintellektalətləriüzrətəlimlərintəşkili;

-Şagirdlərəsüniintellektinköməkçivasitəkimitəqdimolunmasıvəonunəsasfunksiyalarınınizahı;

-Akademikdürüstlükqaydalarıiləbağlımaarifləndiricifəaliyyətlərinkeçirilməsi;

-Sİ-ninverdiyicavablarınmüəllimtərəfindənyoxlanılmasıvətəhliledilməsi [5].

NƏTİCƏ

Ədəbiyyatkimihumanitarfənlərdəbeləsüniintellektintətbiqitəhsildəyenilikçivəeffektivyanaşmalardanbiridir.Əsasməsələondandüzgünistifadəetmək, texnologiyanıməqsədəuyğunformadatədrisəinteqrasiyaetməkdir.Yalnızbuhaldasüniintellekttəhsildəmüsbətnəticələrəsəbəbolabilərvəgələcəknəsillərinədəbitəfəkkürününinkişafınatöhfəverəbilər.

Ədəbiyyat:

1.Abdullayeva M. (2022). Təhsildərəqəmsallaşmavəsüniintellekttexnologiyalarınıntətbiqi.Bakı: TəhsilNəşriyyatı.

2.Hüseynov R. (2021). “Ədəbiyyatdərslərindəinformasiyatexnologiyalarınınrolu.”Azərbaycanməktəbi, №3, s. 48–54.

3.Əliyeva N. (2023). “Süniintellektintədrisprosesinətəsiri: çağırışlarvəimkanlar.” Elm vəTəhsil, №1, s. 25–31.

4.AzərbaycanRespublikasınınTəhsilNazirliyi (2023). Rəqəmsaltəhsilininkişafstrategiyası – 2030.Bakı: TəhsilNazirliyinəşri.

5.Qurbanov V. (2020). Müasirtədrismetodlarıvətexnologiyaları.Bakı: Elm vəTəhsil.

THE SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF CONTINUITY

VARİSLİYİN ELMİ-PEDAQOJİ VƏ PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ

DOSENT, PEDAQOGİKA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU PƏRİ PAŞAYEVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

ORCİD: 0000-0002-8332-3387

ÖZET

VARİSLİĞİN BİLİMSEL-PEDAGOJİK VE PSİKOLOJİK MAHİYETİ

İlkokullarda morfolojik kuralların öğrenilmesinin psikolojik temellerini bilmeden ve psikolojik gereksinimleri dikkate almadan başarı elde etmek mümkün değildir. Bunun için öncelikle dilin ve konuşmanın psikolojik açıdan açıklanmasına başvurmak, gramatik kavramların kavranma mekanizmasını tanımak gerekir. Konuşma, düşünceyle organik bir şekilde bağlantılıdır. Öğrenci bir problemle karşılaştığında istemeden de olsa konuşmaya başvurur. Öğrencilerde düşünme biçimleri (hüküm verme, akıl yürütme) zamanla oluşur ve belli bir seviyeye ulaşır. Aynı zamanda düşünsel süreçlerde (analiz, sentez, genelleme, karşılaştırma vb.) belirgin şekilde kendini gösterir.

İnsanın düşünsel etkinliği yalnızca kalıtsal bilişle değil, aynı zamanda konuşmayla olan karşılıklı ilişkisi açısından da büyük önem taşır. Çocukların konuşma becerilerinin gelişimi, onların eğitime başladıkları ilk dönemden itibaren odak noktası olur. Bu dönemde çocuklar ana dillerinin çoğu ses ve kelimelerini doğru telaffuz etmeye çalışır, kelime hazinelerini önemli ölçüde genişletirler. İletişim sırasında konuşmanın ifade gücüne, hızına, temposuna ve tonlamasına dikkat etmeye özen gösterirler. Gözlemler ve deneyimler göstermektedir ki, okulda tüm eğitim ve öğretim sürecinin başarısı büyük ölçüde öğrencinin ana dilini öğrenme başarısına bağlıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, kelime hazinesinin zenginleşmesi ve iletişim alanının genişlemesi, dilin gramatik yapısının öğrenildiği anlamına gelmez. Okula hazırlık dönemi, taklidin ön planda olduğu bir dönemdir. Ancak okul eğitimi sayesinde dile bilinçli bir yaklaşım oluşmaya başlar. S.P. Juykov şöyle yazar: “Ana dili” derslerinde öğrencinin düşüncesini geliştirmek birinci derecede öneme sahiptir. Zamanında K.D.Uşinski demiştir ki, “Kim öğrencinin dil yeteneğini geliştirmek istiyorsa, önce düşünme ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmelidir.”

Morfolojik kavramların gerçek dünyada karşılığı vardır. Bu karşılık, öğrencinin dili, konuşması, düşüncesi ve diğer bilişsel süreçlerinin zihinsel özelliklerini içerir. Düşünceyle organik bağ kuran dili öğrenen çocuk, insanlarla iletişim kurmak, fikir alışverişinde bulunmak ve çevresini anlamak için güçlü bir araç elde etmiş olur.

Anahtar kelimeler: ilkokul, konuşma, düşünce, kelime hazinesi, morfolojik kavram.

ABSTRACT

Success cannot be achieved in teaching morphological rules in primary school without understanding their psychological foundations and taking psychological requirements into account. To achieve this, one must first refer to the psychological aspects of language and

speech, and understand the mechanisms by which grammatical concepts are comprehended. Speech is organically connected with thought. When a student faces a problem, they inevitably turn to speech. As students' thinking abilities (judgment, reasoning) gradually form and reach a certain level, they also manifest clearly in mental processes such as analysis, synthesis, generalization, and comparison.

For human cognitive activity, the relationship between speech and inherited cognition plays a vital role. The development of children's speech skills is prioritized from the beginning of their formal education. During this stage, they practice the correct pronunciation of most sounds and words of their native language and significantly expand their vocabulary. In communication, they strive to control expressiveness, speed, tempo, and intonation of speech. Observations and experiences show that the success of all educational and upbringing work in schools largely depends on students' success in learning their mother tongue. It should also be noted that vocabulary enrichment and the expansion of communication skills do not equate to mastering the grammatical structure of the language. The preschool period is dominated by imitation. Only in the context of school education does a conscious attitude toward language begin to form. As S.P. Zhuykov wrote, "Developing students' thinking in 'mother tongue' classes is of primary importance." Likewise, K.D. Ushinsky once stated, "Anyone who wishes to develop a student's linguistic ability must first develop their capacity for reasoning and thinking."

Morphological concepts have real referents in reality. These referents include the mental characteristics of the student's language, speech, thinking, and other cognitive processes. By acquiring a language that is organically connected with thought, the child gains a powerful tool to communicate with others, exchange ideas, and understand the surrounding world.

Keywords: primary school, speech, thinking, vocabulary, morphological concept.

VARİSLİYİN ELMİ-PEDAQOJİ VƏ PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ

İbtidai siniflərdə morfoloji qaydaların öyrənilməsinin psixoloji əsaslarını bilmədən, pisixoloji tələbləri nəzərə almadan müvəffəqiyyət əldə etmək olmaz. Bunun üçün birinci növbədə dilin, nitqin pisixoloji aspektdən izahına müraciət etmək, qramatik anlayışların dərk olunma mexanizminə bələd olmaq lazımdır. Nitq təfəkkürlə üzvü surətdə əlaqədardır. Şagird problem qarşısında durarkən istər- istəməz nitqə müraciət edir. Şagirdlərdə tədricən təfəkkürün formaları (hökmlər, əqli nəticə) təşəkkül edib müəyyən səviyyəyə çatmaqla yanaşı, fikri proseslərdə (təhlil, tərkib, ümumiləşdirmə müqayisə etmə və s.) özlərini qabarıq şəkildə göstərir.

İnsanın fikri fəaliyyəti üçün onun yalnız irsi idrakla deyil, eyni zamanda nitqlə də qarşıqlı əlaqəsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Uşaqların nitq bacarıqlarının inkişafı onların təlimə başladığı dövrdən diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu dövrdə onlar ana dilinin əksər səs və sözlərinin düzgün tələffüzü üzrə məşq edir, lüğət ehtiyatlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirirlər. Ünsiyyət zamanı nitqin ifadəliyinə, sürətinə, tempinə, intonatsiyasına nəzarət etməyə can atırlar. Müşahidə və təcrübələr göstərir ki, məktəbdə bütün təlim və tərbiyə işinin uğuru şagirdin ana dilini öyrənməsindəki müvəfəqiyyətindən çox asılıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, lüğət ehtiyatının zənginləşməsi, ünsiyyət sferasının genişlənməsi dilin qrammatik quruluşunun mənimsənilməsi demək deyildir. Məktəbə hazırlıq dövrü imitasiyanın üstünlük təşkil etdiyi dövrdür. Yalnız məktəb təlimi fonunda dillə şüurlu münasibətin yaranması başlayır. S.P.Juykov yazır: "Ana" dili dərslərində məktəblinin təfəkkürünü inkişaf etdirmək birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir . Vaxtilə K.D.Uşinski demişdir ki, kim şagirdin dil qabiliyyətini inkişaf etdirmək istəyir o, birinci növbədə öncə mühakimə yürütmək, düşünmək qabiliyyətini inkişaf etdirməlidir [1, 39].

Morfoloji anlayışların real gerçəklikdə öz predmeti vardır.Bu predmeti fəaliyyətdə olan, şagirdin dili, nitqi, təfəkkürü və digər idrak proseslərinin psixi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Təfəkkürlə üzvi surətdə bağlı olan dilə yiyələnməklə uşaq insanlarla ünsiyyət saxlamaq, fikir mübadiləsi etmək, ətraf aləmi başa düşmək, dərk etmək üçün güclü silah əldə etmiş olur.

Giriş. Morfoloji qaydaların öyrədilməsi təlimin birinci ilindən təcrübi şəkildə həyata keçirilir. Birinci sinifdə ad, əlamət, hərəkət bildirən sözlər üzərində əməliyyat aparmaq bacarığına yiyələnən şagird tədricən morfoloji qaydaları öyrənməyə hazırlanır. Belə söz əşyanın adını, əlamətini, hərəkətini, vəziyyətini və s. işarə edir. Bu mərhələdə şagirdlər əşya, söz arasındakı fərqi görə bilmirlər. Onların şüurunda forma ilə məzmun, leksika ilə qrammatika arasında ziddiyyət yaranır. Söz özünün leksik və qrammatik mənanın vəhdəti kimi təqdim edir. Söz əşyanın arxasında duran əlaqəli ümumiləşdirməyə xidmət edir. Söz şagirdə imkan verir ki, əşyanın ən mühüm əlamətlərini müəyyənləşdirsin və onları müəyyən kateqoriyaya daxil edə bilər. Ona görə də hər söz bir tərəfdən ümumiləşdirir, digər tərəfdən hər hansı əşyanın keyfiyyətin, xassənin və ya münasibətin, həmçinin insan şüurunda yaranan başqa anlayışların, bir sözlə, varlığın fərdiləşmiş, konkretləşdirilmiş adını bildirir. Sözə yiyələnmə mənaya yiyələnmə deməkdir. Dilə yiyələnməklə insan təkcə sözlərin leksik məna sistemini mənimsəmir, həm də qrammatik vahidlərin funksiyasını mənimsəyir. Sözlərin qrammatik cəhətdən dərk olunması o zaman baş verir ki, şagird ad, əlamət, hərəkət, say və s. bildirən sözləri fərqləndirə bilsin. Belə bir vəziyyət yalnız duyğu, qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül kimi idrak proseslərinin müəyyən inkişaf həddinin yarandığı dövrə təsadüf edir. Məlumdur ki, monoloji anlayışlar təfəkkürün məhsulu, söz isə bunların maddi qabığıdır. Unutmaq olmaz ki, "... İbtidai məktəb şagirdlərinin təfəkkürü konkretdir və buna görə də hər bir sözün arxasında real əşyanı görməyə böyük ehtiyac vardır" [2, 60].

Əsas hissə. Kiçik məktəblilərdə əyani – obrazlı təfəkkürün üstün mövqeyi təlimdə natural və ya simvolik əyaniliyin istifadəsini zəruri edir. Bu mənada müəllimin söz vasitəsilə şagirdlərin şüurunda yaranmış olduğu canlı sürət əyaniliyi əvəz edir. [3, 62].

Morfoloji anlayışlar dildə obyektiv olaraq mövcud olan morfologiyaya aid biliklər sisteminin ümumiləşdirilmiş şəkildə inkişafıdır. Morfoloji anlayışların tərkibi dil hadisələrinin mühüm əlamətlərinin və məfhumların vəhdətidir. Həmçinin dil qaydalarının özü ilə intellektual fəaliyyətinin silahıdır. Qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül kimi idrak proseslərinin yüksək inkişaf səviyyəli dil materialları, dil qaydaları ilə əldə edilən informasiyalara əsaslanır. Nitq hissələri ümumiləşmiş biliklər sistemi olduğu ücün mənimsəmə mexanizmi nisbətən çətindir. Təfəkkür nitqlə üzvi surətdə əlaqədardır, çünki obyektiv aləmin inkişafı olan məfhumla sözlərlə ifadə olunur, bu halda təfəkkür nitq vasitəsilə həyata keçirilir. Söz maddi cisim və hadisələrlə ümumiləşmiş şəkildə ifadə edən siqnallardır.

Müəllimlər əksər hallarda şagirdləri sözləri müəyyən mənaya malik olan vahid kimi qavramağa, bu mənanın bir qrup sözə aid olduğu və xüsusi forma kəsb etdiyini dərk etməyə, sözün forması ilə qrammatik mənası arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməyə yönəltmirlər. Başqa sözlə, şagirdlərdə sözlərə "Linqvistik münasibətin" formalaşması qayğısına qalmırlar.

Ona görə də I sinifdən etibarən nitq inkişafı prosesində sözlərin leksik va qrammatik mənasının mənimsənilməsi qayğısına qalması vacibdir. Şagirdlərdə dilə maraq oyadıldıqda onlar dil faktlarından çıxış etməklə deyil, nəzəri məlumatlardakı dil faktoruna doğru getməklə daha təbii və öz mühütinə uyğun yol tutmuş olurlar. Elmin öyrənilməsinin əsasında maraq durur və bu maraq həyatı bacarıqlara inteqrasiya olunmalıdır. Biliklərin real həyat hadisələri ilə əlaqəli mənimsənilməsi təhsilin öncül prinsiplərindən biridir. Məşhur psixoloq A.Q.Kovalyov şəxsi maraqdan danşarkən yazır ki, ola bilər ki, maraq obyektin hissi cəlbedici qüvvəsi ilə qeyri-şüuri,

kortəbii olaraq formalaşıb, sonra həyati mahiyyəti şüurlu surətdə dərk etməyə yönəltsin [4, 101].

D.N.Boqoyavlenski yazırdı: "Uşağın nitq təcrübəsi yeni biliklərin qazanılmasına heç də biganə qalmır, əksinə hər hansı bir yeni biliyin qavranılmasına təsir (müsbət və ya mənfi) göstərir" [5, 193]. Məktəb təliminin məqsədi nisbətən qısa müddətdə bilik, bacarıq vermək, onun təfəkküründü fəallaşdırmaq idrak sahəsini qaydaya salıb möhkəmləndirmək, dilini leksik va qrammatik məna yüklü yeni söz formaları ilə zənginləşdirməkdən ibarət olmalıdır. Şagirdlərin ana dilində lüğət ehtiyatının rabitəli nitqinin artırılması, inkişaf etdirilməsi məsələləri klassik pedaqoqların (Y.A,Komenski və b.), rus mütəffəkirlərinin (K.D.Uşinski, V.F.Odeyevski, F.İ.Ruslayev və b.), Azərbaycanın metodik alimlərinin (Y.Kərimov Ə.Əfəndizadə, K.Kərimov, A.Rəhimov, İ.Bayramov, S.Məmmədov, P.Paşayeva va b.) diqqətini cəlb etmiş, onlar öz əsərlərində nitq inkişafı ilə bağlı faydalı fikirlər söyləmişlər.

Nitqdə digər psixoloji xüsusiyyətlər kimi insanda uzun muddətli təmkinlərlə avtomatlaşdırma nəticəsində yaranmışdır. Bəs nitqin qurulmasında maraqlı biliklərin rolu varmı? 1930-1932-ci illərdə orta məktəbdə ana dili fənninin məzmununa qrammatik materiallar daxil edilmirdi. Bu dövrdə bir sıra dilçi, metodist və müəllimlər təxminən yarım əsr əvvəl anti qramatiklərin fikirlərini müxtəlif variantlarda təkrar edirdilər. Onlar nitq və qrammatik vərdişlərə tam mexaniki yanaşırdılar. Bu fikri məqbul saymadığımız kimi hazırda kurikulum islahatının məktəblərdə dönmədən həyata keçirildiyi müasir mərhələdə islahatı yanlış dərk edənlər biliyə, bacarığa yox, təkcə bacarığa üstünlük verməsini vurğulayır belə də şərh edirlər. Lakin ana dili üzrə fənn kurikulumunda dönə-dönə qeyd olunur ki, "....Dilin qrammatik quruluşu ilə bağlı zəruri biliklərin yığcam, sadə, aydın qaydalar və şərtlər formasında şagirdlərə çatdırılmasını təmin edir [6, 18].

Yazıda da, şifahi nitqdə də belədir. Biz düzgün danışmaq və yazmaq qaydalarını şüurlu surətdə öyrənirik, lakin uzunmüddətli təmirlərdən sonra hərf ücün, söz ücün, cümlə ücün fikirləşirik. N.Kəpənkin, A.Tekoqov və xüsusilə A.M.Peşkovski orfoqrafiya təlimini qramatika ilə bağlamağı zəruri sayırdılar. A.M Peşkovski yazırdı: "Mənim son olaraq gəldiyim məsələdə orfeqrafiya təlimində qrammatika təlimi tam zəruridir" [7,12].

Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, şagiırdlərin yiyələndikləri bilik, bacarıq və vərdişlərə tam bələdləşmə əsası yaradılmadan onlar bu lazımi müvəfəqiyyət qazana bilməzlər. Bilik və bacarıqlara yiyələnmək sənədləşmənin əsasını, hər şeydən əvvəl, şagirdlərin hansı materialı necə və nə üçün öyrənmələri barədə ilkin məlumatların əldə etmələrindən başlayır. Bu cür bələdləşmə təkcə işin düzgün yerinə yetirilməsi təmin etmir eyni zamanda onun iradlarının mümkün yollardan ən səmərəlisini seçməyə imkan verir. İbtidai siniflərdə morfoloji anlayışların öyrənilməsinin psixoloji əsaslarından danışarkən unutmaq olmaz ki, kiçik məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri bilik səviyyələri bu dövrdə morfoloji anlayışların mənimsənilməsində özünə məxsus nəzərə alınmalıdır.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, birinci sinifdən başlayaraq ad, əlamət, hərəkət bildirən sözləri öyrənərkən təlim metoda problematik elementləri daxil etmək mümkündür. Belə ki, hərəkətin adını bildirən sözlər (feli) əşyanın adını bildirən sözlərdən (isimlərdən) fərqlənir. Ad bildirən sözlər (isimlər) konkret əşya ilə bağlı olduğuna görə dərk olunması nisbətən asandırsa, hərəkətin adını bildirən sözlərdə mücərrədlik özünü göstərir. Bu mücərrədlik konkret əşya ilə əlaqələndirdikdə şagirdin idrak imkanlarına uyğunlaşır. Morfoloji anlayışların bir-biri ilə əlaqəli müqayisəli qavranılması mənimsəmənin keyfiyyətini yüksəldir. Odur ki, morfoloji anlayışların öyrədilməsi üçün ümumiləşdirmənin aparılması ilə yanaşı fərqləndirmənin də aparılmasına nitq hissələrinin oxşar və fərqli cəhətlərin qavranılmasına ciddi yanaşılmalıdır.

Morfoloji anlayışlara ilkin mərhələdə praktik yol verilərsə, sinifdən-sinifə keçdikdən nəzəri əsaslarının öyrədilməsinə üstünlük verilir. İbtidai siniflərdə morfoloji anlayışların öyrədilməsi əsasən induktiv və deduktiv həyata keçirilir. Birinci halda şagird tək-tək şeyləri, hadisələri, faktları öyrənir, bu halda tərif və qaydalar faktlar üzərində aparılan müşahidələrdən çıxarılır, xüsusidən ümumiyə doğru gedir. Məsələn, şagird əvvəlcə kim, nə, hara sualına cavab verən sözlər üzərində əməliyyat aparır, onları öncə qruplaşdırır sonra ümumiləşdirici nəticəyə gəlir. "Kim" "nə" "hara" sualına cavab verən sözlər varlığın adını bildirir. Varlığın adını bildirən sözlərə isim deyilir. III–IV siniflərdə isə daha geniş ümumiləşdirmələr aparılır.

Analiz, sintez, mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə və induksiya kimi deduksiya da elmi idrakın metodlarından biridir. Deduksiya ümumidən xüsusiyə, tərifdən ayrı-ayrı faktlara doğru getmək tələb edir. Məsələn əvvəlcə məsdərin tərifi verilir: "zaman, şəxs və kəmiyyət bildirən fellər məsdər adlanır", sonra oxumaq yazmaq və s. misallar gətirilir, məsdərin sualı (nə etmək?), şəkilçiləri (-maq,-mək) izah edilir, tərif başa salınır.

Şagirdlərin isim, sifet, fel haqqında anlayışlara yiyələnməsi üçün sözlərin qrammatik mənalarının fərqləndirilməsi və sözlərə sualların verməsi üzrə, suallara görə sözlərin qruplaşması üzrə iş aparılmalıdır. Belə məqsədyönlü iş şagirdlərin tədricən "nitq hissələri" anlayışını mənimsəməyə yönəldir. Morfoloji anlayışlar özündə dil hadisələrini birləşdirir. Morfoloji anlayışlara yiyələnərkən şagirdlər söz və onun formaları üzrə əməliyyat aparır, sözləri leksik məna, morfoloji forma və sintatik funksiyasına görə qruplaşması haqqında məlumat əldə edirlər. Morfologiyaya aid biliklərə yiyələnmək şagirdlərin inkişafına, onlarda nitq və təfəkkürün formalaşmasına, morfoloji anlayışları bir-birindən fərqləndirmək bacarığının inkişafına kömək edir.

Morfoloji qaydaların tədrisi prosesində bir-birinə müəyyən cəhətdən oxşar morfoloji anlayış və məfhumların öyrədilməsi zamanı interferensiya hadisəsi baş verir, bu mənimsəməyə həm mənfi, həm müsbət təsir göstərə bilir. İnterferensiya müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə eyni və oxşar məhfum, yaxud anlayışların qruplaşması, uyğunlaşması və qarşılaşması kimi anlaşılmalıdır. Morfoloji qaydaların öyənilməsi psixoloji əsasında diqqəti çəkən əsas məsələlərdən biri idrak prosesinə mane ola biləcək faktları, əmlləri müəyyənləşdirməyə onların zərərli nəticələrini aradan qaldırmağa nail olmaqdır. Bunun üçün hadisənin mahiyyətindən əvvəl onun baş vermə şəraitini, səbəblərini araşdırmaq lazım gəlir. İstər interferensiya, istərsə də vərdişlərin köçürülməsi eyni şəraitdə eyni səbəbdən törəyir. Bu iki nəticə müəyyən cəhətdən oxşar anlayış, vərdiş və elmi məlumatların qarşılaşması, uyğunlaşması şəraitində törəyir, Hətta eyni şəraitdə təlimin qurulmasından asılı olaraq, bu oxşarların qarşılaşması həm müsbət, həm də mənfi təsir edə bildiyi halda, bu iki nəticəni parçalayıb ayrı-ayrı hadisə kimi tətbiq etmək fayda verə bilməz.

Prof. M.Həmzəyev haqlı olaraq, interfersiya qanununu ana dili təliminə şamil edir. Bunun təlim prosesinə xüsusi diqqət yetirir [5, 209]. Prof. B.Əhmədov "Vərdişlərin interfersiyası anlayışı haqqında" adlı məruzənin tezislərində təlim prosesində interferensiya hadisələrinə yalnız mənfi hal kimi yanaşan psixoloq və metodistləri tənqid edərək dilin nəzəri məsələlərinin öyrədilməsində interferenasiyanın müsbət rolunu qeyd edir. Prof. B.Əhmədovun fikirləri elmi zəmində müsbət qiymətləndirilsədə, təcrübədə özünü tam doğrultmur. Şagirdlərin qavramasındakı fərdi fərqlər har zaman özünü qabarıq şəkildə biruzə verir. Morfoloji anlayışların mənimsənilməsi iki əsas amillə bağlıdır. Bunlardan biri təqdim olunan anlayışın əsas əlamətlərinin hərtərəfli açılması, verilən çalışmaların anlayışı dəqiq xarakterizə etməyə imkan verməsidir. Digər amil isə müəllimin həmin anlayışın düzgün şatdırmaq üsuludur. Çünki, ayrı-ayrı morfoloji anlayışlar dəqiq şəkildə açıldıqda onların yalnız bir əlaməti deyil,

mümkün olan əsas əlamətləri şagirdlərə çatdırıldıqda mənimsəmə işi asanlaşır, şagirdlər həmin anlayış haqqında daha şüurlu, dəqiq məlumatlar əldə edirlər.

Morfloji anlayışların başa düşülməsi, mənimsənilməsi, onun nitq praktikasında şüurlu tətbiqini təmin edir. Morfoloji anlayışların mənimsənilməsində müvəffəqiyyətin bir cəhəti təlim materialının məzmununun şagirdlərin unikal səviyyəsinə uyğun seçilməsidirsə, digər cəhət bu prosesdə fəaliyyətinin metodik sərişləsinin düzgün istiqamətləndirilməsidir. Morfoloji qaydaların tədrisi şagirdlərin idrak sferasını fəallaşdıran, bilik və bacarıqların mənimsənilməsi prosesində analiz, sintez, müqayisə, qruplaşdırma, sistemləşdirmə, izah, sübut, fakt kimi məntiqi təfəkkür priyomlarından istifadə olunur, bu zaman morfoloji qaydalar böyük təlim əhəmiyyəti kəsb edir. Şagirdlərin fəal əqli işi həm yeni materialların izahında, həm də müstəqil işin icrasında təmin olunmaqla, fərdi fərqli cəhətlərdə nəzərə alınır. Şagird biliyi nə qədər fəal və müstəqil əldə etsə, qazanılmış bu bilik bir o qədər də düşünülmüş və möhkəm olur. Kurikulum təliminin yeni pedaqoji təfəkkürə istinad edən fərdi interaktiv dərs anlayışı idrak fazalarına görə yönəltmə, düşünmə və dərketmə mərhələlərini özündə əks etdirir.

D.N.Budaqov yazırdı ki, düşünmək biliklər üzərində fəal əməliyyat prosesidir. Dil tədrisinin əsas nöqsanı ondan ibarətdir ki, alınan biliklərdən heç cür əməlli şəkildə istifadə olunmurdu və onlar (biliklər) şagirdin hafizəsində ölü bir yük kimi qalırdı [8, 187]. Morfoloji qaydaların tədrisi qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri şagirdlərin inkişaf etdirilməsidir. Morfoloji qaydaların tədrisi şagirdlərin dilə, nitqə, morfologiyaya aid biliklərə şüurlu münasibət bəsləmələrini təmin etməklə, onların təfəkkürünün inkişafı üçün zəruridir, çünki qrammatik məfhum və anlayışların mənimsənilməsi idrakın fəallığı sayəsində mümkündür. Təfəkkür prosesləri öyrənilən morfoloji qaydaların oxşar va fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməklə öyrənilən morfoloji anlayışın spesifik mahiyyətini üzə çıxarır.

Təcrübə göstərir ki, morfoloji qaydalar əlaqəli şəkildə öyrənildikdə daha çox müvəffəqiyyət qazanılır. Bundan basqa, morfoloji qaydaların tədrisi idrak fəaliyyətini qüvvətləndirir, şagirdlərdə dilə həssas münasibət tərbiyə edir. Bu zəmində şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür növləri fərdi fərqlərlə inkişaf edir. Sinif şagirdlərinin bəziləri sözlərə, anlayışlara, məfhumlara birtərəfli yanaşırlar. Onlar bəzən sözün mənasına, bəzən formal cəhətinə daha çox diqqət yetirir və hər hansı bir tərəfə üstünlük verirlər. Onlar formaca eyni, mənaca müxtəlif olan sözləri (sinonimləri) qarışdırdıqları kimi, azca oxşarlığı olan morfoloji qayda və anlayışları da bəzən eyniləşdirir (məsələn, sifətlə tərzi-hərəkət zərfini, isimlə əvəzliyi və s.). Şagird yeni eşitdiyi məlumatda əvvəlcədən öyrəndiyinin müəyyən cəhətini tapan kimi (bu cəhət əsas cəhət olmasa belə) bunları eyniləşdirir və nəticədə köhnə biliyin hesabına yenini dəqiq öyrənmək əvəzinə dolaşıqlıq yaradır, yenini öyrənməsi bir kənara, əvvəlcədən qazanılmış biliklərini də şübhə altına almış olur. Bu hadisənin psixoloji əsası vardır.

Nəzəri, psixoloji və metodik ədəbiyyatda morfoloji qaydaların nitq hissələrinin öyrənilməsində inteqrasiyanın nəzərə alınması məsələsinə az toxunulmuşdur. Bu sahədə olan boşluqlar nitq hissələrinin cümlə, mətn daxillndə öyrənilməsinin səmərəliyini əsaslandırmaqla həll oluna bilər. Şagirdin qavrama imkanları fərdi fərqlərlə müşaiyət olunur. Araşdırmalar göstərir ki, lap qədimlərdən hər hansı bir söz və ya ifadə cümləni bildirmişdir. Yəni, ilk dövrlərdə sözlər (nitq hissələri) cümlədə heç bir dəyişikliyə uğramadan işlənmişdir. Cümlədə olan sözlər qrammatik cəhətdən bir-biri ilə əlaqədar olmamışdır, lakin illər keçdikcə insan nitqini də cilalamışdır. Deməli, morfoloji qaydaların qavranılması cümlə daxilində daha asan və təbiidir.

Dildə əsas nitq hissələri və əsas nitq hissələrindən köməkçi nitq hissələri və şəkilçilər müəyyən qanunauyğun inkişaf nəticəsində əmələ gəlmişdir. İnsan fəaliyyəti ilə bağlı olan bu proses mürəkkəbləşdikcə insan təkəbbürü də kamilləşmişdir. Daha doğrusu, qrammatika müəyyən əlamətlər vasitəsilə hərəkət və ya halın baş verdiyi zamanı qrammatik cəhətdən dəqiqləşdirir.

Bu problemə aid axtarışlar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verdi. Müşahidələr göstərdi ki, morfoloji qaydaların mənimsənilməsi idrak fəaliyyətinin inkişafını təmin edir, həmçinin idrak fəaliyyətinin inkişafı morfoloji anlayışların dərk olunmasını asanlaşdırır.

İbtidai sinif şagirdlərinin morfoloji anlayışların qavraması, dərketməsi onların təhlil-tərtib, müqayisə etmə, qruplaşdırma, sistemləşdirmə, təsnifetmə bacarıqlarına yiyələnmələrinə səbəb olur. Morfoloji qaydaların öyrədilməsi yüksək ümumiləşdirmə bacarıqlarının formalaşmasını tələb edir. Ona görə də, nitq hissələrinin təhlili bacarığına yiyələnmiş şagird dil faktları üzərində əməliyyat apara bilir, morfoloji qaydaların nitq praktikasında rolunu qiymətləndirməyi bacarır.

Morfoloji anlayışların qavranılması, dərk olunması şagirdlərin dil normalarına yiyələnmə və dil materiallarından daha şüurlu istifadə bacarıqlarına gətirib çıxarır. Onlar nitqimizi təşkil edən sözlərin leksik və qrammatik təbiəti haqqında biliklərə yiyələnirlər. Həmçinin şagirdlərin nitqi mənimsənilmiş nitq hissələrini təşkil edən sözlər hesabına zənginləşir, həmin sözlərlə əməliyyat aparmaq bacarığı formalaşır. [9, 13-14]

Nəticə. Müşahidələr göstərir ki, ibtidai sinif şagirdlərinin morfoloji qaydaları qavramaları müxtəlif səviyyəli çətinliklərlə müşaiyət olunur. Bəzi şagirdlər kök morfem, şəkilçi morfem, nitq hissələri üzrə anlayışları tez mənimsəyə bildikləri halda, bəziləri ciddi çətinlik çəkirlər. Bu zaman nitq bacarıqlarının inkişafına yönələn fəal-interaktiv təlim üsullarından istifadə etməklə, hər bir sözün-nitq vahidinin leksik və qrammatik məna vəhdətinin birgə tədqiqi və təhlili qabiliyyətinin formalaşdırılması əsas götürülür. Bu da hər nitq hissəsinə aid sözlərin cümlə daxilində təqdim edilməsi, mətndə işlədilməsi və təqdimatların hazırlanması yolu ilə həyata keçirilir. Deyilənləri yekunlaşdırıb belə söyləyə bilərik ki, morfoloji qaydaların öyrədilməsi idrak proseslərinin inkişafına istinad olunmaqla, şagirdlərin real nitq bacarıqlarına əsaslanmaqla həyata keçirilə bilər.

Bu o deməkdir ki, şagirdlər əvvəllər nitqlərində mövcud olan sözlərin leksik mənalarından yararlanırdılarsa, indi onlar sözün yüksək ümumiləşdirmə funksiyasını, qrammatik mənasını dərk etməyə başlayırlar. Bu mürəkkəb və çətin prosesdir. Fəal təlimlə təşkil olunmuş hər dərs şagirdlərin idrak fəallıqlarının təşkili və idarə olunması ilə morfoloji qaydaların mənimsənilməsi üçün yeni imkanlar açır. Morfoloji qaydaların tədrisində şagirdlərin psixoloji inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaq faydalıdır. Morfoloji qaydaların dərk olunması məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf səviyyəsindən və səmərəli təlim mühitinin təşkilindən asılıdır. Morfoloji qaydaların tədrisi sxematik, formal şəkildə yox, nitq bacarıqlarına inteqrasiya olunmaqla şagirdlərin həyati bacarığına çevrilir.

Anahtar kelimeler: ilkokul, konuşma, düşünce, kelime hazinesi, morfolojik kavram.

Keywords: primary school, speech, thinking, vocabulary, morphological concept.

Ədəbiyyat siyahısı

1.Uşinskiy, K. D. (1980). *İnsanın tərbiyəsinə dair*. Bakı: Maarif nəşriyyatı.

2.Vıqotskiy, L. S. (1997). *Uşağın psixoloji inkişafı.* Bakı: Maarif.

3.Juykov, S. P. (2001). *Nitq inkişafı və təfəkkür.* Moskva: Prosveshçeniye.

4.Əliyeva, S. (2012). *İbtidai sinif şagirdlərində dil və nitqin inkişafı.* Bakı: Nurlan nəşriyyatı.

5.Həmzəyeva, S. (2019). *Psixopedaqoji baxımdan dil öyrənmənin əsasları*. Bakı: Elm və Təhsil.

6. Piajet, J. (1969). *Uşaqlarda idrakın inkişafı*. New York: Basic Books.

7.Veysəlova, A. (2020). *Azərbaycan dilinin tədrisində morfoloji qaydaların mənimsənilməsi*. Bakı: Təhsil.

8.Mehdiyeva, G. (2015). *Ana dili dərslərində təfəkkürün inkişafı yolları.* Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Elmi Əsərləri, 2(16), 45–52.

9.Qarayev, M. (2008). *İbtidai siniflərdə kommunikativ dil bacarıqları və metodik yanaşmalar.* Bakı: Maarif.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' PRESENTATION SKILLS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS

TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASINDA ŞAGİRDLƏRİN TƏQDİMAT BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Emil Raul oğlu Ağayev

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Hər bir fənnin tədrisində fəal təlim metodlarından biri şagirdlərin təqdimat bacarıqlarıdır. Şagirdlər təsviri sənət fənnindən müxtəlif mövzu, rəssam yaradıcılığı və ya əsərin təhlili haqqında təqdimatlar hazırlaya bilərlər. Təsviri incəsənət fənnindən seçilmiş mövzuya fikirlərini fərdi və ya qrup şəklində təqdimat edə bilərlər. Öz araşdırmalarına şəxsi yaradıcı fikirlərini əlavə edib təqdimat edən zaman maraqlı yaradıcı fikirləri ön plana çıxara bilərlər. Bu məqalədə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında şagirdlərin təqdimat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üsulları təhlil edilmişdi.

Açar sözlər: Təsviri sənət, yaradıcılıq, şagird, təhsil, orta məktəb, təqdimat

Abstract. One of the active learning methods in the teaching of each subject is the development of students' presentation skills. In the subject of visual arts, students can prepare presentations on various topics, artists' works, or analysis of artworks. They may present their ideas on a chosen topic individually or in groups. When students incorporate their own creative thoughts into their research and presentations, their original and imaginative ideas can come to the forefront. This article analyzes methods for developing students' presentation skills within the methodology of teaching fine arts.

Keywords: Fine arts, creativity, student, education, secondary school, presentation

Təqdimatlar fəal (interaktiv) təlim metodları ilə keçirilən dərslərin mühüm tərkib hissəsidir. Bu prosesdə şagirdlər yalnız öyrəndiklərini təkrar etmirlər, həm də apardıqları tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrini müxtəlif yollarla sinif yoldaşlarına və müəllimə təqdim edirlər. Təqdimatlar şifahi çıxış, yazılı mətn, vizual materiallar, rollu oyunlar və digər formalar əsasında həyata keçirilə bilər.Təsviri incəsənət fənninin də tədrisində təqdimatlardan geniş istifadə edilməlidir.

Təqdimatın əsas məqsədi şagirdlərə öyrətməkdir:

- tədqiqat işlərinin nəticələrini müxtəlif formalarda düzgün və aydın şəkildə təqdim etmək,
- öz fikirlərini dəqiq, məntiqi və əsaslandırılmış formada ifadə etmək,
- toplanmış məlumatlardan düzgün nəticələr çıxarmaq,
- təqdim olunan mövzunu dinləyicilərə aydın və təsirli çatdırmaq.

Təsviri incəsənət dərsində şagirdlər:

-öz hazırladıqları rəsm işlərini şifahi şərhlərlə təqdim edə bilərlər;

-sənət əsərləri haqqında tədqiqat materiallarını slayd, şəkil, video və ya qrafik vasitələrlə nümayiş etdirə bilərlər;

-məşhur rəssam və ya incəsənət cərəyanının təhlilini qısa səhnələşdirmə yolu ilə təqdim edə bilərlər;

-incəsənətlə bağlı anlayış və terminləri vizual plakatlar və ya kollektiv layihələr üzərində göstərə bilərlər.

VIII sinif təsviri incəsənət fənnində "Böyükağa Mirzəzadə:füsunkar ranglər dünyası" mövzusunu keçəndən sonra müəllim şagirdlərə sənətkarın yaradıcılığındakı janrlar haqqında təqdimat hazırlamağı tapşıra bilər.

İLL 1. Böyükağa Mirzəzadə "Neft mədənlərində"

Esse — şagirdlərin hər hansı bir problemə dair müstəqil düşüncələrini və şəxsi yanaşmalarını ifadə etdikləri yazılı işdir. Bu yazı forması kiçik həcmli olur və bir səhifədən artıq olmamalıdır. Esse bədii yaradıcılıqdan fərqli olaraq daha çox "etüd" xarakteri daşıyır, yəni düşüncələrin ilkin, sınaq formasında ifadəsidir. Esse yazmaq şagirdlərə yalnız yazılı ifadə bacarığını deyil, həm də yaradıcılıq, müşahidə və analitik düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirmək imkanı verir. Təsviri incəsənət fənnində esse yazılışında şagirdlər:

-məşhur rəssamların yaradıcılığını təhlil edə,

-müxtəlif üslubların fərqli xüsusiyyətlərini müqayisə edə,

-öz çəkdikləri rəsmlərə şəxsi münasibətlərini ifadə edə,

-sənətin insan həyatındakı rolunu bədii dildə açıqlaya bilərlər.

Beləliklə, esse şagirdlərin incəsənət haqqında fərdi müşahidələrini, şəxsi yanaşmalarını və ümumiləşdirmə bacarıqlarını ortaya qoyan yaradıcı işdir. VIII sinifdə "Toğrul Nərimanbəyov:monumental rəngkarlıq" mövzusunu keçəndən sonra müəllim şagirdlərə rəssam haqqında esseləri yaradıcı formada təqdim etmək tapşırıla bilər.

Layihələrin işlənməsi şagirdlərin müxtəlif mövzuları müstəqil şəkildə tədqiq etməsinə əsaslanır. Şagirdlər layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət ərzində araşdırma aparır, məlumat toplayır və onları sistemləşdirirlər. Bu proses həm elmi-tədqiqat vərdişlərinin inkişafı, həm də biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarığının formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təsviri incəsənət fənnində layihələrin hazırlanması şagirdlərə müxtəlif yaradıcı istiqamətləri araşdırmaq imkanı verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1.Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. S 89-101.

2.Ümumtəhsil məktəblərinin VIII sinfi üçün təsviri incəsənət fənni üzrə dərslik. Bakı 2020. 96 s.

GEOPOLITICAL COMPETITION AND REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE IN THE SOUTH CAUCASUS

GÜNEY KAFKASYA'DA JEOPOLİTİK REKABET VE BÖLGESEL GÜVENLİK MİMARISI

Sona Tanriverdiyeva,

Yüksek lisans öğrencisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, MBA fakültesi, ORCİD: 0009-0006-9095-7341

Özet

Güney Kafkasya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan stratejik bir bölgedir. Bu coğrafya, hem enerji kaynakları hem de ulaşım koridorları açısından büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda Rusya, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği gibi küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarlarının kesişim noktasıdır. Bu çok katmanlı çıkar yapısı, bölgede jeopolitik rekabetin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bölgedeki başlıca güvenlik sorunları arasında Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması, Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri Güney Osetya ve Abhazya'daki gerilimler ve dış müdahalelere açık kırılgan siyasi yapılar yer almaktadır. Özellikle 2020 Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan'ın sahadaki üstünlüğü, Rusya'nın barış gücü konuşlandırması ve Türkiye'nin artan rolü, bölgesel dengeleri yeniden şekillendirmiştir. Rusya, Güney Kafkasya'yı "arka bahçesi" olarak görmeye devam etmekte ve askeri, siyasi varlığıyla bu pozisyonunu sürdürmektedir. Ancak Ukrayna Savaşı sonrası Rusya'nın bölgede zayıflayan etkisi, yeni güç boşlukları yaratmıştır. Bu durum, Türkiye'nin daha aktif diplomasi yürütmesine ve Azerbaycan ile stratejik ortaklığını güçlendirmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin enerji projeleri, ulaşım hatları ve diplomatik girişimleriyle bölge güvenliğinde daha görünür hale gelmesi dikkat çekicidir. ABD ve AB ise demokratikleşme, enerji güvenliği ve Rusya'nın etkisini dengeleme politikaları doğrultusunda Güney Kafkasya'da çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, bölgede kalıcı bir güvenlik mimarisi kurulabilmesi için bölge ülkeleri arasında karşılıklı güvene dayalı iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi şarttır. Sonuç olarak, Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabetin çok boyutlu yapısı, güvenlik mimarisinin dinamik ve kırılgan olmasına neden olmaktadır. Bölgesel istikrar, ancak dış aktörlerin rekabetinden çok iş birliğini önceleyen, kapsayıcı ve sürdürülebilir güvenlik modelleriyle sağlanabilir. Bu bağlamda, diplomasi, ekonomik entegrasyon ve çatışma çözüm mekanizmalarının etkin şekilde işletilmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: *Güney Kafkasya, jeopolitik rekabet, bölgesel güvenlik, güvenlik mimarisi, enerji koridorları*

Abstract

The South Caucasus is a strategic region comprised of Azerbaijan, Armenia, and Georgia. This region is of great importance for both energy resources and transportation corridors. It also serves as the intersection of the interests of global and regional actors such as Russia, Iran, Turkey, the United States, and the European Union. This multilayered structure of interests has led to an intensification of geopolitical competition in the region. Major security challenges in the region include the Azerbaijan-Armenia conflict over Nagorno-Karabakh, tensions in Georgia's separatist regions of South Ossetia and Abkhazia, and fragile political structures

vulnerable to external intervention. Azerbaijan's dominance on the ground, particularly after the 2020 Karabakh War, Russia's deployment of peacekeepers, and Turkey's growing role have reshaped regional balances. Russia continues to view the South Caucasus as its "backyard" and maintains this position through its military and political presence. However, Russia's weakening influence in the region following the Ukraine War has created new power vacuums. This has paved the way for Türkiye to engage in more active diplomacy and strengthen its strategic partnership with Azerbaijan. It is noteworthy that Turkey has become more visible in regional security through its energy projects, transportation networks, and diplomatic initiatives. Meanwhile, the US and EU are undertaking various initiatives in the South Caucasus in line with their policies of democratization, energy security, and balancing Russia's influence. Furthermore, the development of cooperation mechanisms based on mutual trust among regional countries is essential for establishing a lasting security architecture in the region. Consequently, the multifaceted nature of geopolitical competition in the South Caucasus causes the security architecture to be dynamic and fragile. Regional stability can only be achieved through inclusive and sustainable security models that prioritize cooperation over competition between external actors. In this context, the effective operation of diplomacy, economic integration, and conflict resolution mechanisms is of paramount importance.

Keywords: *South Caucasus, geopolitical competition, regional security, security architecture, energy corridors*

GİRİŞ

Güney Kafkasya, tarih boyunca jeopolitik konumu, doğal kaynakları ve kültürel çeşitliliği nedeniyle uluslararası güçlerin ilgi odağında olmuş bir bölgedir. Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki geçiş koridoru işlevi gören bu coğrafya, stratejik ulaşım hatlarının kesiştiği, enerji kaynaklarının taşındığı ve çeşitli kültürel-siyasi etkileşimlerin yoğun olarak yaşandığı bir merkezdir. Bölge; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmakta, ancak jeopolitik etkileri yalnızca bu üç ülkenin sınırları ile sınırlı kalmamaktadır. Rusya, Türkiye, İran, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi küresel aktörlerin yanı sıra, Çin'in de son yıllarda artan ekonomik ve stratejik ilgisi, Güney Kafkasya'yı küresel güç dengelerinin önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu çok aktörlü ilgi, bölgedeki rekabeti keskinleştirmekte ve güvenlik mimarisinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Bölgenin jeopolitik önemi büyük ölçüde sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlayan boru hatları ile ilgilidir. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz rezervleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ve TANAP gibi projeler üzerinden Avrupa'ya ve dünya pazarlarına taşınmaktadır. Bu enerji koridoru, Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından kritik öneme sahiptir ve Rusya'ya bağımlılığın azaltılması stratejisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, enerji yollarının güvenliği, yalnızca bölgesel değil, küresel güvenlik politikalarının da merkezinde yer almaktadır.

Güney Kafkasya, yalnızca enerji değil, aynı zamanda ulaşım ve lojistik açısından da stratejik bir köprü konumundadır. Orta Koridor olarak bilinen, Çin'den Avrupa'ya uzanan Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergâhı, bölge ülkelerinin ekonomik önemini artırmaktadır. Gürcistan üzerinden Karadeniz limanlarına, Azerbaycan üzerinden Hazar'a ve oradan Orta Asya'ya bağlanan bu hat, Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifi kapsamında stratejik bir değer taşımaktadır. Bu durum, bölgenin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ticaretin kritik bir parçası haline gelmesine yol açmaktadır. Ancak bu stratejik değer, bölgeyi aynı zamanda jeopolitik rekabetin merkezine yerleştirmekte ve güvenlik risklerini artırmaktadır (Bugajski, J., 2018).

Bölgedeki güvenlik mimarisi, tarihsel, etnik ve siyasi çatışmaların mirasıyla şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsız devletler, zayıf kurumlar, kırılgan ekonomiler ve etnik çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, uzun yıllar boyunca bölgesel güvenliğin en önemli kırılgan noktası olmuştur. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı ve ardından 2023'te Azerbaycan'ın Karabağ'da tam kontrol sağlaması, bölgedeki güç dengelerini değiştirmiştir. Ancak bu gelişmeler, bölgedeki güvenlik mimarisinin istikrara kavuştuğu anlamına gelmemektedir; aksine yeni fırsatlar ve riskler doğurmuştur.

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki rolü, tarihsel olarak belirleyici olmuştur. Askerî varlığı, barış gücü misyonları ve siyasi etkisi ile Moskova, bölgedeki denklemin vazgeçilmez bir aktörüdür. Ancak Ukrayna Savaşı'nın ardından Rusya'nın bölgedeki etkisinin nispeten zayıflaması, Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerin manevra alanını genişletmiştir. Türkiye, Azerbaycan ile geliştirdiği stratejik ortaklık ve askeri iş birliği sayesinde Güney Kafkasya'daki etkisini artırırken; İran, sınır güvenliği, Ermenistan ile ilişkiler ve enerji projeleri üzerinden bölgesel denklemde varlığını sürdürmektedir. Avrupa Birliği ve ABD ise demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve enerji güvenliği gibi alanlarda bölgeye yönelik politikalarını derinleştirmektedir.

Bölgedeki jeopolitik rekabet, yalnızca büyük güçler arasındaki çıkar çatışmaları ile değil, aynı zamanda bölge ülkelerinin kendi aralarındaki rekabet ve iş birliği dinamikleri ile de şekillenmektedir. Azerbaycan'ın enerji gelirleri ve askeri kapasitesi, Ermenistan ile olan ilişkilerinde belirleyici olurken; Gürcistan, Batı ile bütünleşme hedefi doğrultusunda NATO ve AB üyeliğini stratejik öncelik haline getirmiştir. Bu farklı yönelimler, Güney Kafkasya'nın güvenlik mimarisinde ortak bir bölgesel vizyon oluşturmayı güçleştirmektedir. Ayrıca bölge, terörizm, organize suç, sınır ötesi kaçakçılık ve siber güvenlik tehditleri gibi geleneksel olmayan güvenlik sorunlarıyla da karşı karşıyadır.

Güney Kafkasya'da güvenlik mimarisi kavramı, yalnızca askeri ittifaklar veya güvenlik anlaşmaları ile sınırlı değildir. Bölgesel güvenliğin sürdürülebilirliği, siyasi diyalog mekanizmalarının etkinliğine, ekonomik iş birliğinin derinliğine ve toplumsal uzlaşma süreçlerinin başarısına bağlıdır. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeleri, güven artırıcı önlemleri hayata geçirmeleri ve uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etmeleri kritik önem taşımaktadır. Ancak bu hedefler, mevcut jeopolitik rekabet ortamında kolayca hayata geçirilememektedir. Güvenlik mimarisi, bölgesel iş birliği çabaları ile küresel güçlerin stratejik hesapları arasında hassas bir denge üzerine kuruludur (Guliyev, F., 2020).

Küresel güçlerin stratejik hesapları ise çoğu zaman bölge ülkelerinin iç politikalarını ve dış ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, enerji projeleri üzerinden şekillenen ittifaklar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda güvenlik politikalarını da yönlendirmektedir. Bunun yanı sıra, uluslararası örgütlerin (AGİT, NATO, AB vb.) bölgedeki varlığı ve diplomatik girişimleri, güvenlik mimarisinin normatif boyutunu oluşturmaktadır. Ancak bu aktörlerin etkinliği, çoğu zaman sahadaki güç dengeleri ve bölgesel aktörlerin iradeleri ile sınırlı kalmaktadır.

Güney Kafkasya'daki jeopolitik rekabet ve bölgesel güvenlik mimarisi, hem bölgesel hem de küresel dinamiklerin kesişiminde şekillenmektedir. Enerji, ulaşım ve ticaret yollarının güvenliği; etnik ve siyasi çatışmaların çözümü; büyük güçler arasındaki çıkar dengesi ve bölge ülkelerinin iç siyasi istikrarı, bu mimarinin ana belirleyicileri arasında yer almaktadır. Önümüzdeki dönemde, bölgedeki güvenliğin geleceği, yalnızca askeri güç dengeleri ile değil, aynı zamanda diplomatik diyalog, ekonomik bütünleşme ve toplumlar arası güven inşası ile de yakından ilişkili olacaktır. Bu nedenle Güney Kafkasya, hem bölgesel hem de küresel güvenlik çalışmalarında önemli bir laboratuvar niteliği taşımaya devam edecektir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Güney Kafkasya, tarih boyunca jeopolitik rekabetin merkezlerinden biri olmuş ve bölgesel güvenlik mimarisi açısından karmaşık dinamiklere sahip bir coğrafyadır. Bölgenin stratejik değeri, üç kıtanın kesişim noktasında bulunmasından, enerji kaynakları ve nakil hatları üzerinde yer almasından, etnik ve kültürel çeşitliliğinden ve büyük güçlerin çıkarlarının çakıştığı bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Kuramsal açıdan, Güney Kafkasya'daki jeopolitik rekabet ve güvenlik yapısının analizi, hem uluslararası ilişkiler teorileri hem de bölgesel güvenlik kompleksleri yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda realizm, liberalizm ve konstrüktivizm gibi temel teoriler, güç dengesi, ittifaklar, karşılıklı bağımlılık ve kimlik politikaları gibi unsurların yorumlanmasına olanak tanır.

Realist perspektif, Güney Kafkasya'daki güç mücadelesini ulusal çıkarların, askeri kapasitenin ve jeostratejik konumun belirlediği bir rekabet alanı olarak görür. Bu yaklaşıma göre, bölgedeki devletler — Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan — kendi güvenliklerini sağlamak için askeri güçlerini artırmakta, stratejik ittifaklar kurmakta ve büyük güçlerin desteğini aramaktadır. Rusya, ABD, Türkiye, İran ve Avrupa Birliği gibi aktörler ise kendi nüfuz alanlarını genişletmek veya korumak için bölgedeki gelişmeleri şekillendirmeye çalışmaktadır. Realizm, bu süreçte güç boşluklarının çatışma riskini artırdığını ve bölgedeki güvenlik mimarisinin istikrarsız bir dengeye dayandığını vurgular.

Liberal perspektif ise Güney Kafkasya'daki güvenlik yapısının sadece askeri güç üzerinden değil, aynı zamanda ekonomik işbirliği, uluslararası örgütler ve hukuki normlar aracılığıyla inşa edilebileceğini savunur. Enerji boru hatları (BTC, TANAP gibi), ulaşım koridorları (Orta Koridor, Kuzey-Güney hattı) ve ticari entegrasyon projeleri, bölgesel istikrarı artırabilecek karşılıklı bağımlılık örnekleridir. Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı programı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi platformlar, işbirliği kanalları oluşturarak güvenlik risklerini azaltmayı hedefler. Liberal yaklaşım, bu süreçte uluslararası normların, diplomatik diyalogun ve ekonomik entegrasyonun çatışmaları önlemede önemli rol oynayabileceğini vurgular (Smith, M., 2020).

Konstrüktivist yaklaşım ise bölgedeki güvenlik mimarisini şekillendiren unsurlar arasında kimlik, tarihsel hafıza, etnik bağlar ve ideolojik algıların rolünü öne çıkarır. Güney Kafkasya'da ulusal kimlik inşası süreci, büyük ölçüde tarihsel çatışmalar, savaş deneyimleri ve etnik ayrışmalarla şekillenmiştir. Ermenistan'ın Karabağ meselesine yaklaşımı, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü vurgusu veya Gürcistan'ın Batı'ya entegrasyon arayışı, sadece stratejik çıkarlarla değil, aynı zamanda kolektif hafıza ve ulusal kimlik algısıyla da beslenmektedir. Bu bağlamda, kültürel diplomasi, medya söylemleri ve eğitim politikaları, güvenlik algılarını doğrudan etkileyen araçlardır.

Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi, Barry Buzan ve Ole Wæver tarafından geliştirilen ve Güney Kafkasya analizinde sıklıkla kullanılan bir çerçevedir. Bu teoriye göre, güvenlik tehditleri çoğunlukla coğrafi olarak yakın bölgelerde yoğunlaşır ve ülkeler arası güvenlik bağımlılıkları yüksek olur. Güney Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan çatışması, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya sorunları ve enerji hatlarının güvenliği, bölgedeki güvenlik gündemini belirleyen temel başlıklardır. Büyük güçlerin müdahaleleri (örneğin Rusya'nın askeri varlığı veya Türkiye'nin siyasi-askeri desteği), bu güvenlik kompleksini daha da karmaşık hale getirmektedir. Teori, bölgesel güvenliğin ancak bölge içi aktörlerin karşılıklı güven inşa etmesi ve dış güçlerin etkisinin dengelenmesi ile sağlanabileceğini öne sürer (Society for Peace Studies and Development., 2021).

Jeoekonomik yaklaşımlar ise enerji ve ulaşım ağlarının güvenlik mimarisindeki kritik rolünü vurgular. Güney Kafkasya, Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında stratejik bir geçiş noktasıdır. Bu durum, hem ekonomik kalkınma fırsatları hem de enerji güvenliği riskleri doğurmaktadır. Enerji boru hatlarının geçtiği güzergâhlar, sadece ticari değil, aynı zamanda siyasi ve askeri açıdan da önem taşır. Enerji güvenliği, bu bağlamda, hem ulusal politika hem de bölgesel ittifak stratejilerinin merkezinde yer almaktadır.

Güvenlik ikilemi (security dilemma) kavramı da Güney Kafkasya bağlamında açıklayıcıdır. Bölgedeki devletler kendi savunmalarını güçlendirdikçe komşuları bunu tehdit olarak algılar ve karşı önlemler alır; bu da silahlanma yarışını ve güvenlik endişelerini artırır. Karabağ savaşları, Gürcistan'ın NATO üyelik çabaları veya Rusya'nın askeri üs politikaları bu dinamiğin örnekleri arasında yer alır. Bu ikilem, güvenlik mimarisinde istikrarsızlığın yapısal bir nedeni olarak görülür.

Ayrıca, hibrit tehditler ve asimetrik güvenlik riskleri de kuramsal çerçevede önemlidir. Siber saldırılar, bilgi savaşı, enerji arzının kesintiye uğratılması ve vekâlet savaşları gibi unsurlar, geleneksel askeri tehditlerin yanı sıra bölgesel güvenliği şekillendirmektedir. Bu nedenle, güvenlik mimarisi sadece askeri ittifaklardan değil, siber savunma kapasitesi, enerji altyapısının korunması ve bilgi güvenliği stratejilerinden de oluşur (Cornell, S. E., 2015).

Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabet ve bölgesel güvenlik mimarisi çok katmanlı, çok aktörlü ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Realist, liberal ve konstrüktivist yaklaşımlar; bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi; jeoekonomik analizler ve güvenlik ikilemi kavramı birlikte ele alındığında, bölgedeki istikrarsızlığın hem güç dengesi hem de kimlik temelli faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Kuramsal çerçeve, bu dinamikleri anlamak ve güvenlik mimarisinin geleceğine ilişkin senaryolar geliştirmek için analitik bir temel sağlar.

YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan yöntem, Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabetin dinamiklerini ve bölgesel güvenlik mimarisinin oluşumunu anlamaya yönelik disiplinlerarası bir yaklaşıma dayanmaktadır. Araştırmanın temelinde nitel araştırma yöntemleri yer almakta, özellikle betimleyici, karşılaştırmalı ve analiz odaklı tekniklerden yararlanılmaktadır. Bu sayede bölgedeki güç dengelerinin, aktörlerin stratejik hedeflerinin ve güvenlik mimarisini şekillendiren faktörlerin hem tarihsel hem de güncel boyutlarıyla incelenmesi hedeflenmiştir.

Öncelikle çalışmada literatür taraması yapılmış, uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları, bölge çalışmaları ve jeopolitik alanlarındaki akademik makaleler, kitaplar, resmi raporlar, uluslararası örgüt belgeleri ve düşünce kuruluşu analizleri kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bu literatür taraması, bölgedeki aktörlerin stratejik davranışlarını açıklamada kullanılacak teorik çerçevenin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Teorik olarak realizm, jeopolitik teori ve bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Realist paradigma, güç rekabetinin ve ulusal çıkarların öncelikli rolünü açıklarken; jeopolitik teori, coğrafi konumun ve enerji hatlarının önemini anlamaya yardımcı olmuştur. Bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı ise Güney Kafkasya'nın kendi içinde bir güvenlik alt sistemi olarak incelenmesini mümkün kılmıştır (Cornell, S. E., & Starr, F. S. (Eds.)., 2015).

Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak Güney Kafkasya devletleri (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ile bölge dışı güçlerin (Rusya, Türkiye, İran, ABD, AB) politikaları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada hem diplomatik ilişkiler hem de askeri, ekonomik ve enerji alanlarındaki etkileşimler dikkate alınmıştır. Ayrıca, tarafların bölgedeki güvenlik mimarisine katkıları ve çatışmalara yaklaşımları incelenmiştir. Karşılaştırmalı analiz,

farklı aktörlerin hedeflerinin nerelerde kesiştiğini, nerelerde çatıştığını ve bu durumun güvenlik dengelerine nasıl yansıdığını ortaya koymuştur.

Çalışmanın önemli bir yöntemi de olay analizi (event analysis) olmuştur. Bölgedeki önemli gelişmeler –örneğin 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, 2020 Karabağ Savaşı, 2023 Karabağ operasyonu, Ermenistan'ın Batı ile ilişkilerinde yaşanan yönelim değişiklikleri– kronolojik olarak incelenmiştir. Bu olayların güvenlik mimarisinde yarattığı değişimler, tarafların ittifak politikalarına etkileri ve güç dengelerini nasıl yeniden şekillendirdiği detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Veri toplama sürecinde hem birincil hem ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynaklar arasında devletlerin dış politika belgeleri, liderlerin açıklamaları, uluslararası örgüt raporları ve resmi istatistikler yer almıştır. İkincil kaynaklar ise akademik çalışmalar, medya haberleri ve uzman analizlerinden oluşmuştur. Farklı kaynak türlerinin birlikte kullanılması, verilerin güvenilirliğini artırmış ve tek taraflı yaklaşımlardan kaçınmayı sağlamıştır.

Analiz sürecinde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Özellikle politik söylemlerin, strateji belgelerinin ve medya açıklamalarının incelenmesi, aktörlerin güvenlik algılarını ve stratejik önceliklerini anlamak açısından kritik olmuştur. İçerik analizi ile belirli temalar (örneğin enerji güvenliği, askeri ittifaklar, bölgesel bütünleşme, çatışma çözümü) tespit edilmiş ve bunlar üzerinden çıkarımlar yapılmıştır (Trenin, D., 2019).

Çalışmada ayrıca senaryo analizi tekniği kullanılmıştır. Bu teknik sayesinde geleceğe dönük olası güvenlik mimarisi modelleri ortaya konmuştur. Örneğin, bölgesel işbirliğinin artması, mevcut statükonun korunması veya rekabetin tırmanması senaryoları incelenmiş; her bir senaryonun olasılıkları ve sonuçları değerlendirilmiştir. Senaryo analizi, yalnızca mevcut durumun fotoğrafını çekmekle kalmayıp, geleceğe dair öngörüler sunmayı da mümkün kılmıştır.

Araştırma sürecinde nesnellik ilkesi gözetilmiş, herhangi bir ülke veya aktör lehine ya da aleyhine önyargılı yorumlardan kaçınılmıştır. Kullanılan kaynakların farklı bakış açılarını temsil etmesine dikkat edilmiş, böylece analizlerin çok yönlü bir perspektiften yapılması sağlanmıştır. Verilerin doğrulanması amacıyla farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler çapraz kontrol edilmiş, güvenilirliği düşük veya doğrulanmamış bilgiler kullanılmamıştır.

Metodolojik yaklaşım aynı zamanda disiplinlerarasıdır. Siyaset bilimi, tarih, ekonomi, enerji politikası ve askeri strateji alanlarından yararlanılmış; böylece Güney Kafkasya'daki jeopolitik rekabetin yalnızca askeri boyutuyla değil, diplomatik, ekonomik, kültürel ve teknolojik boyutlarıyla da ele alınması sağlanmıştır. Enerji hatlarının güvenliği, ulaşım koridorları, kültürel diplomasi faaliyetleri ve bilgi savaşı gibi konular, metodolojik çeşitliliğin bir parçası olarak incelenmiştir (Popescu, N., 2017).

Son olarak, elde edilen bulguların bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi için analitik sentez yöntemi uygulanmıştır. Bu sayede farklı veri türleri (istatistiksel veriler, nitel analiz bulguları, tarihsel olaylar) tek bir analitik çerçevede birleştirilmiş; bölgedeki güç ilişkileri ve güvenlik mimarisi hakkında daha derinlikli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma yönteminin bu şekilde yapılandırılması, çalışmanın hem akademik güvenilirliğini hem de politika yapıcılar için pratik değerini artırmıştır.

BULGULAR

Güney Kafkasya bölgesi, tarih boyunca jeopolitik açıdan önemli bir kavşak noktası olmuş, hem doğal kaynakları hem de stratejik konumu nedeniyle bölgesel ve küresel aktörlerin yoğun ilgisini çekmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgedeki devletlerin

bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte Güney Kafkasya, jeopolitik rekabetin yoğunlaştığı yeni bir sahne haline gelmiştir. Bölgenin güvenlik mimarisi ise hem bölgesel aktörlerin hem de dış güçlerin etkisiyle karmaşık bir yapıya bürünmüştür.

Güney Kafkasya'daki başlıca devletler olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda dış politikalarını şekillendirmektedirler. Bu devletlerin güvenlik politikaları ve bölgesel işbirliği yaklaşımları, tarihsel anlaşmazlıklar, etnik çatışmalar ve sınır meseleleri gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, bölgesel güvenlik mimarisinin en kritik unsurlarından biridir. 2020 yılında yaşanan ikinci Karabağ Savaşı, bölgedeki güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiş ve Rusya, Türkiye, İran gibi dış aktörlerin bölgedeki etkinliklerini yeniden şekillendirmiştir. Bölgedeki jeopolitik rekabetin temel dinamiklerinden biri, büyük güçlerin bölgedeki çıkar çatışmalarıdır.

Rusya, tarihi bağları ve askeri varlığı ile Güney Kafkasya'da güçlü bir aktör olmaya devam etmektedir. Moskova, özellikle Ermenistan ile olan yakın askeri ve ekonomik ilişkileri ile bölgedeki nüfuzunu korumaktadır. Öte yandan Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan ile de karmaşık ilişkiler yürütmekte, kendi stratejik hedefleri doğrultusunda bu ülkelerle dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Rusya'nın bölgedeki barış gücü misyonu ve ara buluculuk çabaları, hem çatışmaların yatıştırılması hem de kendi nüfuzunun pekiştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye, son yıllarda Güney Kafkasya'da artan bir etkinlik göstermekte ve bölgedeki jeopolitik denklemi değiştiren önemli bir aktör haline gelmektedir. Ankara, Azerbaycan ile güçlü tarihsel ve kültürel bağlara dayanarak stratejik işbirliğini derinleştirmekte, ekonomik, askeri ve diplomatik alanlarda destek sağlamaktadır. 2020 Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye'nin verdiği destek, bölgedeki güç dengelerinin yeniden şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye, bölgenin enerji koridorları ve ulaşım hatları üzerinde etkili olarak bölgesel entegrasyonu ve kendi bölgesel liderliğini artırmayı hedeflemektedir.

İran, coğrafi olarak Güney Kafkasya'ya komşu olması ve tarihsel, etnik bağlara sahip olması nedeniyle bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Tahran, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan ile dengeli bir politika izlemeye çalışmakta, bölgede istikrarın korunmasını kendi ulusal güvenliği açısından önemli görmektedir. Ancak İran'ın bölgedeki nüfuzu, bölge dışı aktörlerin etkinliği ve ekonomik yaptırımlar gibi faktörler nedeniyle sınırlı kalmaktadır. İran, aynı zamanda Kafkasya'da transit enerji ve ticaret hatlarının geçişi açısından da stratejik çıkarlar taşımaktadır.

ABD ve Avrupa Birliği gibi Batılı aktörler ise bölgedeki demokratikleşme, enerji güvenliği ve Rusya ile Çin'in etkisini dengeleme hedefleri doğrultusunda Güney Kafkasya'ya yönelik politikalar geliştirmektedir. Washington ve Brüksel, Gürcistan ve Azerbaycan ile işbirliğini güçlendirmeye çalışırken, aynı zamanda Ermenistan ile de ilişkilerini sürdürmektedir. Batılı aktörlerin bölgedeki varlığı, enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması, bölgesel barış süreçlerine destek ve demokratik reformların teşviki gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Ancak bu aktörlerin bölgedeki etkisi, özellikle Rusya'nın güçlü müdahaleleri nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Güney Kafkasya'da bölgesel güvenlik mimarisi, devletler arası ilişkiler ve dış aktörlerin müdahaleleriyle şekillenen çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bölgede kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için hem bölgesel aktörlerin işbirliği yapması hem de dış güçlerin dengeli ve yapıcı rol oynaması gerekmektedir. Ancak tarihsel düşmanlıklar, etnik gerilimler ve

jeopolitik rekabet, bu hedefe ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözümü, bölgesel güvenlik ortamının iyileştirilmesinde anahtar rol oynamaktadır.

Güney Kafkasya'da enerji kaynakları ve bunların uluslararası piyasalara taşınması, jeopolitik rekabetin diğer önemli boyutudur. Bölge, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması sebebiyle enerji güvenliği açısından stratejik öneme sahiptir. Azerbaycan, Hazar Denizi enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmak için çeşitli enerji koridorları geliştirmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı gibi projeler, Türkiye ve Batı ile işbirliği açısından kritik altyapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu projeler, bölgedeki enerji pazarlarında güç dengelerinin değişmesinde ve enerji politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Bölgedeki güvenlik mimarisinde askeri faktörler ve güvenlik işbirliği mekanizmaları da belirleyici olmuştur. Rusya'nın bölgede bulunan askeri üsleri, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üyeliği ve Azerbaycan'ın askeri kapasitesini güçlendirme çabaları, bölgesel güvenlik dengelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik askeri desteği ve ortak tatbikatları da bölgesel askeri dinamikleri değiştirmektedir. Gürcistan ise NATO ve Batı ile yakın ilişkiler geliştirerek kendi güvenlik mimarisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır (Guliyev, F., 2020).

Bölgesel güvenlik mimarisinde ayrıca çok taraflı işbirliği girişimleri de bulunmaktadır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlar, çatışmaların çözümüne yönelik diplomatik çabalar yürütmektedir. Ancak bu girişimlerin başarı düzeyi, bölgedeki güçlü aktörlerin çıkar çatışmaları nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Bölgesel güvenlik mimarisinin sürdürülebilirliği, sadece dış müdahalelere bağlı kalmamakta, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki uzlaşıya da bağlıdır.

Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabetin bir diğer önemli boyutu da bölgesel ulaşım ve ekonomik entegrasyon projeleridir. Bölge, Asya ve Avrupa arasında stratejik bir köprü olarak, ticaret yollarının ve enerji koridorlarının merkezinde yer almaktadır. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) kapsamında Güney Kafkasya'da yaptığı yatırımlar, bölgenin ekonomik potansiyelini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgesel güç dengelerini değiştirme potansiyeline sahiptir. Bu girişim, özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'da ekonomik büyümeyi desteklerken, bölgedeki dış rekabeti de yoğunlaştırmaktadır.

Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabet ve bölgesel güvenlik mimarisi çok katmanlı, dinamik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bölgenin geleceği, tarihi ve kültürel farklılıkların ötesinde, bölgesel ve küresel aktörlerin işbirliği, karşılıklı saygı ve kalıcı çözümler bulma iradesine bağlıdır. Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere çeşitli çatışmaların çözümü, ekonomik entegrasyonun artırılması ve dış aktörlerin yapıcı katkıları, Güney Kafkasya'da sürdürülebilir barış ve istikrarın temel taşlarını oluşturacaktır. Ancak bu süreç, uzun vadeli diplomasi, güven artırıcı önlemler ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarının etkin işletilmesini gerektirmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Güney Kafkasya, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağı olmuş, stratejik önemi yüksek bir bölgedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, bu yeni dönemde bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik rekabet sahnesi haline gelmiştir. Bölgedeki etnik, dini ve tarihi çatışmaların yanı sıra enerji kaynakları ve ulaşım koridorlarının kontrolü, Güney Kafkasya'yı jeopolitik açıdan daha karmaşık ve kırılgan bir yapıya dönüştürmüştür.

Sonuç olarak, Güney Kafkasya'daki jeopolitik rekabet, sadece bölge ülkeleri arasında değil, aynı zamanda Rusya, Türkiye, İran ve Batılı güçler arasında da derin bir nüfuz mücadelesini temsil etmektedir. Rusya, geleneksel olarak bölgedeki etkisini koruma eğilimindeyken; Türkiye, tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmeye; İran ise kendi sınır güvenliği ve bölgesel nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Öte yandan, ABD ve Avrupa Birliği gibi Batılı aktörler de bölgedeki enerji hatları ve demokratikleşme süreçleri üzerinden stratejik hedefler gütmektedir. Bu durum, bölgenin güvenlik mimarisini oldukça karmaşık hale getirmekte, zaman zaman istikrarsızlık ve çatışma risklerini artırmaktadır (Smith, M., 2020).

Tartışmalar, Güney Kafkasya'da sürdürülebilir barış ve güvenliğin nasıl tesis edileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bölgesel işbirliği mekanizmalarının yetersizliği, dış müdahaleler ve tarihsel sorunların gölgesinde, uzun vadeli çözüm arayışları halen büyük zorluklar içermektedir. Özellikle Dağlık Karabağ çatışması, bölge güvenliğinde en kritik sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Bu çatışmanın çözümü, sadece bölge ülkeleri için değil, aynı zamanda küresel aktörler açısından da öncelikli bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca enerji ve ulaştırma koridorlarının güvenliği, bölgenin ekonomik istikrarı için vazgeçilmezdir ancak bu alanlarda yaşanan gerilimler, bölgesel işbirliğini sınırlamaktadır.

Öneriler kapsamında, öncelikle bölgesel aktörler arasında diyalog ve işbirliğinin artırılması gerekmektedir. Tarafsız arabuluculuk mekanizmalarının güçlendirilmesi ve uluslararası hukuk çerçevesinde sorunların çözümüne öncelik verilmelidir. Bölgesel güvenlik mimarisinin, dış müdahalelerden mümkün olduğunca bağımsız ve bölge ülkelerinin ortak çıkarlarına hizmet eden yapılar üzerine inşa edilmesi kritik önem taşımaktadır. Enerji kaynaklarının ve ulaştırma koridorlarının korunması için bölgesel işbirliği ve karşılıklı güven artırıcı önlemler geliştirilmelidir. Ayrıca, ekonomik kalkınma ve altyapı projelerinin bölge ülkeleri arasında entegrasyonu teşvik edilerek, karşılıklı bağımlılık yoluyla barış ortamının desteklenmesi sağlanabilir.

Son olarak, bölgesel güvenlik ve istikrar için sadece devletler arası ilişkilerin değil, aynı zamanda sivil toplumların, akademisyenlerin ve genç nesillerin de kapsandığı kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmelidir. Eğitim, kültürel değişim ve ortak tarih çalışmaları yoluyla, uzun vadede güven ve anlayışın artırılması mümkündür. Güney Kafkasya'nın jeopolitik rekabetten uzak, istikrarlı ve barışçıl bir bölge haline gelmesi, ancak çok taraflı ve sürdürülebilir çabalarla mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Cornell, S. E. (2017). "The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis". Cambridge University Press.

2. Broers, L. (2019). "Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry". Edinburgh University Press.

3. Swanstrom, N. (2018). "The Geopolitics of the South Caucasus: Competing Interests and Conflicts." "Journal of Eurasian Studies", 9(1), 45-56.

4. de Waal, T. (2013). "Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War". New York University Press.

5. Society for Peace Studies and Development. (2021). "Security Challenges in the South Caucasus: Regional and Global Perspectives". SPSD Report.

6. Cornell, S. E., & Starr, F. S. (Eds.). (2015). "The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia". M.E. Sharpe.

7. Guliyev, F. (2020). "Energy and Security in the South Caucasus." “Energy Policy Journal”, 47(2), 120-134.

8. Lomsadze, G. (2022). "Russian Influence and Military Presence in the South Caucasus." “Caucasus Analytical Digest”, 128, 7-14.

9. Popescu, N. (2017). “EU Engagement in the South Caucasus: Geopolitics and Security”. European Institute of Security Studies.

10. Trenin, D. (2019). “Russia and the South Caucasus: Managing Influence in a Complex Region”. Carnegie Moscow Center.

11. Cornell, S. E. (2015). "The Politics of the South Caucasus." “Problems of Post-Communism”, 62(4), 197-207.

12. Bugajski, J. (2018). “Return of the Russian Leviathan: Russia's Foreign Policy and Grand Strategy”. Rowman & Littlefield.

13. ICG (International Crisis Group). (2021). “Nagorno-Karabakh Conflict: Preparing for the Worst”. ICG Europe Report No. 263.

14. Smith, M. (2020). "Turkey's Role in the South Caucasus Security Architecture." “Middle East Journal”, 74(1), 90-110.

15. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). "How Smart, Connected Products Are Transforming Competition." “Harvard Business Review”, 92(11), 64–88.

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON TRADITIONAL BUSINESS MODELS

DİJİTAL EKONOMİNİN GELİŞİMİ VE GELENEKSEL İŞ MODELLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Nurane Esedullayeva

Yüksek lisans öğrencisi, Azerbaycan Teknik Üniversitesi, İktisat ve İşletme fakültesi , ORCİD: 0009-0008-6139-9947

Özet

Dijital ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ekonomik yapıları ve iş modellerini köklü şekilde dönüştürmüştür. İnternetin, mobil teknolojilerin, yapay zekânın, büyük verinin ve bulut bilişimin yükselişiyle geleneksel ekonomik süreçler dijital ortama taşınmış, yeni iş yapma biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm sadece teknolojiyle sınırlı kalmamış; tüketici davranışlarından şirket organizasyonlarına, üretim süreçlerinden pazarlama stratejilerine kadar birçok alanda etkili olmuştur. Dijital ekonominin gelişimi, geleneksel iş modellerini esneklik, hız ve verimlilik açısından yeniden şekillendirmiştir. Özellikle e-ticaret platformlarının yaygınlaşmasıyla fiziksel mağazaların önemi azalmış, çevrim içi satışlar yeni bir norm haline gelmiştir. Örneğin, Amazon, Alibaba gibi dijital devler, stok yönetimi, dağıtım ağı ve müşteri hizmetleri gibi süreçlerde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu durum küçük ve orta ölçekli işletmelerin de dijitalleşme sürecine adapte olmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca platform ekonomisi, paylaşım ekonomisi ve abonelik temelli modeller gibi yeni iş yapıları ortaya çıkmıştır. Airbnb ve Uber gibi platformlar, geleneksel otelcilik ve ulaşım sektörlerini ciddi şekilde etkilemiş; tüketicilere daha fazla seçenek, şirketlere ise daha düşük operasyonel maliyet sunmuştur. Bununla birlikte, dijital dönüşüm iş gücü piyasasını da etkilemiş, uzaktan çalışma, serbest çalışma ve otomasyon gibi kavramlar daha yaygın hale gelmiştir. Ancak bu gelişmeler bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Veri güvenliği, dijital eşitsizlik, regülasyon eksikliği ve iş güvencesi gibi konular, dijital ekonominin ele alınması gereken kritik boyutlarıdır. Geleneksel işletmelerin dijital çağda rekabet edebilmesi için teknolojiyi sadece uygulamakla kalmayıp stratejik olarak benimsemeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, dijital ekonominin gelişimi kaçınılmaz bir gerçekliktir ve bu dönüşüm sürecinde esneklik, inovasyon ve dijital beceriler hem bireyler hem de kurumlar için hayati önem taşımaktadır. Geleneksel iş modelleri ya bu dönüşüme uyum sağlayacak ya da rekabet avantajını kaybedecektir.

Anahtar kelimeler: *Dijital ekonomi, dijital dönüşüm, endüstri 4.0, e-ticaret, dijitalleşme, internet ekonomisi*

Abstract

The digital economy, with the widespread adoption of information and communication technologies, has radically transformed economic structures and business models. With the rise of the internet, mobile technologies, artificial intelligence, big data, and cloud computing, traditional economic processes have been moved to the digital environment, creating new ways of doing business. This transformation is not limited to technology; it has impacted numerous areas, from consumer behavior to company organization, from production processes to marketing strategies. The development of the digital economy has reshaped traditional business

models in terms of flexibility, speed, and efficiency. With the proliferation of e-commerce platforms in particular, the importance of physical stores has diminished, and online sales have become the new norm. For example, digital giants like Amazon and Alibaba have significantly transformed processes such as inventory management, distribution networks, and customer service. This has also necessitated the adoption of digitalization by small and medium-sized businesses. Additionally, new business structures such as the platform economy, the sharing economy, and subscription-based models have emerged. Platforms like Airbnb and Uber have significantly impacted the traditional hospitality and transportation sectors, offering consumers more choice and lower operational costs for companies. However, digital transformation has also impacted the labor market, with concepts such as remote work, freelancing, and automation becoming more prevalent. However, these developments have also brought with them certain challenges. Data security, digital inequality, lack of regulation, and job security are critical dimensions of the digital economy that must be addressed. For traditional businesses to compete in the digital age, they must not only implement technology but also strategically embrace it. Ultimately, the development of the digital economy is an inevitable reality, and flexibility, innovation, and digital skills are vital for both individuals and organizations during this transformation. Traditional business models will either adapt to this transformation or lose their competitive advantage.

Keywords: *Digital economy, digital transformation, industry 4.0, e-commerce, digitalization, internet economy*

GİRİŞ

Dijital ekonominin yükselişi, küresel ölçekte ekonomik yapıları, işleyiş biçimlerini ve rekabet kurallarını derinden dönüştüren bir süreç olarak 21. yüzyılın en belirleyici gelişmelerinden biri haline gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması, mobil teknolojilerin gelişmesi, yapay zekâ, büyük veri ve blok zinciri gibi yenilikçi teknolojilerin ekonomik faaliyetlere entegre edilmesi, üretimden tüketime kadar tüm aşamalarda köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Dijital ekonominin en dikkat çekici özelliği, fiziksel mekân sınırlamalarını büyük ölçüde ortadan kaldırarak mal, hizmet, bilgi ve sermayenin çok daha hızlı ve düşük maliyetlerle dolaşımını mümkün kılmasıdır. Bu durum, geleneksel iş modellerini yeniden tanımlamış, işletmelerin stratejilerini, organizasyon yapılarını ve müşteri ilişkilerini dijitalleşme ekseninde yeniden kurgulamalarına yol açmıştır.

Geleneksel iş modelleri uzun yıllar boyunca fiziksel altyapı, yüz yüze iletişim ve yerel pazarlara dayalı bir yapı içinde faaliyet göstermekteydi. Ancak dijital teknolojilerin sağladığı avantajlar, bu modellerin sürdürülebilirliğini sorgulatmaya başlamış ve birçok sektörde köklü dönüşümlere neden olmuştur. Örneğin, perakende sektörü e-ticaret platformları sayesinde fiziksel mağaza zorunluluğundan kurtulmuş, küresel pazara erişim imkânı elde etmiştir. Benzer şekilde bankacılık sektörü, şubeye gitmeden finansal işlemlerin gerçekleştirilebildiği dijital bankacılık uygulamaları ile geleneksel hizmet anlayışını yeniden şekillendirmiştir. Bu değişim, yalnızca iş süreçlerinin dijital ortama taşınmasını değil, aynı zamanda iş yapma mantığının da kökten değişmesini ifade etmektedir.

Dijital ekonominin en belirgin etkilerinden biri, iş modellerinde müşteri odaklılığın daha da güçlenmesidir. Büyük veri analitiği, yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknolojileri sayesinde işletmeler, müşterilerinin ihtiyaçlarını çok daha doğru analiz edebilmekte ve kişiselleştirilmiş ürün veya hizmetler sunabilmektedir. Geleneksel modellerde kitlesel üretim ve standart ürünler ön plandayken, dijital ekonomide bireyselleştirme, esneklik ve hız ön plana çıkmaktadır. Bu durum, rekabet ortamını da daha dinamik bir hale getirmiş, yenilikçi girişimlerin kısa sürede büyük pazarlara ulaşabilmesini mümkün kılmıştır (Berman, S. J., 2012).

Ayrıca dijitalleşme, iş süreçlerinin otomasyonunu kolaylaştırarak verimliliği artırmış ve maliyetleri düşürmüştür. Bulut bilişim çözümleri, işletmelere yüksek maliyetli donanım yatırımları yapmadan geniş çaplı veri depolama ve işleme imkânı sunarken, uzaktan çalışma sistemleri de coğrafi bağımsızlığı mümkün kılmıştır. Bu gelişmeler, özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde daha da hız kazanmış, dijital ekonominin potansiyeli ve geleneksel modeller üzerindeki dönüştürücü etkisi çok daha görünür hale gelmiştir.

Bununla birlikte, dijital ekonominin gelişimi bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Geleneksel iş modellerine dayalı işletmeler, dijitalleşme sürecine uyum sağlamakta zorlanabilmekte; teknolojiye yatırım yapma, dijital becerilere sahip iş gücü yetiştirme ve veri güvenliği gibi konularda ek maliyet ve risklerle karşılaşabilmektedir. Ayrıca dijital platform ekonomisinin yoğunlaşması, pazarda birkaç büyük teknoloji şirketinin hakimiyetini artırarak rekabet dengesini bozma riskini doğurmuştur. Bu bağlamda, dijital dönüşüm süreci yalnızca teknolojik bir yenilenme değil, aynı zamanda stratejik bir yönetim, hukuki düzenleme ve etik sorumluluk meselesi olarak da ele alınmalıdır.

Dijital ekonominin küresel ticarete olan etkisi de son derece önemlidir. Dijital platformlar, küçük ve orta ölçekli işletmelere uluslararası pazarlara düşük maliyetle erişim imkânı sunarak küresel rekabete katılımı artırmıştır. Geleneksel modellerde ihracat ve uluslararası ticaret, genellikle yüksek lojistik maliyetler, uzun teslim süreleri ve karmaşık gümrük prosedürleri ile sınırlıyken, dijital ekonomide bu engeller büyük ölçüde azalmıştır. Örneğin, bir tasarımcının ürünlerini çevrim içi pazar yerlerinde sergileyerek dünyanın farklı bölgelerindeki müşterilere ulaştırabilmesi, dijital ekonominin ticari sınırları nasıl dönüştürdüğünün somut bir göstergesidir (Parida, V., Sjödin, D., & Reim, W., 2019).

Ayrıca dijitalleşme, iş dünyasında yenilikçi iş modellerinin ortaya çıkmasını teşvik etmiştir. Paylaşım ekonomisi, abonelik tabanlı hizmetler, freemium uygulama stratejileri, çevrim içi pazar yerleri ve platform temelli iş modelleri, geleneksel anlayışa kıyasla çok daha esnek ve hızlı adapte olabilen yapılar sunmaktadır. Uber, Airbnb, Spotify ve Netflix gibi şirketler, bu dönüşümün ikonik örnekleri olarak geleneksel ulaşım, konaklama, müzik ve medya sektörlerini kökten değiştirmiştir. Bu modellerin başarısı, dijital teknolojilerin sunduğu ölçeklenebilirlik, veri analitiği ve küresel erişim imkânlarının stratejik şekilde değerlendirilmesine dayanmaktadır (Porter, M. E., & Heppelmann, J. E., 2014).

Dijital ekonominin etkisi yalnızca özel sektörde değil, kamu yönetimi ve sosyal alanlarda da kendini göstermektedir. E-devlet uygulamaları, dijital vergi sistemleri, çevrim içi eğitim ve sağlık hizmetleri, kamu hizmetlerinin daha hızlı, şeffaf ve erişilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum, vatandaş-devlet ilişkisini de dönüştürerek daha katılımcı ve veri odaklı bir yönetim anlayışının gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Geleneksel kamu hizmeti anlayışında bürokrasi ve zaman kaybı önemli sorunlar olarak öne çıkarken, dijital çözümler bu engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Dijital ekonominin gelişimi, geleneksel iş modellerini yalnızca dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda iş dünyasında tamamen yeni paradigma ve yaklaşımların ortaya çıkmasına da öncülük etmiştir. Artık işletmelerin başarısı, yalnızca üretim kapasitesi veya sermaye gücü ile değil, aynı zamanda dijital yetkinlikleri, veri yönetim becerileri ve yenilikçi düşünce kapasiteleri ile ölçülmektedir. Bu nedenle, dijital ekonominin sunduğu fırsatları değerlendirmek ve beraberinde getirdiği zorluklara uyum sağlamak, hem işletmeler hem de ulusal ekonomiler için stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Dijitalleşmenin yarattığı bu yeni düzen, gelecekte iş modellerinin daha da esnek, küresel, müşteri odaklı ve teknoloji entegre bir yapıya bürüneceğinin habercisidir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Dijital ekonominin gelişimi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerle doğrudan bağlantılıdır. İnternetin yaygınlaşması, mobil cihazların ve bulut bilişim altyapılarının gelişmesi, büyük veri analitiği, yapay zeka ve blockchain gibi yenilikçi teknolojiler, ekonomik faaliyetlerin dijital platformlara taşınmasını sağlamıştır. Bu dönüşüm, yalnızca mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtım biçimini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda iş modellerinin temel dinamiklerini de yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel ekonomide fiziksel varlıklar, coğrafi sınırlamalar ve zaman kısıtlamaları önemliyken, dijital ekonomi bu sınırları büyük ölçüde ortadan kaldırarak küresel ölçekte, 7/24 kesintisiz faaliyet göstermeyi mümkün kılmıştır (Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M., 2021).

Dijitalleşme, geleneksel iş modellerinin merkezindeki değer yaratma, müşteri ilişkileri ve gelir üretme süreçlerini dönüştürmüştür. Örneğin, üretim odaklı geleneksel firmalar, değer zincirinin her aşamasında dijital araçlar kullanmaya başlamış; tedarik zinciri yönetiminden pazarlamaya, müşteri hizmetlerinden satış sonrası desteğe kadar tüm süreçler dijital platformlara entegre edilmiştir. Bu durum, işletmelerin operasyonel maliyetlerini azaltırken verimliliğini artırmış, aynı zamanda veri odaklı karar alma yeteneğini güçlendirmiştir. Dijital ortamda toplanan büyük miktardaki verinin analizi, müşteri beklentilerini daha iyi anlamayı ve kişiselleştirilmiş ürün-hizmet sunmayı mümkün kılmıştır.

Geleneksel iş modellerinin önemli bir unsuru olan fiziksel mağazacılık, dijitalleşme ile birlikte çevrim içi perakendeciliğe evrilmiştir. E-ticaret platformları, düşük sermaye gereksinimleri ve daha geniş müşteri tabanına erişim avantajı sunarak girişimcilik fırsatlarını artırmıştır. Bu durum, perakende sektöründe rekabetin yoğunlaşmasına neden olurken, geleneksel işletmeleri de dijital kanallara yatırım yapmaya zorlamıştır. Aynı zamanda, dijital pazarlama araçlarının (arama motoru optimizasyonu, sosyal medya reklamcılığı, influencer iş birlikleri) yaygınlaşması, markaların görünürlüğünü artırmak ve hedef kitleye doğrudan ulaşmak için vazgeçilmez hale gelmiştir.

Dijital ekonominin gelişimi, platform temelli iş modellerini ön plana çıkarmıştır. Uber, Airbnb, Amazon, Alibaba gibi şirketler, kullanıcılar arasında doğrudan etkileşim kuran aracısız dijital platformlar olarak hem üretici hem de tüketici davranışlarını değiştirmiştir. Bu platformlar, ağ etkisi sayesinde hızla büyüyerek pazarın büyük bölümünü kontrol altına almış, geleneksel aracılık ve dağıtım kanallarını büyük ölçüde devre dışı bırakmıştır. Ayrıca abonelik tabanlı modeller (Netflix, Spotify, SaaS hizmetleri), geleneksel ürün satışından sürekli gelir akışına dayalı bir yapıya geçişi teşvik etmiştir.

İş gücü piyasasında da dijital dönüşümün etkileri belirgindir. Geleneksel tam zamanlı istihdam modeline alternatif olarak gig ekonomisi, serbest çalışma ve uzaktan çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır. Dijital platformlar aracılığıyla küresel ölçekte iş gücüne erişim mümkün hale gelmiş, coğrafi sınırlamalar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu durum, esnek çalışma imkânı sunarken aynı zamanda iş güvencesi, sosyal haklar ve sendikalaşma gibi konularda yeni tartışmaları gündeme getirmiştir.

Dijitalleşmenin geleneksel iş modelleri üzerindeki bir diğer etkisi, inovasyon döngüsünün hızlanmasıdır. Teknoloji tabanlı girişimler, hızlı prototipleme, test etme ve pazara sunma süreçleriyle geleneksel firmalara kıyasla çok daha kısa sürede yeni ürün ve hizmet geliştirebilmektedir. Bu durum, rekabet avantajını sürdürebilmek için sürekli yenilik yapma baskısını artırmıştır. Ayrıca dijital ekosistemler, iş birliklerine dayalı yenilik modellerini teşvik

etmiş; farklı sektörlerden firmalar, veri paylaşımı ve ortak platformlar aracılığıyla değer yaratmaya başlamıştır (Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N., 2013).

Dijital ekonominin gelişimi, finansal hizmetlerde de köklü değişimlere yol açmıştır. Fintech şirketleri, geleneksel bankacılık hizmetlerini dijital ortamda, düşük maliyetle ve kullanıcı dostu arayüzlerle sunarak finansal erişimi genişletmiştir. Kripto paralar ve blockchain teknolojisi, değer transferi ve sözleşme süreçlerinde merkeziyetsiz ve güvenilir alternatifler ortaya koymuştur. Bu gelişmeler, geleneksel finans kurumlarını dijitalleşme stratejilerini hızla uygulamaya itmiştir.

Bununla birlikte, dijital ekonominin sunduğu fırsatların yanı sıra riskleri de mevcuttur. Siber güvenlik tehditleri, veri gizliliği sorunları, dijital tekelleşme, dijital uçurum ve teknolojik işsizlik gibi konular, geleneksel iş modellerinden dijital modellere geçiş sürecinde kritik öneme sahiptir. İşletmelerin bu riskleri yönetebilmesi için hem teknik hem de hukuki altyapılarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Özellikle kişisel verilerin korunması, dijital güvenlik standartlarının uygulanması ve dijital yetkinliklerin geliştirilmesi, sürdürülebilir dijital dönüşüm için temel gerekliliklerdir (Tapscott, D., & Tapscott, A., 2016).

Dijital ekonominin gelişimi, geleneksel iş modellerinin yapı taşlarını köklü bir şekilde dönüştürmüş, değer yaratma biçiminden rekabet dinamiklerine, müşteri ilişkilerinden iş gücü yapısına kadar tüm alanlarda yeni paradigmalar ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte başarılı olabilmek, dijital teknolojileri sadece araç olarak değil, stratejik bir değer üretim kaynağı olarak gören işletmelerin rekabet avantajını elinde tutmasına bağlıdır. Dolayısıyla, geleneksel modellerin dijital unsurlarla bütünleştirilmesi, gelecekte ekonomik sürdürülebilirlik ve büyümenin anahtar unsurlarından biri olmaya devam edecektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada dijital ekonominin gelişimi ve geleneksel iş modelleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi temel alınmıştır. Nitel yaklaşım, konunun sosyal, ekonomik ve teknolojik boyutlarını derinlemesine analiz etmeye ve değişimin dinamiklerini kavramsal bir çerçevede anlamlandırmaya imkân tanımaktadır. Araştırma, literatür taraması, doküman analizi ve karşılaştırmalı değerlendirme tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla yürütülmüştür. Bu sayede hem teorik hem de uygulamalı düzeyde kapsamlı bir analiz yapılması hedeflenmiştir.

İlk aşamada, dijital ekonomiye ilişkin mevcut teorik yaklaşımlar, kavram tanımları, tarihsel gelişim çizgileri ve temel unsurlar üzerine odaklanan geniş kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu tarama sürecinde akademik makaleler, kitaplar, uluslararası kuruluş raporları (OECD, Dünya Bankası, IMF vb.), resmi istatistikler ve sektörel analiz raporları incelenmiştir. Literatür taramasında özellikle dijital dönüşüm, endüstri 4.0, e-ticaret ekosistemleri, dijital platform ekonomileri, yapay zekâ uygulamaları ve blockchain teknolojisi gibi temel bileşenlerin iş modelleri üzerindeki etkilerini konu alan çalışmalara ağırlık verilmiştir.

İkinci aşamada, geleneksel iş modellerinin temel özelliklerini, değer yaratma süreçlerini ve gelir elde etme yöntemlerini ortaya koyan kaynaklar incelenmiş, dijital ekonominin ortaya çıkardığı yeni iş modelleri ile karşılaştırmalı bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu kapsamda, üretimden dağıtıma, müşteri ilişkilerinden fiyatlandırma stratejilerine kadar geniş bir spektrumda değişim noktaları belirlenmiştir. Özellikle platform tabanlı iş modelleri, freemium stratejileri, veri odaklı iş yapma biçimleri ve dijital pazar yerleri gibi yenilikçi uygulamalar üzerinde durulmuştur (Kagermann, H., Wahlster, W., & Helbig, J., 2013).

Üçüncü aşamada doküman analizi yöntemi kullanılmış, seçilen örnek olaylar (case study) üzerinden somut incelemeler yapılmıştır. Burada hem global hem de yerel düzeyde faaliyet gösteren şirketlerin dijital dönüşüm süreçleri incelenmiş, bu süreçlerin geleneksel iş yapma biçimlerine nasıl etki ettiği değerlendirilmiştir. Örnek olay seçiminde farklı sektörlerin (perakende, finans, lojistik, medya, üretim) temsil edilmesine dikkat edilmiştir. Analiz sırasında şirketlerin dijitalleşme öncesi ve sonrası performans göstergeleri, iş süreçleri ve müşteri etkileşim modelleri karşılaştırılmıştır.

Araştırmada ayrıca karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanarak geleneksel ve dijital iş modellerinin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur. Bu karşılaştırma yapılırken iş modeli bileşenleri (değer önerisi, müşteri segmentleri, kanallar, gelir akışları, temel kaynaklar, temel faaliyetler, iş ortaklıkları ve maliyet yapısı) sistematik olarak değerlendirilmiştir. Böylece dijitalleşmenin hangi bileşenlerde daha köklü değişim yarattığı netleştirilmiştir.

Veri toplama sürecinde ikincil verilerden yararlanılmış olup, bu veriler hem akademik hem de sektörel güvenilir kaynaklardan elde edilmiştir. Nicel veriler, istatistiksel raporlar ve piyasa analizlerinden; nitel veriler ise vaka çalışmaları, uzman görüşleri ve politika belgelerinden sağlanmıştır. Verilerin doğruluğu ve güncelliği için kaynakların yayın tarihleri, güvenilirlik düzeyleri ve atıf sayıları dikkate alınmıştır (Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A., 2014).

Veri analizinde içerik analizi ve tematik analiz teknikleri bir arada kullanılmıştır. İçerik analizi ile incelenen dokümanlarda dijital ekonominin gelişimi ve etkilerine ilişkin anahtar temalar belirlenmiş, tematik analiz ile bu temalar arasındaki ilişkiler çözümlenmiştir. Bu yöntem, konunun yalnızca mevcut durumunu değil, aynı zamanda gelecekteki olası eğilimlerini de ortaya koyma imkânı sağlamıştır.

Araştırma süreci boyunca yöntemsel tutarlılığın korunmasına özen gösterilmiş, bulguların yorumlanmasında nesnellik ilkesi gözetilmiştir. Analizlerin yalnızca mevcut verilerle değil, aynı zamanda teorik çerçeve ile desteklenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, çalışmanın sınırlılıkları arasında yalnızca ikincil verilere dayalı bir inceleme yapılması, saha araştırması veya anket gibi birincil veri toplama tekniklerinin kullanılmaması bulunmaktadır. Bununla birlikte, literatürün ve dokümanların çeşitliliği sayesinde elde edilen sonuçların geniş bir perspektifi yansıttığı söylenebilir.

Sonuç olarak, bu yöntem, dijital ekonominin gelişim sürecinin ve geleneksel iş modelleri üzerindeki çok boyutlu etkilerinin bütüncül biçimde anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Uygulanan nitel analiz ve karşılaştırmalı değerlendirme teknikleri sayesinde hem kavramsal hem de pratik boyutta zengin bir veri seti oluşturulmuş, konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu metodolojik yaklaşım, ilerleyen bölümlerde sunulacak bulguların sağlam bir araştırma temeline dayandırılmasına imkân vermektedir.

BULGULAR

Dijital ekonominin gelişimi, teknolojik ilerlemeler, internetin yaygınlaşması, mobil cihazların çoğalması, yapay zekâ ve büyük veri gibi yeni teknolojilerin ekonomik faaliyetlere entegre edilmesiyle hız kazanmıştır. Bu süreç, yalnızca yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına yol açmamış, aynı zamanda geleneksel iş yapma biçimlerini kökten dönüştürmüştür. Bulgular, dijital ekonominin hem mikro hem de makro düzeyde etkiler yarattığını ve bu etkilerin işletme yönetiminden endüstriyel üretim süreçlerine, tüketici davranışlarından uluslararası ticaret yapısına kadar geniş bir yelpazeye yayıldığını ortaya koymaktadır.

İnternetin 1990'lı yılların ortasından itibaren ekonomik süreçlerin merkezine yerleşmesi, bilgiye erişim maliyetlerini dramatik biçimde düşürmüş, küresel ölçekli iletişim ve etkileşim

olanaklarını artırmıştır. Bu gelişme, e-ticaretin yükselişini tetiklemiş; Amazon, Alibaba ve eBay gibi platformlar, perakende sektörünün geleneksel mağaza temelli yapısını sarsmıştır. Bulgular, dijital ekonominin perakende sektöründe iki yönlü bir etki yarattığını göstermektedir: bir yandan tüketicilere daha geniş ürün çeşitliliği, fiyat karşılaştırma imkânı ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunarken, diğer yandan geleneksel mağazaların kâr marjlarını daraltmış, rekabeti artırmıştır.

Araştırma verileri, dijitalleşmenin iş modelleri üzerinde en belirgin etkisinin değer zincirinde gözlendiğini ortaya koymaktadır. Geleneksel iş modellerinde üretim, dağıtım ve satış adımları hiyerarşik ve lineer bir yapı izlerken; dijital ekonomide bu süreçler platform tabanlı, esnek ve çok aktörlü bir yapıya dönüşmüştür. Örneğin, Uber veya Airbnb gibi platformlar, kendi üretim araçlarına sahip olmaksızın değer yaratma kapasitesine ulaşmış; bu durum, varlık sahipliği yerine erişim temelli bir ekonominin doğduğunu göstermektedir. Geleneksel otelcilik ve ulaşım sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin, bu tür dijital platformların yarattığı ölçek ekonomisi ve müşteri erişim avantajına karşı zorlandıkları saptanmıştır (Zott, C., Amit, R., & Massa, L., 2011).

İşgücü piyasasına yönelik bulgular, dijitalleşmenin istihdam yapısını önemli ölçüde değiştirdiğini göstermektedir. Geleneksel iş modellerinde uzun süreli, sabit saatli ve mekâna bağlı çalışma biçimleri baskınken, dijital ekonomide esnek, proje bazlı ve uzaktan çalışma modelleri yaygınlaşmıştır. Gig ekonomisi olarak tanımlanan bu yeni iş yapısı, çalışanlara coğrafi bağımsızlık ve farklı gelir fırsatları sunarken, sosyal güvence, iş güvencesi ve düzenli gelir gibi unsurlarda belirsizlik yaratmaktadır. Bulgular, bu dönüşümün özellikle genç nüfus ve teknolojiye hâkim bireyler arasında daha hızlı benimsendiğini, ancak orta yaş ve üzerindeki çalışanlar için uyum zorlukları doğurduğunu göstermektedir.

Verimlilik açısından elde edilen veriler, dijital teknolojilerin iş süreçlerinde zaman ve maliyet tasarrufu sağladığını doğrulamaktadır. Otomasyon, robotik süreçler ve yapay zekâ uygulamaları, üretim hatlarında hata oranlarını azaltmakta, veri analitiği ise talep tahminleri ve stok yönetimini optimize etmektedir. Ancak bu verimlilik artışı, bazı sektörlerde istihdam kayıplarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle üretim, bankacılık ve müşteri hizmetleri gibi alanlarda rutin işlerin otomasyonla ikame edilmesi, düşük vasıflı iş gücünün iş bulma olasılığını azaltmaktadır. Bu durum, ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkinin dijital ekonomide daha karmaşık bir hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Tüketici davranışlarına ilişkin bulgular, dijitalleşmenin alışveriş alışkanlıklarını radikal biçimde değiştirdiğini göstermektedir. Artık tüketiciler, fiyat karşılaştırma siteleri, kullanıcı yorumları, sosyal medya tavsiyeleri ve kişiselleştirilmiş reklamlar aracılığıyla bilinçli satın alma kararları verebilmektedir. Geleneksel mağazacılıkta müşteri sadakati, genellikle fiziksel deneyim ve marka bağıyla şekillenirken; dijital ekonomide sadakat, kullanıcı deneyimi, hızlı teslimat ve kişisel önerilere dayanmaktadır. Ayrıca abonelik tabanlı hizmetler (Netflix, Spotify vb.) ile sahiplik yerine erişim kültürü güçlenmiştir.

Küresel ticaret bağlamında elde edilen bulgular, dijital ekonominin sınır ötesi işlemleri kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır. Dijital platformlar ve ödeme sistemleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin bile uluslararası pazarlara düşük maliyetle erişmesini sağlamaktadır. Ancak bu durum, yerel üreticiler için artan rekabet anlamına gelmektedir. Ayrıca dijital ekonomide veri güvenliği, fikri mülkiyet hakları ve siber saldırılar gibi yeni risk alanlarının ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bulgular, özellikle gelişmekte olan ülkelerde dijital altyapı eksikliğinin, bu dönüşümden tam anlamıyla yararlanmayı engellediğini göstermektedir (Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A., 2014).

Finans sektörüne yönelik analizler, dijitalleşmenin bankacılık ve ödeme sistemlerinde devrim niteliğinde değişimler yarattığını doğrulamaktadır. Mobil bankacılık, blockchain teknolojisi ve kripto paralar, finansal işlemlerin hızını artırmış ve maliyetleri düşürmüştür. Fintech girişimleri, geleneksel bankacılık hizmetlerine alternatif çözümler sunarak finansal kapsayıcılığı artırmıştır. Ancak düzenleyici otoriteler açısından denetim zorlukları, kara para aklama riski ve kullanıcı güvenliği gibi konular öne çıkmıştır.

Sanayi ve üretim süreçlerine ilişkin bulgular, Endüstri 4.0 teknolojilerinin üretim hatlarını akıllı sistemlere dönüştürdüğünü, sensörler ve IoT sayesinde gerçek zamanlı veri akışı ile karar alma süreçlerinin hızlandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, geleneksel üretim modelinde yıllar alan verimlilik artışlarının artık aylar içinde elde edilebildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, tedarik zincirlerinin dijitalleştirilmesi, pandemiler veya jeopolitik krizler gibi beklenmedik durumlara karşı dayanıklılığı artırmıştır.

Elde edilen tüm bulgular, dijital ekonominin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, yenilikçi iş modelleri, küresel erişim, esnek çalışma biçimleri ve veri temelli karar alma mekanizmaları ile karakterize edilmektedir. Ancak beraberinde getirdiği riskler, düzenleme ihtiyacı, eşitsizlik sorunları ve istihdam yapısındaki kırılmalar gibi unsurlar, dijital ekonominin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel iş modellerinin bu yeni düzene uyum sağlayabilmesi için dijital dönüşüm stratejilerinin yalnızca teknolojik yatırım değil, aynı zamanda insan kaynağı, eğitim ve etik boyutları da kapsayacak şekilde planlanması gerekmektedir (Brynjolfsson, E., & McAfee, A., 2014).

İncelemeler, uyum sağlayabilen geleneksel işletmelerin dijital ekonominin sunduğu fırsatları kullanarak rekabet güçlerini artırdığını; uyum sağlayamayanların ise pazar payı kaybı yaşadığını göstermektedir. Gelecek projeksiyonları, dijital ekonominin etkilerinin derinleşerek devam edeceğini, bu nedenle iş dünyasında esnek, yenilikçi ve veri odaklı yaklaşımların kaçınılmaz hale geleceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşümün başarısı, yalnızca teknolojik kapasiteye değil, aynı zamanda stratejik vizyon, örgütsel kültür ve değişime açık liderlik anlayışına bağlıdır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dijital ekonominin gelişimi, geleneksel iş modellerini köklü bir dönüşüme uğratarak hem fırsatlar hem de riskler yaratmıştır. Dijitalleşmenin sunduğu hız, ölçeklenebilirlik, veri temelli karar alma yeteneği ve küresel erişim imkânı, işletmelerin stratejik yönelimlerini yeniden şekillendirmiştir. Bununla birlikte, bu dönüşüm yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda ekonomik, sosyokültürel ve hukuki boyutları olan bir paradigma değişimidir. Geleneksel iş modellerinin dayandığı fiziksel mağazalar, yüz yüze müşteri ilişkileri ve stok odaklı operasyonlar, yerini dijital platformlar, yapay zekâ destekli müşteri etkileşimleri ve esnek tedarik zincirlerine bırakmaktadır. Bu durum, işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmek için yalnızca teknolojiye yatırım yapmalarını değil, aynı zamanda iş süreçlerini, insan kaynaklarını ve kurumsal kültürlerini yeniden yapılandırmalarını zorunlu kılmaktadır.

Tartışma noktasında, dijital ekonominin etkileri çift yönlü olarak değerlendirilmelidir. Bir yandan, dijitalleşme üretkenliği artırmakta, yeni pazarlar yaratmakta ve inovasyonu teşvik etmektedir. Örneğin e-ticaret, giriş bariyerlerini düşürerek küçük işletmelerin küresel pazara erişmesini kolaylaştırmış, bulut teknolojileri KOBİ'lerin yüksek maliyetli altyapı yatırımlarına ihtiyaç duymadan ölçeklenebilir çözümler kullanmasını sağlamıştır. Öte yandan, dijital dönüşüm sürecinde geleneksel iş modellerine bağlı olan işletmeler, özellikle sermaye, teknik bilgi ve insan kaynağı eksikliği gibi nedenlerle zorlanmakta; bu da ekonomik eşitsizlikleri

artırma riski taşımaktadır. Ayrıca, dijitalleşme sürecinde veri güvenliği, siber saldırılar, dijital tekelleşme ve iş gücü piyasasında nitelik uyumsuzluğu gibi sorunlar öne çıkmaktadır (Schwab, K., 2017).

Bu bağlamda, dijital ekonomi ile geleneksel iş modelleri arasındaki etkileşim, yalnızca bir teknolojik adaptasyon süreci olarak değil, stratejik bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. İşletmelerin dijital ekonomiye uyum sağlayabilmeleri için öncelikle iş modellerini yeniden tasarlamaları gerekmektedir. Müşteri odaklılık, veri temelli karar verme, çevik yönetim anlayışı, esnek iş gücü planlaması ve inovasyon odaklı ürün/hizmet geliştirme bu yeni modelin temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, işletmelerin dijitalleşme sürecinde sürdürülebilirlik, etik veri kullanımı ve toplumsal fayda gibi değerleri de iş stratejilerine entegre etmeleri gerekmektedir.

Politika yapıcılar açısından, dijital ekonominin gelişimi hem fırsat hem de düzenleme gerektiren bir alan oluşturmaktadır. Devletler, dijital altyapının güçlendirilmesi, dijital okuryazarlığın artırılması, KOBİ'lerin dijital dönüşüm süreçlerine finansal ve teknik destek sağlanması ve dijital pazarda adil rekabetin korunması gibi konularda aktif rol oynamalıdır. Bu tür politikalar, dijital uçurumun azaltılmasına ve toplumun farklı kesimlerinin dijital ekonomiden eşit şekilde faydalanmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, dijital verilerin korunması ve yapay zekâ uygulamalarının etik kullanımına yönelik yasal çerçeveler güçlendirilmelidir (OECD., 2020).

Öneriler bağlamında, işletmeler için birkaç temel strateji öne çıkmaktadır. Birincisi, dijital yetkinliklerin geliştirilmesi amacıyla sürekli eğitim ve beceri geliştirme programlarına yatırım yapılmalıdır. İkincisi, müşteri deneyimini artırmak için veri analitiği, yapay zekâ ve otomasyon gibi teknolojilerin stratejik olarak kullanılması gerekmektedir. Üçüncüsü, iş süreçlerinde esneklik ve krizlere hızlı adaptasyon kapasitesi sağlamak için bulut tabanlı çözümler ve uzaktan çalışma modelleri benimsenmelidir. Dördüncüsü, işletmelerin siber güvenlik stratejilerini güçlendirerek hem müşteri verilerini hem de kurumsal bilgilerini korumaları kritik önemdedir.

Sonuç olarak, dijital ekonominin gelişimi, geleneksel iş modelleri için kaçınılmaz bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreç, yalnızca teknolojik araçların benimsenmesiyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda iş kültürünün, yönetim anlayışının ve pazar stratejilerinin yeniden şekillendirilmesini gerektirmektedir. Dijitalleşme, doğru stratejilerle yönetildiğinde işletmeler için küresel rekabet gücünü artıran bir avantaj sunarken, ihmal edildiğinde ciddi rekabet kayıplarına yol açabilir. Bu nedenle, işletmelerin ve politika yapıcıların dijital ekonomiye uyum sürecini proaktif bir yaklaşımla yönetmeleri, uzun vadeli sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme açısından kritik önemi

KAYNAKLAR

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). "The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies". W\.W. Norton & Company.

2. Schwab, K. (2017). "The Fourth Industrial Revolution". Crown Business.

3. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). "Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World". Penguin.

4. OECD. (2020). "The Digital Transformation of SMEs". OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/bdb9256a-en

5. Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research

agenda. "Journal of Business Research", 122, 889–901. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022

6. Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. "MIS Quarterly", 37(2), 471–482. https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.37. Li, F., & Wang, D. (2018). Digital transformation by SME entrepreneurs: A capability perspective. "Information Systems Journal", 28(6), 1129–1157. https://doi.org/10.1111/isj.12153

8. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. "Harvard Business Review", 92(11), 64–88.

9. Christensen, C. M., Raynor, M., & McDonald, R. (2015). What is disruptive innovation? "Harvard Business Review", 93(12), 44–53.

10. Yoo, Y., Henfridsson, O., & Lyytinen, K. (2010). The new organizing logic of digital innovation: An agenda for information systems research. "Information Systems Research", 21(4), 724–735. https://doi.org/10.1287/isre.1100.0322

11. Berman, S. J. (2012). Digital transformation: Opportunities to create new business models. "Strategy & Leadership", 40(2), 16–24. https://doi.org/10.1108/10878571211209314

12. Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2021). "E-commerce 2021: Business, Technology, and Society" (16th ed.). Pearson.

13. Kagermann, H., Wahlster, W., & Helbig, J. (2013). "Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0". National Academy of Science and Engineering (acatech).

14. McKinsey & Company. (2022). "The State of AI in 2022". https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/the-state-of-ai-in-2022

15. Parida, V., Sjödin, D., & Reim, W. (2019). Reviewing literature on digitalization, business model innovation, and sustainable industry: Past achievements and future promises. "Sustainability", 11(2), 391. https://doi.org/10.3390/su11020391

16. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). "Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation". Harvard Business Review Press.

17. Zott, C., Amit, R., & Massa, L. (2011). The business model: Recent developments and future research. "Journal of Management", 37(4), 1019–1042. https://doi.org/10.1177/0149206311406265

AİLE HEKİMLİĞİNDE HASTA MERKEZLİ KLİNİK YAKLAŞIM EĞİTİMİNİN STANDARDİZASYONU

Prof.Dr. Tamer Edirne, Doç.Dr. Nilüfer Emre

Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği AD

(Proje No: 2020HZDP004; PAÜ BAPK)

Giriş ve amaç:

Aile hekimliği diğer tıp disiplinlerinden farklı olarak yalnızca hastalığı değil hasta ya da sağlıklı iken bireyi anlamaya yönelir. Hasta merkezli klinik yaklaşım (veya biyopsikososyal) olarak adlandırılan bu yöntem tüm hekimler için bir önemli değer olmakla birlikte aile hekimliği uygulamasının temelini oluşturur. Bu proje aile hekimliğinde hasta merkezli klinik yaklaşımın uygulamada kullanılması ile ilgili durum saptaması yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu proje 12 Türkiye istatistik bölgesinde 24 ilde ve 28 çalışma merkezinde gerçekleştirilecektir. Burada projenin TR3 bölgesinde yer alan Denizli yerleşimine ait birinci aşama çalışması sunulmuştur. Amaç **"Birinci Basamakta Hasta Merkezli Yaklaşım"** (PPPC-R)[1] ölçeğini kullanarak hekimlerin hasta-hekim görüşmesine ilişkin hasta merkezlilik algısını saptamaktır. Gözlemleyici bir çalışma olarak planlanan bu araştırma için gerekli olan izinler Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulu'ndan Mart 2012'de alınmıştır.

Gereç ve yöntem:

Toplam **54 aile hekimi** ile bir simüle hasta tarafından canlandırılan bir senaryo temelinde gerçekleşen hasta-hekim görüşmeleri görsel ve işitsel olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerin bitiminde çalışmaya katılan hekimlerden kendi görüşmelerini ölçek ile değerlendirmeleri istenmiştir. Hekimlerle gerçekleştirilen bu hasta hekim görüşmelerinden elde edilen kayıtlar daha sonra aile hekimliği anabilim dalında görevli bir profesör doktor ve bir doçent doktor tarafından aynı ölçekle değerlendirilmiştir.

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde, ortalama, standart sapma, frekans, yüzde, ki-kare, Wilcoxon, Kruskal-Wallis, Mann-Whitney U kullanılmıştır ve $p<0,05$ anlamlı kabul edilmiştir.

Bulgular:

Tablo 1. *Katılımcıların demografik özellikleri, Denizli 2022*

	Sayı (n)	%
Kadın	33	61
Erkek	21	39
Uzman	8	14,8
Pratisyen	46	85,2
30-40 y	15	27,7

40-50 y	27	50,0
50 y ve üzeri	12	22,2
>10 yıl çalışan	30	55,5
<10 yıl çalışan	24	44,5

Hekimlerin kendilerine verdikleri ortalama toplam puanlar ile araştırmacıların hekimlere verdikleri ortalama toplam puanlar arasında anlamlı fark görülmüştür.

Tablo 2. *Hekimlerin ve araştırmacıların PPPC-R göre ortalama toplam puanları, Denizli 2022*

	Hekimin değerlendirmesi	Araştırmacıların değerlendirmesi	*p*
Hasta merkezli yaklaşım ölçeği	42,6 (5,0)	24,4 (9,1)	0,01

07.09.2025

ISBN: 978-625-96774-6-0

ARCENG PUBLICATIONS – 2025©